

Nagy Gáspár

Szavak a rengetegből

NAGY GÁSPÁR

Szavak a rengetegből

Szeged

2004

A kötet megjelenését támogatták:
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
Magyar Könyv Alapítvány

Nemzeti Kulturális Alapprogram

„Kinek dicshírét a halandóságnak köde el nem éri”

BERZSENYI DÁNIELRŐL SZÜLETÉSÉNEK 224. ÉVFORDULÓJÁN

A sok kőbe véshető szép megállapítás között, melyeket mai, eleven poétáknak és literátus uraknak ismerniük kötelesség, leginkább a kortársi nagy mecénás Gróf Festetics Görgyére figyelmeztetem az elmúlt hétvégén, Keszthelyen. Ő jósolta és röptette föl legfőbb helikoni pártfogoltjáról Berzsenyiről egy hosszabban indázó levél-mondat zárásaként, miszerint: „...dicshírét a halandóságnak köde el nem éri.”

Szembesülni Berzsenyivel és beleszédülni Berzsenyibe. Föladat és program lehetne, s nem évfordulás, májusi szép születésnapos, hanem állandó nyugalmas olvasgatás, okulás, idézés, éltezés. S itt e gyönyörű vasi szülőhelyen, s nem az általa *emberi végállomásnak*, számkivetése helyének nevezett somogyországi Niklán. Ott neveztetik majd, saját kérésére, ahogy ismeretes, niklai remetének, somogyi Diogenesnek.

Nekem ez alkalom még külön is szép és fölemelő: szülőföldsimogatás. Hiszen átnyúlva és átsajogva a vasi hegyhát déli, már-már Zalába lejtő csücskéből a Kemenesaljára, ahonnan az eligazító két olümposzi csücsöt mindig a Ság és Somló kéken füstölgő vitorlahegye jelezte. Ott születtek és éltek a Berzsenyik, a Dukai Takácsok, a csöngei Weöresék, a kiscelli Géfinek, a dömölki Kissek, és odébb a Somló tövében az iszkázi Nagyok. S még odébb a betyárokat rejtő Bakony, amely a költő nagy búcsúzkodó versében elrejtí a szülőföld képét is: a Ság sötétlő tetejét, a kékellő halmokat s gyönyörű vidékeket. Valóban idilli táj: görög és római istenekkel és múzsákkal benépesíthető, tehát poétai könnyet érdemel, ha harmóniára vágyó lelkünket és testi valónkat kiszagatják onnan.

Visszatérni hát! (Jeles, meghívó barátom, Ambrus Lajos uram, valami „rettentő orációt” emlegetett berzsenyisen harmonikus, szűkszavú levelezőlapján.) A rettentés, az mondjuk sikerült is, az oráció azonban úgy, biztosan azonmód elmarad. Közbevetés. Bátor nem voltam anno sem, inkább csak: nem mertem félni. Ó, szép bájos, hetvenes-nyolcvanas évek, „kisnapóleonos”, puhának keresztelt diktatúrák, amikor én a *felkölt nemességet*, vagy zúgó-lódó közértelmiséget bizony nem, vagy csak elvétve láttam. Most azonban szabadságtól vagy inkább a szabadságbozótosban orcát cserélőktől, nagy leplezőktől se rettenjünk, biztat a 224 éve született nemes gazda, Berzsenyi.

Mondani róla valamit úgy, hogy mindent tudni (a megrostálás, a magunkba nézés igényével is), amit már mondtak elődeink: jót, bölcsét és persze értetlenül gyalázatosat is. És persze a kortársi megbocsáthatatlan balfogás pengéjét (mely Csokonait még mélyebben szúrta) nem feledve, vagy úgy változtatva át az időben nemzeti imádságunk, fohászunk költőjére az általam ki-rótt ifjúkori penitenciát: *Szánd meg, Isten a magyart... s még külön nyomatékkal Kölcseyt!*

De a pörös felek nyugosznak 1838 után már békében. Elgondolom, hogy az előre ment széphalmi Mester meg ott is főangyali irodalomszervezőként égi széket tol alájuk, s kajánul feltárja titkát, hogy Berzsenyi elporoltatásához bizony így-úgy fogásokat ajánlott az ifjú Kölcseynek. És Berzsenyi csak dörmögő legyintés közben cirógatja meg a *nyekergő jambizálást és szonettezést*. A majd tíz esztendeig készült teoretikusi nagy művéből, a *Poétai Harmonistika*-ból idézvén az idevágó Jean Paul-t saját fordításban, akadémiai székfoglalója lapalji jegyzéséből imígyen: „Akinek most egyáltalán nincs mondanivalója, azt egy szonettben csilingelteti és táncoltatja, mint az ügyes kocsmárosok, akiknek eladó poshadt sörük van, tehát táncot rendelnek hozzá...”

Bizony, mondanánk, némi megszorításokkal és enyhülettel: így van. Onnantól nézve Berzsenyire rábólint egy századdal későbbi Ady is. De a költői gyakorlat felől Füst Milán is. S a magyar verskarakter, a „nemzeti húrhang” értésében mások (Merényi Oszkár, Barta János, Keresztury Dezső, Orosz László és Ágh István) mellett és mindennek fölött Németh László tesz majd máig érvényes poétikai észrevételeket a maga utánozhatatlanul pontos,

láttató metaforikus nyelvén. Elhelyezte Berzsenyit a nemzetföltés és közösségével való teljes egybeforrás dolgában Balassi és Zrínyi oldalán. Az európai költészetben csak Hölderlinnel lépteti párban s egy ütemre az igazi magaslati pontokon, ami elsősorban a költői én kivételének antik, már-már papi felfogását jelenti. „Így kapta meg hazájául a magasságot, s így nőtte őt körbe a bozót kortársai felé. Oda ért fel, ahol a kor már megszűnik, s korábban nem egészen alaptalanul, korától elmaradt, elsüllyedt léleknek látszott” – mondja Németh László.

A kor és lélek, kiáltanánk föl. Pedig ez a két szó a magyar költészetben talán senkinél sincs úgy egymásra kopírozódva, egymásba égvé, mint Berzsenyiné.

1800-ban, éppen kétszáz éve verset ír az elzúgó századhoz, a *Tizennyolcadikhoz*. Figyeljünk csak a fiatal, alig 24 éves poétára, aki itt e táj égboltozatjára néz föl, s aztán féltőn körbe – nemzetére:

*Század hanyatlik. Már küszöbén vagyunk
Bámult korunknak, századok Istene!
Buzgó örömmel feltekintek,
S titkaidat huraim csodálják.*

*Népek születnek, trónusok omlanak
Lehelletteddel, s a te szemöldököd
Világokat ronthat s teremthet,
A nagy idők folyamit vezérlvén.*

A század magyarságot megtartó, hősi és erényes mozdulatait sorolván így rekeszti be a verset, mintegy a századot is kulcsra zárja s ezen a kulcslyukon betekintet a jövőndőbe. S a lélekkel párba állítja a reménykedést. Csak kérдем: tudunk-e, merünk-e így szólni mi a *huszadikhoz*, ehhez a rettenetes századhoz? S van-e érdemes szavunk rá, amikor már a lemorzsolts ezer esztendőről kellene büszkén és méltósággal, ha tetszik: *ódázva* és nem *mélázva* szólanunk?

*Bízzál, s virágzóbb századokat remélj!
Eldődeidnek szép kora visszatér;
Csak lelken tartsd: mennyi sok szent
Vérbe került az igaz dicsőség.*

Középiskolás koromban memoriterként jónéhány verset megtanultattak velem a bencés atyák. Szent Márton hegyén néhai Sulyok Efrém tanár úrnak a mindenkori nyerő költőtíriása, (hokiban mondanánk így: első sora), mint valami csonka rímképlet a B–A–B volt. Azaz Berzsenyi, Arany és Babits. Nem több, csak három költő.

Megtanulni legnehezebben Berzsenyit lehetett. Azokat az időmértékes versmondatokat, melyek Németh László szerint nem is mondatok, hanem inkább „kész, kivésett szólamok mozaikjai, remekbe öntött szóreliefek összeillesztett” darabjai voltak. Ha visszagondolok – bár a memoriter már igencsak akadozna –, ezek közé tartozott fővesztés és biztosan beígért érettségi szekunda terhe mellett *A közelítő tél*, a *Búcsúzás Kemenes-aljától*, az *Osztályrészem*, s *A magyarokhoz* rövidebb változata. (Erről még később szót ejtünk.)

De mindeniknél jobban kellett fújni a *Fohászkodást*. (A szigorúan mellérendelt s a vele együtt tárgyalt *Életfilozófiából* csak az utolsó három versszakot.) A tanár úr talán papi-szerzetesi mivoltát is domborítani akarta ezzel a hatalmas, ha nem a legnagyobb és legtökéletesebb magyar istenes vers-confessióval. S bizony a Szent Márton hegyét Pannonhalmára újitó-keresztelő, annak vendégszeretétét hétszámra élvező Kazinczynak nem bocsátotta meg, hogy pont e verset javasolta kihagyásra.

De Berzsenyi önérzettel és hatalmas lélekkel mondta tovább a ráhagyatkozás nagy, sodró példamondatait. A hitben való megnyugvás, az *óhajtva sejtés, létével is világító* teremtető Isten fölülmulthatatlanságát.

Igen, a lélek! Az egyesé és a köz lelkülete. A kor-függő és a független, amint találkoznak. Csak úgy általugorva egy-két századot.

Erről szólnék még röviden. Mondandóm elején már emlegettem Keszthelyt, s a helikoni versenyek, és annyi más nemes dolog létrehozóját, bőkezű mecénását Gróf Festetics Györgyöt. Idézttem jóslatos szavait Berzsenyiről.

És társa is akad ebben, aki ugyan nem szakmabeli, de (vagy csak) a legnagyobb magyar: Széchenyi István. S épp a legjobbkor! Megint idéznünk kell Németh Lászlót: „Ha Berzsenyit a Kölcsey-bírálat el nem temette, azt megint beavatatlannak, elsősorban

Széchenyinek köszönhetjük.” De mit mond maga Széchenyi 1828-ban egy Fiuméből küldött levélben? „Mennél többet olvasom Berzsenyi költeményeit, szívemet annál nagyobb fájdalom tölti el, hogy oly kevesen olvasnak magyarul... És Berzsenyi sem ír többé! Egy ilyen tehetség! Mert megkeseredett és senki sem ismeri el érdemeit.” S még hozzáteszi, nyilván magát is ide gondolja a megvert nagy költő mellé: „Erény tanúk nélkül az az emberben a legfenségesebb dolog.”

Látjuk, a legnagyobb magyar igazi lélekre vallóan tanúskodik, mint ahogy majd Berzsenyi is megteszi ezt. Széchenyit, a később kétes hírre vergődő Gróf Mailáth Jánoshoz írt ódájában a *diadal fiaként* énekli, s ajánlja az utána jövők figyelmébe. A Hitel-fóliánsai pedig megtelnek Berzsenyi citátumokkal, s nem homályosítja el ezt a figyelmet meg a sorszerű kölcsönérzésűletet és becsülést az sem, ha később felhősödik köztük az ég. Itt is Berzsenyit látom – görög harmóniáitól vezéreltetve – távlatosabbnak, hiszen ő a hasznos és a szép egyesítésére törekszik, ő a poéta, a bölcséletben konokul megmártózó tudós. Míg az ifjabb Széchenyi a praktikus angolok gyors útján akarja behozni a honi lemaradásunkat.

De vissza-vissza a Helikonhoz. A maihoz, az újkorihoz, amikor diákok napokon át nemes vetélkedésben éltetik Festetics György és Berzsenyi eszméit. Éltetik emléküket. Egy hete volt éppen, s nem először az elmúlt évtizedben, amikor is vagy háromezernél Pannóniából összesereglett középiskolás diák Kodály tanár úr ugyancsak halhatatlan dallamára, – ott a Balaton Múzeum lépcsőin karéjosan összepréselődve, délutáni összpórák után belevág *A magyarokhoz* végsőkig csiszolt, rövidebb változatába. Ott a fáklyákkal megvilágított fiatal arcok, ahogy a leszálló estben kánonban éneklették Kodályt. Úgy mintha Berzsenyi másik, hosszabb vers-változatát is meg akarták volna cáfolni, ők, az éneklők, de mind akik éneklik Berzsenyi nyelvén, – bárhol a világon! – a *Forr a világ*-ot.

A pusztulást megállítva, *a romlásnak indult, hajdan erős magyarok* helyére lépve. Mintha hallanám, hogy most 2000-ben mégsem „*Rút sybarita váz*” a magyar. És mintha azt énekelnék, hogy *nem tépte le fényes nemzeti bélyegét, és nyelvét nem únta meg, s a nemzet őrlélke él: nincs eltávozva*. A csillanó szemek és átszellemült tiszta arcok valósággal lobogtak a fáklyafénnyel is ver-

senyre kelve: úgy süvítették ki a torkok Kodály dallamára Berzsenyit. A költő Berzsenyi, mert teljesen az övék volt, igazi millenniumi örökségként, ahogy visszatért a kórus kánoni dörgő, egymásba fogódzó hullámlázásán.

S a miénk is, amikor már a következő század kapujára függesztjük az innen vett halhatatlan és bátorító gondolatot.

*Ébreszd fel alvó nemzeti lelkedet!
Ordítson orkán, jöjjön ezer veszély;
Nem félek. A kürt harsogását,
A nyihogó paripák szökését*

*Bátran vigyázom. Nem sokaság, hanem
Lélek s szabad nép tesz csuda dolgokat.
Ez tette Rómát föld urává,
Ez Marathont s Budavárt híressé.*

(Egyházasbetyén, 2000. május 6-án)

(Magyar Nemzet, 2000. május 13.)

Katona József szobra előtt

A ma 200 és 4 éve született nagy magyar drámaköltő előtt tisztelgünk, akit joggal neveztek s neveznek Kecskemét legnagyobb fiának, vagy Juhász Gyula gyönyörű verssorával „*Világító toronynak a magyar éjben*”. De igaz, és mélyen igaz, mert itt hangzott el 1936-ban először Németh László szájából, máig hatóan a legemlékezetesebb Katona-portré című *A rejtélyes költő* kifejezés is. S Németh a maga láttató és aforisztikus esszényelvén a jelzőt és jelzett szót is tökéletesen bizonyítja. Persze fölhasználva mindazt, amit a 19. századi értékmentők Vörösmarty, Arany és az első monográfus Gyulai Pál megéreztek és előadtak Katonából: de az e századi, század eleji kísérleteket is, mint Waldapfel Józsefet vagy Horváth János egyetemi előadásainak értékes hozadékát.

Ma november 11-én, Márton napján arra a Pannóniából származó római katonára is gondolunk, aki a szegényekkel megosztotta mindenét, kettévágta még köpenyét is, így ismeretes a kép, s aztán ellovagolva püspökké lett, majd szentté. Mintha csak a mai napon született Katona József rejtélyes és aztán rejthetetlen (mert zseniális) pályaképének, így utóéletének fényes rajzát is fölidéznék ama római-pannóniai *katona* sorsa.

Igen – talán éppen 30 esztendeje, hogy gimnáziumi diákként tanulva *Szent Márton hegyén*, a Kazinczy által nevesített *Pannónia balmán* –, ott ez a nap mindig iskolaszünet volt és mindig libasült a szegényes menzán (lásd Márton lúdja!) kihallatszik, ahogy a diáknépség keményen mondja Bánk bánból memoriterét, a *Tiborczi panaszt*. Bizony Sulyok Efrém tanár úr előtt nem volt pardon, tudni kellett néha még pálcasuhtatás mellett is „*Ő cifra és márványos házakat / épített; és mi – csaknem megfagyunk / Kunyhónk sövény falai közt – Ő csorda számra tartja gyülevész / szolgálit éppen-séggel mintha minden / hajszála egy őrzőt kívánna; ...*” egészen „*... s ha tán utolsó fillérünkre egy / Törvénytudó felírja a panaszt – ki írja-fel keserves könnyinket? / hogy jó királyunk megláthassa azt.*” és tudni kellett odébből azt is, amit Bánk kiált Tiborcnak: „*szá-nom keserveiteket emberek!*”

Németh Lászlótól joggal idézhetjük: „... A füstölgő bánki szenvedély a jobb magyar mindennapi hangulata. Bánk bán-t végigolvasni annyi, mint kipanaszkodni magunk.” S hogyan írja ezt a hangot, a magyar líra korábban és újabban is eltörlésre ítelt, de vallom: törölhetetlen főszólamában tovább Nagy László *Elbullt bolondok nyomán* című versében a hetvenes évek közepén? Egyszerre bánki/tiborcsi szenvedéllyel: „*lesz a vesztett ügynök bolondja ... lesz idő ami sose felejt / mert kéz is lesz hogy írjon róhejt / s kint az országos panaszkönyvbe*”

Nem kell hangsúlyozni: a hang mai jogosságát sem! Ezért elődünk Katona József halhatatlan verses drámájával, nemzeti panaszával! Engem még külön szíven üt hűsége. Kecskeméthez való ragaszkodása. Alügyészi hivatalvállalása, az iskolák elvégzése után. Ahogy Németh László írja róla: „a vers összeszorította torokát, fojtogatása közben csak a leglényegesebbet kiálthatta ki... Hatalmas nyelvteremtő volt; olyan idiómát talált indulataihoz, melyet Berzsenyi is csak árnyalati ruganyosságban múlt felül – erőben nem.”

Szépen egybecseng Németh László gondolatával Rónay György Katona 25 lírai költeményéről írott nyelvi *tömörítő erejéről*, *expresszivitásáról tett megfigyelése*, amely csak látszólag ellenkezik *Weöres Sándornak* a magyar manierista költészet csak a spanyol Gongorához fogható képviselőjeként emlegetett Katona-képével. De alighanem Rohonyi Zoltán irodalomtörténeti megállapításai – amelyek például a kortárs Kölcsey gondolati lírájának különös előfutáraként is jellemzik Katona verseit – helytállóak, miszerint „az irodalomtörténet által még nem kellőképpen méltányolt lírája a Bánk bán-nal együtt a magyar korai romantika legjelentősebb teljesítménye.” Mindezek Orosz László könyveiből és a Katona kiadásokhoz írott remek utószavaiból, jegyzeteiből is tudhatók. Itt a példa, Katona József példája Orosz László munkásságában is tovább él. Amit a hűségről főntebb említettem volt!

Egyetlen, életében – az 1822-ben a Kisfaludy Károly szerkesztette Aurorában – megjelent versében ilyen sort ír le: „*Hol vagy fennrepeső szép pillangója velőmnnek*”? A vers címe és témája a *Vágy*. Aligha találtak erre jobb, eredetibb képet! *A velő pillangója a vágy!* De idézhetnénk az *Andal* (azaz a merengés, ábrándozás!) versét is. Micsoda őszi hangulat, a bágyadt Napról és a hulló levélről így:

„Tövében elégve a déli sugártól, / az ős levelecske pörögve lepártol, ...” s aztán tovább az elmúlás felé kapaszkodik a vers szinte Katonát meghazudtoló friss dallamos hangon: „Csak az üreg ásít, / csak a liget int, / csak ingad a pázsit, / csak ejti a színt!” Aki ilyeneket tudott írni 1818-ban, amikor e versfüzetét lemásolta, az költő volt, mégha ő maga ezt nem is vette bizonyosságnak. Fölmerülhet a kérdés: utolsó tíz esztendejében milyen verseket skribálhatott hivatali szobájában? Írt-e, volt-e ideje erre? *Elmegyümölcsnek* nevezte verseit, versbe, idegen *terekre* küldött gondolatait. Olvasóra, ahogy ő nevezi *kémre* nem igen számított. Komor, csalódott lévén e gyümölcsöket *fanyarnak* tudta, mint ahogy a magyarság sorsát is *fanyarnak*. Tehát illenek egymáshoz! Juhász Gyula Katona József sírjára írott verse 1926-ban született, idézzük, mert hívebb Katonát nem állíthatunk magunk elé. „Itt álmodik a nyugtalan magyarság örök kérdője: élet vagy halál?

... Minden magyar tusában újra vérzik, / Minden magyar bukásbán vérzik ő. / Fölötte nem megy el a vén idő: ... S velünk lesz Ő magányos halhatatlan...”

(Kecskemét, 1995)

Költészeti bolyongások; nem véletlen konstellációk

...KÖLCSEY – PETŐFI – ILLYÉS – KORMOS...

Kölcsey Ferenc 33. évének derekán, tehát a krisztusi kor legközepén egy elképzelhetőn nagyon hideg januári estén, a bakter éjféltkiáltása előtt néhány minutummal odaírja a vers alá szépen, akkurátusan: *Cseke, 1823. jan. 22.* Erre mintha megbillenne a gyertya is a kúria legnagyobb szobájában, ahol Ferenc úr jószokása szerint kora reggeltől mostanig föl s alá róttá lépteit, kigondolván a strófákat, melyeket aztán lejegyzett. A padlat, az évek során gyakorta megeső gyaloglástól ma is láthatóan erőst megviselt, horpadt. (Az arra járóknak más relikviákkal együtt ezt is megmutatják.)

Naponta annyit gyalogolt a gyöngén füttőzött szobában, hogy egyik szolgáló szerint, a befagyott Túron át eljuthatott volna Szatmár városáig, de akár a Máramarosi hegyek mögé is, melyek ilyenkor a január végi fagyban kéklettek csak igazán. Megjegyezzük, Petőfinek is igaza volt a nyáron ugyancsak *idekélő bércek* dolgában, aki a közeli Nagyar felé menetelve itt látta meg a tüneményt. (Most egy erősen roncsolódott, villámsújtotta tölgy őrzi a *friss gyümölcsből készült vacsora* emlékét.)

Hát akkor nézzük, mit is csinált ebben az órában a gyermek, amikor Kölcsey a *Himnusz*, azaz *A magyar nép zivataros századaiból* után odakanyarítja, talán csöpp elégedettséggel, a nevezetes dátumot? S vélhetően még egy röpke fohászt is küld a Fennvalóhoz, kivel az imént hevesen perelt a *bűnhődés* dolgában (De a teológiai vita örökre elhalasztatott.) Szóval a kis Petrovics úgy éjféltájt fölsír a szegényesnek mondható kiskőrösi hajlékban, hogy szoptatná már meg Hrúz Mária, mert roppant éhes az épp csak háromhetes költőkirály. S aztán, mintha gőgicsélne is jóllakott elégedettségében valamit csodálkozó anyjának, hogy: „jár ő majd bizony arra is, ahol most egy nagy fohász született, egy nagy, esdeklő és perlekedő magyar fohász, amiért is érdemes lesz magyar költővé lennie!”

Ilyen dolgok, lehet, két szoptatás között hideg és nagy éjszákakon dőlnék el. Betlehemben vagy Kiskőrösön. Vagy Csekén, ahol már Krisztus keresztjét kezdi cipelni a költő, Szatmár vármegye pozsonyi követeként. Hiszen mint mondtuk, 33 évének derekán jár. A végső Golgotáig azért még adatik egy kis idő...

Bizony megérhette volna, mikor amaz, az imént felsíró cse-csemő már első verseit írja, s nagyon vág neki a népnyelv, népdal, amit Ő itt csekei magányában még nehezen dalol ki. Pedig tudta: itt kell keresnie a gyökereket, a hiteles artikuláció magyar lelkiületét. De a sors nem engedett a 48-ból! És 10 évvel korábban, mint az igazi forradalmas bekövetkezett, meghalt 48 évesen. Bizony, megérdemelte volna, hogy ott legyen az ifjak oldalán! Esetleg valamelyik minisztérium élén a felelős kormányban!

Nem hagy nyugodni valami, ha már a számoknál tartunk, s szabadon kalandozunk az időben. Illyés, aki Petőfit, de Kölcsey *Himnuszát* és magát Kölcseyt is legjobban értette és láttatni tudta, 48 évesen is képes volt az újulásra. Ekkor, 1950-ben írja, ha tesszik, legkeményebb, legkülönösebb látletünket, az *Egy mondat a zsarnokságról* című verset. Tudom, tudjuk a műfaj szabályai szerint nem himnusz, de én elneveztem annak, mert csöndjével, három évtizedig tartó eszelős tiltásával ez volt Kölcsey *Himnuszá-nak* másik, jelenkori fele. Csak a költő halála után három évvel oldotta fel a tilalmat az, aki addig tiltotta. A mi *himnuszunk* volt, az ugyancsak zivataros évtizedekből. S ki tagadhatná a Kölcseyéhez hasonló örök aktualitását?!

Kölcsey, Petőfi, Illyés sorolom a neveket. És őrzöm, s éppen Illyéstől a szép *példamondatot* is, miszerint itt minden nemzedék, valamirevaló magyar költő így vagy úgy, de kezét fogott egymással az időben: az öregebbek átadták mindig az utódoknak az elődök kézmelegét.

Illyéssel akkor paroláztam például valóságosan is utoljára, amikor 1982-ben, a költő 80. születésnapjára készülő Tiszatájából már imprimatúra után kivetették az őt és a 100 éves Kodályt köszöntő versemet. (*Három megjegyzés – egy válasz*) Mondjam-e, hogy ekkor voltam 33 éves! De ahogy én is, Gyula bácsi is megkapta a verset emlékebe az akkori derék szerkesztőtől. A hiba az volt a verssel leginkább, hogy emlegettem az *Egy mondatot*..., amely még mindig kiadhatatlan... Hát így lett *kiadhatatlan* az én versem is.

Gyula bácsi cinkos hunyorítása, néhány mondata és kézfogása, amikor magához szólított az őt ünneplő Fészek-beli sokadalomban november elején, (azt hiszem, jól láthatta ezt az ott is posztot álló főcenzor is) életreszólóan sokat jelentett.

Jelentette ott és akkor a *nyújts feléje védő kart* is, meg az évszázadok magyar költőinek kézmelegét. Természetesen Kölcseyét is, abból a csekei fagyos éjszakából, amikor a *Himnusz*t író tollat markolja keményen a kéz. (Megjegyezni való: Illyés néhány hónap múlva bekövetkező halála után a cenzori különítmények egyre keményebben kezdtek el működni. Először épp az ő verscímét homlokán viselő folyóirat, a *Mozgó Világ* körül dermedt meg a világ. Az elkövetkező évek példáit – Új Forrás, Tiszatáj – pedig az érintettség okán ugyancsak sorolhatnánk!)

És még valamit, hátha nem tudják, bár néhány hiteles szem és fültanú leírta már. A hetvenes évek elején történt..., amikor még létezett irodalmi élet, voltak mesterek és voltak költő- és író-tanoncok, igazi sznobok, nélkülözhetetlen, bájos kékharisnya bölcészslányok. S voltak a költészetért rajongó, értő olvasók, akik zsúfolásig megtöltötték az Egyetemi Színpadot, például Kormos István-estjén, melyet a költő *Szegény Yorick* című régvárt kötetének megjelenése után néhány héttel rendeztek 1971-ben. (Mert ez volt a nagy visszatérése, csaknem negyedszázados önként vállalt hallgatása, mondták úgy is, hogy lustálkodása... után).

Az est vége felé kérdezni is lehetett a költőtől. A számtalan kérdés közül az egyik így hangzott, melyet a házigazda, Kiss Ferenc kritikus, irodalomtörténész tolmácsolt a színpadra épp fölrepített papirosról (Hiteles tanúk szerint a papírgombóc repülőt nem az első sorokból indították): „Tisztelt Kormieux Költő Úr! Az ön számára melyik a legfontosabb sor a magyar költészetből?” Nagy csönd lett, pissenés se hallatszott. Ekkor Kormos megköszönlte torkát s kivágta, igaz meghatottsággal, tárnamély hangján: „*Nyújts feléje védő kart*” Még szegény Kiss Ferenc barátunk is őszintén meglepődött a válaszon. Kormos István pedig fölállt és meghajolt a dörgő tapsra. Ekkor volt 48 éves. S aztán még élt hat röpké évet.

A magyar költészetről szóltam, röpködvén gazdag poézisünk századaiban. Elősorolván ilyen különös, de tán nem véletlen konsztellációkat: éveket, évszámokat.

A magam mentségére és biztatására még annyit mondanék:
most Illyés példája lenne parancsolóan követendő, mert éppen
a 48. évemet taposom. Reménykedem, talán néhány új vershez lesz
még idő, alkalom s leginkább: kegyelem.

(1997-ben, a Magyar Kultúra Napján)

(Lyukasóra, 1997. április)

Petőfi és Hriszto Botev

Bulgáriában egy évszázada immár a Vola-csúcs annyit jelent, mint nekünk Segesvár. Hriszto Botev, mint Petőfi Sándor. Kozák pikával, török golyóval a szívükben, jelképpé magasodva a XIX. századi függetlenségi harcok hőseinek élén, s mindkét nép költészetének csúcán. A hegy lábánál, a sziklafalon figyelmeztető írás: „Vándor, rettenetes ez az út, de a végén a dicsőség vár.” – így juthatunk a Vola-csúcsra vagy Fehéregyháza vérző kukoricásainak közelébe. Így nézhetünk Petőfi és Botev „férgeseket vakító” átszúrt, átlőtt ingére. Petőfi Sándor élt huszonhat évet, Hriszto Botev élt huszonhét évet. Legyen ennyi a legszűkebb életrajz.

Botev abban az évben születik, amikor Petőfi már Székelyföldön Bem seregében harcol, majd a legforróbb júliusi napon el-esik. Huszonhat-huszonhét év megélt élet, magas izzás, fényes ellobbanás a választás csak igent és nemet ismerő lehetőségében. A meghirdetett harc a fölcsapó dalokban is erre a kérdésre keresi a választ „rabok legyünk vagy szabadok” – „szabadság vagy halál” – „kenyér vagy golyó”, de a kérdés a mindenkori tisztességes döntést is sugallja népének. A rabság is egyenlő a halállal. Mennyivel dicsőbb a szabadság szent ügyéért halni! Petőfit a nagy francia forradalom – Robespierre és Saint Just –, Botevet a szegénylegény hajdutok harca, Puskin Lermontovja és a párizsi kommün ihlette. De népe arra készül, hogy széttörjön minden rabigát. S ekkor áll elő az ezt tudó, verssel lelkesítő, harcoló, halállal haló költő. Mert a szorítás kínjai förtelmesek – „mert látván árvák kínjait, / nyugót ő sem tűrhetett, / töröknek nem hajtott fejet!” (Búcsú). Szent ez a harc, s azt követeli fiaitól, hogy „ifjan ifjúság nélkül” kell élni, szerelmet hatalmasabb szerelemre cserélni. Hriszto Botev húsz hátrahagyott versével áll Petőfi nyomába. A szabadság letiport zászlaját markolja föl, s indul a Vola-csúcsra. Félelmetesen ismétlődik a jövődőlés a közelgő halálról, az elkerülhetetlen végről. – „Karjaimat erősítsd meg, / s ha népem talpra áll majd, / soraiban seregemnek / síromra is rátaláljak!” (Az én imádságom). Akár az Egy gondolat bánt engemet sorai. De minden versükben ott lebeg a halál jóslata, szóljon az édesanyához, szóljon a kedveshez vagy a testvérekhez. „Szeretem

a hazát híven, / végakarátát betartom,” és „a végső osztozás még hátra, / végrendeletet teljesítünk – / testvér, halálba hát, halálba!” – szólalnak a gyönyörű sorok végakaratról, a haza végrendeletéről, amit az ifjú ember költőknek kell teljesíteni, hogy eljöjjön egyszer az áhított szabadság. 1848–49 nálunk ugyanazt jelenti, mint Bulgáriában az 1876-os dicső, de bukott szabadságharcot, legnagyobb költőfiainak halálát. Botev (legnagyobb) nemzeti dallá vált verse Hadzsi Dimiterről, az 1876-os felkelés egyik vezetőjéről szól, neki állít emléket. Nagy László gyönyörű fordítása olyan sorokban, mint az „Eljön az este, hold is világol, / Széjjel az égen csillagok égnek. / Felzúg az erdő szél fuvatától, / bűg a balkánból hajduska-ének” ikerpárjává teszi Botevet az „Elhull a virág, eliramlik az élet” költőjének. Csodálatos magasságokban szárnyal a líra, az izzás felsőfokú kicsapódása az élet s halál huszonhat-huszonhét évnyi zártaságából, kalodás börtönéből, szárnyal a végtelenbe. „Harcban ki elhull érted, szabadság, / nem hal meg, él az! Példa a sorsa, / sajnálja ég s föld, hírét vadak s fák / zengik, s dalolnak dalnokok róla...” – így fejeződik be a Hadzsi Dimitert megéneklő vers, s így fogadjuk szívünkbe Segesvárról és a Vola-csúcsról Petőfi és Botev halállal szembenéző üzenetét.

(1976)

Petőfi mindig üzen

Amikor most megindul a pártok „tavaszi hadjárata” (hírlik, hogy száznál is több honi elgondolás van bejegyezve), s az ellenfél (és az ellenség) nem az osztrák, nem a muszka; nem a császár és meg csak nem is a cár, hanem a másik magyar, akkor... azt mondom: *ez bizony Betegség, ami gyógyításra szorul.*

Magam valóban betegségben forgolódván, és gyógyulást remélvén, kit is *forgathatnék* így március idusa előtt, mint a leginkább reménykedő magyar költőt, Petőfi Sándort. Akit általános iskolásként annyit, de annyit szavaltam...! S persze mindig a legismertebb verseket, melyeket tanítóim kezembe nyomtak azzal az egyszerű utasítással: aztán csak jó hangosan, fiam! „Fújtam én bizony, nem is mindig értve pontos tartalmukat, de a márciusi ifjak szent hevületével; a *Nemzeti dalt*, a *Föltámadott a tengert*, a különös csengésű és értelmű *Respublikát*, és tán a legkedvesebb verset, amelyet egy 10–12 éves gyermek – is „személyes élményként” adhatott elő: *A vén zászlótartót*. Még szegény édesapámat is megkönnyeztettem vele, aki csak a második világhéját és fogságot járta meg. Tán akkor meg büszke is volt fiára, hogy lám, most szép hangosan neki szaval, szinte neki tesz hitvallást, azzal a siheder költővel szövetkezve, aki nemcsak harcra, csatára buzdított, de el is ment a csatába... örökre.

Előtte a szent március utáni hónapokban látván a lelassulást, maszatolást és a gáncsokat – bizony ez az ifjú ember mindent megtett, hogy ismét reménykedhessen, hogy ismét biztathasson! Nem akarnám az analógiákat keresni, de bizony többször kibuggyanhatott a mi szánkban is, *az elmúlt négy esztendőben*, amit már Petőfi 1848 áprilisában versbe kiáltott, lényegített:

*Föl, föl hazám, előre gyorsan,
Megállni félúton kívánsz?
csupán meg van tágitva rajtad,
De nincs eltörve még a lánc!*
(Megint beszélünk, s csak beszélünk)

Petőfi lángszavait a százvalahány párt szabadon – a pluralizmus nevében – és cinikusan ezer fele szabdalhatja. *A szabadság élenjárói a szabadsággal replikázhatnak!* De félő, hogy csak a meglazított lánc épségét akarják védeni az összes rozsdával együtt...

Most felütöm a mai napra rendelt „evangéliumi” verset, melyet Petőfi 1949. március 6–7. között írt Marosvásárhelyt. Kereken száznegyvenöt éve, mikor már ott van az erdélyi hadseregben Bem oldalán. Ez a vers követi a március 2–3. közötti lejegyzettet: a legfényesebb és legférfiasabb buzdító verset, a *Csatában-t*, melynek refrénje a vers utolsó szakában már így hangzik: „*Utánam, katonák / Utánam magyarok!*”

De nem erről akarok szólni, hanem az egyik legszívszorítóbb, legreménykeltőbb költeményéről, amely ma is megdobogtatja a mi aggodalmaskodó, bágyadt szívünket. Micsoda erőt, micsoda szent sugallatot képes már az invokációban átplántálni az olvasóra! És micsoda keserű tapasztalatot, melyet mi is tudunk, naponta átélünk; s aminek említése – legyen bátorítás:

„Bizony mondom, hogy győz most a magyar, Habár ég s föld ellenkezőt akar! Azért nem győzött eddig is e hon,
Mert sohasem volt egy akaraton, ...”

Nem kell magyarázatni; nem kellene ide hermeneutikusok, hogy a legkorszerűbb magyar költőt kor szerint mindig értsük! A vers zárása pedig megint ott időz ama láncnál, de olyképp, ahogy magának és nemzetének remélte, s amiért már a tollából kigördülő szép és igaz szavakat is kevésnek gondolta. Ezért fogott kardot és a vérével üzent előre a szabadságnak, reményt adott a nemzet harcoló fiainak. Akkor, ott a „*bős székelő fiúknak.*”

...Midőn, mit eltört láncunk ád, a nesz
Egy szabad nemzet imádsága lesz,
Meg kell, hogy érjem azt a nagy napot,
Amelyért lantom s kardom fáradott!

(Bizony mondom, hogy győz most a magyar)

A történet végét a pártos „*annyiféle akaratnak*”, amelyet csöpp iróniával mondtam „*tavaszi hadjáratnak*”, Petőfi imént emlegett, s tán kevésbe ismert verseit ajánlanám figyelmezésre, s aztán a nagy nekibuzdulást elszántan, de józanul segítő érdemes muníciónak is.

Szegény édesapám – aki már a lánc meglazulását nem érthette meg, sem azt, hogy az idegen csapatok „elhagynak” bennünket – gazdaember lévén, bizonyára annyit mondana, mint ahogy mondja tán az igazi tavaszi hadjáratot megért isaszegi szántó-vető leszármazottja is ebben a nagy lázas jövés-menésben a cédulagyűjtögető – kolduló – ígéretető seregeknek: *„Vitéz urak, ez mind szép lehet, igaz is lehet, de nem szeretnék, ha közben a vetést letaposnák.”*

Gondolom ez a hang is segítheti a gyógyulást. Gyógyulásunkat. Petőfi áhított szabad nemzetének *egy akarata* szerint.

(Pest Megyei Hírlap, 1994. március 14.)

Petőfi és március nyomában

AZ 1848-AS FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC
155. ÉVFORDULÓJÁN

*Én szemfedőlapod lerántom:
kelj föl és járj, Petőfi Sándor!*

*Zúg Március, záporos fény ver,
suhog a zászlós tűz a vérben.*

*Hüvelyét veszi, brong a kardlap:
úgy kelj föl, mint forradalmad!*

*Szedd össze csontjaid, barátom:
lopnak a bőség kosarából,*

*a jognak asztalánál lopnak,
népek nevében! S te halott vagy?!*

*Holnap a szellem napvilágát
roppantják ránk a hétszer gyávák.*

*Talpra Petőfi! Sírodat rázom:
szólj még egyszer a Szabadságról!*

Ezt a verset, a fiatal Utassy József, drága barátom, édes bátyám elhíresült művét szavaltuk, énekeltük legtöbbször 1968 után Magyarországon a puhának egyáltalán nem mondható diktatúra szürke éveiben. Bár tiltották, de a *Talpra magyar...* másképpen szólva a *Nemzeti dal* mellett ez a vers, a *Zúg Március* lett az igényesebb ifjúság titkos dala, nem stréberségből megtanult memoriterek. S ez a választás egyszerre vallott hibátlan erkölcsi és esztétikai érzékről, de arról is, hogy a Petőfivel éppen egykorú költőben megtalálták azt a *fennem sólymozó* poétát, aki nem véti el a hangot.

Mert ez a bátor s fiatal hang kellett három és fél évtizede a reménység ébrentartásához. Ama márciusi szent napon, amikor a pártállam az eleve hamisan csengő „mindennapok forradalmát” nagyhirtelen *forradalmi ifjúsági napokká* „dúsította” és szervezte már kissé fásult *Kiszeseivel* és buzgó ifjúgárdistáival a *három tavasz* – 1848, 1919 és 1945 – cinikus együtt-ünneplését.

Mintha a három tavaszi napot, március 15-ét, március 21-ét és április 4-ét egy bordában szótték volna. Mintha valami közülük is lehetne egymáshoz!

Ekkor, mindezen elcsodálkozva, és aztán mélységesen fölhaborodva spontán megszerveződött – rendszerint a Petőfi szobornál és a Nemzeti Múzeum kertjében – azoknak a fiataloknak egyre bővülő köre, akik március 15-én csak 1848 forradalmi napjáról és az azt követő szabadságharcról akartak hallani. S nem akartak mást, mint az ismert Petőfi verseket skandálni, és mámorosan egymásba kapaszkodva a *Kossuth-nótát* meg a *Gábor Áron rézágúját* énekelni.

Persze jött megtorlásként a gumibotozás, kokárdaletépés; egyetemről, főiskoláról való kicsapás. S bizony még börtön is! Némely budapesti középiskolában meg rendőrkutya-bemutatót tartottak a miheztartás végett. A kutyák viczorogtak a kokárdákra. Mert tán ők is tudták a korabeli pártbrosúrákból: a leginkább megugatni való a bűnös nacionalizmussá kikiáltott, őszinte nemzeti érzés.

Az 1970-es évek első fele szinte menetrendszerűen hozta ezeket a „sajnálatos márciusi eseményeket”. Amikor fiatalságunk e szent és nagyálmú napon, szíve és lelke szerint Petőfivel és Vasvárral, Irinyivel és Jókáival s a többiekkel képzelte magát egy sorban, s büszkén hagyta volna a költő krónikáját a saját utókorára is érvényesnek, miszerint:

*Nagyapáink és apáink,
Míg egy század elhaladt,
Nem tévének annyit, mint mink
Huszonnégy óra alatt.*

*Ott áll majd a krónikákban
Neved, pesti ifjúság,*

*A hon a halálórában
Benned lelte orvosát.*

(15-ik Március 1848)

De ekkor, 1971-ben keserű iróniával lejegyeztem: e ketreces korszakban, a *finomuló kín* példa-országában csak ez jutott nekünk. Ez a fiatalok ünnepéből, március 15-éből:

*Fiatal arcok
beszőve
seszínű
lobogókba:
s z ű r k e
s z ű r k é b b
f e k e t e
trikolórba!*

(Március 15.)

S így vergődünk el a szürke, lecsavart lángú, hamis ünneplések után – melyek a nyolcvanas években a Lánchídi-csatákkal, megalázó helyzetekkel, fenyítésekkel, házkutatásokkal, rendőrségi begyűjtésekkel maradtak meg emlékezetünkben megőrzésre méltónak – egészen 1989. március idusáig, amikor a trikolór ismét a szabadság valóságos színeiben pompázhatott.

Hasonlatosan a térség, Kelet-Közép-Európa országainak és nemzeteinek mozgásához és kibontott zászlaihoz.

Akárcsak 140 esztendővel korábban, most is sugott a történelem Múzsája. Ismét volt új 12 rendszer-kritikus és rendszerváltozást követelő pontunk. S fölötte a *Mit kíván a magyar nemzet?* örök kérdésére az egyértelmű válasz, amelyet kétszázézer, akkor még *egy akaraton* lévő polgár lelkesült hangja erősített meg. Ott a Magyar Televízió székháza előtt a Szabadság téren, mondván:

Szabad, független, demokratikus Magyarországot. Sokak vélekedése szerint, 1956 őszét kivéve, soha sem volt még ily közel hozzánk s átélhetően 1848 márciusának fölemelő érzése, sohasem volt még ily közel Petőfi sugalló génusza.

Az első pont *valódi népképviseletet és többpártrendszert* sürgett, az utolsó, a 12. pedig a legtovább takart, fájdalmas sebre mutatott rá:

*Igazságot 56-nak, tisztességet a forradalom mártírjainak.
Nyilvánítsák nemzeti ünnepé október 23-át.*

Csengey Dénes, a rendszerváltás első halottja, a Demokrata Fórumos lakitelki sátorverők legfiatalabbika vezényelte ezt a fejthetetlen sereglést. Valódi petőfis tűzzel a szemében, kissé romantikus, de ott és akkor hiteles gesztussal lefoglalta a Magyar Televíziót: a köztájékoztatás legnagyobb példányszámú hírcsatornáját. Akár márciusi szent suhanc elődei a Heckenast nyomdáját. Tudjuk (az igazi lefoglalás máig sem sikerült!) Dénes még csak az idén januárban lett volna 50 éves, és mindössze 38 évesen távozott e földi létből. Pályáját, ellobbanását én Petőfiéhez hasonlítom. Reá igen nagy nagy szükségünk lett volna az elmúlt 12 évben!

Csupán három hónapra voltunk június 16-tól, a nagy temetési naptól. És az első szabad parlament, legelső törvényében 1990 májusában beváltja majd az évvel korábbi márciusi feliratot: 1848 és 1956 forradalmának fényes kezdőnapjai immár így együtt a nemzet szent ünnepei lettek.

1989-ről írtam le nem oly régen a Európai Utas című folyóirat körkérdésére válaszolva, hogy több okból is a századvég gomolygó ködéből kiragyogva a legfényesebb, leglázasabb évünk.

Hallgassunk csak bele Illyés Gyula csodálatos Petőfi könyvébe, mit ír ő a forradalmat előző évről, 1847-ről:

„Ez az év a magyar szellem történetének legragyogóbb esztendeje. A következő két év nagyszerű eseményei jórészt külső, világpolitikai viszonyoktól függtek, másképp is alakulhattak, eltolódhattak, elaprózódhattak, esetleg, ha az ellenségben, a dinasztiában egy csöppet több ész és becsület van, el is maradhattak volna.

1847 gyűjtötte össze az erőt, amely a későbbi években rohant és világított, világítani tud még ma is. Más nemzeteknek évtizedei voltak a fordulat s az új korszak enciklopédiájának elkészítésére. A magyar újjáéledés egy év alatt végezte el a munka dandárját, vett fegyvert és barikádkövet a múlt anyagából, s teremtette meg azt a szellemet, amely semmiben sem maradt el a nyugati törekvések szellemétől, sőt nem egy lebbenésében túl nyúlt azokon, irányító szövétnekként egész Európa figyelmét magára vonta.

Egymást érik a korszakalkotó irodalmi alkotások, hónapok alatt arcvonalak bomlanak föl s rendeződnek új hadállásba. Ami

oly ritkán történik meg: az irodalom közvetlenül az életbe ömlik, eleven hatóerő lesz benne; mikor érünk meg ehhez hasonlót? Mert a hirtelen pezsgést, amely az egész országot elfogja, elsősorban ez idézi elő. Ami még ritkábban történik meg: az ország vezetése a politikusok kezéből az írók kezébe csúszik; lesznek napok, amikor majdnem teljesen az övékbe kerül. Ilyenkor születnek nagy események...

A cselekvő magyar irodalom központjában a fiatal költő, Petőfi áll.”

S idézzük tovább Illyést, mert jó idézni, hiszen költői, ám mégis, vagy annál inkább pontos szavakkal kérdez és érez rá a 24 éves poéta forradalmas titkára, arra a pillanatra: amikor az alkalmas idő és a kiválasztott személy találkoznak.

„A fiatal költő még nem ismerte, vagy csak, nagy vonalakban ismerhette a társadalom várható alakulásának tudományos elméleteit. Nem foglalkozott a politika-tudománnyal sem. A jogászi ész megvetette. Mi okozta mégis, hogy valamennyi kortársa közt ő látott legvilágosabban, értve ezen, hogy őt igazolta legjobban az idő? Hogy viselkedésénél a mai elméletek ismerője sem tudott volna különbet tanácsolni? Ösztönével mérte ki a tényekből, a helyzetekből azt, mit ma a tudományos vizsgálódás a maga rengeteg eszközével kimér? Az ő példája a bizonyíték, hogy a következetesség bátorságával párosult tiszta elme mi mindent pótol. Nem csak a költészetben volt lángelme. Nagy titka itt is a természetesség és egyszerűség. Mint költészetében, itt is a valóságot bírta szóra. Csak ez tud mondani valóságfelettit: korszakot megelőzőt.”

Nem melleleg jegyezzük föl erről az évről, hogy ekkor készült verseinek első német fordítású gyűjteménye Karl Beck jóvoltából, ekkor érkezik el hozzá a hír, hogy Heine el volt ragadtatva költeményeitől. Tehát egy magabízó költő vág bele a legnagyobb kalandba, melyet mi, magyarok, forradalomnak hívunk.

Ha a legelőbb idézett, Petőfi talpra-szökkenését és igazságtevését áhító szép Utassy-vers már korábban megszületik, és ismert lett volna 1956. októberi napjaiban, bizonyára Sinkovits Imre – aki már akkor, október 23-án örökre a nemzet színésze lett – az *esküszünk, hogy rabok tovább nem leszünk* dübörgő robaja után, s a tömeg zúgó tapsa mellett ezt is elszavalja a Duna mindkét partján: előbb Bem, aztán Petőfi égbe lendülő karja előtt.

Igen a kezdetnél és a végnél ott a lengyel-magyar történelem egymásba játszó, egymást segítő pillanatláncolata, melynek hegy-élén bátran, megalkuvást nem tűrően Bem tábornok és a költő Petőfi jár. Mint az örök időmutatók, a történelem ismétlődő számlapjain. Ahol aztán jó száz évvel később e szoboralakok tövéből hömpölyög tova az októberi napsütésben 1956 magyar forradalmának ifjúsága, hogy a pontokba szedett követeléseit vérevel, ha kell életé árán is kikényszerítse.

A szobrok, mint az egyszer már sikeres vers rímei: szent helyek. Különösen márciusban és októberben. Egymásba tűntek, szivárványlottak és álltukban is tüntettek. Mert minden márciusunk a tiltott és rejtegetett októberről is beszélt, s minden októberünk – az elmúlt század utolsó negyven évében – márciusi szavakkal üzent: költők szavával, elsősorban Petőfiével.

Nem kell bizonygatnunk: ha nincs ez a rendkívüli, tűzcsóvaként elszárguló költő-siheder, bár történhetett volna minden akár a vég felől nézve jobban, szerencsésebben is, de a forradalom csak vele és nevével hiteles. Mert annak lelkét kivallatni és kivallani máig hatóan csak ő tudta. Aki a szabadság szerelmese volt, s ebben mindvégig tántoríthatatlan. Egészen a megjövendőlt nagy-szerű, hősi haláláig.

Fiatal, pelyhedző állú költő koromban, s más költők nyomán is, hányszor elképzeltem azt a fejéregyházi–ispánkúti pillanatot! Segesvár mellett, Héjjasfalva magasában... Bolyongtam ott nemegyszer Kányádi Sándorral, kinek mintha egy lezuhant meteor becsapódási helyéről lennének pontos ismeretei, úgy mesélt a szinte a földjük vagy kertjük végében kiszenvedett költőről, aki utoljára ezt a fát, s azt a bokrot láthatta, amint szembefordult a lebukó napot eltakaró kozák dzsidásokkal. Erdély szívében, Székelyföldön, ama július végi napon.

Aztán verset fogalmaztam *Segesvári nyár* címmel, 1973-ban, éppen harminc éve:

*Szabadság, Szerelem,
Segesvár, Dárdahegy!*

*Éltem 26 évet;
átállítom a szívverésem.*

*És dobták testét lefelé,
egy dacos szaltót csinált,
piroslott ingén a vér,
szemében izzott parázs.*

*Halottak a szemfedőim:
engem dobtak legelőször,
csontok, szív-helyek ölelnek,
jelöletlen porló hősök.*

*Pár papiros szerterebbent
mikor rámcsapott a halál,
e verseket nem temették –
csak a szél pörgeti tovább.*

*Feketére mos az eső,
megszólalnak holt kereplők,
megmozdulok, búvok elő.*

*Átlátszik az összes csalás,
minden kétség egy villanás.*

*És az évek elcipelnek,
fűrészes hátukra vesznek.*

*Kezem lerogy egy virágra,
beleordítok a NYÁRBA!*

A szó és tett legtermészetesebb egysége testesült meg benne és általa, életében és halálában is. S ez már több egy rendkívüli tehetségénél: ez a megvesztegethetetlen erkölcsű s jellemű férfiú, aki valóban századokon át képes világítani. Erőforrás és fényforrás egyszerre. Fölmutatható és érvényes bármely időben: akár egy világútlevél. Csak éppen az ő képével és vérének örök pecsétjével. Nem véletlenül írta róla már a fiatal Németh László: „A magyar irodalomnak Petőfi a legnagyobb fénye.” Továbbá azt is: „...ha a múltjából menekülő magyarnak csak egy nevet szabadna magával vinnie, az nem lehetne más, mint a Petőfié.” Vigyük magunkkal hát a jövőbe is!

Persze, ha a végeredmény felől nézzük: 1848 forradalma gyönyörű kudarc. De az áldozati füstben mégis a parázs füstje szállt az ég felé, amely egy napra, két hétre, vagy másfél esztendőre, egészen a bukásig a világ magyar csodája lett. Jeget szakító, megolvasztó. Igazi tavasz. Amire mi és majdani utódaink is büszkék lehetünk. És ehhez kell hűnek lennünk, s leginkább a tanulságot, immár az új évezredben is megszívlevélve Petőfi üzenetében, amely így suhog ki a *Bizony mondom, hogy győz most a magyar* című verséből:

*Azért nem győzött eddig is e hon,
Mert sohasem volt egy akaraton;
Most egy a lélek, egy a szív, a kar
Mikor győznél, ha most sem, oh magyar?*

Tegyük gyorsan hozzá, ehhez először önmagunk fölött kell győzedelmeskednünk. S tudjuk: bizony nem könnyebb, mint eleneinken!

Már öt esztendeje, még a múlt században, a forradalom és szabadságharc másfélszázadik évfordulójára írtam egy rövid verset, mely egyszerre kívánt szólni e szent nap és igazi hőse sorsának szétválaszthatlanságáról, fényük, legendájuk egymásra vetüléséről: úgy, hogy se az egyiket, se a másikat nem nevesítettem. Nekünk magyaroknak, éljünk bárhol is a világon, azt hiszem mégis érthető.

Valahol örökké

*Valahol mindig eltűnik
valahol mindig megtalálják
valahol mindig temetik
valahol mindig exhumálják
és
örökké nekünk szegezik
örökké fényes ellenpélda
örökké rajtunk keresik
örökké mégis bennem él ma!*

(Ünnepi megemlékezés Genfben, 2003. március 15-én)

Arany János ősze

HALÁLÁNAK CENTENÁRIUMÁN

Szállongó őszi füst: égetik a nyarat. Arany János ősze ez, ha élne, még csak 166. esztendejét töltené, s kinézne hosszan a szalontai, a nagykőrösi házból, a Margit-szigeti igen vén tölgyek alól a Dunára: kinézne hosszan a füstre. „Ez az én eleven füstöm, ez az én zsigerekbe-idegekbe plántált jelrendszerem: ég felé szálló anyanyelv-gomolygásom.”

– Mondhatná, de nem mondja, mert hírlik: kerek 100 éve halott már a „legmodernebb, legmagyarabb és legerkölcösebb” költőnk. E jelzőket szavahihető, véleményükre ügyelő írók és esztéták írták Arany Jánosról. A szerény költő – csak a XIX. századi viszonyítások közepette is – roskadozni látszik a dicséretetek terhe alatt.

Hát még napjainkig! Napjainkban viselni ezt a főntebb említett jelzőkből szőtt páncélinget: kész ellenszegülés a percenként változó világdivattal. És modern íróként számon tartott mai írástudóknak mondja, írja róla, hogy a *legmodernebb*, hogy micsoda utakat próbált egészen az abszurdig, de szemléletén is erőt véve (és nem erőszakot téve!) a legtisztább meggyőződésére hallgat, amikor népe és nemzete szolgálója lesz. Tetszhet-e abszurdnak, ha így indul a vers: „*Oh, értsd meg a szót: rendületlenül*” és így végződik: „*Oh, értsd meg a szót: árban és apályon / – Szirt a habok közt – hűséged megálljon!*”

A korszak ismerős: a hűségre való felszólítás nem lehetett időszertlen: 1860-at írtak. A nagy *Széchenyi-vers* vitte a halálhírt s ez pedig visszautalt erőteljes imperatívuszaival a tíz évvel korábban történetekre. Számomra Petőfi és a szabadságharc tökéletes egybeforrottságát, a tragikus bukás és nagyszerű halál egymásra vetülését két Arany János-i sor jelenti, ahogy ő már értelmezi is a személyes fájdalmán túl a történeteket: a *most* szorító történelmet. Nevezzük a *rendületlen hűség* maximumának! De azt hiszem, a mindenkori magyar nyelvű költészet két legkifejezőbb soráról is szólunk, amely így hangzik: „*A könny nem éget már, csupán ragyog: / Nem törölöm még le, de higgadt vagyok.*” (Emlények, 1855)

Németh László szigorú, de leginkább meggyőző Arany-esszé-jét hadd idézzem: „Mint a nemzet, az igazi alkotó is vállalkozás... a tehetségnek is van egy széles alaprétege s afölött a vállalkozást irányító erő: a képességek fölött szerepteremtő akarat. Poeta nascitur: de az író mégsem a természet nyers ajándéka: nem csak az, amit kapott, hanem az is, amire felhasználta... Arany János, a legmagyarabb költő, talán épp képességnek és szerepteremtő erőnek ebben az aránytalanságában a legmagyarabb. Nincs irodalmunknak nagyobb erőkészlete nála. Sosem álltunk közelebb ahhoz, hogy egy elsőrangú összegezőt, egy Cervantest, Shakespeare-t, Arisztophaneszt adjunk a világnak...”

Lehet, hogy a szerepteremtés lehetőségeit Németh László Arany János esetében is másképp ítélte volna meg, ha mondjuk az 1960–70-es években ír esszét Aranyról és nem a harmincas évek elején. Az erőkészlet páratlansága vitathatatlan, ami egyszerűsmind szókészletet, szókincset is jelent: mintegy 25 ezer szóból válogatott, amikor a legmegfelelőbb árnyalatot kívánta papírra vetni. Csak így lehet megérteni a Toldi és a balladák tüntető nyelvi gazdagságát, és csak így az öregkori versek (tán Hölderlinhez hasonlítható) tömör egyszerűségét, áttetsző szerkezetét. E hatalmas szókincs birtokában lehetett önmaga szavaival szólva „ének-lőből énektanár” azaz: a rokongénusz Shakespeare drámáinak kongeniális fordítója. A *Hamlet*, a *Szentivánéji álom* és a *János király* ma is Arany János-i nyelven zengi mifelénk az angol drámaíró hírét, akiről a szerény fordító ezt mondta László fiának: „Shakespeare írói talentumáról elmondhatni, amit a zsoldár zeng az Úrról: Nagy vagy Uram a nagyokban és nagy vagy a kicsinyekben.”

Az írás és hallgatás határvonalán élt: „azt” „írjak? ne írjak?” kérdésével viaskodott naponta, már az induláskor is, de főleg nagykorósi tanárkodása alatt: s éppen itt kezdődnek a Shakespeare-fordítások, hogy majd saját énekét is újra színre hívja, hogy ő legyen a „balladák Shakespeare-je”.

Az öregkori versek – de hisz 60 éves még alig múlt! – bölcsesége mögül panasz is kihallatszik, nemcsak a nagyváros zajosságára, a közszereplés nyűgeire panaszkodik az élő klasszikus, de régi panaszt sorol elő megrázóan: kifejezve csalódottságát a ki-egyezésben.

Hiába a Margit-sziget tölgyei, hiába szabad már az Akadémiától, hiába sorjáznak az *Őszikéi*, egy *alföldi búzás szekér* láttán sajgó vágyat érez a szülőföld iránt: tegyük hozzá az ő szavaival: holtig sajgó vágyat. Akkortájt írja le ezt a rögtönzésnek tűnő, de mégis igazi hitvallást: „*Szülőhelyem, Szalonta, / Nem szült engem szalomba: / Azért vágyom naponta / Kunyhóba és vadonba.*” Égetik véglegesen a nyarat: szállongó őszi füst, Arany János őszi füstje 100 esztendővel halála után itt száll fölöttünk, mintegy anyanyelvünket is átjárva, őrizésre méltónak ítélve. Az induláskor Arany így kezdi halhatatlan intonációval, hatalmas nekigyürkőzéssel, mint győzelmes hőse Toldi Miklós – és éppen ősszel, világító lánggal:

*Mintha pásztortűz ég őszi éjszakákon,
Messziről lobogva tenger pusztaságon:...*

(Elhangzott Bukarestben, az Írók Házában, 1982 októberében)

„Üresen peng az idő”

SINKA ISTVÁN: LOVASOK OPÁL MEZŐKÖN

E rövidre szabott recenziót kezdjük Veres Péterrel, aki Sinka István temetésén, 1969 nyarán így búcsúzott barátjától: „Sinka Pista, én veled nem vitatkozom. Azt hagytad, ne legyen beszéd, így hát nincsen beszéd. De mi még találkozni fogunk – a magyar nép szívében.”

A jóslat valóban beteljesedett, mert a költő ott élt, és ott él ma is az olvasók szívében: azonban túl sokáig körülvette a „beszédes hallgatás”. Sinka „ébresztését” igazából az 1977-es esztendő hozta meg, amikor megjelent Görömbei András kitűnő monográfiája és Kormos István már-már legendás, értékkijelölő versválogatása „A Magyar Irodalom Gyöngyszemei” sorozatban, 13 ezer példányban. De a „kereslet” lényegesen nagyobb volt a *fekete bojtár* versei iránt. Könnyen megjósolható, hogy a mostani, minden eddiginél teljesebb válogatás már a megjelenés pillanatában kevésnek bizonyul.

Mert e költészettől az emberi létezés leszorítottság- és felemelkedés élményét olyan töményen kapjuk, hogy nem tudunk szabadulni tőle. Talán ez is a titka a szó szerinti *hatás*nak. Nem lehet hideg, esztétizáló fejjel a „miniatűr balladák”-tól és az öregkori istenkereső (biblikus) versektől távolságtartóan ellépni. A korszerű, modern vagy az éppen ellenkező kategóriák ellehetetlenülnek Sinka legjobb verseivel szembesülve. Egyszerre szólaltatja meg a legegényibb és legáltalánosabb fájdalmakat. S egyszerre benn az *időben*, de ugyanakkor kívül is a múlt / füstbe, ködbe, kétségbe vesző / időn, ahol – az érzékletességet segítő – úgy sorjáznak a személynevek, majornevek, mint a költő keserű vádjai. Ilyen leltárt, ilyen vádbeszédet az „alulsó Magyarországról” még nem készített poéta. Jól látja az előszót író Tornai József, hogy a „személynevek és helynevek (...) egész világirodalomban páratlan költészete” bontakozik ki Sinka műveiben. Emlékeim szerint ez a „megnevezési varázs” Edgar Lee Masters frivol halottidézőjében, *A Spoon River-i holtak*-ban található még ilyen revelatív erővel. De mégis mennyivel távolságtartóbban csillog-

nak a nevek az amerikai kisváros „életre kelt” sírkertjében. Az a feltámadás elbírja a görbe tükröt is. Sinkánál ilyen nem létezhet, hisz ő a lét alatt élőkért emelt szót, s mond értük balladát, lázító rekviemet. Dus Andrást, Legény Tóth Mihályt és a többieket, akiket Sinka egytől egyig számbavesz, kisemmizett, megnyomortított életük juttatja fiatalon „a fák tövébe”. Az egyik sorjázó szentencia és felszólítás így hangzik: „*Istenem, magyar volt: / szóljon, aki látta.*” A másik oly jellemző sinkai verszárás pedig így: „*s bámulom hogy küzd az angyal / két nagy ibolya szemeddel*”. A külföldi példák, a lehetséges párhuzamok közül leginkább Jeszenyin világa, képalkotása és „színkeverése” hozható kapcsolatba Sinkáéval. De míg Jeszenyin élete és költői pályája egy fényes lobbanás, addig Sinkának érett férfikoráig kell az izzást magába fojtania. A *fekete bojtár* nemcsak negyvenévesen, személyes sorsával is hitelesített versekkel léphet a nyilvánosság elé. Sinkáról szólva írta Németh László, hogy „Ady óta nem volt költőnk, akiben ilyen mély, távoli dallamok jártak vissza (...) Ő nem kerekíti az emléket, belőle fölszakad.” Tegyük hozzá: a maga nyers, konkrét valóságában: mégis a láthatáron túli, általánosabb érvényű tapasztalást sűríti a szem: időtlenül, de az időben mindig benne levő keserűséggel telten. E poétikai és „filozófiai” megfelelésnek valóban világirodalmi rangú verse a kései korszakban írott Lovasok opál mezőjén. Magyaroznunk, értelmeznünk – fölösleges. Többen megtették már, de kimeríthetetlennek látszik. Tornai József önmagát is faggató költői esszéiben néz szembe ezzel az izgató, titkokat rejtő lírai életművel. Beleérző képessége és Sinkára-hangoltsága az esszé kereteit is csaknem szétfeszíti: hiszen a legkeservesebb sorsból csodaként föllávázó verseket, az ösztönös mitológiától egészen a metafizikai magaslatokig ívelő eszmevilágot s annak jól érzékelhető ellentmondásait kell együtt látnia és láttatnia. Tornai előszava jól szolgálja az olvasót, és izgalmas fölvetései a további titokfejtőket behatóbb tanulmányozásra inspirálhatják, így juthatnak el az övével akár ellenkező megállapításokhoz is, vagy újabb titkokhoz vezető ösvényekhez.

Jelen válogatás csupán a tágabban vett lírai versek közül mutatja föl a legjobbakat. (Az önálló kötetekben található hosszabb elbeszélő kompozíciók innen hiányoznak.) A *Magyar Mezőn, muzulmán virágok* ciklus darabjai, továbbá a háború alatt cenzúrával

sújtott, majd a koalíciós időkben írott versek – kéziratból és folyóiratokból, napilapokból kimentve – most kerülnek először kötetbe. Döntő érdemei vannak ebben Tornai József mellett a másik válogatónak, Medvigy Endrének, aki az eligazító jegyzeteket írta. Filológiai felkészültsége s ügybuzgalma okán tőle várható legalább a még teljesebb Sinka-kötetek közreadása is. Elengedhetetlenül fontos, hogy éppen a versek igazi geneziséét megvilágító, nagyszerű prózai művek kiadására sor kerüljön. Mindenekelőtt a *Fekete bojtár vallomásaira* gondolunk, hogy ne mitizáljuk-ködösítsük fölöslegesen mindazt, amiről komoly és érett szóval beszélni lehet. Ha a kerek évfordulóknak van jelentőségük, akkor éppen az – s erre most Sinka születésének 90. évfordulója is sürget –, hogy méltón forduljunk az életmű felé.

(Könyvvilág, 1987/3.)

Szavak a rengetegből

ELSŐ EMLÉK A HARGITA FELŐL

Csíkszeredából indultam, afféle stoppos diákként. Éppen húsz esztendeje lesz annak, hogy a város szélén bekéredzkedtem egy Udvarhely felé pöfögő autóba. A derék román sofőr rögtön tisztázta velem, mit is fogok fizetni, ha lesz szerencsénk átjutni a hegy túlsó oldalára. Egy kedves szép lány – aki magyarul beszélt, és éppenséggel ő is az alkalmi taxizást választotta – lett a tolmács néhány ábeli szó erejéig. Minden világossá vált, csak éppen az ég kezdett sötétedni az első kanyarok után, ahogy szegény autó nekifutott a meredeknek. Valahol a tetőn, a borvizes csobogónál kikászálódunk a kocsiból, hogy igyunk egy pohárral s a vezetőúr is megtölthesse üvegeit.

De ekkor már készülődött erősen az özönvíz. Most még a furcsa csend, aztán rögvést elkezdenek hajladozni, nyögni és sóhajtozni a toronyfenyők. Hallani véltem, hogy egy legényke-ember mintha kiáltozna, így szólongatná-terelné az erdő összes vadjait.

– Nagy nyári málnásaiban alszik az idő – bátorítottam a melletttem álló leányt, aki erős félelemmel kémlelte az eget, és ült is vissza sebesen az autóba. Látható volt, hogy az „édes mókázásnak” aligha ez a legjobb ideje, mert sötétült kegyetlenül az ég boltozatja. A felhők, mint kékesszürke minőségi indigók tapadtak a hegy fölé. Csak a fenyők tartották őket, hogy ránk ne roskadjanak. Indultunk, s ereszkedtünk már alá, miközben rázendített a zápor. Majd elkezddődött a háborúság is. Az ég szabad oldaláról szurkálta-ütötte át valaki a villámos betűket az indigó-felhőkön. Így íródott a fehér esőfalra, majd lejjebb a gomolygó tejszerű pára-ködre, legalább három példányban, a Hargitán való átjutásunk izgalmas története. Az autó szinte tapogatózva kereste az utat ebben a föld feletti labirintban, ahol minden kanyarulat életveszélyesnek tűnt. Ekkor gondoltam arra, hogy ma délután még Farkaslakán teszem tiszteletem, s ott a két cserefa között megfagatom Tamási Áront a Hargita villámos ördögeiről, akik Csíkból húzódhattak most ide elveszejtésünk végett. De már Udvarhelyt

voltunk, déli napsütésben. Az egyezés szerint fizettem, s rövidesen búcsúzkodtam. A leány még útbaigazított Szejkefürdő irányába.

Elég sok gyaloglás volt mögöttem, míg Orbán Balázs kapuit megláthattam. Bár csábítóan kínálkozott egy szejkei strandolás, de nem szalaszthattam el a Korondra igyekvő, meszet fuvarozó szekerest, aki szívesen fölvelt, hogy a világ dolgait Farkaslakáig megbeszéljük. Tetszett, hogy Tamási Áronhoz hasonlóan dőcögő szekéren érkezhettem. Az ő szülőföldjére! A fuvaros talán egy valamikori elbeszélése hősét mintázta. Mert úgy rakta a szót, ahogy az egy csinos Tamási-novellában is írva vagyon. Röviden, ha kellett, fortéllyal. És büszke volt arra, hogy Tamási a táj szülötte; ő meg gyakran szekerezhet sírja, akkor készülő emlékműve előtt. Mindig láthatja a tisztelgő zarándokokat.

Már ott is voltunk. Az útmenti templomnál s temetőnél. Ahogy befelé lépdelttem, megpillantottam a félig elkészült emlékművet. Szervátuszek akkor éppen távol voltak, de vésőjük nyomán a Tamási-hősök már részben ott sorakoztak az irtózatoss kemény trachittömbön. Még néhány lépés, s ott álltam a sírnál, a két cserefa között, szemben a kopjafával. Imádságként Kányádi versét litániáztam: *„Ősszel aztán a két vén fa / bronzba önti lenn a hantot; / jönnek majd és megcsodálják, / mint egy ledöndült harangot.”* Megköszöntem, hogy ismerhetem Ábelt, minden útjával és ösvényével; akinek hangját talán hallottam is a vihar előtti pillanatokban. Köszöntem a novellákat, s bennük hullámzó mondatokat; a rengetegből kivilágló ritka szóképeket, szavakat, melyektől az ember azt érezheti „mintha selyem fűszállal birizgálnák a vérét”. Mint az első szerelmi ütközetre készülő kicsi Mókának. Külön köszöntem sok egyéb mellett, hogy három sárgult gépirásos papíron őrizhettem másolatban a *Gond és Hitvallás* teljes szövegét, melynek dátuma 1956. december 22-ét mutat, amikor is elhangzott az Írószövetségben.

Hátamban a lebukó nappal még esteledés előtt értem a faluba, és a szíves útbaigazítások után, átkelvény a „patakfolyón” a Fehér-Nyikó mentén jutottam el Tamási Áron szülőházához. Az első szoba már akkor is Tamási-ereklyéket mutatott a látogatóknak. S örömmre, kalauzom, Áron édesöccse, Gáspár bácsi lett. Az a kis mokány ember, akiről még nem tudhattam, hogy szorgalmasan

jegyezgeti élete folyását egy testes irkába. Egyező keresztnévün-
kön ugyancsak elcsodálkozott. Azon is, hogy mily messziről ho-
zom köszöntésemet a sírhoz és a szülőházhoz. Közben beestele-
dett, már szállás után néztem volna, de a család ott marasztalt egy
éjszakára. *Ott, abban a házban.* Ahová azóta többször – valóság-
ban és álomban is –, visszatértem. De ki tudja miért, mindig csak
Korond felől. At a Firtos fölött a „hajnali madarakkal repültem”.
És mindig zivatar nélkül, hibátlan napsütésben.

(Negyedszázada, 1966. május 26-án halt meg Tamási Áron.)

(Hitel 1991/11.)

„Nincs módunk kitérni a hűség elől”

ELŐLJÁRÓ SZAVAK A *BESZÉDES ÚT HAZAFELÉ* CÍMŰ
TAMÁSI ÁRON-EMLEKKIÁLLÍTÁSHOZ

Kezdem mindjárt azzal a szerény ellenvetéssel, hogy a Gondviselés bizonyára mindig nem alhatott, ha adta nekünk Tamási Áront: örömünkre és vigaszunkra. Csavarom ki és fordítom jóra a magyar irodalom talán legszebb novellakezdő mondatát, amely mint az életmű java, a szóválasztástól a lélek- és mondatszökellésig, maga is évülhetetlen dráma és költészet. Mert nézzük csak a szépséges hullámmzásba sűrített mondatot: „Énlaka felett, a Firtos lova hátán, lehajtott fejjel elaludt a Gondviselés.” S már ott is vagyunk vagy két kőhajításnyira a szülőföld legközepétől, a helytől, amely a bölcsőt rengette, és a sorsot és nyelvet a leghűségesebb kötésben az éppen most száz esztendeje születettnek veszejthetetlen talentumként adományozta.

Igen, ott vagyunk, ahol a bajokkal, a csillapíthatatlan elemekkel, tragédiákkal dacoló Boda Ferusok, Ábelek, Szép Domokos Annák és kicsi Mókák mellé odaszegődik a nyelv és a képzelet, s kiegyenlíti azt a hiányt, ami e földi létben a létviselés bátorságához föltétlenül szükségeltetik.

De mondom, a teremő Gondviselés nagyon is éber figyelemmel és bölintásával, s valahogy így szólván a suggallatos ígét: *Székekelyek, nehéz a ti sorsotok, de legyen mindig nálam igazul és ékesen szóló követetek, akár az Ótestamentumban: legyenek, támadjanak beszédes Áronok!* És születtek is, mintha csak ikerként, a múlt század végén, az egymást követő esztendőkből. Az egyik a Hargita túlfelén, Csikszentdomokoson a Márton családban, a másik Farkaslakán a Tamási családban.

Ez utóbbi, az egy évvel fiatalabb Áron, aki most e kiállítás szép invenciója szerint, budai lakásának vendégváró asztalától visszafelé haladván a boldog és szomorúságos idők ösvényén, melynek két oldalán ott vannak bizony az írói és emberi stációk is, maga vezet el bennünket szülő- és halóföldjéig.

Ott van minden kincse, vagyona, ahogy még pályája otthoni idejében Gáspár öccsének vallotta: a könyvekbe rótt barázdák-

ban. Meg a szerelmekben és kortársai ragaszkodó barátságában. A magyar irodalom és művészet legjobbjainak, legigényesebb és legkritikusabb szellemeinek kalaplengetéseiben. Babitsól, Kodálytól Németh Lászlón át Illyésig, Féjaig, Illés Endréig, Jékelyig ível a sor, hogy csak már a nagy mennyei asztaltársaságot említsem, ugyanígy folytatva az erdélyi Helikonos írók, költők érdemes gyülekezetétől a másik kemény székelyig, a csíkzsögödi festő Nagy Imréig bezárólag. Illetve véle még párban és fiatalon és dacosan Tompa László halhatatlan versében, a *Lófűrösztésben* az erdélyi sorsot oly plasztikusan példázva.

De Jékelynél is álljunk meg még egy szóra, mert megállít az *Egy kidőlt fenyőszálra* című verse is, amelyet a halál döbbenetének másnapján az utolsó hűséges társnak, Agotának, vigasztaló szavakkal megtoldva küldött el az Alkotás úti lakásba. A siratásban és a megrendülésben is csúcspontot járó költő madarak újabb apokalipszisével kiáltja el a fájdalmat. Tán közös Mikes Kelemen-i sorsukat, kiűzetésüket, édeni otthonaik elvesztését is gyászolja, mondván: „*Nincs Hozzá hasonló / s többé nem is lesz Hozzá fogható nagy / égrenővő sudara a vadonnak*”... Gondolhatunk az ábeli fenyőre ott a Hargitán, mely kidőlt akkor. A fenyő- sorsban az emberre, az országra: „*Fel nem támasztja jajgatásuk, / míg élnek, addig tart a gyászuk, / a bánat, hogy a mord enyészet / legyőzheti a Szép Egészlet, / s szemük láttán hogyan ég el ez az örökzöld Menedékhely.*”

Bizony, elégett. Tamási életéből is bután és gonoszul ragadtak el éveket a tiltások, kényszerek, megaláztatások a negyvenes évek végétől kezdődően. Ki tudja, vajon tiszteletbeli országgyűlési képviselőséget vagy akadémiai levelező tagságát akarták-e így megbosszulni?

Mert ott volt minden jó ügyben ahol szűkebb pátriájáért s az egyetemes magyarságért csatába kellett szállni. A kézításás közügyekben is, melyről oly sokáig csak suttogóra fogva a hangot beszélték, amelyeknek írásos dokumentumai máig elkerülték könyveit. Pedig nem a tapsokért hajolt a *Gond és hitvallás* fölé, hogy félreismerhetetlen stílusával fogalmazza és hitelesítse a magyar írók 1956-os decemberi állásfoglalását. S akkor, az októberi napok lázában hangzott el a rádióban s jelent meg másnap nyomtatásban a *Magyar fohász* is, amelyből nem véletlenül mutatunk rá

erre a sugárzó Tamási mondatra: „Nincs módunk kitérni a hűség elől.”

Azt hiszem, ez az egész életmű centrális mondata. És mily fájdalmasan torokszorító, hogy éppen ennek szomszédságában olvashatjuk most a Nagy Imrét és társait akasztófára küldő Dr. Vida Ferenc aláírását az *Idézés bűnügyben* fejlécű papíroson, melynek Tamási Áron 1957-ben többször is címzettje volt.

A bűnügy – persze, a hűség: eszmei és etikai valamint esztétikai értelemben is. Mindesetre voltak és ma is vannak szép számmal olyan, irodalomértésben állítólag tudós urak, akik művéhez csak vérbírói habitussal és eszközökkel tudnak közelíteni, akiktől egyenként is meg lehetne kérdezni a Tamásiról és Tamásiért többször is karoló szenvedéllyel szóló Sütő Andrást idézve: „*hogya mint szolgál, uram, az édes anyanyelve?*”

Tamási Áron viszont azóta szolgál rendíthetetlen bizalommal nyelvet és közösséget, mióta első novelláját leírta. De szolgál halála után is millióknak, és szolgál most is, ahogy beszédes útján szinte kézenfogva hazáig, ama két valóságos és versbéli cserefáig vezet bennünket.

Kövessük hát nagy lélekkel!

(1997. szeptember 26.)

(Magyar Nemzet 1997. október 4.)

„Igaz vagyok, mindig félelmesebb...”

FÖLJEGYZÉSEK SZABÓ LŐRINC SZÜLETÉSÉNEK
CENTENÁRIUMÁN

Tíz esztendeje annak, hogy a *Vers és valóság* két kötete a közreadó jogutód, ifjabb Szabó Lőrinc és az odaadó filológusi munkát végző Kabdebó Lóránt jóvoltából igazi szenzációként megjelent. Vagyis Szabó Lőrinc összegyűjtött versei, a költő hiteles (vagy hitelesnek látszó) vers-magyarázataival. A kincset kézbe kapó irodalomtörténész az *Utószóban* a versekhez fűzött magyarázatokat, a művek „történetét tartalmazó emlékező elbeszéléseknek” nevezi. Nyilván (vagy vélhetőleg) Kabdebó Lóránt és a „mai gépelésű” kéziratot közreadó Lóci (sajnos, három éve már ő is elment!) már akkor ismerhette azt a titkos Íródeákot, akinek a költő elmondta, lediktálta élete utolsó esztendeiben a rendkívül plasztikus versmagyarázatokat: vagyis az ihlető helyzeteket, személyeket, s leginkább lelkének, kedélyének hullámozó kardiogramjait. Pedáns versosztályzatokat készített, mint aki már kívülről, vastag lencsés szemüvegnagyítón néz a romolhatatlan műre. De ez most még talán nem is lényeges.

Sokkal izgalmasabb az a rendkívüli és felkavaró hatás, melyet ez a két kötet akkor s azóta is gyakorol rám, ahányszor csak igazán elmélyülhetek benne. S gondolom, nem csak rám. Illetve a hatás nyomán feltörekvő kérdések sora, amelyekre azóta sem tudtam megnyugtató választ adni. Pedig ezek a költői lét, a mesterség és költészet leglényegét érintik. A kérdéseket még a XIX. század záróévében, tehát az 1900-ban született Szabó Lőrinc műve teszi föl. Azé a költőé, akit Illyés a mi huszadik századunk, vagy tágabban az Arany János utáni kor máig legnagyobb gondolati költőjeként tart számon. És ezt a vélekedést Szabó Lőrinc legkiválóbb kortársai és az utókor – Móricztól Németh Lászlóig, Halász Gábortól Szentkuthy Miklósig, Kodolányi Jánostól Rónay Györgyig, Baránszky-Jób Lászlótól Vas Istvánig, s hogy jeles kortársi lírikusainkat említsük, Rába Györgytől Lakatos Istvánig, Tornai Józseftől Lászlóffy Aladárig mind-mind kitűnő monográfiákban, tanulmányokban, esszéiben egyetértően nyugtázzák.

Szabó Lőrinc költői zsenijéről – és különösen a háború után sokat nélkülöző, üldözött emberről – az irodalmi életbe való be-bocsáttatásom idején először Kormos Istvántól hallottam. Az első, 1945-ös szeptemberi találkozásuk anekdotaszerű, jellegzetes kormosi földidézéssel. Aztán lírai önéletírásában, *A vasmozsár törője alatt*ban, 1974-ben szó szerint idézi az épp akkor megjelent Szabó Lőrinc 1945-ös *Naplójából* átvéve azt a néhány sort, melylyel verseit illette. „Egy fiatal, tehetséges költő, sok groteszk ötlettel az írásaiban: szürrealizmus népi magyar hangon. De merev, túlzó, keresett.” Nos, megtudjuk, hogy a fiatal költő verseit Pap Károlyné kommandálta Szabó Lőrincnek, aki – az óbudai kedves irodalmi emberekénél – Szász Páléknál, nagy mákoskalács és bor trakta mellett beszélgetve, bizony nem sok jót mondott róluk. Ahogy Kormos írja: „minden egyes szóba belekötött, ott a helyszínen kivégzett.” Viszont a *Napló*ba a fönti, kedvező benyomásait jegyezte föl. Tehát Szabó Lőrinc testálta rá, tőle ered a „népi szürrealizmus” meghatározás. S az írás hál’ isten megmaradt. Kiderült, hogy Szabó Lőrinc nem, vagy alig tévedett, még ha Kormos mindig is tiltakozott a később – talán kritikusi kényelemből, felületességéből – ráerőszakolt pre-népi-szürrealista skatulya ellen.

S ezek a Szabó Lőrinc által bevizsgált versek és az akkor született társaik Illyés Gyula tetszését is elnyerték. Majd Sárközi Márta hathatós közreműködésével hamarosan jöttek a *Válaszban*. Ezekből állt egybe az üde, friss hangú 1947-es *Dülöngélünk*. Mindössze talán 250 példányban jelent meg az első Kormos-verskötet, ez a 26 verset tartalmazó füzet, melynek darabjait a sokáig lustálkodó költő, az „örvénylő szívű vándor” a nagy visszatérés opusában, az 1971-es *Szegény Yorick*ban szinte kivétel nélkül átdolgozta. (Ma már igazi könyvritkaság, de hírlik, hogy egy lelkes Kormos-hívő hamarosan újból kiadja, mégpedig illusztrálva, számozott példányban Juhász Ferenc bevezetőjével, amely a *Hitel* ez évi júniusi számában jelent meg.) E bájos kis kötet versei alapján kerül be Sőtér István híres antológiájába, a *Négy nemzedékbe*.

Aztán persze gyarapodott a Szabó Lőrinc primér olvasmányélményem is: a külön is elhíresült versek, a *Semmiért egészen*, a *Homlokodtól fölfelé*, a *Szamártövis*, a *Földvári mólón* vagy a *Mozart hallgatása közben*. Meg a Lóci-versek, a gyerekeknek szóló, megzenésített, bár a költő által kevésbé értékelt darabok (például

a *Szél hozott, szél visz el...*) S aztán a *Tücsökezene*, az életrajz lineáris felfűzése, és maga a nagyívű ciklusteljesítmény, betetézve az igaz drámai rekviemmel: *A huszonhatodik év* a titkos kedvest sirató, önvádló, de a formával még itt is kísérletező 120 darab szinte kizárólag csupa hímrímes sorvégű szonettjével mind arra készítetett, hogy saját jogon is kalapot emelintsek.

Nem is beszélve a csaknem rendszerváltozásig lappangó és akkor a Magyar Nemzet 1990. január 31-i számában közölt, engem külön is izgalomban tartó két 56-os verséről, amely az élményt azzal teljesítette ki, ahogy a börtönbe került tanítványától, Lakatos Istvántól megismerhettük a költő későbbi bátor tettét is: „Szabó Lőrinc 1957 húsvétján frissen megjelent verseskönyvét fehér borítékba csúsztatta, a felbélyegzett boríték közepére nevem írta, alája foglalkozásomat: költő, jobb sarkába pedig akkori lakcímemet: Budapest, Fő utca, Vizsgálati Fogház. Magánzárkámából hónapokkal később, október 8-án vezetett föl az őrszemélyzet soros kihallgatóm vallatósobájába. – Küldeménye érkezett – adta kezembe a kötetet a százados. – Leviheti a cellájába. – Miért csak most? – látva szerzője szívélyes ajánlásának sokkal korábbi keltezését. – Már olvashatja, ma temetik a barátját – válaszolja feledhetetlen cinizmussal... [...] Nem lehettem jelen Szabó Lőrinc temetésén – folytatja Lakatos István – de alighanem abban az órában, amikor – messze túl szögesdrótokon, börtönfalon – a bánatsújtott sokaság épp körülállta sírhalmát, egy távoli cellarab *A huszonhatodik év* szonettfüzérével gyászolhatta őt.” Ott belül. S ott kint, idézem tovább Lakatost: „Szabad volt koporsójánál nyilvánosan sírni végre. Ki tudta, ki tudhatta, ki mit gyászol: a vérbe fojtott forradalmat-e, az alig esztendeje halomra gyilkolt fiatalokat-e, a kivégzetteket, a bitófára később kerülendőket-e, vagy csak egy elhantolandó, világszínvonalú, szegény magyar remekíró?” A koporsó felett elmondott öt visszafogott, szinte a fogak közül kipréselt s legendássá vált Illyés-mondat hatásában több volt akkor egy nyilvános tüntetés erejénél. Ezt már a temetésen jelenlevő íróktól, költőktől jóval később magam is számtalanszor hallottam. Tehát így alakult az én Szabó Lőrinc-képem, -legendám, ahogy az utókor formázta.

De a friss szenzáció, a *Vers és valóság* megjelenése s újbóli és újbóli éjszakai olvasása a csöppet sem nyugodt rendszerváltó idők

hajnalán, feledhetetlen élmény. Pedig bizony mintha megkésve vagy, másképpen szólva, süket irodalomtörténeti pillanatban érkezett volna. Mint a rendszerváltás is, amiről azt mondogattuk, hogy készületlenül ért bennünket. Szóval nem volt idő, időnk a lélek önfeledt kitárulkozására, amikor – s ez csak közbevetett megjegyzés – ifjabb Szabó Lőrincet és szép fiatal feleségét, Évát is, kéz a kézben, gyakorta a Bem téren és mindenféle fórumos megmozdulásokon, előadásokon láttam. Ha nyugalmas időkben, akkor mondani: a mi keserves viszonyaink között, a leszorítottság éveiben érkezik a mű, akkor nagyobb erővel szabadítja föl fogékonyságunkat, érzékenységünket, s így jótékonyan elvégezhetette volna azt a csendes, belső munkát, amelyet a külső zajok – igaz, egy birodalom dőlt össze recsegve-ropogva! – mindig megzavartak. Még azoknál is, akik szakmájuk, hivatásuk szerint a Szabó Lőrinc-féle földrész különleges státusú polgárainak vallhatták magukat.

Azt vettem észre, hogy az epikus hömpölygésű verseknél is izgalmasabb lett számomra az appendixszerű emlékezések sora. A kinek szól s milyen lelkiállapotban pontosan leírt ténye. S a leírást vizsgálgtattam a tartalmi és formai finomságok megadott kódjaival. Amultam és tűnődtem, sokszor hajnalig. Egy ember élete szinte a csontvázra jutva túl már a lélegző sejtekig hatol, s közben az ego mindent eltakarási igénye, az önzés ezerszer megszenvedett katarziséját, drámai vétségét úgy dobja elé, hogy a kor és a társadalom minden pokolkörét is a legobjektívebb lencsén keresztül mutatja. Legalább négy évtizedet a történelemkönyveknél hitelesebben.

Vers és valóság. Eszembe jut most az a Czesław Miłosz-i föl-kavaró nagy esszémondattal, melyet valamikor a nyolcvanas évek közepén, s nem véletlenül akkor!, mentettem át *A valóság égető nyelve* című versem mottójául. Így hangzik: „Századunk tragédiái nemegyszer afféle tesztet jelentettek a költészet számára, melyek lehetővé tették, hogy felmérhessük, mennyi valóságot bír el a költészet.” A Szabó Lőrinc-i mindent elbír, mert a személyes én szabadságának határtalan határoltságát is a műteremtés kivételes isteni szikrája és kegyelme élteti. Én például nem hangsúlyoznám olyan biztosan e költészet hitnélküliségét. Látszólag e bizonytalan állítással szemben áll, ha Németh Lászlót idézem 1957-ből:

„Korunk nagy ténye, amire ő is panaszkodik, hogy az ember kiégette magából az Istent. S valóban, azt, hogy milyen annak az embernek az élete, akinek az Isten kiégetése tökéletesen sikerült, s egy új, azzal egyenlő értékű Értelmet azonban nem sikerült találnia: kevés emberen ismerhetjük meg úgy, mint Szabó Lőrincen...” És nem hangsúlyoznám a személytelenségben feloldódó objektivitását, szétírtságát, s így releváns megfelelését az aktuális irodalmi kánonokhoz, mint afféle előkép trambulint. De különösen nem látom a szembeállítás jogosságát s pláne kijátszhatóságát az ő javára azért, mert Babitsot vagy József Attilát sehogysem sikerül rákopírozni arra a célkeresztben felhomályló – „hozott anyagból fölényé alakított” – teoretikusi vagy modernitás utáni lírakorpuszra, amelyiken lám, mutogatható Szabó Lőrinc, a kitömött költő. Csakhogy ő szerintem kilép és meglép ezekből a poroszos, felsőbb-iskolai tárlókból... Azt mondja: tessék olvasni a *Vers és valóság* verseit, és még eretnek módon azt is, hogy legalább ennyire, az ezekkel egyenrangú magyarázatokat. Együtt a kettőt. S mint a montázstechnika működése a filmben: az intellektualitás magasfeszültsége a forma biztos, sőt virtuózan épített, szándékkal megcsavart huzalain keresztül így kerül az olvasó az értelem és érzelm kölcsönös áramkörébe. A versek világitanak.

Katona József nagy drámaköltőnk egyetlen életében megjelent lírai versében, 1822-ben írja le ezt a sort: Hol vagy fennrepeső szép pillangója velőmnek? A vers címe ez a gyönyörű kép: *Vágy*. Tehát a velő szép pillangója a vágy. A vágy a velő repeső pillangója. Mintha csak Szabó Lőrinc költői működésének lényegi és kizárólagos terrénját repülné be ez a pillangó. S a pillangó röpte, örök kíváncsisága egész más, mint a kilőtt nyílvevesszőé vagy az egyenes vonalban húzó énekes madaraké. Föladat az élet teljességét, a biológiai élet gazdagságát úgy szemlélni, átjárni, hogy közben saját magamat is látni óhajtom. Szabó Lőrinc kortársait megelőző repülőútjairól egész sor versben számol be. A pillangó röpte a szelídített, de sohasem kielégített ösztön, ahogy cikázó, lépcsőket rajzoló, bicegő, vibráló röptésével leszáll a virágra, bokorra, ablakszögletbe, hogy magát hatalmas szemével, (szemüvegével) is nézze. Mert a pillangó röpte formaszervező is: a tartalom az illékony szépséget úgy rázza le magáról, hogy az érdekesebb, megszenvedettebb, dögösebb úton halad. Sőt a vágy

velő diktálta és bujdosóknak való ösvényein. A sorvégek enjam-bement-jai a vágyat, a tovább rugaszkodó figyelmet éltetik. Pró-zai „töltelékeket” sodorva a nem szép vers, leíró, elbeszélő pozíciókat foglal el. Lengyel Balázs mások mellett így összegez: „közhely, hogy Szabó Lőrinc felfedezte, meghonosította költés-zetünkben a csúnya verset, ami mégis szép. Csúnya verset, vagy-is azt, amelynek sem ritmikája, sem rímelése nem fogadható el a zengzetekre, rímdíszekre ügyelő, régi gyakorlat szerint, még a *Nyugat* nagyjai szerint sem. Az ő rímelése, mondjuk Tóth Árpá-déval szemben, nem édes, hanem érdes, ritmikája nem ünnepé-lyesen lejtő, hanem kakofóniás. Formaművészetének zsenialitása abban van, hogy diszharmonikus lírai világának megfelelő disz-zonáns formát talált: s ezt a formát már mint formakultúrát bele tudta szuggerálni idegzetünkbe.”

Lát és rögzít, kottázza a vágy, a pillangó röptét. Ahogy dik-tálja a velő. De ehhez, ne feledjük, gerinc is kell! Szabó Lőrincnek a szó minden értelmében volt életet élő és a verset egyénien író gerince.

S végezetül. Nem dicsérhető eléggé az a rendkívül imponáló, az egész pályát megidéző kötet, amelyet Domokos Mátyás válo-gatott a Nap Kiadó *In memoriam* sorozatába. Ez a Szabó Lőrinc-centenáriumhoz méltó válogatás, még ha a kényszerű terjedelmi keretek korlátot is szabtak a szerkesztőnek. Az élet és mű drama-tikus megjelenítése. Tartalma: életrajz, levél, vallomás és minden kötetet követő legfontosabb kritikák számbavétele, Szabó Lőrinc alakját megidéző esszék, emlékezések. Ki gondolna ma már arra, hogy Szegi Pál vagy Vajda Endre mily remek és érzékeny portré-vonásokat rajzolt Szabó Lőrincről a harmincas években a *Te meg a világ*, illetve a *Harc az ünnepért* megjelenésének idején? S hogy Babits máig ható érvénnyel és különös aktualitással miképp szól 1924-ben a *Nyugat* hasábjain *Fiatalok* című esszéjében arról a gond-ról, amely a nemzedékek között mindig is feszül: jelesül az érvé-nyesülés, a siker sokszor irodalmon kívüli, nemtelen mozzana-taira figyelmeztet. És a Volkmann utca 8. szám alatti lakás könyv-társzobájának tárgyyszerű, szociológiai hitelű leírása, de abból a műhely-univerzum „regényét” képes fölszárnyaltatni éppen a szerkesztő Domokos Mátyás. Egyszóval: Szabó Lőrinc-képünket

igen gazdagon árnyalja, elmélyíti ez a rendkívül fontos, akár tankönyvként is használható, emlékező kötet.

Az egyik Szabó Lőrinc által nem kommentált verssel zárnám mondandómat. Azok közül való, amelyek a *Tücsökzenéből* ki-maradtak, csak az MTA kézirtattárából került be a *Vers és valóságba* a kiadatlanok közé. Ez a *Fáraszt hazudni emberek...* című. Rendkívüli vers ez a 18 soros confesszió. És ars poetica is. A Szabó Lőrinc-féle lírai földrész: a meghódított és csonkíthatatlan birodalom örök lobogójára is írható.

Utolsó nyolc sora, szerintem leghívebben kifejezi azt, amit nekünk sem kell kommentálnunk a líráról, a mindenkori magyar líráról való töprenkedésünk bármely idejében.

*Az igazat keresem: azt, aki
nem kényszerít, hogy hazudjam neki.
Mérd meg te is: bírod-e túrni, hogy
legyek egészen az, aki vagyok.
Fáradt vagyok, mindig kényelmesebb,
igaz vagyok, mindig félelmesebb,
félelmes a fegyverem, emberek:
mindenre elszánt lelkiismeret.*

(Tokaj, 2000. augusztus 16.)

(A Tokaji Írótábor Évkönyve X., 2001)

Illyés Gyula 85. születésnapján

VÁLASZ A DOMBÓVÁRI KALENDÁRIUM KÖRKÉRDÉSÉRE

1. Illyés Gyulát életében is, de halála után méginkább – közelről látva a rettentő hiányt –, mindenkori irodalmunk egykézen számlálható vezérlő fejedelmei között látom. Egyes műfajokban voltak s vannak is különös, varázsukkal, szikrázó tehetségükkel hozzám közelebb álló írók, költők, de összefoglalóan, egyenletesen magas színvonalon beszélő auktorom, *csak ő*. Dolgainkban a nagy eligazító: őrző és „terepfölvérő” egyidőben. Akinek minden leírt sorában – még a mostanában élénk kerülő síron túlról küldött üzeneteiben, a breviáriumként forgatható *Naplójegyzetek*ben is – érezhettem az *Egészért* érzett felelősséget és a józan bátorságot, s így természetesen a rendkívüli műgondot is. Némileg elmentmondásban a korábbi sorokkal, de szükségesnek tartom megjegyezni, hogy esszéi, jegyzetei, portréi valahol mégis a legelső helyen állnak azon a helyen, ahol az ilyesmit, íróember, félve a lepleződéstől, gondosan elrejt, majd mégis szíve szerint rangsorolja. Irnitudásának, a kristálytisza logika érvényesülésének, s így célbaérésének őszinte csodálója vagyok. De mégis: a gond, az a közös gond, amiért az egész íráság szolgálat lett, aszkézissé vált, hát ez az ami lenyűgöző. „Övni egy széthulló családot”, magára eszméltetni és megtartani egy nemzetet, ha sem a politika, sem pedig a fennkölt szellemek ez ügyben már nem éreznek illetékeséget. Félévszázadon át – a sors kiszemeltjeként s a magyar irodalom önvédelmező akaratából is – ott áll a kapitányi hídon. És nem sodorja le a legvadabb tengeri vihar, s nem az ennél is veszedelmesebb hajómélyi cselvetés, afféle matrózlázadás zsivaja sem. A láthatáron fürkészk a kapitányi szem rendületlenül: a szárazföldet, a jó kikötőt keresi egyre, ahol a legsérülékenyebb portéka, megmaradásunk híre reményt kelthet a kétkedőkben, a kicsinyhitűekben. MŰVE – erről szól.

2. Az előző, hosszabb válaszomban már részben feleltem a kérdésre. Illyés Gyulát emberi, testi mivoltában sirathatjuk sokáig, de művei, a most megjelenő posztumuszai még intenzívebb „együttlétre” készítetnek, azaz: *ittlétre*. Mégpedig szívós és tartalmas itt-

létre, hogy az ő vállalásaiból valamennyit átvehessünk, ha komolyan gondoljuk hivatásunkat, szolgálatunkat. Kinek, hogyan tesszik! Mert a gondok (társadalmi-irodalmi-kisebbségi stb.) itt vannak velünk, körülöttünk; sőt!, az ő halála óta egyik-másik – tán fölbátorodva – még komorabb színezetet is öltött. De ez is csak írásainak érvényességét, figyelmeztetéseinek súlyát erősíti. Most már nélküle, kevesebb tekintéllyel, szemlátomást több kudarccal kell végeznünk mindazt, amit tehetségünk és tisztességünk szerint bírunk. Nem feledve, hogy „oda kell állni a könnyen megátámadható igazságok mellé”. Bízgatásnak, persze, hogy ő marad, ez is sokszorozhatja erőnket, néha-néha százfelé húzó igyekezetünket.

*„Elmentem, de maradt-e jobban
bárki veletek itt a gondban
és harcokban
ami az igazi – a vérbeli! –
otthon s haza?”*

(Mozgó Világ)

Tehát – a kérdést nem elkerülve – azt mondhatom, hogy nem látok lezárulást sem vonulatban, sem irodalmi korszakban.

3. Illyés Gyulával életében csak egyszer találkoztam, s tán 3–4 percet beszélhettem vele mindössze. A Fészek Klubban történt, ahol az ő 80. születésnapjára sereglettünk egybe. Ugyanis az est előtt az Írószövetség *választmánya* fogadta és köszöntötte Gyula bácsit. Sok ember nyüzsgött körülötte; láthatólag élvezte a nagy sereglést, koccintgatott, s „osztotta az Igét”, de őszinte meghatottsággal. Közelébe akartam kerülni, hogy egy jókívánságot mondjak, s legalább halljam szavát (addig csak egy nagyon szép levelét őrizhettem, melyet még első könyvemre küldött). Fekete Gyula ragadott karon, s vitt Illyés színe elé, kezeltünk, s meglepett, hogy tudott rólam, sőt arról is, amit talán előhoztam volna neki, ha időm engedi. De ő kezdte: „köszönöm a verset, köszönöm, hogy Kodálllyal egysorba tettél, azt meg külön... amiért ki-vetették. Hogy is van? Mondd az első versszakot!” Kezét hosszan karomon tartotta a kézfogás után és szorította most nagyon. Álmélkodtam a szorításon, s mondtam a verset. Flóra néni mellől egy kissé közelebb lépett hozzám, szinte csak a fülemnek mondta,

bár a zsidóságban azért jól megnyomta a szavakat: „nem tudtam még a magamválogatta kötetbe se betenni, de talán meg sem érdemlik, hogy megjelenjen míg élek, hát csak hadd tiltsák... de az nagyon jó, hogy a fiatalok azért ismerik, elhangzik itt-ott, meg hogy sürgetitek”. Valami olyasfélét mondtam, megérjük, hogy ezt a nagy verset az iskolában is tanítják, s Gyula bácsi élni fog, hisz még csak nyolcvan éves. Eltesse is sokáig az Isten! Azzal a jellegzetes, mindent átvilágító tekintettel s újabb biztató kézszorítással búcsúzott tőlem. Mondom, 3–4 perc lehetett csupán, de sokkal többnek tűnt akkor. Amolyan belterjes irodalmi rébusznak is vélhetnék az ott elejtett néhány szót, melyben Illyéssel „cinkosok” voltunk, ezért rövid, de tárgyyszerű eligazítással tartozom. Talán némi tanulsága is van a történetnek.

A Tiszatáj 1982/11. számából, amely Illyést köszöntő teljes szám volt, a 21. oldalról már korrektúra után a Felügyelő Minisztérium kivetette az említett versemet. (Helyére Csíkós András szép rajza került az utolsó pillanatban.) A derék szerkesztő a kiszedett verset elküldte, hátoldalára azt írta: „egy majdnem kiadható vers”. Nos, ez került gyorsan, még találkozásunk előtt Illyés elébe is.

Kis idő múlva e vers kivételét is szóba hoztam – sok egyéb más sérelem mellett – Tóth Dezső miniszterhelyettesnek, aki nem nagy meggyőződéssel védte azt a gyakorlatot, hogy bizony létezik ilyesfajta előcenzúra, „szelíd kivétel”, amely vonatkozik Illyés versére is, s az enyémre is, mivel az *Egy mondatot* említem benne. „Barátocskám, momentán itt az a bizonyos partvonal, ma ezért még fejek hullnak, talán még holnap is, de holnapután... az már másnak lesz a gondja és kenye.” – így a miniszterhelyettes. Nagyjából értettem, de még jó sokáig vitakoztunk.

Félév múlva Hatvanban ért Illyés halálhíre, ahol egy megkésített „Költészetnap” programon vettem részt s tán legtöbbet épp róla beszéltem, mert hevesen érdeklődtek az őt ért támadásról... (Illyésnek egy külföldön megjelent interjút bírálta Bori Imre az újvidéki *Magyar Szóban*.)

A vonat sehogy sem akart Pestre érni, mintha megállt volna az élet Magyarországon ezzel a súlyos hírral, mintha egy napig vánszorgott volna a vonat is a fájdalomtól, az itt maradt gondok terhéből. Bennem is fölrémlett az „új időszámítás” gondolata.

A történet kerekességéhez csak annyit még, hogy az inkriminált versem megjelent a *Napjaink* c. folyóirat 1984/1. számában, majd az *Illyés Emlékkönyv*ben is, gondolom Flóra néni és Domokos Mátyás figyelméből.

Aztán látjuk az *Egy mondat a zsarnokságról* sorsát is. Egyre gyakrabban emlegettük itt is, ott is, hallgatták százak és százak Illyés szuggesztív előadásában hanglemezeről. A költő halott – jöhetett a vers immár kötetben is. (*Menet a ködben*, 1986.) Potomság, csupán 36 évet várt erre. Igaza lett Cs. Szabó Lászlónak, aki a verset „a tíz legnagyobb magyar – magyar? európai! – vers” egyikének tudta, s jósolta Illyés halálakor: „Talán halálával megváltja a közlés jogát.” A jóslat valóra vált. A vers valóban *van*, de mi Illyést szeretnénk látni, hallani: egy mégegyszeri kézfogásra, egy hosszabb beszélgetésre föltámasztani, hiszen még csak 85 éves lenne.

(Dombóvári Kalendárium, 1987)

Húsz éve már...

EMLEKIDÉZÉS – KÉRDÉSEKKEL ÉS TANÚÁGTTÉTELLEL –
ILLYÉS GYULA HALÁLÁNAK ÉVFORDULÓJÁN

Húsz esztendeje, április idusán halt meg Illyés Gyula. Felesége, drága Flóra néni megrendítő naplója szerint a Szent János Kórházban délelőtt 10 óra 10 percet mutattak az órák. Pénteki nap volt az a drámai nap, amikor „*király nélkül maradtunk.*” Cs. Szabó László Londonban így fogadta a halálhírt, ezzel a messzire hangzó mondattal, amely köré és fölé aztán egy nagy sirató esszét lombosított. Memoriterként kellene tanítani minden magyar iskolában, gondoltam akkor. S hányszor azóta is! Mint ahogy Belon Gellért püspöknek, a megbocsátó Isten hű szolgálattevőjének a koporsó előtt mondott szavaira is mindig így gondolok, aki ott mintha a szentéletű Márton Áron püspök korábbi üzenetét visszhangozta volna a végső búcsú percében. Az Erdélyből jövő üzenet – még a hetvenes években – pedig így szólt a határon át-csempészett *Kháron ladikja* dedikált példányának elolvasása után: „Mondd meg Gyulának, elolvastam a könyvét, és azt üzenem neki, hogy Ő hívó, csak viaskodik az Istennel, mint Jákob az angyallal. Krisztus ugyanis azért jött a világra, hogy az embereknek meghirdesse az igazságot, és mindenki, aki tiszta szívvel keresi és követi az igazságot, Krisztust követi.”

Igen, a nagy halottak szavaival is gondolok most a nagy halottra, amikor a magam 1983. áprilisi emlékeit próbálom föl-idézni egy megsárgult lapú, erősen szakadozott határidőnaplóból.

Április 14-én este a hatvani városi könyvtárban voltam egy kissé megkéssett Költészet-napi rendezvényen. Azért késve, mert pont április 11-én Móser Zoltán fotós-garabonciás barátunk lelkes szervezésében valahai alma máteremben, a Pannonhalmi Bencés Gimnáziumban jártam. A teljes tanár- és diáksereglet előtt együtt szerepelhettem kedves barátaimmal, Kiss Ferenc irodalomtörténésszel, énekes Budai Ilonával és Kovács István költővel. Ráadásul Kiss Ferenc először járt Szent Márton hegyén, örültem, hogy ott, az ezer éves pápista fészekben én kalauzolhatom. Útközben

viszont, és természetesen az esten is ő vitte fényesen a szót, hiszen a költészetről beszélt... Sokat emlegettük Illyést. Tudtuk, súlyos beteg, már lassan két hónapja kórházban van. Ez idő alatt nemtelen támadások érték Vajdaságból, (sajnos, magyar tollból is, de talán nem teljesen magánszorgalomból, ha kicsit megengedőek vagyunk, akkor így mondjuk: túltaktikázott nyüsztő gyávaságból) mert az ottani magyarok ügyében is szót mert emelni egy nyugati újságnak adott interjúban. Mondhatnánk: látnoki erővel figyelmeztetett az önfeladás veszélyeire és az évtized múltán bekövetkező balkáni exodusra... Illyés védelmében az írószövetség választmánya egy tiltakozást fogadott el, de természetesen semmilyen újságban nem közölhettük, mert sértettük volna az internacionalizmus magasztos eszméjét. Emlékeim szerint, később is csak a szövetségi tájékoztatóban jelenhetett meg. A választmány tiltakozását nagyon határozottan Karinthy Ferenc (Cini) olvasta föl. A fő fogalmazó pedig természetesen, akkor is, Kiss Ferenc volt. Mindezekről már Illyés nem tudott. Betegsége alatt családja érthetően kímélte, óvta a rossz hírektől... Mi meg dohogtunk, aggódtunk...

S mily különös: három nappal később Hatvanban egy olvasói kérdésre válaszolva éppen Illyés Gyula és József Attila mindig és mindenütt fölmelegíthető, bűnösen kijátszott, úgynevezett rossz kapcsolatát cáfoltam. Az idevonatkozó műveiket idéztem. Pontosabban arról szóltam, hogy igenis értékeik, rangjuk szerint becsülték egymást s ennek nyoma van verseikben, s Illyés későbbi műveiben, naplójában. És a nem elfogult kortársaik emlékezéseiben is. Tehát semmi értelme szembefordítani őket. Mint ahogy Bartókot és Kodályt sem lehet. Illyésről, azt hiszem, többet is beszéltem, mint József Attiláról, holott az ő születésnapjának ünnepére gyűltünk össze.

Másnap, Pénteken Budapest felé vonatozva ért a hír egy bekapcsolt táskarádióból. Ha jól emlékszem, a déli krónika végén mondták be igen szűkszavú közleményben. A rádió gazdája közömbösen nézett ki az ablakon, talán sohase hallotta ezt a nevet. Vagy hallotta, de föl se fogta, hogy ki is halt meg. Kínos lassúsággal döcögött a vonat. Kábán, kiüresedve döbbenten ültem. A kupéban senkivel sem oszthattam meg a hír szörnyű tartalmát.

Nem akartunk Pestre érni, a szerelvény többször is megállt a nyílt pályán. Nem akartam odaérni abba városba, ahol a halál fizikai értelemben győzött, végrehajtotta a „trónfosztást”. De mintha magam is késleltettem volna a megérkezést. Életem egyik legkülönösebb, álomszerű utazása volt. Hasonlatos ahhoz, mint amikor néhány hónap múlva Péter-Pálkor, apám halálakor vonatoztam hazafelé, s minden útmenti fában anyám sírástól meggömbült, jajveszékelő alakját láttam... Apám kereken két évvel volt fiatalabb Illyésnél. Egyszerű, természetes paraszti bölcsességét, előrelátását, konok hitét és gyötrődéseit mindig Illyéséhez hasonlítottam. Csaknem félszázaddal jártak előttem. Úgy éreztem, hogy 1983 tavaszán–nyarán két apát vesztettem el.

Az egyiket igazából csak olvasmányaimból ismertem. Mert Illyés Gyulának két szűkszavú kedves levelét, s egyetlen, mindössze néhány perces találkozásunkkor mondott biztató szavait, kérdéseit őrzöm. S az akkor megejtett atyai-férfias parolát, amellyel valóban éreztetni tudta velem, hogy most élő áramként a valahai magyar irodalom legnagyobbjainak kézmelegét is továbbítja.

Apám jól, sőt élvezetesen mesélt. Az első világháború idejéről, amikor tíz-tizenkét évesen már a frontra kerültek helyett kellett dolgoznia. Napszámba járt, kapált a környező uradalmi földeken, de otthon már a kaszát is rábízták. Aratáskor ikertestvére, keresztapám volt a marokszedője. Mesélt a sokszor embertelenül nehéz paraszti munkáról, ami némiképp más megközelítésben a *Puszták népe* világát is idézte. Legszívesebben katonaéveiről, a bombázáskor elpusztult okos lovairól, a gyakori életveszélyről, szerencsés megmeneküléseiről (bár a légnyomástól örökre nagyot halló lett!) majd fogságának viszontagságairól mesélt. Jól emlékszem a helyszínek hangulatára és alkalmaira is: legtöbbször a Kissasszony- meg a Márton napi búcsúk nyugalmasabb délutánjain, vagy a szőlőhegyen, saját termelésű rizling borának dicsérete után eredt meg a nyelve. Tátott szájjal hallgattam.

Illyést viszont olvastam. Még a habzsoló ismerkedés, a mindent olvasás idején rábukkantam Cs. Szabó szerintem máig legpontosabb, kőbe véshető mondataira. Figyeljünk csak, 1941-ben írta: *„Összefoglalónak született, aki csak hosszú pályán, sok pályát*

súrolva, sok csillagzónán átvonulva egyesítheti mások szétfolyó szenvedélyeit. Minden korban van egy gondviselésszerű alkotó, aki a kortársak töredékeit a maga harmonikusabb életművével megváltja. Lehet, hogy egyik-másik töredék hatalmasabb, mint a megváltó mű, s lehet, hogy némelyik író nyugtalanítóbb, villogóbb, kalandosabb, mint megváltójuk. A hitnek azonban megváltó kell, s a világ hamar elvesztené hitét az írók hivatásában, ha megváltó nélkül kellene lángelméjű töredékek közt bolyongania.

Ekkor életének felénél tart a költő, pályájának jószerivel a harmadánál. Cs. Szabó László nagyon tudott valamit. Igen, ő leírhatta, sőt talán ezért írhatta le a halál másnapján londoni szobájában: „*Király nélkül maradtunk... Meghalt Illyés Gyula. Halálával egy nemzet nemcsak gyászol – vizsgál is. Magáért fog helytállni. Magáért kell hitevesztés nélkül mindent kibírnia. Király nélkül. Ha van túlvilág, onnan fogja figyelni, hogy érdemes volt-e égnie, elégnie a magyar népért.*”

Nem lázálomban, inkább csak keserűen mondom, szinte zsozsmázom ezt a személyes „vizsga-választ” a holtában Sárospatakra végleg hazaköltöző Cs. Szabó Lászlónak. Nem Illyés szégyene, hogy a nemzet az elmúlt két évtizedben többször is elbukott a nagy vizsgán, amikor éppen az ő megfontalandó igazságait veszni hagyta vagy hallatlanra vette. Vagyis nem tudta a *házát se jól, se bölcsen szeretni*. Amikor *orcápirulás* nélkül elveszítette a másik nemzettársa iránt érzett elemi szolidaritását, s féktelen önzésével elfogadta a növekvő társadalmi különbségeket. Elfogadta az önmagát tizedelő nemzet jövőképét: a heródesi csecsemő-mészárlást... és a meghívott halált. Következésképpen visszafordíthatatlanná tette a magyar *Pusztulás* újabb, apokaliptikus tényeit itthon és a Kárpát-medencében. Amikor csak tessék-lássék módon emelt szót (vagy szót se) a kisebbségben vagy diaszpórában élő testvéreiért, akik eltűnésük végítéletének szomorú dobpergését várják.

De ne fogjuk be a fülünket, és ne legyünk szándékosan vakok, hanem forduljunk holtában is a reménység egyik hiteles helytartójához.

Ezért is újból és újra makacsul Illyést olvasom. Rendkívüli a nyelv hajlékonysága, ahogyan ő valóban mindent láttatni tud

a homály legkisebb foltja nélkül. A világosságba betéved ugyan a kontúros sötétség, de sohasem úgy, hogy akár egy percig is félünk kéne, mert egy áthatolhatatlan sűrű rengetegbe érkezünk s nincs menekvés. Illyés olyan megjelölt fák között vezet bennünket kézenfogva, amelyek a reményt suhogják: biztosan kitalálunk innen. Sőt: hazatalálunk!

Meddig látott? Valahogy úgy, mint Árpád Vereckénél: „a tiszte volt, hogy gondoljon előre”. Ezért akart, és tudott is a legmeszebbre látó magyar lenni. De visszafelé is felépítette a múltbeli hazát, tapasztotta, óvta patics-falát. Így a múltat is megvizsgálta rendre, mert vallatta és értette, kibogozta, illetve a szálakat gondos, szívós munkával összekötözte. Szétszórt csontok, elvakult eszmék között hányódó lelkeket rakott így rendbe.

Mert vallom: Illyést olvasni kijózanító gyógyulás. Tanulás, de egyben vizsga is olyan legfontosabb kezdő tételekkel, mint például az, hogy mit tudsz a korszerű magyarságból? Mit tudsz arról a nyelvről, mely anyádé után Pázmány és Berzsenyi, Arany és Kosztolányi, és jelesül Illyés Gyula nyelvét adta élet-ajándéknak neked? Minden napra. Illyés hat évtizeden át ezt a nyelvet művelte, sugározta. Évtizedről-évtizedre emelte följebb, tökéletesítette. Holott már húszas éveinek végén kész és hibátlan a stílusa. Prózányelve, esszényelve a legtermészetesebb közvetlenséggel érteti meg a legbonyolultabb dolgokat is, holott szórendje, ritmusa, finoman visszafogott képei mutatják: költő ír itt oldottabb lélekkel a legfontosabbokról: a magyarság köz-ügyeiről. Az igazi erőfeszítést azonban kétségtelenül a lírikusnak tartja fönn. Igen: egyetlen jó kép, szívét és lélegzetet megállító sor, egyetlen korszakos vers nem cserélhető el a prózák százoldalaival. Holott tudjuk, amit tudunk: a *Puszták népéről*, a *Petőfi-életrajzról*, a *Magyarokról* meg a *Kháron ladikján*-ról. Alighanem, közmegegyezéssel is vitathatatlan remekművek.

Átellenben pedig mondhatnánk a fényes sort. A nagy versek sorát. A terjedelemben se csekélyeket. Legelőbb én biztosan az *Egy mondatot* említeném, amelyről megint csak Cs. Szabó írta le a halál másnapján, hogy a legnagyobb tíz magyar és európai vers közé tartozik, s hogy halálával végleg megváltotta a közlés jogát.

Húsz éve, április idusán halt meg Illyés Gyula. A *költő* és műve, ha figyelmesen olvastuk, mindenre felelt és ma is *felel*.

Mégis egy kétélű kérdés régtől kínzóan itt belül sajog: Megváltotta-e azóta is civódó magyarjait? S egyáltalán: – bukásainkban, hűtlenségeinkben – méltóak, érdeemesek voltunk s vagyunk-e még a megváltásra?

(2002–2003)

(Hitel, 2003. 4.)

Igazi könyves monumentum

PÜSKI SÁNDOR: KÖNYVES SORS – MAGYAR SORS

Monumentumot állítottunk az idő kapujába, és a jövő felé haladó magyar ki nem kerülheti azt.

Egy olyan mondattal kezdem, amelyet tán a legvégére kellett volna hagynom. De a mondat Püski Sándor bátyám csaknem 600 oldalra rugó *Post Scriptumára*, *Utóiratára* – melyben lám megtaláljuk az ő méltán elhíresült nevének kezdőbetűit – könyvesmagyar sorsára is érvényes.

A híres mondat egyes szám első személyben Szabó Dezsőtől való, de 1971-ben, az akkor éppen 60 esztendőős Püski Sándor többesben veszi kölcsön. Mert úgy érzi: e mondatot magabízón és hittel írhatja le, ha a népi mozgalom írói teljesítményeire, és az azokat világra segítő-szolgáló hajdani kiadójára, a *Magyar Életre* gondol. És ezt mondhatja tovább egyik legfontosabb szerzőjének, Németh Lászlónak 1971. február 21-én Amerikából küldött levelében, amikor is az író tóceánon túli, mondjuk így: „harmadik szárszói találkozóra”, körútra hívta. Kényszerű második könyves korszakának, könyves újrakezdésének hajnalán. Sajnos az amerikai körút Németh László betegsége miatt nem valósulhatott meg. Pedig Püskiék indulását, amerikai befogadását mennyire megkönnyíthette volna...

Ez a könyves monumentum most, jó harminc esztendővel később – nem akármilyen időket épségben túlélve és meghaladva – előttünk áll. Előttünk magasodik.

Püski Sándor az elkészült ÉLET-MŰHÖZ, a magyar emlékirók legjobb hagyományait is követve, már a túl a 90. életében egy monumentális utóiratot, *Post Scriptumot*, ha tetszik: hitelesített és súlyos „számlafőkönyvet” tett asztalunkra. Mit mondjak: ámulnának valahai, és ámulhatnak mai szerzői! Ahogy békési gyermek- és ifjúkorát, eszmélkedését, a mélyből való felrugaszkodását élénk tárja, azt érezzük: legjobb, legkedvesebb írói szorították s futtatták vele a tollat. Ezek közül is Sinka *Fekete bojtárjának* közvetlenségére, természetességére gondolunk. Költői és tárgyilagos, rövid mondatok okos váltogatásával, célratörő, de mindvégig iz-

galmas meséléssel mondja el a könyves sorsba fonódó, mélyből induló magyar sorsot. A család nehéz sorsát, két testvére tragikus halálát. Olthatatlan tudásszomját, majd kezdő pesti, egyetemi éveit, amikor megismerkedik az Ég-küldte, szinte már mesébe illően is neki rendelt társsal, Zoltán Ilonával. 1935-ben kötnek házasságot. S azokban a nehéz években, gyors egymásutánban négy fiúk születik. S fussunk csak több mint hat évtizedet előre: a feltétlen szeretetre és bizalomra épült házasságuk (és annak máig tartó példája) pedig a könyves vállalkozás sziklánál tartósabb fundamentuma lesz. Miközben a harmincas években a szegény joghallgatóból, s kényszerűségből is ügyes gyorsíró, egyetemi jegyzetkiadó, majd igazi könyvkiadó válik. A legjobb és legszegényebb népi írók barátja és harcostársa. Legendás kiadója. A *Magyar Élet Kiadó* fényes története innen indul. Ez a fiatalkori könyves élmény – közvetlenül a háború előtt – ad majd a későbbekben is erőt az újrakezdésekhez.

Örömök, gondok, remények, sikerek, kudarcok, árulások, tervek, vesztett háború, államosítás, vérbe fojtott forradalom, börtönévek, szabadulás. Így szalad el két sötét évtized. És már a hatvanas évek közepén vagyunk. Püski Sándor (és népes családja) sorsa bizony vastagon a magyar sors példázata az ismert huszadik századi koordináták között.

De a középpontban mindig az irodalom, a magyar irodalom ügye állt, amelyért kiadóként, nagyálmú emberként, írók gyámoltójaként, szárszói alkalmakat szervező szolgálatosként felelt. Ez a legszemélyesebb ügye volt kezdetektől, hogy Kovács Imre már az emigrációban, egy ostoba és rosszindulatú vádra válaszolva írta róla: „*Igen, Püski Sándor a magyar irodalom ügynöke. A jó és értékes magyar irodalomé!*”

(Itt jegyzem meg, hogy a könyv legmulatságosabb és egyben legfélelmetesebb néhány oldala az a BM-jelentés, konspirációs, eszement történet, amelyből megtudható, milyen csalafintasággal s elterelő manőverek után szerelik be a „poloskát” 1959-ben Püskiéék Ráday utcai lakásába.)

Püski Sándor könyvének talán legszemélyesebb s mégis a közre leginkább tartozó része az, ahol legfontosabb szerzőiről vall, illetve az általuk írt leveleket közli. Kiadó és író kapcsolatát ezekből az emlékezésekből, levelekből, elszámolásokból olyképp is-

merhetjük meg, hogy egyszerre az irodalomtörténeti távlatot is pontosan látjuk, és a nem szokványos, bensőséges viszonyt is át-érezzük. Így: Sinka István, Veres Péter, Németh László, Kodolányi János, Szabó Pál, Szabó Lőrinc (itt Ilus néni megragadóan szép emlékezését is olvashatjuk Szabó Lőrincről), László Gyula portréja kerül leginkább olyan éles és jótékony megvilágításba, amely valóban közel, szívközelbe hozza ezeket a szeretett írókat.

Az 1967–1989 közötti kényszerű amerikai, második könyves korszakot elsősorban tisztázó, vitázó levelek, tervezetek sora vezet be. És persze itt is a kiadói tevékenység folytatása az elsődleges cél: jelesül a régi, már klasszikusnak számító írók kiadása, és az újak megtalálása. No meg az emigrációban élő szerzők legjobbjainak megnyerése. És nem utolsósorban az a misszió, amit magyarországi és elsősorban erdélyi írók, művészek első amerikai körútjainak megszervezése jelent. A Püski házaspár az oktalan itthoni pártbürokráciával áll állandó vitában, és a kinti, nagy hangú gyanakvások, támadások ellenében, hullámverések közepette próbál okosan és szívósan manőverezni, hogy végülis céljukat elérjék. A jeles meghívottak találkozhassanak közönségükkel.

Püskiék a hasznos rengéscsillapítók. Ezt a megpróbáltatást is sikerrel állják. (Híveik és vásárlóik száma évről-évre gyarapszik. A magyar irodalom legjava jelen van New York-i boltjukban. És minden amerikai magyar rendezvényen könyvet árulnak.) Mert bizony a kinti emigrációs szervezetekkel, személyekkel nem könnyű a szóértés. Nagy kincs a megértő türelem, a közös ügyekben a végül is lehetséges, bár sokszor csak nagyon nehezen kivitelezhető együttműködés hajthatatlan, szívós keresése. Püskiék erre is példát adtak, mert a magyar könyv ügyét fontosabbnak tartották a kicsinyes torzsalkodásoknál. E küzdelem dokumentumai a könyvben bőséggel megtalálhatók. S egyáltalán nem egyoldalú beállításban! Vitatársainak leveleit, vagy akár a becsületébe gázoló emigrációs újságok korabeli cikkeit is bátran közli. Hiteles kor- és kórdokumentumként. Ott ahol különös ragályként, netán átokként pusztít a *magyarok tartsunk szét!* szinte génjeinkig visszanyúló, bekódolt betegség. (Ami persze sokszor, napjainkban is legalább úgy jellemző az anyaországra, mint a körülöttünk élő, elszakított magyarság közösségeire.)

Ezt 1988-ban magam is átélhettem, amikor – első nyugati útlevellemmel – a Magyar Baráti Község, az *Itt-Ott* hagyományos találkozója voltam hivatalos Ohióba, a Reménység Tavához. Aztán csaknem három hónapig megfordulhattam az USA és Kanada minden nagyobb magyar közösségében. Itthon, Ferihegyen még csomagjaimat kéjesen feldúlták s csaknem leszedtek az induló repülőről, végül mégis elengedtek, de azért kint, a szabad világban találkozhattam azzal a szemlélettel is: ha innen jöttem, a vasfüggöny mögül, akkor biztos küldtek vagy küldhettek. Püskiék és első vendégeik, magyarországi meghívottjaik ezt az élményt sokszorosan megtapasztalhatták. Egy hetet vendégeskedhettem New Yorkban a 82. utcában, Püskiék híres könyves üzlete fölött. Még szép irodalmi estet is rendeztek 1988 októberében, holott akkor már félig-meddig becsomagoltak: végleg haza készültek. (Az estre sokan eljöttek, többek között a költő Baránszky László, aki meglepetésemre bevezetőt is mondott, és Horváth Elemér Mahopacból, és ott volt a még mindig elbűvölően szép színésznő, Krencsey Marianne, férjével együtt, fogadván, hogy csak akkor jönnek haza, ha kimentek az oroszok. Fogadalmukat be is tartották.)

Püskiék 1989-ben végleg hazatelepültek. És hazahozták könyveiket, az addig tiltottakat is: a népi irodalom legjavát, meg azokat is, amelyeket ők adtak ki ott először, (a nagy visszhangot kiváltó, itthon korábban csak „csempészáruként” bekerült könyveikre gondolok): Gombos Gyula *Szabó Dezsőről írott* monográfiáját, Borbándi Gyula, alap-könyvét *a népi irodalom történetéről*, és Duray Miklós *Kutyaszorítóját* Csoóri Sándor nagy vihart kavaro bevezetőjével.

Püskiék utóbbi, itthoni 12 éve is – levelekben, tervezetekben, tisztázó írásokban, interjúkban – benne van ebben a könyvben. S természetesen annak a szeretetnek és hálának, megbecsülésnek a dokumentumai is olvashatók itt, amely irántuk oly sokakban élt, és elmondták jeles alkalmakkor, leginkább a kerek születésnapokon, házassági évfordulókon. Vagy méltó és rangos kitüntetések alkalmával. Hál’ Isten erre is volt és lett bőven alkalom. (Arra külön is büszke vagyok, hogy első kitüntetésük – 1990 novemberében – a csak néhány éve engedélyezett Bethlen Gábor Alapítvány

díja volt. Ezzel mintegy megadtuk a jelet: Püski Sándort és kedves feleségét, a küzdelmekben tántoríthatatlanul mellette álló társát, lehet és szabad kitüntetni. Aztán ezt követte még nagyon sok elismerés, kitüntetés, díj, melyet együtt kaptak életművükért.)

Püski Sándor könyveivel, kiadói buzgalomával, értékválasztásával hatni akart s akar ma is. Ha szemügyre veszem első nagy könyves korszakát (Magyar Élet) és az emigrációs, előbb emlegetett kiadásait, akkor ízlésem szerint értékközpontúbbnak, egyenletesebb színvonalúnak látom azokat, mint az itthoniak (és főleg az utóbbi időkben megsokasodó, néha erősen alkalminak tűnő könyvei) sorát. Valóban: Szabó Dezső, Németh László, Sinka, Kodolányi, Veres Péter, Szabó Lőrinc, Erdélyi József, László Gyula, Gombos Gyula, Borbándi Gyula színvonalú és nagyságú szerzőket most nehezebb találni. Persze, most is akadnak értékes, és Püskiék kiadójának hírnevét öregbítő kortárs szerzők itthon és a Kárpát medencében... Legtöbbjük el is talált a Krisztina körüti boltba, kiadóba... Öröndetes, hogy mennyi gyönyörű kiállítású képzőművészeti album kiadására vállalkoznak (mindenek előtt a két Szervátiusz és A. Tóth Sándor, legutóbb pedig Halmy Miklós albumát említeném). Meg hogy az egyre teljesebb Németh László-, Sinka-, Veres Péter-, Gombos Gyula-, és a László Gyula-kiadások rendre megjelennek, s új olvasókat is hódítanak.

E könyv rendkívüli leltár, izgalmas olvasmány. Kutatóknak nélkülözhetetlen forrásmű. A kiadó hű és igazságra törekvő leltára. Bizonyára néhányszor lehetne vitatkozni, a rendszerváltást követő folyamatok, pártok vagy személyek sommás és sokszor nagyon is leegyszerűsítő leírásával, esetleg megítélésével.

De a szerző nem hivatásos politikai elemző, a boltjába, környezetébe beáramló nézeteket, érzületeket is közvetíti és átszűri sok évtizedes, megszenvedett sorsán, tapasztalatán. Püski Sándor ugyanakkor bámulatos türelemmel és belátással próbálja megérteni azokat is, aki őt egyáltalán nem akarják megérteni. Érvvel és vitatkozik. Tisztességgel. De eszményeit, vállalásait, kedves íróit, olvasóit nem hagyja, és nem dobja oda martalékul pillanatnyi eszméknek, talmi divatoknak.

Mert hűséggel futja a pályát és tudja kezdetektől: *jó harcot harcol*. Szelíden, csendes szavakkal. És leginkább: maradandó mű-

vekkal. Híres írói mellé, afféle *utószóként* állította a maga egyetlen könyves művét. Ezt köszönjük most meg. Így lett teljesebb a kép, mondhatnánk: fényesebb és tisztább az *egész látóhatár*.

(Magyar Szemle, 2002. augusztus)

Aki Szent György napján született

JÉKELY ZOLTÁN 70. SZÜLETÉSNAPJÁRA

Az első sóhajtásom az: itt lehetne köztünk, kinek nevében tisztelői egybegyűltünk, hogy varázslatos alakját, páratlan verseivel megidézzük; de Ő már a „*kőbepólyált, hosszúcsontú inkák*”-hoz igazodva szelíden „beintett” az „*új évezrednek*”: jöhet, de nélküllem!. A hányszor föléje hatalmasodó, vele viaskodó *Idő-isten* nem könyörült: az oly fiatalon, s hátborzongatóan megénekelte „*síri hapták*” 69. esztendejében bizonyosság lett.

Engedjék meg, hogy az emlékezésből éljek!

„Egyre jobban látom, sőt hallom idesuhamlani a halál angyalait” – mondta pár hónappal 1982 márciusa előtt, miközben a cellaszerű dolgozósoba ablakán diszkrétén kopogtattak a láthatóan odaszokott madarak. Talán tudták, hogy a *Madár-apokalipszis* nagy költőjét tisztelhetik benne. A Duna felől idevitorlázók ki tudja hányszor tették meg naponta a röppályát a jó eleség és az ablak mögüli költőfigyelem reményében; ők láthatták legtöbbször az egyre komorabb kedvű költőt ritka könyvek és nem akármilyen relikviák között. Egy egészen más világot őrzött féltve odabent: az *Enyeden ősz van* hangulatát; az elrobogó Szamost, kifoghatatlan, csalárd, nőnemű halaival; a Sétateret Mátyás Király szülővárosában; s ott a polcokon Széchenyit, Aranyt, Kuncz Aladárt és a még teljesebb feltámadásra váró Dsidát; fönnt a falon a remekmű-versbe írt *marosszentimrei templomot*.

Hát ez volt az a világ, az eltűnésre ítélt, de a költő által megőrzött, fent a „*Csillagtoronyban*”, ahogy én magamnak ezt a dolgozósobát a hetvenes évek közepe táján elneveztem.

Utolsó látogatásomkor, amikor ez a fátumos mondat elhangzott, próbáltam oldani a fekete hangulatot a párkány-repülőtérré ereszkedő madarakra tett megjegyzéssel. Tolakodó és elszalasztott múzsaiknak neveztem őket, kik most *madarak képiben...* Ez volt a biztatásom: van még idő, rengeteg!

Nem volt válasza, szomorúbban nézte a madarakat; a beállt nagy csönd csak nyomatékosította az ő sejtelmes mondatát. Látom ma is, ahogy elfordul az ablaktól, tenyerébe temeti sűrűn ba-

rázdált homlokát, majd tölt az előkészített kisüveg Tokajból. Koccintottunk második közös munkánk befejeztére. Korábban Dsida Jenő, most pedig Horváth István feltámasztása ügyében dolgozhattam vele. Igazított egy-két szót a magyarózdi költőről írt, negyven éve megjelent kritikáján, most előszón; átnézte és jóváhagyta versválogatásomat; kesergett a költő szörnyű halálán, akit pár éve napfényes délben egy részeg motoros gázolt halálra Kolozsvár egyik híresen csöndes utcájában. Sírja fölé, a magyarózdi temetőben, a hatalmas trachit-tömbön Jékely állított emléket egy gyönyörű négysorosban – a „költő-Tiborcnak”. Akkor láttam könnyeit is, ki annyit írt az elmúlásról. A múlt év márciusában halálhíre villámként sújtott valamennyiünket. Jelképesnek kell látnom az eddigi emlékezés-foszlányok után is, ahogy a hír elért. Debrecenben talán egy egész délután arról a bizonyos nemzedékről, a Nyugat harmadik nemzedékéről beszélgettünk Kiss Tamással, s ő is legtöbbször Jékelyt emlegette: a tüneményes indulást, találkozásait, kalandjaikat. Aztán este ott ültünk egymás közelében az egyik kitűnő erdélyi drámaíró művének magyarországi ősbemutatóján. Az első szünetben jött a hír; egy kibomló dráma kezdetén mi már tudtuk a végkifejletet: a drámabeli halálon túl ott volt Erdély nagy szerelmesének halála. Befelé hulló könnyekkel dacolva végignéztük a drámát – Jékelyért.

Költői indulásom „első félórájában” – a hetvenes évek elején – Kormos István egy körúti presszóban fennhangon Jékely-verseket szavalt, dörögött, főleg a ma is példanélküli első kötetből, az 1936-os *Éjszakák*-ból; jogosan gondolhatta, hogy egyet sem ismerek, hiszen nem kell érettségi vizsgát tenni (azóta sem!) Jékelyből; mert nem volt hivatalosan favorizált, ahogy Kormos sem volt az soha; de megleptem, amikor a *Futballisták*ba szépen bekapcsolódtam, az utolsó két felejthetetlen strófát mint valami kétszemélyes kórus együtt mondtuk, mámorosan a vers szépségétől. Kormos szerint a Merovig királynéakra erősen emlékeztető kontyos pincérnő is ámulatba esett, azt hitte neki udvarolunk így:

*„Mindig lesz a nagyvárosok határán
egy-egy letarolt-gyepű rét,
hol hűvös alkonyati órán*

*hallani e mély dobzenét,
mely mérőföldről mágnesez magához
labdaébes diákot és inast,
s egy-egy bolyongó, dérütött pasast,
ki eltűnődve dől a kapufához.*”

Kormost akkor még azzal is „kápráztattam”, hogy nemcsak Jékely-verseket tudtam, de ismertem e verseskönyvek fogadtatástörténetét; soroltam mit írt róla Szerb Antal, Halász Gábor, Sőtér István, és a későbbieket is tudtam. A nagyszerű Rónay György-tanulmányt tanítani kellene már minden valamire való középiskolában! Nagy-nagy beleérző-képességgel írt róla többek közt Rába György, Domokos Mátyás, Lator László, és az alapos monográfusnak ígérkező Pomogáts Béla (itt jegyzem meg, igen nagy szükség van erre a Jékely-monográfiára); s nemkülönbben a Jékelyhez oly közel álló költők, mint éppen Kormos, Tornai József, vagy a fiatalabbak közül Tandori, Ágh István, Kovács István.

Az előbb az esztétikai értelemben ma már alig emlegetett, inkább csepült „szép” jelzőt, megjelölést próbáltam becsempészni a vers értékítélete gyanánt. A magam számára – túl az okos és műértő elemzéseken – az egyik nemzedéktárs baráti kritikájában találtam meg a hiányzó megfogalmazást: kulcsot a Jékely-versekhez. A nemzedéktárs pedig Weöres Sándor volt, aki ezt írta az *Éjszakák* kapcsán 1937-ben a Nyugatban: „hogy szép a vers azt itt nem az ész állapítja meg, hanem az idegrendszer – a hátgerinc, a szépség egyetlen hiteles fokmérője.” Ezt valahány Jékely-versben érzem, a legjavában pedig elemi erővel, úgy ahogy a magyar költészetben csak keveseknél.

Végezetül arról szólnék, amiről bántóan kevés szó esik, pedig egész költészetének idegrendszerén ott kúszik, tápláló és emésztő gondként: az a magyarság sorsa. Igaz, a *tragédiákra volt érzékeny*; de tagadható-e, hogy bukások, kollektív és egyéni tragédiák, porba hullások, kisebbségi sorsban maradottak, szétszóratottak ügyében kellett szót emelnie Európa többnyire süket, visszhangtalan falainál. Pedig őbenne hogy visszhangzott Európa! A veleneci, bécsi dómokban, majd Párizs szent- és átkozott költők ta-

posta utcakövein egy művelt európai szellem tájékozódott és szüntelen viszonyított. Es hazagondolt –, „*az enyedi kertre!*”

Egyik legnagyobb szerűbb verse, melyet 1964-ben írt Bécsben, az előbb elmondottakat igazolhatja. Címe: *A Missa pro pauperibus hallgatása közben*. A költő a Stefans-Dómban hallgatja az orgonamuzsikát „*s mitől most szinte szétveti a gond:*

*szegény magyarokért,
kiknek sosem volt ily szép templomuk”...*

s így folytatja: „*Nekik köszönheted, finom világ,*

*ezt a muzsikáló csodát,
nekik, akik rongyos zászlók alatt
csontjaikból raktak védőfalat,
vérük sarából vályog sáncokat.”*

Nemzedéktársától, Takáts Gyulától hallottam nemrég a következő és mindenképpen nagy versekkel igazolható megállapítást: „a legköltőibb nemzeti költőnk.” A században Adyval és Illyéssel látom együtt menetelni; velük, kik ennek a népnek a sorát mindenek ellenére fölmutatták.

Ezért hiszek ma is abban, amit tíz esztendővel ezelőtt versben üzentem Jékely Zoltánnak: „Ki szomjától Párizsig szökött

*de homloka ráncai mögött
ragyognak, sírnak az elfödött
kóbor kutyák és rigók csontjai;
azt megőrzi Enyeden füzet,
Marosszentimrén gyülekezet
éneke, hogy idáig hallani
– csak a kövek tudnak elomlani –
hitünk megmarad mint az ÉJSZAKÁK
kószáló kaszás verscsillagai”*

(Forrás, 1983/10.)

Álomi Jékely-órák

Az órák, jelentem, varázslatosak, tökéletesen álomszerűek voltak. Most mintha én is álomban felelnék Valakinek, aki kérdeget, kihallgat... Talán egy angyal. Igen, bizonyosan egy angyal. Kapaszkodom erősen az angyalszárny-suhogásba, mely, mint az idő, az „idő-sárkány” múlása – valószínűtlen. Azaz visszavonhatatlanul nem történik semmi, de mégis hallható és tapinthatóan jelenvaló a csoda.

Hajdanán, mintha csak tegnap lett volna, de éppen harminc éve Kormos Pista nevezte egyik próza-gyöngyszemében – a hatvanesztendős Jékelyt köszöntvén az ÉS-ben – *kiűzetett angyalnak*. Ama Biblia-beli Gábiel szenvedő, kiűzetett iker-társának, de mégis Isten követének. Kormos is éppen harminc esztendőtt szánkázott visszafelé az időben, hogy a jellegzetes portrét oly plasztikus elevenséggel fölrajzolhassa, nem feledkezve meg arról a kivételes névsorú költő-tablóról sem, amely akkoriban – azokban a sivatagos időkben! – mégis rendre fölillant a Centrál kávéház nagy tükreiben.

Előbb Kormos Pista, majd Rába György egyként felsőfokon rajongó „Jékely-szemináriumai” után bátorkodtam hát föl hívni, sőt versekkel is zaklatni a legendás, többszörösen kiűzetett poétát. Aztán már első látogatásomkor megláthattam a szeme sarkába tolakvó könnyet is, amikor a híres versébe foglalt *maros-szentimrei templom* képét nézegettem parányi dolgozószobája falán. Ebben az árulkodó könnyecseppben, gyémánt-sűrítményben, azt hiszem benne volt mindaz, amit elveszített szülőföldjéről, ifjúkorának édenéről, Erdélyről, s annak tájairól és embereiről, ezüst-pisztrángjairól és sellő-lányairól elsőhajtának felejthetetlen versei. Megtanulhattam tőle éppen azt is, mily gyönyörű borzongással lehet a halálról, az utolsó szóra érdemes dologról dalolni ama „*síri hapták*” előtt.

Jártam hát szorgalmasan Jékely Zoltán színe elé a budai Frankel Leó utcába. Az ORFI (ma újra Irgalmasok) kórháza mellé: a *Csillagtoronyba*. Így mondom magamnak is, másoknak is. Így mondom már több mint húsz esztendeje, amióta nincs ő. Így me-

sélem, így álmodom tovább költői kamasz- és sihederkorom leg-szebb éveit.

Mit szerettem, mit csodáltam benne annyira? Természetesen a rendkívüli verseket író, egész lényében, jelenésszerűen is megmutakozó költőt. A versein túl pedig azokat az izgalommal várt találkozókat, amikor csengetésemre mindig maga nyitott ajtót s bekalauzolt a hajdani cselédszobából dolgozószobává alakított szentélybe. (Egyik-másik gondjára bízott unokáját, például a Gáspár névre hallgató druszámat, a kedélyes bemutatkozás után, egy eléggé egyértelmű futballista lábmozdulattal kitessékelte, mondván: mi most komoly dolgokról cserélünk itt eszmét.) S valóban: lelkesülten beavatott éppen soron levő munkájába.

Hallgattam a készülő hatalmas Széchenyi-Napló általa fordított legjobb, de még csiszolandó részleteit. Máskor oldalakat olvasott vagy olvastatott – s a nyelvi zamatokat szinte kéjjel, kétszer-háromszor is ismételve ízleltette velem – a nyilván gyönyörű „zöld selyemtopánkás” Wesselényi Polixéna *olaszhoni és svájci utikönyvéből*. Ha jól emlékszem, egy ilyen Polixénás szép „nőnemű” napon toppant be fotós-garabonciás barátunk, Móser Zoltán, hogy a Mester ráncokkal szabdalt „nagyálmú homlokát” megörökítse. (Egy meglelt képen éppen a kézirat ritka fordulatait böngésszük...) A könyv ugyancsak gyönyörű nyelvezetű utószava is Jékely műhelyéből került ki.

Kiadói, szerkesztői múltam legszebb emlékei közé tartozik, hogy Jékely Zoltánnal is együtt dolgozhattam. Például világra segíthettem azt a Dsida-kötetet, (1980-ban a Móra Kiadónál, a Magyar Irodalom Gyöngyszemei sorozatban) melyben hosszú évtizedek után végre szerepelhetett a *Psalmus Hungaricus*. (Addig oktanul tiltottak a honi cenzorok!) 1979 Karácsonyának éjjelén a *Psalmus* korrektúrája fölé hajolva könnyeztem végig ezt a hatalmas magyar zsoltárt. S örültem, hogy később elmondhattam e rendkívüli élményt a kötet külső szerkesztőjének, Jékely Zoltánnak. (A munkára még Kormos Pista kérte föl, s igazából évekig ő harcolt ezért a tiltott versért... Ezt Jékely Kormos-Yorick legnagyobb kiadói tettei közé sorolta.) Vagy a másik könyves együttműködésünket említsem: a tragikus balesetben elhunyt magyar-ózdai költő, Horváth István (aki még Kolozsvárról az ő felfedezettje volt, s Jékely fájdalmasan szép sorai olvashatók sírkövén)

hátrahagyott verseit állítottam össze a Magvető kiadónak (*Ütközők között*), s gyakran kikérhettem véleményét, tanácsait, sőt előszóként egy korai, de máig érvényes méltatását közölhettem.

Az „utolsó szót kereső” költő hűséges és igazi múzsjának mindig is a legszebb nőnemű álmodót gondoltam. Tehát nyugodjunk meg: holtában is álmodik tovább, álmodik nekünk. Most, kilencvenévesen is, nem öregedvén, álomi verseivel és prózáival, álomi lényével a „Csillagtorony kincstárnokaként” néz le ránk. Mintha visszhangozná, versként üzenné Valaki: ... *azóta sem szünetelnek, folytatódnak... az álomi Jékelj-órák.*

(Forrás, 2003/4.)

„Kápas-asztrológus óarany talárban”

(HATÁR GYŐZŐ 80. SZÜLETÉSNAPIJÁRA)

1. Sokan írtak Róla, nagyon sokat, de többnyire csak közelítettek hozzá. A lényegtől, a lényeg gyökerétől is még mily messzire vagyunk! De ki lehet közel ehhez az óarany felületű Lávához? Talán Weöres, aki az 1970-es kiadású *Hajszálhíd* kötetéhez *Útrabocsátó* címmel egy ötletes verset írt. Ez lenne a dolgok desztinációja.

2. A *Hajszálhíd* az Új Symposion–Tolnai–Szakolczay-szárnyn vonalon jutott szép dedikációkkal birtokomba. A *Golghelóghi* 1026 oldalas egyik példánya (a megjelent 299-ből) pedig szegény Kormos Istvántól, kinek H. Gy. 1976 október 21-én „szerető ragaszkodással” dedikálta, s tudom, Kormos bármikor idézett e pehelysúlyú kódexből, így aztán lelkiismeret furdalás nélkül adhatta tovább mondván: „...háza fundamentumába építsd, s nem dől össze a világ végezetéig! És különben is: a legjobban szigetel.”

3. Azóta sok idő eltelt, sokan vagyunk H. Gy. könyveinek birtokosai. Reszkethetünk, összedől-e a mutatós óarany könyvfal, leszakad-e az emelet? De örvendhetünk is, mert felfogja a világ hidegét, határolja a zajt. A dedikációk szívéllyessége, tágassága, s az ajánlások végtelenült sora nagy-nagy meleget áraszt.

4. 1977 áprilisában írtam le először H. Gy. nevét az Alföldben. A szerkesztőség félt még a nevetől is, pláne, hogy én rangban Weöres mellé állítottam. Értékrend-átigazításra gondoltak csak? Vagy valami más rebellióra? Egy olyan valakit emlegettem, aki itthon hivatalosan ismeretlen, de az éterből azért hallható...

5. Tényleg: a hangja! Lám, a szabadság szegényítés is! Nincs már a Szabad Európa Rádiónak magyar adása, ahol meghatározott napokon és időben H. Gy. felejthetetlen könyvszemléit és kiállítási jegyzeteit hallgathatnám. (Es nem hallgathatom Sipos Gyula alias Albert Pál sajátos hadarású párizsi színházi tűzijátékát sem.) A szabadság megvonta tőlünk e rejtett kulturális csemegéket. De ha így haladunk, ismét kell SZER, ahol ismét arról beszélnek, amiről itthon már vagy még nem.

6. És jöttek és jönnek a könyvek Wimbledonból. Hongriusculé magasából. Teniszlabdaként, példásan masszív, vízálló csomagolásban csapódnak a postaláda kráterébe. De a postás már nem bírta a súlyos filozófiákat, a postaláda se bírta, a postaládák se bírták, így aztán néha-néha, mint ádázul kitett gyermek, ott hevert a könyvcsomag a küszöbön. Mostanában én járok a küldeményekért – ahogy a postáskisasszony mondja: – ketyegő könyvbombákért.

7. Nem olvastam el minden könyvét, én nem tudnám fölmondani az olvasottakat sem, mint a legendás memóriájú Kormieux úr, azaz Szegény Yorick, aki e címet is H. Gy.-től csente, tulajdonította el, igaz, szándéktalanul. A könyvek címei beépültek abba az esztétikai fogalomtárba, ahol minden kuncogás nélkül azt mondhatjuk kifejezően, hogy „éjszaka minden megnő”, továbbá a maga megnevezte-teremtette műnemekbe, ahol nincs tabu, s a nyelvnek mindenre lesz/van egy ritka gyalultatlan szava, gyöngye, szíve Piroskája.

Magáról írta egyik nagy versében: „*kárpás asztrológus óarany tárlában*.” Ez kívülről és belülről is igaz. Azt mondják, az idővel játszadozva most éppen 80-ra állította a mutatót. Kellene neki még legalább húsz dolgos esztendő, hogy önnön hiteles monográfiáját is megírhasssa. Hogy ne legyünk majd határolatlanul határtalanok.

Kedves Victor! Győzzed még nagyon sokáig!

(1994. november 11-én, Szent Márton napján.)

(Új Magyarország, 1994. november 12.)

Fénylő folyó a szürkületben

PILINSZKYRÓL – SZÜLETÉSÉNEK 75.
ÉS HALÁLÁNAK 15. ÉVÉBEN

Első Vigilia-beli közlésemet például Neki köszönhetem. Kondor Béla halála után néhány hónappal írtam egy verset, s ezzel járultam Pilinszky színe elé. Az Új Ember szerkesztőségének előszobájában várt. Ez volt legelső találkozásunk. A rövid, 13 soros verset cigarettafüstbe burkolózva, ülve olvasta el, csak úgy magának, aztán föl pattant, s akkor ott, teátrálisnak tűnő, széles mozdulatokkal föl-alá járva még kétszer elszavalta nekem. Az elkövetőnek! Az első versszakot még külön is, mint egy túlhevült, de lelkiismeretes színész, aki a *Megdarált margaréták lisztje üzente nekem a telet...* indító versmondatot azonnal és mohón memorizálni akarná.

Égi megbízás

*Kondor Béla emlékének
Megdarált margaréták lisztje
üzente nekem a telet,
masinám motorja begyűjtve:
elhagylak benneteket.*

*Ne tántorogjatok világgá mégse!
ha lenyomatában is szakadék
életünk fölött suhan az angyal
s ezüst-zsilettjét pengetve zenél.*

*Mert szabadságom már
szárnyával megtoldva!
elhagylak benneteket,
kaptam egy égi megbízást:
festeném be a mennyeeket.*

Álltam elbűvölten és megszégyenülten. Igazából föl se fogtam, mi történt. Csak jó volt, nagyon jó! Később gondoltam arra: a menekülés, az eliszkolás lett volna az illő válasz.

Aztán beviharzott az átellenben lévő szobába, s mint néhány perc múlva megtudtam Tőle, átadta a verset Rónay Györgynek. Így jelentem meg a hetvenes évek elején a Vigiliában. Még a nevemet is kiírták a borítóra Szentkuthy Miklós és a Pilinszky által oly nagyra becsült (és egy 1971-es kritikájában felső fokon értékelt) Toldalagi Pál neve mellé. Ehhez hasonló jó érzés, mondjuk így: kicsiny büszkeség még ez idő tájt fogott el őszintén, amikor Kormos István 1973-ban egy oldalnyi verssel bemutatott az ES Új Hang című rovatában s rögtön kiadói szerződéssel is megkínált.

Pilinszky segítségét megköszönni is elfelejtettem, gondoltam, majd később, amikor a jeles művészettörténész Németh Lajos meg Kormos Pista által válogatott, szerkesztett Kondor-émlékkönyv megjelenik, ahová épp a Vigiliából emelték át versemet. Nos, ebből a tulajdonképpen kész válogatásból valami buta dolog miatt (talán az örökösök civódását emlegették) akkor nem lett könyv, sőt később sem! (Aztán Kormos 1977-ben hirtelen meghalt, szegény Németh Lajos is egy évtizeden keresztül, haláláig emlegette a könyvet, pontosabban könyv-tervet, mint méltó főhajtást Kondor gényusa előtt.)

A következő találkozásunk a *Végkifejlet* megjelenése idején volt. Talán éppen Könyvhéten, 1974-ben. Mondtam Jánosnak, hogy két éve az ES-ben olvastam a *Tabernákulumot* s azóta várom kötetben is, most tehát arra kérem, ennél a versnél dedikálja nekem az új könyvét. Meglephette a kérés, kicsit töprengett, aztán a nevem mellé odaírta a vers legfontosabb sorát: „örökre hó alatt marad.”

A vers szövegében ez a kitüntetett sor, fénylő szál az egész vívódó gondolat centrumában van. És ha a nevem mellé került, jóslatos tényrögzítésként, akkor is jó helyen... Halála után néhány évvel aztán versemben is megtalálta a maga helyét.

Állsz a hózuhanyban

*Állsz a hózuhanyban
az utcalámpa zuhanyrózsája alatt
állsz a fénybenger alatt
a fény közepén
egyetlen lámpa ég ebben a városban
egyetlen lámpa ép
a többi satöbbi...
különben partizánsötét
és csak állsz toporogsz
glóriád kissé elrajzolt csonkakúp
ez persze nem zavar
állsz Isten ablaka alatt
míg belep teljesen a hó
hogy Neki legyen igaza
kit Jánosnak szólítottál
jelenései közben és csak ennyit
írt: „örökre hó alatt marad”
hol fuvola hol orgona hol ágyúszó
hát ehhez tartsd magad
maradni állni lenni
hó és fény örvényébe mártva
és az ablakok mögött egy város
ne sajnáld bár egyképp árva
veled mégha a fény közepén is
állsz a fénybenger alatt
az utcalámpa zuhanyrózsája alatt
állsz a hózuhanyban*

És visszhangzik bennem lassan negyedszázada az erre rímelő záró sor bizonyossága és talánya: „ami miatt, ami miatt.”

Jánossal hátralévő néhány évében már nem találkoztunk így. Csak színpadon láttam, csak elsuhanni, csak vernisszázsón, meszsziről. Műveit olvastam inkább, s a Róla szóló írásokat is többnyire. Halála óta azt a rengeteget, már lehetetlen.

Egyetlen írást említek meg csupán, amely élete utolsó hónapjaiban láttatja a világ elől eltűnni vágyó, talán a Karamazov Aljosákat kereső és szüntelen Mozartot hallgató Pilinszkyt. Ott, Szé-

kesfehérváron. Takács Imre írta ezt a fantasztikus emlékező prózát, ha tetszik költői esszét, rekviemet, a *Poeta benedictus*-t, (1989-ben a Magvető kötetben is megjelentette), amelyről bizony, Pilinszky okán is sokkal több szavunk lehetne.

Végső összegzésemet még a nyolcvanas évek derekán így rögzítettem:

János P.

*Ő volt a híd
az átmenetnél*

*fénylő folyó
a szürkületben*

*két part között
a hit –:*

*ha akarnál
átmehetnél*

*megtartana
a zuhanásban*

(Elhangzott a Petőfi Irodalmi Múzeumban rendezett
Pilinszky-emlékülésen, 1996. november 28-án.)

(Árgus, 1997/3.)

„Nem a kézítása a nehéz”

A 70 ÉVES FEKETE GYULÁNAK

Kedves Gyula,
nem levél ez, hanem valami más. Mert az alkalom szüli a szégyen bevallását is, hogy bizony ebben az egy-két rohanós, „szükségállapotos” évben alig találkoztunk. Leszámítva persze a nagyobb gyülekezéseket, meg a ritkás – talán még akkor is lehallgatott! – telefon-dörmögéseket. És maradtak a szabadon kattogó telefonok. Te a Hitelnek szánt kézirateid felől érdeklődtél; én meg erősen ígértem, hogy „szállítom” azt a néhány szál mindent tűrő, szívós delavári szőlővesszőt, mert illenének a Balatontól visszahódított zamárdi kertedbe. Írások és szőlővesszők. Mind a helyükre kerültek. Kaszabolhatja őket az idő.

De barátainkat is kaszabolja! Így találkoztunk legutóbb, amikor melléd sodródtam szegény Köteles Pali sírja előtt. Magamnak is melegítő vigasz volt a didergető fagyban, hogy kérdésedre annak az „ismeretlen” fiatalembernek a teljes nevével válaszolhattam, aki ott szabadon, papír nélkül, súlyos szavakkal szólt. Köteleshez méltóan!

Néhány nappal később egy interjúd ugrott eszembe. Forró nyárban olvastam először az Alföldben, – utánanéztem, 1980 júliusában – aztán többször is a *Sarkcsillag* című kötetedben. Bizony ott Köteles Pali kérdez, s Te válaszolsz. Ebben a „levélben” fejedre idézhetem az alábbi részletet, mert tudom, vállalod. Beszélj inkább Te, ahogy megszoktam, ahogy megszoktuk.

„Talán ne is a korból – induljunk ki a jelenből inkább. Van, aki érzi és vállalja a felelősséget azoknak a közösségeknek, emberi közegeknek a sorsáért, jövőjéért, amelyek körülötte gyűrűznek a családtól az emberiségig, s amelyeknek végső soron önmagát köszönheti. És van, aki ilyen felelősséget nem érez, talán nem vállal. De az már alkati kérdés, hogy a felelősség vállalása mit jelent, mi-ben fejeződik ki az egyik vagy a másik alkotónál, az egyik vagy a másik műben. Hihetetlenül tág tere van ennek a desztillált együttérzéstől a kézításáig.

Végtére is, nem a kényszer a nehéz annak, akinek van hozzá kurázsija. Nehezebb ennél a rangfosztások vállalása és elviselése. Minthogy ez olyan harctér, ahol a tisztet lefokozzák, ha a bakák közé keveredve részt vesz a szuronyrohamban, és baka módra forgatja a puskatust. Kivált, ha még nem is beszentelt vezényszóra, hanem partizán önfejűséggel rohamoz – meglehet, reguláris célokért.

Természetesen más az irodalom anyanyelve, és más a politikáé. Ha a közéleti gondokat az író nemcsak a szívére, de a vállára is veszi, bizony a hangja mutál, vibrál a két anyanyelv egymást átfedő mezőnyében. Petőfi, Ady, Móricz, Szabó Dezső, József Attila, Veres Péter – kétnyelvű írók voltak ők is, és szinte mind, akiket a legnagyobbra tartok. Hadd ismételjem magam: a legmagasabb csúcsok századokon át ezt a vonulatot jelzik. Mondhatnám: a kettős elkötelezésű irodalomét, amely művészi szépségnek és társadalmi igazságnak, az érzelmeknek és az értelemnek, a magánéletnek és a közéletnek, a nemzetnek és az emberiségnek, a jelennek és a jövőnek egyaránt elkötelezett.

Ez a kettősség: immanens. *Talpra magyar* lesz belőle vagy *A Puszta télen* – csak az áttételek mások, a kettős elkötelezettség alkotói alapállás marad. (...)

Tudom én azt jól, hogy ma nem sikk a kettős elkötelezettség. Sosem volt sikk. Sosem ez volt az érvényesülésre a gyorsforgalmi út. A mindenkori hivatalos fórumok politikusan értelmezték az elkötelezettséget, és készséggel szolgáltatták a kötelet is hozzá. Az irodalmi City a begyűrűző – mihozzánk persze mindenkor fáziskéséssel begyűrűző – irodalmi-szellemi divatoknak hódol, azoknak elkötelezett, miközben meglehet, a mindenfajta köteléktől mentes, tiszta esztétikumra esküszik.

A lefokozás, a rangfosztás tehát szükségszerű; jobb, ha az ember előre megfontolt szándékkal vállalja.”

Közben a naptár évekkel előbbre csapódott. Azt mondd, ez a hetven esztendő megfontolások nélkül is vállalható, ha már itt – és sohase máshol – akadt érdemes szolgálatod. Napról napra, mint az öreg orvosnak, kiről... Hallom és továbbadom: egy most készülődő, tájékozódó fiatal író – talán B. Nagy László világosan izzó kritikájától is indítatva – *Az orvos halálát* másolja le egyetlen lapra.

Ez is biztatás, távoli sugalmazás lehet. Jöhetnek már az elhalasztott és megspórolt regények: a mások által meg nem írtók! Éltesse hát sokáig a Teremtő, hogy ismét a teremtés ideje következék – nyugalmasabb időben. Barátsággal köszönt:

Nagy Gáspár

(1992. februárius)

(Hitel. 1992. 5. szám)

Bevezető Kormos István győri estjéhez

Az elkövetkező néhány elfogódott mondatban ne várjanak tőlem pontos eligazítást Kormos István költészetéről. Tehát ne várjanak kritikát, tanulmányt, vagy – amit talán egyszer nem mulasztok el! – esszét. Inkább csak várják az ő, ma, ezen a jeles napon elhangzó verseit, s ne is figyeljenek az én mentegetőzéseimre. Mert valóban csak mentegetőzhetek, hiszen Kormos Istvánról, az előbb emlegetett kritikai műfajokban már egy könyvnyi nagyszerű dolgot írtak; érdemes értők lengették meg kalapjukat költészeté előtt. Kivált a *Szegény Yorick* megjelenése óta besoroltatott a kortársi nagy „aranycsapatba”. Vagy ha még szigorúbb mércét alkalmazunk, tehát a hiteles pályatársak véleményére figyelmeztünk, Kormos István benne van – a hajdani cirkuszi erőművészekről kölcsönzött kifejezés szerint – a legjobbak rangsorában, csapatában, a „*Hamburgi tizekben*”.

Ha arra gondolok, hogy 1948-ban (amikor én még meg sem születtem) már szerepelt Sőtér István máig legendás és irigyelt költői antológiájában, a *Négy nemzedékben*, s ahol mindössze egy könyvvel, de inkább füzettel a háta mögött (ez volt a *Dülöngélünk*) Sőtér István halálbiztosan rátestálta az új nemzedék egyik útját, (azt a bizonyos népi szürrealizmust) amely aztán több mint két évtizednyi hallgatás után is a napnál világosabban az övé maradt... Ha erre gondolok, erre a költői erőre, az elnémulás vagy a választott némaság gyötrelmére, erre az egyből megtalált és hűen őrzött útra, ha lenne zászlóm, bizony meglennétném, ha lenne kalapom, megemelném.

És még arra is gondolok, hogy 1969 Karácsonyán, amikor költészetünk Kormos István újbóli megszületésével ünnepelt, s a jászolnál (az *Élet és Irodalomban*) az egyik hűséges testvér, pályatárs, Juhász Ferenc kántált örömteli éneket, mint ama angyalok, pásztorok, királyok...

Jelentem: már én is a jászol körül ólálkodtam. Onnét kezdve tudtam, hogy létezik egy Kormos István nevű költő, aki a felnőtteknek is csudaszép verseket ír. Azaz: már nem csak Vackoros verses meséje okán olyan népszerű. Én ezidőtájt fabrikáltam első

verseimet, s bizony mellbe vert a csoda: a kormosi hang, ez a ritka nyelv, kedély és szomorúság, a formák fölényes kezelése.

Kormos Istvánnak az elmúlt években két verses könyve is megjelent. A *Szegény Yorickot* hamar követte az *N. N. bolyongásai* Mintha pótolni akarná mulasztásait. Ámulunk: ötvenévesen mi-csoda nagy versekben összegez! És megjelent a szintén régtől várt műfordításkötete is, a *Fehér mágia*. Persze csak töredéke annak, amit addig fordított, mert műfordítói tolla nem pihent, boldogan másoknak kölcsönözte ritka szavait! Hogy magyarul jobb versek legyenek, mint eredeti nyelven...

Amint említettem, az elismerő kritikák, tanulmányok bizonyították, hogy költészetünk egyik legelső emberével van dolgunk... Mondanám, akit illik ismerni, itt szűkebb pátriájában még különösen. Remeg kicsit a lábam, s megremegett akkor is, amikor a ma esti ünnepelt kért fel erre a bevezetésre, mondván kissé kajánkodva, de biztatva is; hogy no, társzekeres öcsém itt az alkalom, kicsit törleszthetsz... de én most hazai pályán játszom...

Amit eddig mondtam, egyik kedvenc prózaíró barátom szavai-
val szólva, csak *hiú, badar beszéd* lett volna, de majd Kormos István elhangzó versei rendet tesznek itt. Egy saját verssel magam is készültem, az már nem körülírás, hanem szívemből, lelkemből való köszöntés, tisztelgés Kormos István verseinek ünnepén, Költészet Napján. Talán csak ezt kellett volna előljáróban elmondanom.

„Jézusos fejlehajtva”

Kormos Istvánnak a győri halpiac tövébe

*Kölökefejed rég felütve a tehéncsorda-porból,
bát legenda mégis lett egy fémbőmérőtokból,
melynek kupakja, teteje – mondhatni verssel színültig is tele –
lecsattan, mint Károlymajorra zöld villámok hegye,
hogy minden világos legyen, a kép kigyúljon,
mozsárhoz, cinpobárhoz már bomba se nyúljon,
és hegyezze fülét mindenki! Kivált a mecseri márcos fogadott fia,
de főleg én tátom a szám, hunyorgok, mert Duna-cipelte Normandia
úszik a kertek alatt; hátán bús lány, száz katedrális,
Apollinaire s Jékely műemléknyoma döng és gőzölög kanális,*

magában császkál ott szent Villon Ferenc, ahol is lettél Te

[Párizsviselt

*jelzővel felruházva; de már piros delfined figyelt,
mikor vonszolhatna a szív leomlott partfaláig,
ha addig nem is egészen, de maximum hazáig,
hol mindenféle van és volt-folyóink partján szomorú füzek
új folyókat könnyeznek, akár az elhagyott polinéziai szüzek.
Sajnálja kicsit őket helyetted is Napkelet első mágusa,
de inkább kellene neki a másik kódex-kisasszony: Ráskay Lea,
és vidámság kellene, a korty italt akár a vackoros fogmosópohárba
tölteném eléd, ha járogat Ó-piszén-piszesége már iskolába,
s tanulja ott majd roppant nagy eszével az elröppent Medvetáncot,
súgod Neki: J. A. vérevel mi vagyunk rokon! – hát ide a láncot,
mert minden láncszem Övé-gyöngybetű, faladról letéphetetlen*

[fölszögelve,

*úgy bírtad ki kristály-jóslatod, dűlögélve, csukott szájjal énekelve.
És minden bolyongás végénél, az Atlantinál, az Éginél,
végül mennyi kincs maradt; remeg a tollam, nem ítélt,
mert csodák fülembé omlanak, húszév-mélységű hófúvásból
is felülről jön, szinte száll elé: itt „az örvénylő-szívű vándor”,
s én nem kérdezhetem hogy telet, míg varázslása bujdokolt,
de múltó idő helyett is vers felelt: föltámadott a holt! –
bár nem láttam öt sebet, lehet csak lányokért lakolt.
Ha mégis kérdeném, így szólana: „aranydiót törtem mögöttetek”,
azaz időparaván mögött, bizony így felel az apámlehetne gyerek,
és nem tudom honnan szól, de hangja tárnemély oboák nesze,
kire már mindenképp büszkén tekinthet holnemvolt Moson*

[vármegye,

*de francia partok is, pedig ez Úr magyar, méginkább vogul,
míg élek, élhetek, vérként dudorász bennem, halhatatlanul.*

**(Elhangzott 1976-ban a Költészet Napján Győrött
a Petőfi Sándor Ifjúsági Házban)**

Kormos István búcsúztatója

Drága Pista!

Ezidáig mindent elhittünk Neked, kivéve ezt az utolsó történetet, melyet ama régtől vértanús nap – október 6. – óta próbálunk sírva-hüledezve, falfehéren eldadogni: szívüktől agyunkig valahogy továbbgurítani. Mert Kormos István nem jár közöttünk, nem nyitja ránk az ajtót, tárnamély-hangon nem köszön. Ülünk vagy állunk valahol együtt, mégha rengetegen is, de nélküle már új jégkorszaki magányunkat próbálgatva. Vártunk az utolsó percekig, bízva valami csodában, hátha jössz... de nem, így Pista megbocsáss nekünk, kicsinyhitűeknek, mi jöttünk ide, koporsód elé, hogy a szomorú igazságot fordított-Tamásokként megtapasztaljuk. Mivelhogy a történet vége nem örömhír: de sírnivaló.

Arra gondolok most, ha életedben istenkísértőn tréfálkozva szót ejtünk arról, hogy mit mondok majd a koporsód előtt, tudom nagyszerű tippeket adsz, hogyan vágjam ki magam ebből a csávából és végső érvként – ahogy valójában is megtetted volt – elárulod: „kedves társzekeres öcsém, azt hiszem nem fogok meghalni.” Ez volt az ígéreted Pista! De már ismernem kellett akkor cáfolatod szívszorító sorait is:

*A legfőbb baj, hogy meghalok,
hogy nem lehetek halhatatlan,
koromNap vigyorog majd rátok,
ha koporsóm födele kattan...*

E jóslat, a végső kattanás után vagyunk. Te pedig a sosem áhított, de már elkerülhetetlen máslényegű halhatatlanság előtt, annak rétjein gyalogolsz, mentegetőzve, széttárt karokkal: „éltem csupán és különben meg tengerek, folyók sodortak, delfinek vonszoltak idáig.”

Nagy most a csend, és tisztán hallható két lélegzet között is: és méginkább képzelhető, amint maguktól csöndítenek Érted Szigetköz és Normandia harangjai. Zúgásukat viszi a Duna és a kisebbik óceán. De hiába a legelemibb sírás, hiába minden sejtél-

mes körforgás ígérete: születésedtől halott anyád nem szülhet újra, melléje költözöl, és fogadott apád, József Attila mellé. E verszerinti apád-rokonod elzuhant késével kenyeret szegtél nekünk: osztottad magad, művedet, emberségedet. Így lettünk sokan – több nemzedéket is kitevők – fiaid, lett kiadói szobád műhelyünk, verseid és életed példánk, kemény és tiszta szavad: fegyverünk, a semmiből bármikor támadó janicsárok, heródesek ellen.

Elköszönünk Tőled bibliai *Jópásztorunk*, azoknak a fiatal költőknek nevében, akiket láthatatlan intéssel egybetereltél Budapest körútjairól és Magyarország legtávolabbi sarkaiból.

Búcsúzom Tőled a Móra Könyvkiadó valamennyi dolgozója nevében is. Onnan jön ez a nagyon nehéz búcsú, ahol negyedszázadig a szerkesztés professzoraként szolgáltál, amely kiadót – írták volt – léteddel tetted hitelessé: szerkesztvén nagyszerű könyvek sorát: fejből, üres zsebből, széksarkán ülve, sétálva, két cigaretta és két ritka történet között. S e könyveken nemzedékek nőttek fel, akiknek szívét meséhez, vershez odavontad. És végezetül be kell vallanom Kormos István, Te *örvénylő szívű vándor*, *szegény Yorick-királyunk*, amit nyitott szemedbe nem mondhattam: zseniális költő, nagyon messzire vivő utak rajzolója voltál, amit sejtítettek és életedben ítések írtak, költők sugdostak. Fél lábbal, fél kézzel már ekkor a halhatatlanságba tempóztál, ha csak képzeletemben és emlékezetemben egy antológiát lapozok is, amely neked ajánlott, előtted hódoló versekkel van tele. Hallottam, most felejthetetlen hangodon rámszólsz: „kölök, miccenésre koporsómtól minek a sok beszéd.” Befejezem Veled, fátumos versed sorait még idelopva:

*„október ez, az év októbere:
nem fájna, ha egy nagy csontkalapács
a balántékomra csördítene,
de utána, uraim, mi marad?
mert tenyerem csak semmivel tele,
árkok szikráznak benne karcosan,
és kihűlt szerelmek lehellete,
látsz régóta, szegények Istene,
pecsédnek szívemen a helye,”*

Drága Pista! A szegények Istene, aki szívedre pecsétet ütött,
vigyázza eztáni bolyongásaidat.

(Farkasrét, 1977. október 19.)

(Új Írás, 1978/1.)

Egy sóhaj Kormos Istvánért

Két esztendeje, József Attila születésnapján, azaz Költészet-napián az élő Kormos István estje elé mondhattam bevezetőt szűkebb pátriájában, Győrött. A *mondhattam* szóban talán érezhető a megtiszteltetés, mert Ő maga kért fel erre. Én egy hozzá írt verssel feleltem; ez lett a bevezetőm. És szólnom kellett még egyszer, sajnos éppen a koporsója előtt a Farkasréti temetőben, amelyre már nem, bólinthatott: „jól van kölkök, ne búsulj, lesz valami ezután is; különben túrhetően kivágtad magad ebből a csávából...” Es aki ott előttem szólt, a legjobb társa-barátja Nagy László sincs többé. Ő mondta a sírnál ezt a tömör, de halálosan pontos mondatot, ezzel jellemezvén Kormos István költészetének lényegét: „Páratlan versbeszéd az övé a hazában.” Aztán sebesen, ez év januárjában Kormos nyomába lépett, hogy a fiatal magyar költészet végképp apák nélkül maradjon, hogy a hiányuk jelezze: kik voltak, mit tettek, micsoda életművet hagytak hátra.

Talán ennyi, nagyon szubjektív és rezignált bevezető után, ráterhetek e Költészet-napja körüli emlékezésre, ahol nagyon helyénvaló, ha Kormos Istvánra gondolunk pár percre. Mert a felszabadulás utáni magyar lírában aligha van hitelesebb József Attila-i vonzalom, mint éppen nála, és ez elsősorban az élethelyzetből, sorsból származtatható az eredendő tehetség jogán. Az sem elhanyagolható, hogy József Attila minden versét ő már nagyon fiatalon fejből tudta, hogy szerfölött hányatott élete, lakhelyei során „faláról letéphetetlen fölszögelve” ott volt József Attila kezeírásával a *Lassan tűnődve* három gyöngybetűs versszaka, amelyből Kormos különösen kedvelte ezt a két sort: „Ezüstös fejszesuhanás / játszik a nyárfa levelén.” Tudom most már, hogy ebben a két sorban érezte a saját életét is legjobban kifejezettnek, mert nyárfa-sors volt Ő maga is, vidáman lépegető, kópés elméjű fiú a tragédiákkal, borotvaéles fejszékkel kirakott utakon. Amikor 1947-ben első kötete, a *Dülöngélünk* megjelent – ez a könyv ma csak elvétve található meg – már komoly neve volt, hisz Sőtér István felvette a híres *Négy nemzedék* című antológiába, mint a legfiatalabb és legtöbbre hivatott tehetséget. Megjegyzendő, hogy ez az antológia olyan biztos értékítéleteket tartalmaz, amelyeket az

idő alig tudott kikezdeni, tehát véletlenül sem sorolható melléje mondjuk az évente megjelenő *Szép versek* gyűjteménye. A *Dülöngélünk* című első kötetében Kormos István már pontosan tudatosítja szerepét és a fővállalható örökséget is. Így a *Rézkarca, 1945* című versében: „Fogadott apád J. A. / meghalt valamiért, / nem mozdul keze többé, / te szegd meg a kenyért.” – és Kormos István megszegte, majd osztotta. Az egykötetes költő szinte kézen fogva vezette be a fényes szellők új költői nemzedékét, legjobb barátait, Juhász Ferencet, Nagy Lászlót és másokat is „Minerva templomába.” Ő volt az is, akinek hangja – érezvén az ötvenes évek felhőinek gyülekezését, meg a kezdődő fagyokat – legkorábban elkomorult, majd teljesen elhallgatott, de még előtte megírta híres versét, a *Testvérek*-et, amely Nagy Lászlónak és Juhász Ferencnek szól. Így kezdődik: „Fázó fiúk, ne fázzatok, / ez új jégkorszak kezdete, / gólyalábon ugráljatok, / hó-Himalája, zsuppsz bele! / Lacika, hunyoríts oda: / hártásodik a pocsolya... és így fejeződik be: „Engem az új jégkorszak itt talál, / soványan, szíjasan, honomban hontalan, / forgok, diszkoszvető, diszkoszom elröpitem, / de nem hagyom magam.”

Kormos István nem hagyta magát; tiszta mezőkre, felhőtlen égboltra vágyott, és ezt találta meg a legsötétebb években, amikor sorra kezdte írni a gyerekeknek – mindenkinek – szóló csodálatos verses-meséit. S ott volt már egy szempillantás alatt a „piszen pisze” kölyökmackóval, Vackorral minden gyerek álmában, képzeteiben. És ezt a jogosan hálás olvasóközönséget még mennyi remek könyvvel lepte meg! Haláláig fontos feladatának érezte, hogy gondoljon a legifjabb olvasókra, bár sokszor leírta, elmondta: nincs külön gyerekirodalom és felnőttirodalom, csak jó és rossz irodalom van, jó vers és rossz vers létezik.

A látszólag, vagy valóságosan is hallgató Kormos István, Szigetköz, hajdanvolt Moson-vármegye szülötte, a folyók jó ismerője nagyobb vizekre vágyott, és el is jutott a 60-as évek elején egészen azt atlanti partokig. Az életét tette költészetté és ebből előhívta újra a verset, ugyanazzal az erővel, tisztasággal ott, ahol abbahagyta. Amikor 1963-ban megjelent a *Vonszolnak piros delfinek*, ez a csodálatos vers, az egész magyar irodalom eseménye lett. És a tény: hogy Kormos István, e legendás költő ismét megszólalt, karácsonyi örömhírként hatott. Aztán szép sorjában meg-

jelentek a még nagyobb versek. Az akkor induló fiatal költők is megtudták, hogy ki rejtőzködött itt. Most már elmondhatjuk, hogy az elmúlt tizenöt esztendő induló költői közül a legjobbak apjuknak tekintik őt, aki először bírálta verseiket, ezáltal üttettek poétává – ahogy egyik fiatal költőtársam, Pintér Lajos írta – kijárva a Kormos-egyetemet. S amikor 1971-ben, csaknem negyedszázad hallgatás után napvilágot látott a *Szegény Yorick* című verseskönyve rögtön megkapta érte a második József Attila díjat, és olyan szakmai elismerést, amelyre egy évtizedben csak egyszer-kétszer van példa. Nagy László 1966-os *Arccal a tengernek* című válogatott verseinek volt ilyen visszhangja. Ez a könyv is ritkaság lett. Az 1975-ben megjelenő *N. N. bolyongásai* már a csúcsra érkezett költőt mutatja. Kormos István nevét azért itt-ott még tanítani kell, mert sohasem volt divatos, koráramlatok lobogójára tűzött költő. Csupán egyik legnagyobb, legeredetibb poétánk. Ezt a szűkebb szakma, a pályatársak tudták, az értő tanulmányok, kritikák leírták. És érdemes elmondani még valamit: ő volt az, akihez életében és halála után egy kötetnyi verset írtak, előtte hódoltak. Itt sorolhatnánk a költőket a legnagyobb öregektől a legtöbb reményre jogosító ifjú tehetségekig. S ez nem kis szó, mert a csodálatos életművön túl majd ez is hozzátevődik az általa sosem áhított, de most már elkerülhetetlen halhatatlansághoz. Hiszem, hogy amíg magyarul beszélnek, és a nyelv elsőrendű őrzőit, a költőket emlegetni fogják, addig Kormos István neve sem halványul el.

(Szolnok, 1978. április 11. – *Költészet Napján*)

*Kormos István – Csohány Kálmán:
Szegény Yorick (1984)*

*Se házam, székem asztalom
Surabajában vásált gyöngyöm
foszlott magasnyakú pullóver
fekszem könyéken pusztá földön*

*de semmi vész gyerekeim
sajnálnotok fölösleges
világokat varázsolok
amikor akarom*

Kormos István 110 soros nagy verse, a *Nakonxipánban hull a hó* kezdődik így, de a lezárult élet és mű leghívebb pillanataként is felfogható, mert tömény magyarázatot kínál a lényegről: arról, hogy ki volt Ő, és arról: miképp teremtett, varázsolt világokat. Ebben az indító (megindító és felszabadító) 8 sorban minden egyes szó elmozdíthatatlanul helyezkedik el a tehetség mágneses terében: odavonz szívet és tekintetet. Közben egy külön világ, egy bekerítetlen tartomány polgárai leszünk, mert egyszerűen nem lehet kitérni a szavakba sűrült varázslat elől. És nem is akarunk kitérni, ha a költő *Surabajában vásált gyöngyöt* ígér, ha az elősorolt szegénységet önérzettel és dacos hetykeséggel félresöpri, szinte hallhatóan ráncdörögve: *de semmi vész gyerekeim!*

A magyar költészetben Csokonainak és József Attilának törvényes rokona; s azon legendás költők társa, kik legkevésbé foghatók be a szokványos irodalmi koordináták szárába, szögébe. Ritka szavaiból szótárt kínál a nyelvet felejtő és sivárosító poétáknak. Utánozni mégis reménytelen, mert úgy egyéni, hogy saját hangjában sem monoton, versei örök meglepetésekre nyílnak.

„Páratlan versbeszéd az övé a hazában. Diákos, kópés, góbés fintoros meg fricskás kezdettől végig... Örök elevenség, mert megrögzötten sohase elemmez, így eleve elrettenti héthatáron túlra

az unalmat.” Így szólt koporsója előtt – életművét méltatva – költőtársa, Nagy László.

Három hét híján 54 évet élt. *Titokban hűségeskedő szíve* örökre megállt 1977. október 6.-án.

(1984. Nógrád Megyei Tanács Kiadása [Fülszöveg])

Egy keresztlevélen: „év októbere...”

KORMOS ISTVÁN EMLÉKKIÁLLÍTÁSA

Október a Te hónapod, Kormos István: születéseddel és haláloddal megpecsételt. Könyvek, kedves tárgyak meg őszbe hullt szívrajzolatú levelek mozdulnak érted egykori kiadód új falai között, itt a Városliget sarkán, ahonnan bizony jobban érezzük az „év októberét”, mint a New York Palota harmadik emeletéről, ahol utoljára megfordultál, ama régtől vértanús napon, 1977. október 6-án.

Tíz év telt volna el, lokomotívként rohanó tíz kerek esztendő?! És beleborzongunk: mi minden történt a nélküled való években – mennyi vereség, mennyi gyász és árvaság, ahogy intésekre utánad masírozott költészetünk köztársaságának legjava: Nagy László, Pilinszky, Zelk, Jékely; a filmköltő Huszárik, a vonal- és színeköltő Korniss, és aztán Illyés és Kálnoky. Sőt a „fényhomlokú lányaid-fiaid” közül *ott* van már Pinczési Jutka és Verbőczy Tóni is. S elképzeljük, amint a harlekin-arcú Cormieux, azaz Kormos szerkesztő úr, a legzseniálisabb Gyöngyszem-antológiát ígéri az említetteknek; s fizet majd jószóval, ritka anekdotával, s a mélység tárnáiból feltörő kacajjal. Nehéz óráinkban nekünk is idehallik a biztatás: „de semmi vész gyerekeim...”

Bevallom Pista, többször látni véltelek az elmúlt időkben; mindig befordultál valamelyik sarkon, csak hátadat mutattad egy megmondhatatlan-színű ballonkabátban, hogy aztán utánad eredjek a teljes reménytelenség földönmarasztaló tudatával. Szóval a síron túlról is játszottál velünk, velem, s mi gyakorta belemertünk a játékba. Ahogy életedben sem hagytad ki a kegyes csaláson, káprázaton megnövő játékot. Nem sokkal halálod előtt, Kolozsvárt, a már akkor is kivilágítatlan Continentál Szálló portáján, kaján örömmel hagytad, hogy a taxis Yves Montand-nak nézzen, amidőn éppen Kányádiékhoz indultál „finom” magyar mosóporokkal. S mindezt milyen felejthetetlenül mesélted el a Continentál-beli asztaltársaságnak! Hírlik, azóta se nevettek olyan jóízűt arrafelé.

Kedves Pista! Mondanék én is egy történetet, egy nagyon frisset, de gyanítom, hogy Te vagy az eszmei szerző, s így jól ismered. Éppen tíz napja, halálod évfordulóján, egy népes kiadói gyülekezettel sírodat körülálltuk; „miccenésre” porladó szívedtől, Yorick-koponyádtól. De hogy ne nagyon feledkezzünk bele az emlékezésbe, figyelmünket másfelé terelted. Mert az október délutáni gyönyörű napsütésben megjelent a sírok között, Vackorod meséjéből Csirió mókus, s jelenthetem, ügyesen tornázta föl magát a fölénk hajló öreg fa tetejére. S ott ugrándozott, viháncolt, mint lelked vidám napokon. A mókusok mókusa volt, és bizonyára minden Csiriók legkedvesebbike. Ez is egyik síron túli győzelmedhez kellett, mert tagadhatatlan, hogy szeretted győzni. Es a legfőbb játékban, a költészetben is sikerült a „csukott szájú éneklés” meg az „önként vállalt némaság” kora után. Ezért is mondhatta barátod, nemzedéktársad, Nagy László, koporsód előtt: „páratlan versbeszéd az övé a hazában...”, és leginkább utánozhatatlan, teszem hozzá, mert azok az ízek, szerkezeti csavarok, pompás illesztések minden kritikusi okoskodás ellenére – kifürkészhetetlenek. A hasonlítások – külföldi és hazai példákhoz – csak tétova skatulya-játéknak bizonyulnak. Imponáló és kortársaidat irigylésre készítő győzelmed az is, hogy csak *összes* versedet lehetne *válogatottnak* nevezni, (alig-alig egy töredék vagy variáns a tartalékban); de lényegében az *összes* és *válogatott* ugyanaz a csapat! Mert minden poszton, életed minden mérkőzésén a legjobb megoldást kerested, pedig ez óriási kockázatokkal járt; de a válogatással való bajlódást nem bíztad másra, s nem hagytad későbbre. S a nagy Bíró előtt, a *voltál* előtt, feketén-fehéren, de méginkább zöld-fehéren!, s néha azért szemérmesen megtoldva még pirossal, a katalán csapat ürügyén rólunk is szóltál. Ezt erősítendő, Kiss Ferenc barátodat, tán legértőbb portrérajzolódat, utolsó éveid erdélyi útítársát idézem, aki így jegyezte le az egyik szerzői esteden történeteket: „Mikor az Egyetemi Színpadon valaki azt kérdezte tőle: Mondják, hogy sok verset tud kívülről, mondjon egy sort, melyet a magyar költészet legfontosabb sorának tart! – a közönség hangosan derült a kérdésen. Kormos nem derült. Tűnődött néhány másodpercig, s aztán, mintha mást nem is választhatna, közölte: »Nyújts feléje védő kart...»”

Mert ahogy az életben, úgy a költészetben is független tudtál lenni. Komolyan vetted a „csak magamra számítok” szentenciáját. Fölötte álltál az irodalmi gáncslegényeknek és a gittegyletekbe tömörült középszerűek acsarkodásainak, csatáinak. Mégis mindig nyilvánvaló volt, hol is van „titokban hűségkedő” szíved, vagy hová húz, vonszol „piros delfined”. Szeretnél győzni, de mindig a vesztesek oldalán álltál. Illyéssel szólva „a könnyen megtámadható igazságok mellett” vontad ki lovagi kardodat. Ebben a kiadóban is tudják ezt egykori kollégáid, akik szerkesztői gyakorlatod nagyvonalúságát, de kérlelhetetlen szigorát is láthatták.

Az emlékező szavainál sokkal fontosabb mindaz, ami itt körülvesz bennünket. Ezt sugallja a kiállítást megálmodó Húbert Ferenc ténykedése, aki egy szuverén látomást mutatott fel, nem a legendákat ragozta tovább, hanem inkább a ritkán megvallatott mélységekre ügyelt, azaz: élet és mű egységére. Itt van most a falakon, tárlókban, mint ahogyan ott lesz hamarosan az *„Egy keresztlevél hátára”* című könyvben is, életed képeskönyvében, melyet D. Nagy Éva kollégád nagy gonddal, invencióval válogatott és szerkesztett.

Joggal reménykedünk hát fényes-fekete októberedben, „világot varázsoló” föltámadásodban.

(A kiállítás megnyitóján hangzott el a Móra Kiadóban 1987. okt.)

(ÉS, 1987. október 23.)

„Hóval jöve karácsony...”

Az Üllői úton felhajtott gallérú férfi siet. Nem tudom pontosan bemérni haladási sebességét, sem a haladási irányát, mert: *cikázik*. Hol lassít, hol gyorsít. A Kálvin téri torkolattól pásztázom végig a nyílegyenes utat. A férfi mintha a Fradi-pálya tribünjéről startolt volna, s most különös mozgással szalamozik a hó-zuhanyban, mintha csak *egy legendás jobbkötő* a tahó bekkek között. Mert zuhog a hó. Ilyet még nem látott emberfia, ekkora pelyheket! Ilyen inflációs időkben azt mondanám: a Ferenc körúton túl már legalább *33 forintos** pelyhekkal zuhog. Az utcán csak ez a férfi, s én valahol itt, ahonnan látom. Néha azt, hogy: nem is közelít, mert a hatalmas hópengők, hóforintok visszadorsorják. Vagy hátrafelé mutat be egy cselet? Közönség nélkül, taps nélkül, reménytelenül. A férfinak célja lehet, ha nekiindult ilyen időben. Családhoz, nőhöz igyekszik. Vagy lázas gyerekhez. Fején sapka sincs, a szél szembe, tehát északról fúj. A havas út egyetlen éjszakai hó munkása egy pillanatra megáll, cigarettára gyújt. A száguldó pelyhek rávetik magukat: egy-két slukk után hóember áll a járdán. A járda megbillen. Egy álomnak nevezhető szemlehungyásból billentünk át, ide a szomszédba: *Nakonxipánba*.

Amúgy valóságosan is egy *Nakonxipánnak* elkeresztelt járda-szigetre. Itt toporgunk, míg a Kálvin tér felől bekanyarodik a 63-as villamos, s homlokán hozza a Szabadság-hídről lelopott turult. A villamosból karácsonyi énekfoslányokat hullámoztat ide az északi szél. Mert hiszen karácsony van. Karácsony éjszakája.

– „Héderváron a kastélyban mi egy kicsit más dallammal fújtuk a Csordapásztorokat” – mondja a szigeten toporgó, felhajtott gallérú férfi. Ennyi szava volt. Főlállt a csengető villamosra. És a villamos egy helyben maradt: helyből eltűnt, elszállt, mint a karácsonyi dallam.

A férfi költő volt. Egyszerűen csak: költő. A legkarácsonyibb költőnk, aki egy tucat éve kóborol már a Valaholban; hozza-viszi

* Képzeljük el, egy papírszázas majd háromfelé váltható. Gyönyörű félpénz lesz a 33 forintos!

a szeretet himnuszait, hogy elviselhető legyen ez a földivé nyomorított *Nakonxipán*. Különös volt hallani, éppen az idén, halottak napján, és látni is a 12 évvel ezelőtti fölvételt: minden színészi fogást nélkülözve, azon a jellegzetes tárnamély hangon mondta-mondta a hatalmas látomást. S belé pántolva a nem akármilyen személyes sors összes kínját, melyet derűvel oldott. Istennek ajánlotta s tőle remélte álmát.

Sivár-szürke, majd habosan vágató világ következik. De az ő dalait, igazságait, dörmögéseit alig kezdheti ki, mivel más hullámhosszon fogható. Annyit azért hallani vélünk a jelenkori zavaró-állomások ellenére is, hogy: „*Barátocskáim, tépitek a szátok, ugatok, mint a rossz kutyák! Legalább egy tisztességes harapást hadd látnék; legalább egy tisztességes verset, no nem papírra ám, hanem csak úgy fejből, betéve. De ha gondoljátok, papírosra vele, s ide hozzám! ... Szerkesztünk még bukfences antológiákat. Nekem itt igen jó szerzőim vannak: egy-két nemzeti tizenegyet tartok állandó formában.*”

Ez tiszta beszéd. Hótisztán lebeg alá. Ő még *ötforintos pelyhekkkel* hullathatta versében a hót/havat. Itt a földön gondolta így.

Most a fény merre? Ami után menni lehetne Betlehem iránt?

A költő földönjártában úgy tudott fagyoskodni, hogy melege és jókedve támadt mindazoknak, akik körülötte toporogtak. Szavát és ítéletét, szeretetét és ugrató tréfáit őrzik az őrzők, akik még maradtak. S tanúsíthatják: leginkább karácsonyi alakja volt ennek a huzatos oldalú istállócskának, melyet jobb és rosszabb kedvünkben is magyar irodalomnak szoktunk nevezni. Szigorúan kortársi irodalomnak, de beleszámítva azokat is, akiknek halálát sohasem fogadtuk el! Itt járkálnak közöttünk. Itt cikázik a felhajtott gallérú férfi is; itt dörzsöli, fújkalja gémberedett ujjait. De a tolla az írja:

„*Hóval jöve Karácsony,
Károlymajort fejbűbjáig belepte...*”

Ott állunk a *kimlei áccsal* és a *kölökkal* a jászol előtt. A jászolban egy fiú. Anyja „*gyöngyös verítékben*” fekszik a szalmán. A kölök meg a születés szent csodáját KORMOS ISTVÁN néven írja majd alá. „*Hóval jöve Karácsony*” ... Amen.

(Ötlet, 1989. dec.)

„Ködmosta messzi majorok Pest Lutetia kövei felednek”

1.) Mottó: *Hol mi a kő?*

Szerkesztő Kend!

Lehetnék tán

SZEMÉLYESEBB?

Nosza! Pető-

Fi II-től!

(Szólhatnék tán

javallott megoldás: személ’esen?)

*(egy feltételezett, de leginkább
csak elképzelt K. I. gyűjtötte
Gyöngyszem-antológiából)*

2.) *Nevek, címek, dátumok és képek – összefoglalhatatlanul*

Utolsó fényképen, amely Korniss Dezső legendás hatvani vernisszázsán készült 1977. október 2-án, már „halálba néz”. A kép tanúsága szerint az akkor még csupa élet Szécsi Margittal vált szót az egyik „kornissi pásztor”. A másik a megnyitót celebrálja. Ez a szomorú Yorick-arc, mondom, távolabbra néz, s lát néhány nappal odábbra, ama vértanús nap, október 6. estéjére. S itt valóban Yves Montand-ábrázatú! A kitűnő kolozsvári költő, Király László írta le valahol, miképp adta elő Kormieux úr abbéli „tapasztalatát” a kivilágítatlan Continental főportásával, majd a Kányádiékhoz fuvarozó taxissal, akik a fölhajtott gallérban franciául rendelkező urat a híres énekes-filmszínésznek nézték. Kányádiékhoz különben egy nagy doboz mosóporral állított be, s hamarosan visszatérve a szálloda halljába, a reá várakozó és közben adomázó író-, költő barátait „mosta le” ezzel a „történettel”. Fény lett ott és melegség. Abban az áram- és fűtéstakarékos időben, anno Domini – talán – 1975! Az említett fénykép Kónya Kálmán nagyszerű felvétele, amely megtalálható a költő életéről összeállított Képeskönyvben.

Amikor e sorokat papírra vetem, nem tudok szabadulni az előttem feketén villogó naptári dátumtól. Január 30. van, csütörtök (akkor hétfő volt); 14 éve ezen a napon halt meg a másik „kornissi pásztor”, Nagy László, aki alig három hónappal koráb-

ban, a „dupla kaszás” esztendő októberében így szólt Kormos István „lecsattant födelű” koporsója előtt: „Páratlan versbeszéd az övé a hazában. Diákos, kópés, góbés, fintoros meg fricskás kezdettől végig. A végzetig egyre sokrétűbb, dúsabb, de egyöntetű. Örök elevenség, mert megrögzötten sohasem elemesz, így eleve elrettentí héthatáron túlra az unalmat. Ez a hang a bánat, a tragikum közegében szakadékokat jár, s kiállja a próbát, nem kacérkodik a reménnyel, mégis reményt ad. Győztes Kormosi hang.”

A lényeg legfőbbben itt van; s igazolják eminensen a versek. Az *összes versek*, meg most ez a *válogatott kötet is* – Parancs János avatott munkája –, melynek címadó verse, nagyon találóan, még életében megjelent kötetének, az *N. N. bolyongásainak* záró darabja. Ötvenévesen írta, már mindennel számot vetve, szomorú derűvel; de magabízó öntudattal. Mintha sejtette volna, hogy még maradt néhány teremtő esztendő a nagy „bokaösszeverés”, vagy ahogy az egyik „oldalági” költő-rokona, Jékely írta: „a síri hapták” előtt, hogy aztán következessenek a szándéktalan túlvilági üzenetek, betakarítások. Értem ezt úgy, a halál utáni könyvek, a mégis „titokban hűségkedő megszólítások: világgá bolyongásainak, hallgatásainak, majd visszatéréseinek csodái.

Egy leltározó hajlamú filosz akár sorolhatná is – az újra meg újra kiadott gyermekeknek szóló remek könyvei mellett – a következőket: *Versei, Szépirodalmi*, 1979.; *A vasmozsár törője alatt* (prózai írások), *Szépirodalmi*, 1982; *Szegény Yorick*, (az 1971-es kötet hasonló kiadása, csak éppen fölékesítve Csohány Kálmán ihletett rajzaival), *Salgótarjáni Tanács és Múzeum*, 1984; *Nakonxipánban hull a hó*, (összes versei a Gyöngyszem sorozatban), *Móra*, 1985; *Egy Keresztlevél hátára* (versek, prózák, vallomások és képek halálának 10. évfordulójára), *Móra*, 1987. Feltétlenül megemlítené *Az örvénylő szívű vándor* című kötet – *Radnóti Emlékbizottság és Irodalmi Társaság Győr*, 1985. –, amelyben a róla szóló, neki ajánlott versek gyűlekeznek, persze nem teljes számban. Így is a versek sokasága jócskán meghaladta az Ő életművét. Rég haltak, élő klasszikusok és költő-suhancok a világ minden tájáról tisztelegnek. *Tanulságos névsor*, s ha a T betűnél vagyunk, akkor mondjuk is talán: Tűz Tamás, Thinsz Géza, Tolnai Ottó... folytathatnánk a hazaiakkal. Kormos már életében is kajánul kérdezgette: „Barátocskáim, költő vagyok vagy múzsa?” Tudjuk, az igazi

költői személyiség mindig ihletadó. Kormosnál kivételesen érvényesült ez, s irigyei ha voltak vagy vannak még, ugyancsak kereshetik az önkéntes vallomások titkát. Titok nincs: benne van az ember és költő egymásra rímelő természetében, s így lényeg szerinti oeuvre-jében.

Kormos István „leltára” csöppet sem filológusi. Sorsát, addigi költői pályáját így fogalmazza a kényszerű hallgatás éveit követően, valamikor a hatvanas évek közepén: *„Sétálni sistergő parázzson / megtanultam: lehet / Elviselem magányom: / rámégett ingemet.”* Vagy orpheuszi panaszos szólamát zengette ki dacos önérzettel, s mintegy jogos költői jussát is visszaperelve mindenféle hatalmaktól:

...öklöm rángását letagadtam / nem fordultam meg! nem igaz! szétrugott muzsikámra mondom

3.) Nézzük közelebbről!

De a sorsazonosságot, árvaságot, és a tálentumos tehetséget „egyenéságon” József Attilától és Sinkától, „törvényes rokonaitól” örökölte meg. És persze Villon Ferenctől, Chaucertől, Burnstól, Weörestől és Jékelytől; s az e századi modern franciáktól, Max Jacobtól, Frénaud-tól, akiktől csak kellett, s ami csak kellett, hogy valójában szabadon és „szíjas szikársággal” csak a maga ura legyen.

Mert az látható, hogy Kormost elég haszontalan foglalatosság és teoretikusi buzgalom lenne, ha belegyömmöszölnénk valami szögletes idomba. A kockába záró tudós versfaggató jóhírét kockáztatná, s előbb utóbb úgyis feladná a játékot. Nem kétséges, hogy ki győzne itt; aki győzni szokott! Az „elevenségével” és váratlanságaival hódító vers, ahogy Weöres mondaná: a gerincvelőt is megszavazható vélekedésével. Már a fiatal Kormosról jövőbelátóan és találóan éppen a legjobb költők szóltak, akiknek érthetően szemük és fülük volt a versre. Így Szabó Lőrinc, rátestálva néhány ifjúkori verse alapján a „népi szürrealizmust”. Füst Milán meg „a világok varázslására” bármikor képes poétát látta benne.

Kormos ösztönösen és tudatosan is magáénak vallhatta azt az ómexikói megfogalmazást, miszerint a költészet attól költészet, ha úgy viselkednek a versben a szavak, mintha először találko-

nának. Amikor nála a belső iránytű és mérleg pontosan s elegánsan működik a mindent eldöntő arány és mérték kérdésében. A versek hosszát mindig kontrollálja az ihletadó perc, vagy az emlékezés delejes ereje, ami eldönti a szigorúan vett formát is. S ebből a megfontolásból szervesen nő ki a formaváltozatok biztos kezelése, sőt merész elegyítése vagy túljátszása. Az örök meglepetések, ahogy az ősi nyolcasok vagy Kalevala-ritmusok, monotonniák... pendülnek át az időmértékes terrenumokra; majd a versszervező erő a már-már andalítóan sanzonosra vett dalok végét borítgatja össze és nyesi le éles csapásokkal. Mint egy akadályfutó fenomen, aki betéve tudja, érzi minden akadály magasságát és a vizesárok szélességét, de kedvvel – itt-ott – felborítgatja őket, s a vízbe fröcskölődni beletoccsan, de így is győztesen ér célba. Mintha közben élvezni akarta volna azt is, hogy izgulunk érte, mert testi valóságában találkozott az akadályokkal és a csillámló vizekkel. Tökéletes képek maradnak erről a futásról, a képek villodzó egymásba forrása; átkötések, izgalmas mellérendelések s az örökös paralelizálás. Mint lényegi és teremtet valóság.

Szigetköz és Normandia állandóan egymásba tükröződik, amikor már az átgondolásra és számvetésre kész élet kínálja költészetté magát. Micsoda versek hullámzanak az ásványrárói Duna-ágtól a nagy Óceánig! Oda-vissza. Mert a költő szabadsága és képzelete lehetővé teszi, hogy a vers valóságosan is „szabadjegy” legyen az ilyen célzatú közlekedésben. Megkapó, ahogy egy francia helység vagy személynév, egy félmondat maga köré rántja az itthoni ellentéteket. Mint amikor egy kiálló korallsziget körül robajlik a tenger; sistereg, izzik és ködpárába tűnik végül a vers sajátos lüktetése. Hogy aztán partra érhessen maga a költő, jelent sen „én úszni tudtam minden gyilkos hullámmásban”, s ha nem, akkor „vonszoltak piros delfinek”. A néhány soros versekben ugyanaz az erő van, mint az anyasírató, a kubikos talicskát megénekítő, és az óceáni, nakonxipáni hosszabbakban. És szöve-tükben hamis szálak, „szöszök” sem mutatkoznak.

4.) *Verhetetlenül, utánozhatatlanul és persze – halhatatlanul.*

Elfogultságomat, mint az egyik lehetséges objektivitást, természetesen vállalom. De előbb Őt idézem: „A legfőbb baj, hogy

meghalok / hogy nem lehetek halhatatlan”... Ez például nem igaz. Mert nem halt meg és néha, ha nagyon muszáj volt mindenfajta janicsárok miatt, hát szokott lódítani. Különben is: a pálya, ez a földi, csak salakos. De az igazin, a füvesen mindenképp ott van. Benne a halhatatlan és verhetetlen, és főleg! utánozhatatlan 11-ben! Ahogy mondta róla – itt földi életében – Z. Z.: „a csatársor kerékkötője”, aztán írta róla B. S., hogy a „költők összekötője”. De bizonyára ott is a leghetlenebb helyzetekből vágja ki magát. Helyzetnek alig nevezhető pillanatokban írja a felejtésen győzedelmeskedő verseit, melyek – egyre inkább látható már – tökéletesek. Tökéletesen időtlenek. (*Kormos István: Rigó kiált fölöttem, Orpheusz Könyvek, 1991. 112 p. Válogatta és szerkesztette: Parancs János*)

(Holmi, 1992/5.)

Őrmező harmadik vándora

ÚJABB SOROK KORMOS ISTVÁN LEGENDÁRIUMÁHOZ

A Móra Kiadóban – hová éppen az Ő hívására szegődtem lektornak – egyik reggel a rá jellemző kópés mosollyal jelentette be, hogy a jövő héttől megint dunántúli lesz: ugyanis az Üllői útról Őrmezőre költöznek, a híres-neves Menyecske utcába. A hír és a név azért, mert olyan nagy költők lakják, mint Zelk és Kálnoky. Elcelődtem egy kicsit a végre saját lakáshoz jutó Kormossal, miszerint hamarosan *Költők mezeje* lesz Őrmező. S jól is hangzik, hasonlatosan a Mars-mezőhöz. A „Párizs-viselt” költő vette a lapot, s tárna-mély hangján dörögte: No, no, először csak költők uccája vagy boulevardja lesz, és minden őszön megrendezzük az „Őrmezei Költői Versenyeket”.

Ez a földézett beszélgetés valamikor 1977 januárjában hangozhatott el. A Kormos család az óvodás korú Lucával akkor költözött a Menyecske utca 25-be. Luca kedvéért, no persze kicsi olvasóinak biztatására is, ekkor írta a Vackor harmadik kötetét, amelyben kislányát már kisiskolásnak, *első b-snek* látja.

De már az igazi ősz, ahogy mondani szokta volt, a „novemberi ködök idejét” sem érte meg! S nem érte meg a tréfálkozva emlegetett „Költői versenyt” sem. Agyonhajszolt szíve, ama vértanús napon, október 6-án dobant utoljára. Még 54. életévét sem töltötte be. Mondják, azon az estén kiment az erkélyre, valahol a Törökugrató fölött nézett három árva csillagot, melyeket talán egy új versébe kívánt N. N. *bolyongásai* mellé társakul.

De ezek a versek már nem íródtak meg, hiába adatott meg, életében talán először, az áhított családi otthon, s a kívánt „független nyugalom”. Persze, Kormos, a gyakorta garabonciásként emlegetett költő, egy kicsit mindenütt otthon volt. Árvagyerekként a szigetközi szegénységből indulva; otthon volt boldog éveiben Párizsban, a Hotel de la Gironde vendégeként, ahol egyetlen értéke József Attila verskézírata. És otthonra lelt bármely normandiai kisvárosban éppúgy, mint az Üllői úton, parányi udvari ablakából szemlélve Luther Márton szobrát.

Majd Őrmező következett, ahol már várta a *Költők Társasága*, akikért Ő, a legfiatalabb, állandóan aggódott, betegségeiket számon tartotta. A kiadónál az egyik első lektori-szerkesztői feladatként Kálnoky *Déltenger* című remek műfordításkötetét testálta rám. Megjelenését Kormos már nem érthette meg. Kálnokytól ezután „sok szeretettel” dedikálva minden könyvét megkaptam.

Zelket különösen sajnálta, hisz utolsó éveiben annyira fájt a lába, hogy alig tudta ágyát elhagyni. Írta is 70. születésnapjára Kormos a varázsos köszöntőt, melyben csodáért esdekel, mert Őrmezőn *Egy Istennek fáj a lába*. Kormostól szinte naponta értesültem két szomszédja egészségi állapotáról, s arról is, hogy ontják a szebbnél szebb verseket, Zelk úr – ahogy szokta mondani Pista – tegnap valami gyönyörűt írt Berda Jóskáról, tegnapelőtt meg Nagy Lajosról. E verseket Zelk többnyire telefonba mondta el, legelőször is két lélekszerinti öccsének: Nagy Lászlónak és Kormos Istvánnak.

Mily különös a sors! Hiszen Zelknek – már Kormos halála után – éppen ezt a kötetét, az eltávozottak emlékét idézőt szerkesztettem. Címe: *Főhajítás a túlvilágra*. Kondor Béla szárnyas angyalával a borítón. 1980 márciusában rohanva vittem betegágyához az első műszaki példányt. Zoltán szemében könnycseppek jelentek meg, amikor forgatta, rám nézett, s azt mondta: jobban örül, mint az első könyvének. És siratta, nemcsak a könyvben, de valóságosan is az alig múlt 50 éveseket, friss halottait: Nagy Lászlót és Kormost.

Nehéz lenne most arról írnom, hogy mit éreztem, amikor Kormos halálhíre bezúdult a kiadóba, s mit, amikor a Farkasréten Nagy László után szólnom kellett a fiatal költők nevében. Ma sem tudom, hogy jött ki hang a torkomon. Valami hasonlót akkor éreztem, midőn halála után néhány héttel családostul Kormoséknál jártunk, s Márta asszony – fájdalom, hogy ő sincs már az élők sorában! – Pista szobáját, kedves tárgyait, relikviáit megmutatta. Vártam, hogy előlép a Garabonciás, s hahotázva rám szól: „Társzekeres öcsém, hoztál-e Népsportot a legfrissebb Fradi-MTK meccs eredményével, mert Zelknek úgy kell ám beszámolnom, mintha kint lettem volna! Pedig hát egy komoly családapá éppen óvodába is mehet a kislányért.” Akit még nagy-

lánynak szeretett volna látni! S akivel gondtalanul *egész évben* csak *Lucázott* volna...

Kormos István csupán néhány hónapig tudhatta *jó szállásának* Őrmezőt. Versekbe foglalni már nem maradt ideje. De biztos vagyok abban, hogy nemzedékeket nevelő verses meséi, s Villont, Csokonait, meg e századból Sinkát és József Attilát törvényes rokonként idéző varázslatos dalai Őrmezőn is hódítanak. Még akkor is, ha nem éppen versre fogékony időben élünk. De ahol valaha három vérbeli költő lakozott egy utcában, ott a csodák sem lehetetlenek.

(Műhely, 1995)

Kormos István: Október

*Gyors madár-Niagara zúdul
ötven évemre fröcskölődve, csurdig
a vérző fűvű-rét zöld fütyögéssel:
rigók, csízek hullámlanak, pirók
csirreg egy galagonya-kottaágon,
havat futtatnak északi egekre
a barázdabillegető-bakák,
szelet szurkál szarvára hajahéjjal
két Ázsiát-vonszoló kisökör;
nem tél ez, mondják, év októbere,
valamint életem októbere;
baktattam a királydinnyés homok
kéksárga lepedőjén fölsziszegve,
támasztva váltam Szent Lajos-sziget
öreg falának, szekérutakat
hömpölygetett időm Miasszonyunk
Katedrálisa fölött, déli tengert
Mecsér és Miklós és Lébény között,
ahová visszamenni volna jó;
szoknyák úszkálnak a fellegtelen
mennyekek feszülve: tejszagot lobognak,
pendely-sirályhad keringel, cipő
erdő suttogja fülemben: Fiú,
lemesterkedtél minket lánybokákról.*

*Orromba csap az égő fű szaga,
október ez, az év októbere,
valamint életem októbere;
nem fájna, ha egy nagy csontkalapács
a halántékomra csördítene,
de utánam, uraim, mi marad?
mert tenyerem csak semmivel tele,
árkok szikráznak benne karcosan,
és kihűlt szerelmek lehellete;
látsz régóta, szegények Istene,*

*pecsédnek szívemen a helye,
tudtam s tudom, milyen lámpa ragyog
utamra, bár a nap is fekete,
serceg és pattog kanócélete;
már nem birizgál semmilyen titok,
én kezdettől magamra számítok.*

Ez a negyvensornyi költemény, amely két versszakból áll – és két, a szokásosnál hosszabb és összetettebb versmondatra épül –, először 1974 májusában látott napvilágot a Kortársban. (A halála után megjelent kötetekben tévesen egyetlen versszakká „tömörítik”, holott nem véletlen a két versszak s a 24+16 sormegosztású arány sem.) Tehát néhány hónappal Kormos István 50. születésnapja után, amikor verses „vidám üzenetekkel” olyan neves pályatársak köszöntötték, mint Weöres Sándor vagy a nemzedéktárs Nagy László. De *a hódolat és tréfa* mellett természetesen szerepel a megsuhogatott kerek fél század is, Weöresnél például így: „Kormos Pista is ma már / ötven éves vén csatár...” Nem véletlen, hogy Kormos e feltérképezésre váró vers második sorában helyezi el lakonikusan e másíthatatlan évszámot, mintegy rímeltetve Weöres sorára. S tán indították a költőtársak jó és figyelmeztető szavai, hogy maga is az „időparaván” mögé nézzon, s onnan előlépve leltárt készítsen.

Az említett Kortárs-szám, amely e nagy, összegző költeményt közli, szinte számadásszerűen további Kormos-írással egészül ki, ahol a költő szívéhez közel álló, *legértékesebb* tárgyairól vall. A többször versbe foglalt, háborús bombatámadást is túlélő *vasmozsárról*, azután a Jékelytől kapott *bikabillogról* vagy éppen tán a legfontosabbról, az „örvénylő szívű vándort” mindenhova elkísérő József Attila-kéziratról: *a Lassan, tűnődve* gyöngybetűiről.

Az Október aztán az 1975 tavaszán megjelenő harmadik s egyben utolsó verseskötetében, az *N. N. bolyongásaiban* szerepel. Ez a könyv a rangos *Mikrokozmosz* sorozatban látott napvilágot, amit még a költő maga szerkesztett, és az 1971-es *Szegény Yorick* után írt 33 versét tartalmazza. A kötetzáró három vers (*Harlekin búsul; Október; Rigó kiált fölöttem*) kísértetiesen egy irányba mutat: az elmúlással való illúziótlan számvetés irányába. Három poétikai (és formai) eljárásmodot követve, de tartalmukban mégis

ugyanazt a megkerülhetetlen „jóslatot” hivatottak kimondani, hogy ő is meghal, ő sem ússza meg, neki se sikerülhet a földi halhatatlanság. Bár rövid hátralevő idejében írt még néhány olyan verset, amelyek megpendítik a halált, de ily koncentráltan nem szól többet a borzongatóan örök témáról. Kormos István nagy „leltár-versei”, „halotti beszédei” az 50. „gongütés” után születnek. Ezek közül is kiemelkedik a legsűrűbb szövésű, e költészet minden értékét esszenciálisan fölmutató, fátumos vers, az *Október*.

Előttünk egy őszi hónap; az olvasó képzelete sok mindent tudna fölrakni erre a költői toposzokból jól ismert palettára. De Kormos oly váratlan képpel indít, hogy eztán csak e kép kibontásával, szálazásával lehet gondunk. Azt írja: „*madár-Niagara zúdul*”, és nem is akárhová, hanem az ő betöltött ötven esztendejére. Madár és Niagara? Ez a vers elején s egyben legemlékezetesebb metaforájaként olyan felütés, amit nem feledhetünk. Ettől lesz a képi varázslás és a mindennapi tapasztalat hiteles. A két szó közé tett kötőjel jelzi, bár a kép egy és tökéletes, de a költő életét, azaz a „*vérző füvű-rét*”-et ellepő madárraj mozgalmasságát csak a vízre jellemző igékkel és határozókkal (*zúdul; fröcskölődve; csurdig; hullámlanak*) lehet kifejezni. S csak eztán következnek a különféle madarak, rigók, csízek természetes hangjai. A láttatás különleges erejére vall, amikor a madársereglésből kinagyítja a „*galagonya-kottaágon*” csirregő pirókot. Majd ellenpontosza is egy keményen alliteráló sorral, amelyben „*barázdabillegető-bakák*” hada – a hó és tél hírnökeként – tűnik föl az északi egeken. De az égre satírozott madárseregről a költői figyelem kamerája ismét a földre téved; valahai szigetközi tájban, tán anyai nagyapjától halott nógatásra, ekét *vonszoló* ökröket látunk. A szántás nehézségét, ősiségét merész képzettársítással egy földrészhez hasonlítja, így kedvenc (*vonszol*) igéjével már nem ekét, de Ázsiát köt a szembe-széllel is erőlködő „*kisökrök*” után. Az előző sor alliterálását most a szél sziszegése teljesíti ki ebben a szántás lassúságát is követő – időmértékesből hangsúlyosra váltó – verselésben.

Jellemző, ahogy a vers első sorainak jambikus lüktetését később megfuttatja; s mikor a víz és madarak gyorsaságát kifejező igék elfogynak, átadják helyüket a szél szárnyalásának. Vagy éppen ekevonszolással küszködő állati lassúságnak. Kormos költészetének „metrikai szótárában” gyakorta megfigyelhető – egy-egy

versen belül is – a váltás; mintha unná a fülében és ujjbegyében lüktető formát, s ezért szándékosan kisiklatja az andalító muzsikát. Ezekkel a „csavarásokkal” is az olvasói figyelmet akarja és tudja mindenkor ébren tartani.

E fölvezető, különös erejű kilenc sor után pontosvessző, majd olyan hirtelen elénk ugró két sor következik, ahol a költő a fönti leírást úgy fogadja októberre, hogy megnyugtat bennünket a *mondják* igével: ez még „nem tél”. De a csaknem hivatalosra fordított „valamint” sorkezdő szóval fűzi tovább a verset, és életének októberét is bejelenti. Van ebben a két sorban persze hetykeség is, amolyan régtől ismert „de semmi vész, sajnálnotok fölösleges” attitűd. Mégis más azonban, mert a tét már nagyobb. Jelzi ezt a két sor pontosvesszőkkel történő kiemelése s elválasztása a versszak felhőtlenebb részeitől.

Villoni sorsa és minden vándorokat megszegyenítő mozgalmak életének legendája soroltatik eztán. Meztéllábas korától látjuk, mikor még *Petőfi II.* akar lenni – itt szándékos reminiscenciaként megidéztetik a „királydinnyés homok” –, de csak egy nagyon személyes, elbűvölő „legendalap”-ra írt, s az a világteremtés dolgában mindenestül az övé: tehát témáiban és hangjában egyaránt. Első verseiről Szabó Lőrinc állapította meg, hogy „szürrealizmus, népi magyar hangon”. Az itt következő sorok köré ismert Kormos-versek gyűlnek, amelyeknek hangulatát, ízeit és színeit is képes átmenteni ebbe a curriculum vitae-szerű sorolásba. A valóság és képzelet egybeszikráztatása nyomán gyermekkorának szekérútjai a Notre-Dame fölött ívelve elérnek a – valóban bejárt – normandiai partokig. És az óceán aztán visszahullámszik a szigetközi tájba, hogy sorjázhassanak a magyar falunévek: Mecsér, Lébény és Miklós (Mosonszentmiklós).

Kormos verseinek java külön tanulmányt érdemlően bánik a személyes földrajzi nevekkal. A francia és magyar nevek versbéli helyzetük okán metaforikus értelmet kapnak. Az érett férfi tekint vissza gyerekkorára, a franciaországi esztendőkre, melyeket szerelmes szívével is végiggyalogolt, ha *tejszagú „szoknyák úszkálnak”* a mennyboltozaton, és holmi pendelyek sirály-természetre váltanak, tehát „*keringetnek*”. A „*lánybokákról*” lemesterkedett cipők pedig ott sutognak a fiú fülébe. Mintha csak a madarak, az áramló víz és a szél ritka ígéi az édeni pillanatoknak is társául

szegődnének. De a képi erő sem csökken: a „*pendely-sirálybad*” méltó társa a „*madár-Niagará*”-nak.

Itt ér véget az első versszak. Az élet legdelejesebb pillanatainál, amire emlékezni érdemes.

A második strófa kemény hangváltása az őszi fű égett szagát szimatoltatja már az első sorban. Hogy aztán újból és félreérthetetlenül megerősítse egy nyomatékosító névelővel: „*az év*” októberében járunk. Most már nem különös, ha nemcsak fülünkbe, de szívünkbe is vésődik a tárgyilagosan szomorú közlés: „*vala-mint életem októbere*”.

A költő tán maga sem hiszi, hogy a természet minden színét, gazdagságát felmutató hónap a betakarítás ideje is. Meg a számvetése. És a leltárkészítése. Olyan dolgokról kezd beszélni, amikről eddig nem szokott. „Húszéves koromban egyszer egy nagy számárságot írtam egy versben, valami olyasmit, hogy nem verem össze a bokám én a halál előtt, a vers elveszett, többre nem emlékszem, csak erre a nagy hülyeségre. Összeverem, gondolom, hogy össze fogom verni, és nagy, kemény, utolsó hapták lesz, amikor összeverem, de nem félek ettől a pillanattól, úgy akarok élni, hogy ne legyen félnivalóm... ötvenedik évemben voltam, amikor gyermekem született, csak miatta gondoltam a halálra, mint kikerülhetetlen lehetőségre...” – mondja egy interjúban. (*A vas-mozsár törője alatt*, összegyűjtött prózai írások, 1982) Kiss Ferenc, Kormos István költészetének egyik legavatottabb ismerője írja: „Az élet megnőtt értékeinek tudatában kell szembesülnie az idővel, s készülni a válaszra, melyet a halál ki nem cselezhető névjegyére kell adnia.”

Ez a rövidebb, második versszak is három pontosvesszővel tagolódik. De ugyanúgy egyetlen hosszú versmondat, hasonlóan az elsőhöz, csak éppen 8 sorral rövidebbre, feszesebbre fogva, amelyet a versdramaturgia s a költő kivételes arányérzéke – itt csaknem az aranymetszés szabályait követi – a *végyszóhoz* illően hibátlanul működtet. A számvetéskészítő fölteszi a minden halandót foglalkoztató kérdést, ami kopáran és egyszerűen csak ennyi: mi végre is volt földlakó, s mi marad utána? Mivel csak *a semmit* tudja fölmutatni, halántékát és szívét is föl kínálja ama pecsétnek, amelyet egyedül a szegények Istenétől vár. Az elmúlás nem fáj, sorsát elfogadja, előle kitérni nem tud s nem is akar.

A József Attilát mindig is „törvényes rokonaként” megidéző és vállaló költő a XC. *zsoltár* és a Kész a *leltár* első sorát öntudattal úgy fordítja saját életére, hogy abban *kezdetől magára számít*. Mert útját az elfeketült napokban is megvilágítva látja maga előtt. A „*kanócélet*”, legyen az Isten bármely teremtményéé, egyszer szükségszerűen ellobban, mint ahogy a legnagyobb fényesség, a Nap is befejezi fényének és melegének sugárzását. De csak a szegények Istenével tegező viszonyban lévő költő teheti föl a legutolsó kérdéseket.

Az utolsó hét sor már nemcsak távolabbi, hanem soronkénti rímhasználata is jelzi és sugallja a tét komolyra fordulását. De a természetes megrendültség a befejezettség biztos tudásával számol, mikor „*már nem birizgál semmilyen titok*”.

Es Kormos István egy teljes élet és ahogy nemzedéktársa, Nagy László írta róla, „*páratlan versbeszéd*” birtokában várta azt a pecsétet, amely születésének hónapjában – négy esztendővel e fátumos vers keletkezése után – ama vértanús napon, október 6-án szívére zuhant. Meggyőződésünk, hogy ebben a gazdag szövésű s fájdalmasan szép versben Kormos István poézisének minden kivételes értéke benne foglaltatik. S így a magyar költészet nagy leltár-versei és mindannyiunkat vigasztaló halotti beszédei között van a helye. (*Száz nagyon fontos vers, Lord Kiadó, 1995*)

Az utolsó napok filmje

HÚSZ ÉVE HALT MEG KORMOS ISTVÁN

1977 szeptemberének közepén-végén, gyönyörű őszben győri orvos barátjának autóján, otthonos „hegyivezetőként” még bejárja Erdélyt; fényképezkedik a házsongárdi temetőben Misztótfalusi sírjánál, Torockón a vakítóan fehér házfalak előtt, Vásárhelyen Sütő Andráséknál a Vörösmarty utcában és az *Új Élet* szerkesztőségében az éppen arra járó Tánczos Gábor társaságában, Zsögödön Nagy Imre emlékművénél, s jól látható amint Farkaslakán, Áron trachittömbjén Szép Domokos Annát keresi, és újra boldogan áll fegyencsíkos pulóverében Háromszék, Csík fölött az általa nevesített, de a sinkai verset is varázsosán tovább életető *Aghorisét* legközepén; Sütő vele küldi a Nemzeti Színháznak a *Káin és Ábel*t, de a határon fél napig várakoztatják, kocsijukat átkutatják, s végül a kéziratot *drámai* kifejeletben elveszik tőle (Sütő a budapesti román követségen tiltakozik barátja zaklatása miatt, mindhiába, mert a bocsánatkérés elmarad!), Kormost láthatóan nagyon fölkaparja a nem várt „határincidens”, mérgét csak Panek úr ajándék konyakja enyhíti valamelyest; október 3-án Hatvanban jelen van Korniss Dezső kiállításának megnyitóján, melyet Nagy László celebrál, egy erről tanúskodó fényképen Szécsi Margittal látható, s olyan szomorúan néz az egyik *kornissi pásztor*, mintha tudná: ez lesz az utolsó felvétel, mint ahogy a (*kornissi*) *Pásztorok* című keserű, nagy „számadó” verse is az utolsó, amely még életében, igaz, méltatlan késleltetéssel, napvilágot lát; október 5-én nem megy el az Angelika presszóba, ahová egy irodalmi estre hivatalos, mert a jugó–magyar meccset szurkolja végig, de délután még tréfásan figyelmezteti a népszerű és rendkívül jó svádájú írónőt, hogy legyen kíméletes a *másfél kötetes*, ifjú költővel, akivel majd együtt szerepel; a jól sikerült Angelika-esten ezért is emlegetik Kormost, sőt az est után is sűrűn a Casanova bárban, ahová a feldobott hangulatú szereplők és vendégeik átvonulnak egy kis táncikálásra, a nagyasszonyosan is szép színésznő például remek történeteket mesél Jékely és Kormos barátságáról, széptevési szokásairól, Kormos *párizsviselt* éveiről,

melyekről ihletettebben és valós tanúként csak a *lutéciás barát*, *Fifre úr* szólhatna, pergő beszéddel, Gauloise-ának füstjébe burkolózva, ismételvén a neki küldött kormosi szentenciát: „gyerek-koromtól ez komisz szokásom: szívem titokban húségeskedik”, tehát Kormos, legendaival, szinte hallható tárnamély basszusával nagyon is ott van köztük; a fiatal költőlektor másnap még viselvén az éjszakázás nyomát és lendületét, nem megy be a kiadóba, igaz, telefonál valami elfogadható okot, a történetet aztán így beborítja a balladai homály, majd később a bűntudat... ez egy csütörtöki nap, ám Kormos arra járván benéz, holott neki nincs is szerkesztősi napja, talán hogy kajánul megkérdezze, milyen is volt az irodalmi csevely, és a szép kollegina miként tartotta be azon ígéretét, amire tegnap délből a Hungária előtt kajánul biztatta; csodálkozik, hogy nem találja, pedig a hétvégére szóló meghívást is szeretne volna megerősíteni, néznék meg feleségével és két éves kislányával (akinek már a *Butácska Jeromost* előre dedikálta) az Őrmezei új lakást, játsszanak egyet a Luca lánnyal; talán csöppet bosszankodik és főleg aggódik: mi ez az eleddig nem tapasztalt lazaság „társzekeressé” részéről, s persze a tegnapi meccs részleteit szeretne volna a Népsportnál élvezetesebben előadni, ha már a „kölkszerkesztőnek” megbocsáthatatlanul rosszul időzítették szereplését, így mondják másnap reggel a Móra kiadó titrvértanús nap híre; október 6-án délután még hazavitte az óvodából a négyéves Lucát, este fél nyolc tájban kiment az erkélyre, föl nézett az Őrmezei égre, talán a *szegények Istenét* kereste a csillagok mögött, aki *régtől látja* őt, kinek *pecsétjét* meghajszolt szívére képzelte, aztán álltában összeesett, merthogy csupa heg szívére akkor a sokadik üzenetet kézbesítették; éppen csak egy „miccre”,
azaz három hétre járt ÖTVENNEGYEDIK születésnapjától.

(1997)

(Hitel, 1997/10.)

*A tweedzakós meg a pullóveres játékos találkozója**

Hogy hogyan kell hordani, elnyűni egy zakót? Lásd: *Zakóink legtitkosabb szerkezete* (Esterházy). *Tweedzakót, kérem, lestrapáltan kell hordani, elnyűtten*. Fiatal barátaim, íme a válasz.

De a kormosi pulóver is fogalom volt s később jelkép lett. Azt hiszem, Kormos, akit Jékely gyönyörű versének (*A rue de Lanneau-i szállodában*) ajánlásában *párizsviselt* Kormos Istvánnak nevez, a hatvanas évek legelején lett e ruhadarab állandó viselője.

Ott Párizsban. Almai városában, amely igazából csak egy nagy szerelemhez volt háttér.

Kormos és Ottlik a negyvenes évek végi Centrálban meg a Darlingban kötött barátságot éppen Jékely, Mándy, Rába, Nemes Nagy Ágnes, Végh György s Pilinszky társaságában. A készülődő Ujhold csapatában. Aztán az ötvenes évek kényszerű hallgatásai-ban is társak voltak, s a hatvanas években néhány hónapig Párizsban is. Hatalmas biliárdcsatákat vívtak. Ottlik Gézával a rue de Bucin biliárdoztam, és 199-re megvertem, pedig elég jól biliárdozik, csak régen játszott már.

Mert a játék mindennél fontosabb! A sport! Ottliknál, Kormosnál is meghatározó. Életem.

Ottlik fiatal korában sprinter, atléta, aztán kitűnő bridzsjátékos, szakkönyvek írója, fordítója. A játék Kormosnál a versenysportok közül mindenekelőtt a futballt jelenti. Játzott is a Fradi ificsapatában a NAC (Nagyvárad Atlétikai Club) ellen 1943-ban. A fiatal Kormos *a csatársor kerékkötője!*, idézgették kajánul barátai, de maga Kormos is Zelk nyomán a korabeli Nemzeti Sportot. De szenvedélyes sakkozó is, Lator Lászlóval, Domokos Mátyás-

* Ezt a kétoldalas írás-vázlatot Szombathelyen használtam, amikor Fűzfa Balázs tanár úr szíves kérésére előadást tartottam a Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskolán.

Tehát, ami tény s legendahiányos marad:

Ottlik Géza (1912. május 9. – 1990. október 10.)

Kormos István (1923. október 28. – 1977. október 6.)

sal és a Móra Kiadó irodalmi vezetőjével, Kovács Miklóssal játszott legtöbbet. És mindenféle kártyajáték mesteri tudója volt. Pókerben legendás, városszerte elhíresült győzelmeket könyvelt el. (Szegény Réz Ádám meg Czibor János mesélhetnének erről, de gondolom, a felhők szélén most is játszanak.)

Párizsban hónapokat töltött a rue des Grand Augustins-en lévő kétszáz éves Hotel de la Gironde szállóban, és „a szembelevő házban Belmondo lakott, akivel sokat lábteniszeztem az utcán, neki egy angol fiú – egy 10 év körüli gyerek – volt a partnere a lábteniszhez, az enyém meg egy olasz gyerek volt. Elég jól lábteniszezek, annak idején a Ferencvárosban Sárosi Bélával, vagy ahogy annak idején a Nemzeti Sport írta: Sárosi III-mal megnyertük a Fradi házi lábteniszbajnokságát, ezt én nagyon jól tudtam kamatoztatni ott az én utcámban...”

Lássuk csak az egyik, életében nem publikált, néhány hónappal halála előtt írott versét, a *Szakad az istenvert eső* című nyolcsoros remekét. Ebben is *minden megvan*, mondhatnánk Ottlikkel a főttebb mondottakból: játék, póker, szurkolás, meccs a Fradi pályán, évődés kedves barátaival, akik természetesen az ellenfelet biztatják. (Magam is tanúsíthatom, hogy Kormos nagyon szelleműsan tudott drukkolni!, a Fradiból akkor a gólerős Szabó Feri és a kis Pogány voltak a kedvencei.)

*Szakad az istenvert eső,
s tárog cipőm szégyentelen,
pedig egy esztendeje sincs,
hogy Bécsben nyertem pókeren.
A tribünön fülembé kántál
két dunántúli rossz rokon,
Bella és Lázár kornyikálja:
„Videoton, Videoton!”*

És aztán ismét Párizs és Ottlik. A vers most nem a tribünön születik.

„Párizsban is írtam az utcán verseket, például hazajövetelem előtt. Randevú volt Ottlik Gézával. Végigmentem a Rivoli utcán és a Champs-Élysées-n. Esett az eső, és megírtam fejben leendő hazautazásomat. Mentem az aszfalton, és elképzeltem, hogy a repülőgépen mit fogok látni. Ez a *Voyage*. A versben pedig –

magasnyaku pullóver a zsebben cigaretta. Így látja magát. De a na-conxipáni nagy összegző versében is árulkodóan és tüntetően ott van: *a foszlott magasnyaku pullóver.*

Képeken, fotókon szinte mindig így látható, no meg ballonkabátban. Yves Montand-nak nézik a hetvenes évek közepén Kolozsvárt a Continentál szállóból kilépő és franciául taxit rendelő Kormost. (Éppen Kányádiéknak vitt egy nagy doboz mosóport. A történetet, kormosi színekkel, fordulatokkal a kitűnő kolozsvári költő, Király László rögzítette, tehát olvasható. Azokban a komor években, nagy kincs volt ott a varázsolt derű, ahogy mondják, hónapokig éltek belőle.)

Ottlikhoz hasonlóan Kormos is a ritkán megszólaló, és a legendásan sokáig hallgató írók egyike volt. Életében – a gyerek-könyveken kívül – csak 1947-ben, 1971-ben és 1975-ben jelentkezik önálló verskötetettel. Van még egy rendkívüli műfordításkötete 1974-ből. Ez a *Fehér mágia*, mely műfordításainak, többek szerint csupán felét tartalmazza. (Ideje lenne már a különböző antológiákban, folyóiratokban publikált műfordításait is egybegyűjteni!) Mintha a látszólagos lustasága, kalandozó kedve nagyobb lett volna, mint írói becsvágya. De ha írt vagy publikált, az esemény volt. A visszatérése az ötvenes évek után! Párizs után! Így született meg az „örvénylő szívű vándor” (ez Juhász Ferenc nagyon szép és pontos megfogalmazása) emlékezetes nagy kötete, a *Szegény Yorick* 1971-ben. Ez a pillanat költészetünk igazi ünnepe volt. Kormos derűsen, tréfálkozva viselte a mindenünnen jól látható kalaplengetést. S a sokáig aggodalmaskodó barátai, nemzedéktársai is megnyugodhattak: itt a karácsonyi ajándék, a régtől várt kised, (kántálásuk nyomán is), ím megszületett...

Ottlikot többször is emlegeti. Például a varázsosan megrajzolt Somlyó Zoltán-portréban (*Arnyékból ragyogó*), amikor Kormos náluk tölti a Karácsony-estét, ez volt az a bizonyos *Ottlik-karácsony*, s hazafelé a hóval belepett városon keresztül hallani véli és aztán mondogatja betéve a legszebb Somlyó Zoltán-verseket, amelyek párizsi éveiben is elkísérték... így a *Diadémet*: „Megyek, amerre visz az út. / A friss hó, mint fehér pamut / oly lágy, mint a mesékben. // En átkozott, így járom át / Pestet, szerelmem vá-

rosát / a lassú hóesésben...”, vagy (a már emlegetett) s az általa nagyvonalúan átkeresztelt rue des Grand Augustins-Könyökben, ezt: „A szűk Könyök utcán hazamegyek, / most hajnali három óra, / Istenem, vezess a jóra!...” stb.

Kormos Pesten, Párizsban is megtalálta a versek elképzelt helyszíneit és mondta hozzá a költők sorait. Mert félelmetes memóriája is volt. Betéve tudta a magyar irodalmat, de a fordításirodalmat úgyszintén. És az összes dilettánst is! Legtöbbször és legnagyobb közönségsikerrel övezve persze Kós-Hutást, Szittya Attila Bendegúzt adta elő. (De friss szerkesztői élményeit is azonnal „gyöngyszemesítette”. Erről sokat mesélhetnének a Hungária kávéház falai.

Prózáiróktól is sokat idézett kívülről, így Ottliktól természetesen az *Iskolából*, de a ködre vonatkozó axiómát a legtöbbször. „*Határozottan emlékszem, hogy aznap olyan sűrű köd volt, amilyent még soha nem láttam. ... S hogy lent a körletben pár lépésnyire lehetett csak látni, és lazsáltunk a csuklón...*”

Nos, Kormosnál is valahogy így hangzott a szellemi életre vagy más gubancos helyzetekre vonatkoztatva a szentencia. Ottlikosan. Hogy a nagy, országos ködben a csuklógyakorlatokat el kell, vagy méginkább illik ellazsálni. Akkor nem kerülsz a stréberrek, a megszállottak közé! A passzivitásod most az egyedüli lehetséges aktivitás. De nem állsz be a kórusba, lásd ötvenes évek!!! Inkább elment az irodalom tájékaról is. (Lásd 1951-ben írott nagy versét, a *Testvéreket*, lásd prózai megnyilatkozásait, lásd az Ujholdasok, kiátkozottak körét.) De Kormosnál e kör mellett mindig ott van Juhász Ferenc, Nagy László szeretete, barátsága is. Ez a barátság elkísérte haláláig A szembeállításokat pedig nem tűrte. Mindig és elfogulatlanul csak az igazi tehetségre és értékre figyelt. Koporsójánál Nagy László megrendülten mondotta: „...Páratlan versbeszéd az övé a hazában...”

Orbán Ottó írja egyik, Kormosnak ajánlott szép versében, a *Rekviemben*:

*a túlvilágon 1964 októbere van
esik az eső fúj a szél
Kormos a Tuileriák felől jön*

*pulóvere akkora mint a Cár-harang
az alja szoknyaként lötyög
azt mondja üljünk be valahova mielőtt megfagyunk...*

(Csak megjegyezzük, hogy vélhetően Kormos az *országos csúcs-tartó* életében és holtában is a neki ajánlott, vagy őt idéző, meg-idéző versek számában. Dörmögte is kajánul: „Barátocskáim, halihó, döntétek már el, hogy költő vagyok-e vagy múzsa?!”)

Ottlik és Kormos is minden különösebb erőltetett teoretizálás nélkül a *létezés-szakmában* is dolgoztak, és alkottak kiválót. Nélkülük sokkal hidegebb van. Egyszóval: fagyoskodunk. Bár tudjuk, hogy *tweedzakós* meg a *pullóveres*..., előnthatné egy kis melegség szíveinket. És Kormos már lassan 20 éve, októberben... Amíg őt idézzük, addig is kísért és beleborzonghatunk: „halálom túl kicsit / mondjuk ötszázöt évvel / senki nem tudja rólam / hogy én valék Yorick...”

(Polisz, 1997. október)

„Világokat varázsolok”

LEVÉLFÉLE KORMOS ISTVÁN SZÜLETÉSNAPJÁRA –
MERT ÉPPEN NYOLCVANÉVES LENNE

Drága Pista! Kormieux Úr! Társzekeres Bátyám!

Látod, megint október van, és írom Neked sokadik októberi leveletem. Az első vidám és boldog volt a meghatottságtól, hiszen éppen harminc éve október 20-án mutattál be az ÉS-ben egy teljes oldalon. (Az Andrássy úton a megdöbbent újságárustól emlékszem öt példányt vásároltam, merthogy ott virított a nevem a neveddel együtt a címlapon. Akkor, azt hiszem, 1,50 Ft volt egy lapszám!)

A második levél szomorú volt, sirató, immár huszonhat éve, azt haláloz fogalmaztatta, amikor koporsód mellett dadogva szóltam költő-árváid meg kiadói kollégáid nevében. Aztán az évek... Yorickként üzented: „Halálon túl kicsit / mondjuk ötszázöt évvel...” Szóval nagyvonalúan adtál magadnak s nekünk is egy kis időt, hogy rendezzük a nagyobb *kártyaadósságokat*... mert „Hajha barátaim / akkor már ti se lesztek”.

De ne fussunk ennyire előre! Inkább egy tegnapi álmomat pörgetem eléd. Valami napfénykeretezte felhő szélén ülsz, szívbeli barátok között az egyre bővülő, mennyei asztaltársaságban, s tárnamély hangon persze hogy Te viszed a szót. Verhetetlen és csalhatalan memóriával idézed – ahogy annyiszor hallhattuk Tőled a hajdani Móra kiadó folyosóin meg a Hungáriában – József Attilát, Illyést, Sinkát és Nadányit. És ugyanígy rendre Chaucer, Burns meg Max Jacob és Frénaud is sorra kerül. S álmomban tisztán látom az arcokat: Jékely Zsoli, Kálnoky, Weöres, Zelk, Vas Pista meg a fiatalabbak: Nagy Lacika, Fodor Bandi, Ratkó Jóska, Parancs Janó, Orbán Ottó és Baka Pista az asztal körül fényeskedik. Te pedig, évjáratod okán is éppen középen, asztalfőn ülsz, és lekiáltod nekünk egy égzengéses hahota kíséretében: „Hahó! Ugye, vénülő, hűtlenkedő barátocskáim, *még velem együtt sem egy vizesnyolcas* csapat ez!” Mivelhogy a „holt költők társasága” meccsein senki sem lazálhat, kell ide is *legalább tizenegy* (és egy örök tartalék) *verhetetlen meg halhatatlan férfiú*. Akiket annyira

szeretted, akiket szintúgy bármikor idéztél, akikért aggódtál, s akiket a halálban megelőztél 1977. október 6-án, ama vértanús napon.

1923. október 28-án születted Mosonszentmiklóson, és októberben zárult izgalmas nagy életed is... Három hét híján szinte egy teljes kört, akarom mondani: egy szívet rajzolt föl a szegények Istene életed fekete palatáblájára, amint nagy sóhajtással fölnéztél az őrzei csillagokra s egy hatalmas szívdobbanás lassított filmjén a szigetközi öreg Duna beletorkolt a normandiai partoknál az óceánba. Valami ilyen képet láthattál, álmodhattál magadnak utoljára, mert a te költészetedben a csoda és a varázslás mindig megtörtént, megtörténhetett. Hogyan is írtad?

... „Se házam székem asztalom / Surabajában vásált gyöngyöm / foszlott magasnyakú pullóver / fekszem könyéken pusztá földön // de semmi vész gyerekeim / sajnálotok fölösleges / világokat varázsolok / amikor akarom”. Írtad ezt egyik legnagyobb versed (nem csak azért mert 110 soros) a *Nakonxipánban hull a hó* indításként. S aztán varázsoltál... Fejedre olvassam azt, amit a legjobb költőtársak, a céhbeliek – akikkel most egy asztalnál mulatjátok az örökkévaló semmi időt –, s akkoriban még nem kánonokon töprenkedő tudós irodalmárok, kritikusok is tudtak rólad? Sőt a szárnyad alatt fölcseperedő költősihederek is megsejtettek, amikor csaknem negyedszázados hallgatás-bolyongás után 1971-ben előléptél a *Szegény Yorick*kal. Micsoda ünnepe volt ez a magyar költészetnek, micsoda visszatérés! Aztán jött még az *N. N. bolyongásai*, az utolsó nagy verstűzijátékod boldog idejének páratlan szépségű darabjaival. De ha a vége felől nézzük, akkor bizony fekete szivárványú fátumos kötet ez; benne egy megrendítő hatalmas leltárverssel. S lám, megint csak itt vagyunk a te hónapodnál, mert a címe: *Október*... Ötvenévesen készítetted a számadást: „...október ez, az év októbere, / valamint életem októbere; / nem fájna, ha egy nagy csontkalapács / a halántékomra csördítene, / (...) / látsz régóta, szegények Istene, / pecsédnek szívemen a helye...”

S tudd meg, ha valaki Kormos István varázsos lényére, hánytott sorsára, s a csak reá jellemző, utánozhatatlan poétikai, nyelvi eszközeire összefoglalóan kíváncsi, akkor ezt a verset szoktam volt ajánlani. (Zárójelbe teszem, bár nem oda való. Te egyszer valami hasonlót cselekedted az Egyetemi Színpad ámuló közönsége előtt egy – színpadra fellőtt papírgombóc belsejére írt – igazán

váratlan kérdésre, különösebb töprengés nélkül azt válaszoltad, hogy a magyar költészet legfontosabb sora a *Nyújs feléje védő kart*. A dübörgő tapsot még harminc év távolából is hallom.) Mert az *Október* minden sorából, szavából visszafelé is szétszalazható és fölépíthető minden egyes versed. Mintha egy mesterszonett lenne, csak éppen 40 soros, s csupán két versszakban, de éppen az aranymetszés szabályai szerint elvágva a versszakok sorhossza, sorszáma is. Korábban valahogy így írtam: mert a belső iránytű és mérleg pontosan működik a mindent eldöntő arány és mérték kérdésében, ugyanis a versek hosszát kontrollálja az ihletadó perc, vagy az emlékezés delejes ereje, ami eldönti a szigorúan vett formát is. Ezért a formaváltozatok biztos kezelése, sőt mérész elegyítése vagy nemegyszer túljátszása. Örök meglepetések, ahogy az ősi nyolcasok vagy Kalevala-ritmusok, monotóniák... pendülnek át az időmértékes terrénumokra; majd a verssszervező erő a már-már andalítóan sanzonosra vett dalok végét borigatja össze és nyesi le éles csapásokkal... Nem folytatom, mert látom, ott fönk a társak az asztal körül is köszöntésre készülnek, miért figyelnél gyér földi szavakra, inkább Nagy Lászlót idézem, aki köreidből három hónap múlva először költözött utánad Églakónak, s ott előttem szolt még a Farkasréti döbbenetben arról, hogy miféle is az a költészet, amit Te műveltél. Hitelesebben és pontosabban ezt senki nem mondhatta ki: „Páratlan versbeszéd az övé a hazában. Diákos, kópés, góbés, fintoros meg fricskás kezdetektől végig. A végzetig egyre sokrétűbb, dúsabb, de egyöntetű. Örök elevenség, mert megrögzötten sohase eleméz, így eleve elrettenti héthatáron túlra az unalmat. Ez a hang a bánat, a tragikum közegében szakadékokat jár, s kiállja a próbát, nem kacérkodik a reménnyel, mégis reményt ad. Győztes kormosi hang.”

Majd megint írok októberben, s ez így folytatódik addig, amíg csak „egy miccenésre” nem leszünk, földben s tán még az Égben is, de „halálon túl kicsit / mondjuk ötszázöt évvel.”

Ez a kerek nyolcvan év ünnepegni való, de még nem olyan rengeteg idő... Es köszöntöm, veled együtt ölelem azokat is, akik most ott Téged köszöntenek. Mondd meg nekik, hogy itt mifelénk – a földön – már régóta nem látok ilyen vidám, jóféle asztaltársaságot.

(Heti Válasz, 2003. okt. 31.)

Cs. Nagy István koporsója előtt

A Magyar Írók Szövetsége, a magyar költők nevében búcsúzom Cs. Nagy Istvántól. Attól a poétától, kinek élete immár végérvényesen lezárult, de műve igazsága honfoglalásra vár, hogy túlíveljen a régió, tágabb és tágabb körökben bizonyosságot tegyen mindarról, amit humánumnak, emberi, költői tartásnak hívunk. A jó esélyt erre – hitem szerint – versei magas szintű esztétikai megformáltsága adja, s nemcsak az, hanem az eljövő, cinkos idő, ahogy ő is remélte: „*marad az idő / a tisztességes tisztelő / a műcsontozatáig zsigerelő.*” Mert a költők végérvényesen csak az időre bízhatnak mifelénk. Még a szerencsésebb csillagzatúak is a jövő-idő mágnesűjéhez fohászkodnak: legyen irgalmas, pördüljön szívük és művük iránt, adjon tisztas értőket, arányos hasznosítókat, adjon eleven olvasókat. Mostani gyászunkban is ez lehet a vigaszunk: ez az arányos, s valóban ívelő pálya az idő kiteljesítő vezényszavára vár. A mi dolgunk is lesz, hogy segítségére legyünk. Cs. Nagy István megírta jó tehetsége szerint mindazt, amire sorsa, költősorsa rendelte, mégha karcsúnak is érezhetjük művét, ha éppen az életében megjelent köteteit számlájuk. De Pilinszkytól tudhatjuk, hogy semmi összefüggést ne keressünk a madár ívelése és szárnycsapásai közt.

Cs. Nagy István költői művét – s nemcsak övét – életreszólóan meghatározta a jégkorszakra váltó negyvenes évtizedvég; Illyés és Sárközi Márta halálraitélt *Válaszában* vagy *Kassák Kortársában* indulni elegendő volt a teljes elnémuláshoz – egy időre. Akik ezen könnyedén túlléptek, azokra az erkölcsi szétrongyolódás várt, mint a hamis szelekben csattogó lobogókra. Cs. Nagy István nem tartozott közéjük, de hova tartozhatott volna, mikor indító mestereit, Illyést és Kassákot a lapszerkesztés lehetőségei – nagyon szomorúan mondjuk ezt is – halálukig messze elkerülték. Cs. Nagy Istvánra is elkomoruló évek vártak, és jó oka volt rá, hogy mindenek előtt a versírást tartás kérdésének is tekintse, mert így tudott állva maradni; hűségét, kötődését a puszták, majorok népéhez, felnevelő közösségéhez így vallhatta: „*summások lajtjára járok vízért, / ki nem szikkadhatok.*”

Később munkások, értelmiségiek közén módosult, változott ez a költészet, de végig megmaradt plebejusi indulatait, önérzetét a tiszta intellektus világossága fogta keretbe. Így valósított meg a hatvanas évek elejétől kezdve sajátosan fanyar ízű, mégis érett, az objektivitás álarca mögött nagyon is személyes hangú, fölényes formakultúrát igénylő poézist. Versglosszái: azaz epigrammái és szonettjei – túl a lokális találatokon – érvényes *valóságkritikára* és a „*jobbratörés motívumaira, gesztusaira*” adtak példát. Bármely téma, napihír, köznapis dolog kezére játszott, mindből az igazság csattanói felé volt úton. S legiava epigrammái mesteri szökelléseiben, gondolati fintoraiban – (bátran megnevezve választott rokonait, Martialist, Janus Pannoniust vagy a Szent Ferenc-szegénységű Berdát) – valóban az „*ámulat és a szisszenés*” mezsgyéjén egyensúlyozott. Tudom, hogy mennyire becsülte ezekért a verseiért utolsó két könyvének szerkesztője, Csanádi Imre is. Sajnos ezek a könyvek évtizede készültek. Itt lesz az ideje mihamarabb versei teljes kiadásának.

Éppen ma két esztendeje, december 13-án az írószövetségi közgyűlés okkal felforrósodott hangulatában beszélgettünk sokat. Lelkesedve mesélt évtizedekre rugó terveiről, amikor odahagyva a tanítás kötelmeit, s aztán „versenyt az esztendőkkel” előre, egybegyűjteni mindent; s új utak rajzolatát is ígerte kiteljesedő műve térképén. Halálról szó sem volt, Pista! Kedves Cs. Nagy tanár úr!

Koporsód előtt kell elmondanom s megköszönnöm – többek nevében – mindazt, amit itt Szombathelyen, a hatvanas évek végén a Jelentkezünk és az Életünk körül föltűnt verselgetőkért, fanatikus költősuhanokért tettél; becsültünk nagyon kínos lassúsággal előbukó, de igazságos szavaidért, ahogy még a rossz versekben is kutattad az itt-ott felvillanó tehetség természetét; s hogy oldotta szorongásunkat, ha az ítéletet mondót is szorongani láttuk, mert ott volt véleményében a nyitottság, a *minden lehet* igaz költőkre jellemző csodavárása.

Mi most hiába várjuk a csodát, mert a test moccanatlan marad, készül ama hosszú útra, amelyen majd mindegyikünk elindul utánad. Szülőmegyénk földje, ez a nyugat-magyarországi föld fogad magába.

Isten Veled, költő, Cs. Nagy István! Hűséged példája maradjon velünk.

(Elhangzott a szombathelyi temetőben 1983. december 13-án)

(Életünk, 1984/1.)

„...Majd kitűz az ország...”

NAGY LÁSZLÓ DIAFILMJÉRŐL

A *Versben bujdosó* címet viselő, csaknem órányi hangosított diafilmben legnagyobb élményünk ez a Nagy Lászlóval való időn túli találkozás lehet. Nemcsak gyönyörű férfiarcat láthatjuk, de élete és költészete drámájának fontos vallomásait is többnyire ő maga mondja. Ahogy megőrizték a magnótekercek: méltósággal, ügyelve hangsúlyra, ritmusra, muzsikára. Úgy pereg ez az állóképekkel fölszabdalt és szöveggel egybevarrt film szemünk előtt, mintha álmot látnánk. Álmodnánk Nagy Lászlóval, aki – szó szerint is – él, lélegzik; kézenfog és pontról pontra elmagyarázza: ez volt a sorsom, és így írtam versbe; így lássatok barátaim, s Ti is: „*kénytelen vállalók*.” Az Ő hűsége és vállalása szíve utolsó dobbanásáig nyilvánvaló. A film centrális helyén, két portré látványához fűzve egy valahai rádió-riportban így mondja: „*Költészetünkben kezdet óta láthatjuk a költői felelősséget a haza, a nép iránt. Említem Janus Pannoniust, Balassit, Zrínyit, később Csokonait, Petőfit, Aranyt, Adyt, József Attilát, Illyést és még tovább. Hozzájuk menekültem abban az időben. Ők támogattak engem. Írtam is egy versben: »Poéták, csodanyelvek, ivadékuknak jajos versekkel fölnevelnek.« Mindig ehhez a hagyományhoz ragaszkodtam, tudván, hogy legtöbbször nem voltak jó politikusaink. Mint költő érzem a felelősséget, a költő nem menekülhet, amit egyszer rosszul csinált, az nem egyéni dolog, nem lehet azt mondani: tévedtem. A költő nem tévedhet.*”

Szécsi Margit a film szöveges részeit, Nagy András pedig a képanyagot – is ezt erősítendő – válogatta; úgy hangsúlyozva az életmű valóban kiugró oromzatait, hogy az a páratlan ívelés is kitessék, amit Nagy László élete és költészete az iszkázi szülőföldtől Farkasrét temetőföldjéig átölelt-átfogott. Mert a magyar történelem fél évszázadát, s különösen az 1945 utáni história minden lényeges szívdobbanását, panaszát, sajkását és görcsét ebből a költészetből – mint hiteles leletből – érdemes tanulmányozni. A Nagy László-i költészet felől nézve a történelemkönyvek szövegei a tények erdejében óvatosan szalamoznak. Most itt,

kép és hang erősíti ezt döbbenetes módon: igazság és hatalom van minden sorában, s méltóság minden gesztusában. Hány portré, hány arc sorakozik itt kitűnő művészek által megörökítve?! De ugyanaz a beéretttség a vonásokban, mint a legjobb pengéknek odatartható nemes fák belső rajzolatában: hol derűvel hol meg gondokkal rakott; égrenéző és vízrenéző; merengő és a kor tor- kolattüzébe szigorúan tekintő; leveles ághoz lehajló, szentségtar- tóba rejthető arc. A közvetlen családtagok, kortársak, barátok képi meg-megjelenései is ezt az egyetlen arcot tükrözik vissza; fé- nyében szinte hitelesülnek, szavaiba kapaszkodnak. Ők: Vas Er- zsebet, Nagy Béla, Szécsi Margit, Nagy András, Ágh István, Illyés Gyula, Juhász Ferenc, Csoóri Sándor, Kormos István, Latinovits Zoltán, Berek Kati, Kondor Béla, Szervátiusz Tibor, Czine Mi- hály, Kiss Ferenc és még mások is, nevesek és névtelenek át- haladnak ezen az álmon, melyet Nagy László vezényel. Helyszí- nek és tájak itthon és külföldön: az erdélyi Gyimesben; a bulgá- riai Bozsenciben; a macedóniai Strugában, a költőfesztivál arany- koszorújával. S a diakockákon feltűnő ikonjai, faragott Betle- heme, festett falovai, mind-mind az ő keze munkáját hirdetik, s az emberi, művészi teljességet sugallják.

Egy idő óta visszatérően magamnak teszem föl a kérdést: va- jon az elmúlt években miről és milyen verseket írt volna Nagy László, ha a sors kegyelméből még kortársunk marad, ha harang- jai nem jönnek érte? Versei helyén hatalmas, sivatagnyi fehér vásznakat látok, de azt is, ahogy botjával és szigorú tekintetével megköcogtat néhány ügyekkel hivatalossá tornyozott magas asz- talt. És megversei erejével is (be)írni „*kínt az országos panasz- könyvbe*”, mert *elhullt bolondok nyomán* fontosnak érezte, hogy legyen a „vesztett ügy(ek)nek bolondja”. A filmben Szécsi Margit – mint leghitelesebb tanú – föl is sorolja Nagy László hadbavonu- lásait: hadd tudja meg az utókor is, milyen evilági pörökben volt érdekelt e sárkányölő jóvitéz, a bajok megnevezője, a küldetéses vétó esztétikailag is érvényes vállalója. Ezért is írhatta – Nagy Lászlónak ajánlva – már 1958-ban a *Vonzás* című versének utolsó szakaszában, amit az azóta eltelt negyedszázad is igazolt:

*Ó majd kitűz az ország,
Kénytelen vállal,
bajban elhenceg véled:
sajgó virággal.*

Nézem a filmet, és nem akarom hogy vége legyen, mert Nagy László elmúlásával, megrablásunk ténye csak fölerősödik: megint azt kell hinnünk, hogy a *Versben bujdosó* halálba bujdosott azon az utolsó képen, ahol nagytotálban megörökítve egy erdei ösvényen elbotoz, s verse záró sorait mondja: „és holtig a hűségtől nem menekülsz / versben bujdosó haramia vagy, / kesztyűdet: ötujjú lilomodat / kidobod a szimatoló ebek elé, / vallatják, szivárogoz belőle a vér.” Csoóri Sándor valahol így fogalmazott: „Nagy László egyre vonzóbb és tisztább alakja azoknak a kortársi költőknek, sőt annak az emberiségnek is, amelyik ebben az abroncsos világban makacsul hiszi magáról, hogy kikerülhetetlen a földön.”

Hiszem, hogy ez a szerény eszközökkel élő film is, melyet Tóth Erzsébet szerkesztett és a Magyar Diafilmgyártó Vállalat készített, kikerülhetetlen dokumentumként őrködik Nagy László műve fölött.

(Jelenkor, 1984/6.)

A vers érvényessége

SZÉLJEGYZET COGITO ÚR TESTTARTÁSÁHOZ

Nagy László költői (és műfordítói) pályáján meghatározó álmásnak látszik a herberti verssel való találkozás. Életének utolsó néhány évéről van csak szó, azokról az évekről, amikor bizonyos poétikai váltás figyelhető meg a *Versben bujdosó*, majd *a Jönnek a harangok értem* posztumusz kötetben. A remek metaforák indái közé makacsul beékelődnek prózai vérrögök, tárgyilagos kijelentések, utolsó figyelmeztetésnek szánt imperatívuszok; s látszik az igény: nevén akarja nevezni a bajt, a túlhordott gyermeket; tárgyyszerűen ír az „országos panaszkönyvbe”. Már a távolságtartás és az ironia sem idegen tőle. Ekkor fordítja Zbigniew Herbert Cogito-verseit. *Gondolkodom Úr* gondolatai nagyon kedvére valóak, nem véletlenül időz sokat a versek fölött, csiszolja őket igazi pengévé. A gondok és kételkedések, a megcsalások közép-kelet-európai mezején nem idegenként jár, hiszen hatalmas elégiaiban ő is erről beszélt; de a hetvenes évek sok szempontból rafináltabb manipulációira már keresi a hatásosabb „fegyvert”, s ekkor találkozik Herbert Cogitójával. Tűnődésre készíti, s elismerésre, ezért is fordítja minden más megbízatás helyett szívesebben; izgatja a lecsupaszított nyelv, és az igényes gondolatokra jogot formáló költői vállalkozás, ahová Herbert is igazából a hetvenes évek elején jutott el a Pán Cogito-versek közreadásával. El a falhoz, mert már úgy tűnt, metaforákkal megmászni lehetetlen; az olvasó is gyanakvó: van képzete a *fal* természetéről, s a hőiesen fölkúszókat mindennapi artistának véli, vagy egyszerű látványosságnak, hogy a látvány ne derüljön ki, mert az botrányos: maga a fal elviselhetetlen.

A herberti vers élesen kiáll a falból. Nem lehet csupán érzelmeiktől fölpumpáltan, remek metaforákban a fal mentén haladni, még inkább átlendülni elegánsan, zöld levelek álcája alatt. A rácio pengéje átdöf a matérián, s igazi vér, izomköteg, téglatörmelék hull lábunk elé. Meg európai habarcs, nyugati és keleti szél kapja föl a port, viszi a hírt Uticából. Városkapu, városfal nem akadály: száll a vers, benne a „másként gondolkodó”, azaz *Cogito úr* egye-

nes testtartása a lényeg. Erre figyelünk. A jelenség pontos leírása Herbertet nem bőbeszédűsége ösztönzi: távirati tömörséggel híreket szerkeszt: Már a felütés vészjósló, el is sápadhat a hír címzettje: „*Uticában a polgárok / nem akarnak védekezni*” – és találgat csak: mitől, miért, ki ellenében kellene védekezniük ama polgároknak? Annyira megdöbbenő ez a kijelentés, hogy tovább betűzi a híradást, s egy történelmileg hiteles jelenség szála bomlani kezd. A komponensek színkeveréke múlt és jelen idejű, egyszerűen: nagyon ismerős. Most az utcai polgárokat képzelem a színre, itt játszódik gazdag árnyalatokkal, izgalmakkal a história, de elég annak csak szinopszist jól érteni: „járvány tört ki a városban / az önfenntartási ösztön / szentélyét a szabadságnak / átalakítják bolhapiaccá”. Ez utóbbi kétsoros szakasz rímel – mint hamis következmény – az önfenntartási ösztön járványszerűségére, a túlélés módozatára, a szabadság feladása azonban nem passzívan történik, nem elveszik, de eladják! Mert az utcai polgárok „gyorsanfolyamon tanulják / a térdre esést / – írják hű alattvalói leveleket” „...varrnak új lobogókat / ártatlan fehéreket / hazudni tanítják a gyerekeket.” Cogito úr látja az erkölcsi, tartásbeli csődöt, s nem hiszi el, hogy mindez a megmaradás fortélyja is lehet. A járvány szele, az ellenség lovasai még csak a városkapun kívül, de a polgárok a leendő elaljasodásukat már ideológiává párolik, s az emberi szabadság, integritás feladása automatikusan megnyitja a városkapukat, „ahol íme bejön most / nagy homokoszlop”. Bejön, mert jöhetett, s a homok elkezdte önálló életét. Sorolhatjuk a jelzőket és a viszolyogtató igéket. A polgárok nem viszolyogtak, új korszak kezdődött, cserébe mindenért: „mostantól mint általában / kereskedelem és közösülés”. Mint általában – de a tudóstónak van tapasztalata, és első olvasójának is, aki ugyan reménykedett, hogy Uticában talán nem, és most még nem. De aztán feladja a reményt, mert Cogito úrra kell figyelnie, aki „állni szeretne / a helyzet magaslatán” „azaz egyenesen / szembenézni a sorssal”. Cogito úr lehetőségei egy földolt és elfoglalt városban bizony szegényesek: nincs kardja, s nincs más látványos eszköze, ezért a testtartás hősi (elavult?) gesztusát választja, mint az egykori nemes rómaiak. Már a gesztus is kihívó; irritálja egyként a hódítót és behódolt. Az egyenes testtartás ellenpontozza a fehér

zászlót; az utolsó szó vagy szavak pedig a homokkal tömött, gyávaságtól elreteszelt szájakat.

Pán Cogito azt mondja, hogy a megdicsőült kompromisszumok és áztatások mögött nyüszít a totális gyávaság. Persze (a szó sem jó) már nem jelent semmit a gyávaság, szolgalelkűség, önfeladás, nem bélyeg, sokkal inkább erény, mert így lehet viszonylag jól, háborítatlanul élni. A lélek mélyebb zugaiban, a gerinc görbületében süvítő huzat sodorja az utcai port. Cogito úr fölényben van a Köztársasághoz képest, mert átvilágítja annak viszonyait és saját sorsát szabadon választja meg. Szabadon a testtartást, a mozdulat példaadó gesztusát. Ez csupán percnyi idő a történetben, aztán „szemébe néz a sors / arra a helyre / ahol a feje volt”. Herbert nem dicsőíti és nem ítéli el Cogito urat. Tudósítói hitelességgel, talán csöppnyi iróniával, hagyja kinőni az utcai várossivatagból a gondolkodó fejet, akinek a hideg ráción túl még valami más is jutott. Mondjuk így: a szembenézés bátorsága; mert benne élt a történelemben, mert nem ő volt az első (és remélhetőleg nem is az utolsó), akinek a megpróbáltatások idején is helyén volt a szíve. Az utcai polgárok előzőnlik a Földet, és furcsákat gondolnak az ilyen „felelőtlen”, helyettük hősi testtartást választó urakról.

A vers átdöf a falon, és szüksézáván bánik a nyelvvel. Elvből szerény, rátartiságból fegyelmezett, hogy a gondolati mag farkasburka is átüthető legyen. És átélhető is. Herbertnél így van. Megjegyezzük, hogy némileg hasonló poétikai elvek szerint rendezte élet-halál színpadán a verset a cseh Vladimír Holan, a román Nichita Stănescu, és hasonló tömörséggel él a szerb Vasco Popa is. Nagy László Zbigniew Herbert Cogito-verseivel érezte leginkább újszerűnek a közelítést Uticához.

A fordítás igényességén látszik, hogy a magyar költő szavanként, soronként, lépésenként végigkocogtatta a köveget, és jól visszhangzóknak, méltó és bátor útnak ítélte.

(1986)

(Wacław Felczak Emlékkönyv, Budapest–Krakkó, 1986)

Emlékek – múltból, jövőből

NAGY LÁSZLÓRÓL

Járom a hónélküli telet: januárt, februárt; taposom a kígyó-farknyi évtizedvéget. S kígyózó éveink lábunk alatt (és fejünk körül) mindjobban fölsziszegnek. Már csak így mondjuk a szürkére sivárult tájnak: „ezek itt a nyolcvanas évek”.

Magamtól kérdem: kinek a sajtó hiánya tette szinte megoldhatatlanná e gyötrelmes évtized egyenletét? Egy kórus felel föl bennem – hol szív, hol meg gerinctájon – így: a Nagy Lászlóé. Azé a Nagy Lászlóé, aki már 11 esztendeje kiiratkozott a kortársi költészet e földön járó eminensei közül. Mert tágasabb hazát keresett magának „a szó igazi hőse”, akivel 1978. január 12-én még – és utoljára – végig beszélgettünk egy délelőttöt, éppen a magyar költők utolsó, fátumos versei ügyében. Tán a „riadalmasan szép sors” dramaturgiája hozta úgy, de láthattam, mert megmutatta utoljára írt versét, kéziratban, remélve, hogy hamarosan megjelenik az ÉS-ben. Így történt, a *Hószakadás a szívre* január 21-én látott napvilágot. Aztán egy röpke hét alig telt el, s feketén szakadt ránk a hó, január 30-án, azon a hétfői hajnalon feketén szakadt a halál az ő szívére.

Nagy László e verssel búcsúzott, de méginkább ezzel köszönt előre az évtizednek is, mintha tudta volna, hogy ebből a versből sokszor merítünk majd erőt – a kényszerű és vállalt hallgatáshoz – a féktelen locsogás, „maszlagolás”, „szógyalázás”: erkölcsi szétesés idején.

Mily pontosan írta Illyés a költőtárs előtt tisztelgő, búcsúztató versében: „még parttalanabb a nép nélküled”. Kínzó a tudás is, hogy mily páratlanul arányos életművel válaszolt a század harmadik negyedében végbement páratlanul aránytalan és igazságtalan történésekre.

De kínzóbbnak mégis a hiányt érezzük; mert nem volt – és ma sincs! – aki Nagy Lászlónál érvényesebben ráírhatta volna az elmúlt évtized szürke vásznára, vagy az önfeladás kollektív fehér zászlajára a felzokogó verset, *feketében*. Az ő szavaival szólva,

nem volt, aki írt volna „kínt az országos panaszkönyvbe” – mikor a kígyóként sziszegő évek még itt a lábunk alatt, a fejünk körül.

(Elhangzott a Kossuth Rádióban 1989. március 13-án „A hét költője” c. műsor bevezetőjeként.)

(Forrás, 1989/7.)

„Tisztának a tisztát őrizzük meg...”

Itt, az égig emelkedő falak négyszögében oszlopfőn a fej, a Nagy László-herma, királyian, fejedelmien, hogy most ide kanyarul még a honfoglaló fejedelem útja is. A szó igazi hőse íme föl-támadottan. Bronzba-öltözött, visszaköltözött élete utolsó földi színterére, Dunára néző ablakai alá. Itt a fejedelmi herma, s joga-rosan az elpihenő bot is, mellyel itt lépdelt át árkokon, göröngyökön; gyöngy-sétái minden időben vitték a Dunához, s az átkelő kishajón Margit királylány szigetére, ahol „rikoltott neki asszony-hangon a páva”.

Nem tudom Vigh Tamás hányszor mintázhatta Nagy László gyönyörű fejét. Szentségtartóba képzelte-e, vagy ilyen parányi térbe, majdani zöld ligetbe? De bizonyára őbenne is felidéződött, hogy a szépség esztétikumát visszasugárzó arc bárhol is legyen majd, élő lesz, eleven. Ahogy Illyés Gyula írta, Vigh Tamás mes-terének, Ferenczy Béninek egyik szobráról elmélkedve: „Művészi alkotásra a legnagyobb szó ma is ez: él. Mégpedig örökre, mert hisz »holt« anyagban.”

Vigh Tamás műve így él a remekművű főről, a sors földrengé-seit és szívrengéseit fegyelemmel viselő szelíd arcról, az *utolsó pir-kadatig*, midőn jóslata szerint *vérgömbjei az aortákban*, mint *arany-almák megértek*.

Akik erre járnak, benyithatnak az arc szentélyébe; itt, hol né-hány lépésre *jó Budában szállása*, hajléka volt – vagy tíz eszten-deig. A mű hirdeti a téren azt is, hogy neki hatalma volt a szögle-tes világon, a nem embernek való, sivataggá rombolt világ fölött. Az arcból fényesen sugárzik: a költő nem tévedhet, s azonosnak kell lennie a szóval! Erkölcsi igénye kényesen elválasztja a hami-sat az igaztól; ítélt és fölháborodik jó és vesztett ügyek láttán.

A Nagy László-i életmű tüntető másságával, erkölcsi izzásával ítélkező szép metaforáival már életében, de halála után még in-kább odakínálható a „szimatoló ebeknek”, a rókabőrbe bújt ka-marilláknak. Még akkor is, ha tudjuk, hogy az érvényesség divat-árfolyamai valamivel ifjabbak a Dunánál. De az égbe-emeltek mo-solyával nézi az erőlködést, mert ő az, aki késével a hitvány s di-csekvő pengéket megfaragja. Költészetének élén s erkölcsén ki-

csorbulnak az újmódi bicskások szándékai, pedig a század második felének új Ady Endréjét, bajvívó jóvitézét, szívesen rángatnák, vonszolnák az ezredvég porában. Csakhogy ez a költészet nem vitatkozik, nem mállik, csak csöndesen ellenáll.

Január-vég, fagytól és hótól megóvott furcsa idő, de mégis látunk és tapasztalunk kell e szeretetmínuszban hempergő világot, mely nehezen viselhető. Az átmenet hője s szívet dermesztő fagya egyszerre ront a „sörényesekre”, akik e széteső korszaktól menekülnek. Mondjuk ki: nekünk, Nagy László művei voltak az *álság falait és jegét* érvénnyel áttörő versnaszádok.

„Korom-krampuszok tábort ütöttek ingem haván... Áhítom a fákra a füst kötelei közt” – írta a költő, s most emlékműve lombosodó, élő fákra, csupazöld bokrokra vágzik. Mintha valóságosan is kizöldülhetne itt Vigh Tamás halálraitélt – csak gyökereiben növekvő – Életfája. Levelei közül akar majd kinézni a lényét és lényegét egyként bronzba-fogalmazott gyönyörű arc, kinézni ránk: a maradék világra.

(Elhangzott 1990. január 31-én, a szobor felavatásán)

(Hitel, 1990/4.)

Nagyon személyes vallomás

Magamtól s persze másoktól is kérdelem: kinek a sajtó hiánya tette szinte viselhetetlenné és megoldhatatlanná az elmúlt másfél évtized szellemi-művészi egyenletét? Előbb egy hang, aztán egy kórus felel föl bennem hol szív, hol pedig gerinctájon, így: Nagy Lászlóé. Azé a Nagy Lászlóé, aki már több mint 17 esztendeje kiiratkozott a kortársi magyar költészet földönjáró eminensei közül. Mert tágasabb hazát keresett magának „a szó igazi hőse”, ki-vel 1978. január 12-én – Naplója tanúsága szerint is – még utoljára végig beszélgettünk egy fél délelőttöt, éppen a magyar költők utolsó, fátumos versei ügyében. És Kormos Pista halálán búsultunk, akitől együtt köszöntünk el alig három hónapja, októberben, a farkasréti őszi napsütésben. Ekkor Szilágyi Domokos édesanyja kopogtatott a szerkesztőségi szoba ajtaján: az erdélyiek szörnyű helyzetéről hozta panaszos levelét Nagy Lászlónak, annak a költőnek, aki Szilágyi Domokosnak a Házsongárdig vitte a határon átcsempészett szavakat, a súlyos, gyémánt szavakat: *hogy könnyű legyen neki az a föld.*

E délelőttön tudtam meg Nagy Lászlótól azt is, amit innen-onnan már hallottam rebesgetni, miszerint tavalyelőtt, első kötetem alapján József Attila-díjra javasolt. „De hát ott fönt éberen működnek...” – s legyintett az egészre, biztató mosolyával. Anynyi szent, hogy ettől a mondattól zúgolódás nélkül viseltem a tucatnál is több megszégyenítő esztendő, amíg 1990. március idusán elért ez a díj.

Tanulságos – s nem magam miatt mondom – az említett Napló 1976. november 30-i bejegyzését megnézni: Az Írószövetségben „a József Attila-díj a téma, negyed 2-ig ott vitatkoztunk, illetve kerestük a megoldást. Ragaszkodtam Szentkuthyhoz, Páskándihoz, Csurkához, Csukáshoz, Tandorihoz, Székely Magdához, Bakához, Nagy Gazsihoz.” Az örökös ízlés-diktátorok elgondolkodhatnának e névsoron, teszem hozzá mostani rosszkedvemmel. Engem ez a *ragaszkodás* minden díjnál jobban éltetett és kárpótolt.

Tán a „riadalmasan szép sors” dramaturgiája hozta úgy, de ezen a délelőttön a szokásosnál közlékenyebb volt, megmutatta

még hányatott sorsú versét is, kéziratban. Remélte, hogy hamarosan megjelenhet. Így is történt. *A Hószakadás a szívre* január 21-én látott napvilágot az ES-ben. Külön büszkeségem, hogy búcsúzáskor elkérte, vidámnak, játékosnak ítélt versemet – a *Szénszünet a bajnokságban* – még „betessékelte” ugyanabba a lapszámba a Páratlan oldal glosszái mellé. (A verset két remek futballistának, az Esterházy fivéreknek, Péternek és Marcinak ajánlottam. Az ajánlást persze valamelyik szerkesztőségi bal-bekk a nyomdában szépen lefaragta.)

És egy röpké hét alig telt el, feketén szakadt ránk a hó, azon a január végi hétfői hajnalon feketén szakadt a halál az ő szívére.

Nagy László e verssel búcsúzott, de még inkább ezzel köszönt előre az évtizednek, az évezredvégnek. Mintha tudta volna, hogy művéből sokszor merítünk majd erőt a féktelen locsogás, szógyalázás, maszlagolás, a történelmi amnéziával párban járó erkölcsi szétesés idején. Tisztán és világosan írta a költőtárs előtt tisztelgő, búcsúzó versében Illyés: „Még parttalanabb a nép nélküléd.” (*Ami majd vigaszt ad*)

Kínzó a tudás, hogy mily páratlan arányos életművel válaszolt e rettenetes század harmadik negyedében végbement páratlanul aránytalan – hiteket, családokat, nemzeteket feldúló – s igazságtalan történésekre.

Ez az életmű erkölcsi izzásával, megítélő szép metaforáival és beteljesedő látomásaival már a költő életében, de halála után még inkább odakínálható volt és lesz a „szimatoló ebeknek”. A róka-bőrbe bújt kamarilláknak, finnyás akadémiáknak, megszállt egyetemi tanszékeknek. Sőt, ebből következően még a tankönyvírói sivár egyenízlésnek is. Még akkor is, ha tudván tudjuk, hogy az érvényesség (divat) árfolyamai valamivel ifjabbak a József Attila megénekelte *nagy és bölcs Dunánál*.

De Nagy László az égbeemeltektől szent derűjével nézi az erőlködést, mert „tündökletesre élezett pengéjével” a hitvány késeket bármikor megfaragja. Erkölcsi keménységén, esztétikai pontosságán kicsorbulnak az újmódi bicskások szándékai. Ez a poézis nem vitatkozik, nem mállik, csak csöndesen ellenáll. Kétsoros remekében a *Lehetőségekben* már előre üzenete:

*Nyílhat a virág
Jöhet a féreg*

Kínzóbbnak mégis hiányát érezzük: mert nem volt és ma sincs, aki Nagy Lászlónál érvényesebben ráírhatta volna az elmúlt évtized és a jelen piszkos-szürke vásznaira, vagy a kollektív önfeladás fehér zászlajára a „felzokogó verset, feketében”.

Nem volt és ma sincs, aki úgy írna „kínt az országos panasz-könyvbe”.

Barátaim! Itt az ideje, hogy összeszámoljuk a hűségeseket, a még nyitott lélekkel és emberi arccal tüntetőket. Akikért Nagy László a lehető legtöbbet tette, hisz maga volt a Himnusz.

És az is marad: *Himnusz minden időben.*

(Budapest, 1995. április 13.)

(Hitel, 1995/7.)

„Bátorkodom újra megszületni”

Ámulatom most sem kisebb, mint amikor ez év áprilisában, a Költészet Napján megnyílt Nagy László emlékkiállítás a Petőfi Irodalmi Múzeum termeiben. A kiállítás a hetven éve született *csodanyelvű* poétát emberi teljességének, így művészi lehetőségeinek más dimenziójában mutatta be. Erről szólt ott értőn és nagyon szakszerűen Vigh Tamás szobrászművész, aki a baráti emlékek fölidésével a hajdani képzőművészeti főiskolást, a Dési Huber-kollégistát is megidézte. De ahogy mondotta: benne mindig csak a kivételes tehetségű poétát látta, tisztelte. Magunk is így gondoltunk véle, így láttuk a költőt – eddig.

Az élő, eleven Nagy Lászlót, a hetven éve születettet, aki már életében, abban a kegyetlenül rövid 53 esztendejében is XX. századi költészetünk ormain vacogott. Ady és József Attila társaként, törvényes klasszikusként.

Tárgyai, szerszámai, gyönyörűen rajzolt betűkkel telehintett irkái, levelei, naplói, lebegő képversei mögött – azokat igazi keretbe fogva – ott vannak április óta az ámulatunkat kiváltó festmények, rajzok, könyvillusztrációk: ott a képzőművész Nagy László, aki mégis inkább költő lett.

Így tudjuk, így tudja a sok-sok látogató, tegyük hozzá: zömmel fiatalok, akik a képi látványban talán épp úgy gyönyörködnek, mint e festmények fölidézte vagy éppen a rajzok során megfogott vers-valóságban, kivételes intenzitású metafora-világban.

És íme itt is ugyanazon érzés keríthet bennünket hatalmába, bár a látvány más. Ez meglepetés is, hisz a képzőművész Nagy Lászlóról alkotott képünket gazdagítja, árnyalja. De nemcsak ezért, hanem mert itt, és most vagyunk itt, azon a helyen, ahol a festmények, akvarellek, rajzok többségének születési helye *Nagy László-földrész* is, szülőföld, ihlető táj.

Mintha e kiállításra szövetkezők ebben a várakozási, tehát adventi időben, s aztán a *vég esztendőkre szomjas*, ugyancsak nagyon aktuális időkben megfogadták volna a költő és képíró egyik utolsó óhaját: „*Menjünk, menjünk a harangszóval, ballagjunk haza a levegőben.*” Az iszkázi udvarba, föl a Somló szőlői közé,

a kápolna magasáig, lássuk a Bakonyt, akadnak-e még betyárok, lássunk „véraláfutásban ibolyamezőt”, bársony csikókat, szélről megcsavart, dacos fákat. „*Menjünk torony iránt és anya iránt.*”

Természetes, hogy a hűségről valló képek előtt mondhatjuk minden erőltetés nélkül a költő átlényegítő verssorait, szinte ugyanazon esztendőkből. Az aszályos esztendőkből, a megcsalt nagy remények idején is: „*s minden, ami sorsomat fonta itt van, a szívemig ért.*” A kéz moccanása az arányok és színek harmóniájában mondja ki azt, amit a vers zeng életreszóló fogadalomként családról, közösségről, ha tetszik emberséggel megtöltött belső tájakról, így: „*vérüktől vérem el sohase pártol.*”

De otthonos akkor is, ha az ötvenes évek második felében Pestszentlőrincen vagy később a szigligeti alkotóház parkjában talál magának megörökíteni valót. Hűsége, amelyből aztán versek nőnek magasra, itt is tetten érhető. A verskatedrálisok ablakai így és itt csiszolódtak, úgy kapták meg a színt és távlatot, hogy az egészhez hozzáadták a maguk látomását, világos kontúrokkal, anyagszerűséggel.

És hűségesek, drámaiak rézkarcai is, amikor verseskönyvek illusztrátorának szegődik, jól megválasztva a verset, hogy már-már barátjával, Kondor Bélával vetélkedik, megáhítván a tökéletességet. Elsősorban Szécsi Margit Új Heraldika és A nagy virágvágógép című műveire, illetve Dylan Thomas verseskönyvének igen fontos illusztrációira gondolunk. Találón és szakmailag hitelesen mondja ezekről Vigh Tamás, hogy grafikai versfordítások. Hiszen hangulatukban is, és esszenciálisan képesek közvetíteni a másik költő verseit, s oly tökéletesen és invencióval, mint ahogy a műfordító Nagy László segítette megszólalni idegen nyelvű költő-elődeit vagy éppen kortársait – magyarul.

De ugyanez a műgond, játékos báj, kivételes formaérzék bukkik elő, ha képverseit próbálgatja. Vagy ha bodzatintába mártja tollát. Hányszor de hányszor javítja, tökéletesíti Korniss piktor úrnak a *pásztorRablókat*, míg elégedetten tárhatja színe elé a vázlatok legjobbját, mire az agg Mester is csak bólintani tudott.

Mint ahogy mi is, itt a Nagy Lászlóról elnevezett művelődési házban, amikor a szülőföld visszafogadja az eleddig csak hallomásból ismert, most viszont színről színre föltárukozó műveket,

amelyek költészetének átélhetőbb befogadásához is hozzásegítenek. Karácsony közeledvén mondjuk hát Nagy Lászlóval: „bátorkodom újra megszületni”.

(Elhangzott Nagy László emlékkiállításának megnyitóján Ajkán,
1995. december 8-án a Városi Művelődési Központban)

(Új Magyarország, 1995. december 23.)

Két magyar vitéz a Törökházban

NAGY LÁSZLÓ ÉS NAGY ANDRÁS KIÁLLÍTÁSA ALSÓÖRSÖN

Egyszer volt, hol nem volt, de hol is lehetett volna, ha nem itt, e helyen, ahol állunk éppen, a Somlón és a Bakonyon is túl, ha szép karéjosan repülünk, de a Balatonon még innen, pontosan a partján, Veszprém vármegyében, Alsóörsön. Volt egyszer, van egyszer egy kiállítás először, ahol apa és fia, László és András a Nagyok közül, kik valának vérbeli kézművesek, költők, rajzoló művészek, s most e kivételes alkalommal, mondjuk így: a szülőföld hívására is *együtt* mutatkoznak.

S úgy mutatnak egymásra, ha egymás tenyerébe csapnak férfias parolát, afféle jó cimboraként is. Mint az időben, a sejtek, gének csillagútján járó kiszámíthatatlan és váratlan találkozások kereszteződéseiben ama hírvivő vándorok; úgy köszönnek el, hogy onnan már külön-külön – és különbözve is – *hazatalálnak*.

És hazatalálunk mi is, mondom otthonos bizalommal, hiszen itt legelőbb, a tárlat centrumában Szécsi Margit keze és a „Gitárölő” az 1975-ös esztendőből, talán Nagy László két legfontosabb kései rajza, amely a költőtársnak, hitvesnek, András édesanyjának szól. S ugyanezen évben, április 25-én jelenik meg a *Kísérőének fiának (aki felnőtt és elindult haza)* című sugallatos ajánlású, ahogy a költő emlegette, oroszlanos verse, mely szép alexandrinusokban hőmpölyög, üzen az immár művészi tevékenységre jogosító diplomával önálló útra lépő fiúnak.

E *vidám üzenetben*, az évődő játék mellett ott a féltés és a komolyság is, de zárásként a biztatás és bizonyosság büszke apai s költői hite:

*Fél-világ ti vagytok, szív, arányzó ész hajt,
s fiúk, hazaértek, fiú, haza érsz majd.
Minden archetipus-vércsöpp, nem hazúdom,
benned haza ér majd az egyigaz úton.*

S a fiú, aki az apai óhajtás szerint a tündérkertbeli hajdúvezérről neveztetik Andrásnak, első grafikai, művészi munkáját még főiskolás korában készíti: Szécsi Margit *Madaras mérleg* című ver-

seskönyvének borítóját. Nekem tán az egyik legkedvesebb Szécsi Margit-könyvem, 1972-ből, olyan nyitóvers-nemes-ékszerrel, mint a *Címer*. Énekeltük, fújtuk akkoriban, és ...néztünk a csodára. Egy szép leánynak meg is vásároltam, hogy tanulja meg s figyelmezzzen rá. Idézzük csak:

*Se oroszlán, se olajág,
se cifra mező –
címeremben, Uram, Uram,
se pénz, se erő,
de én hálok a világgal,
nem énvelem ő.*

Lám, milyen emblematikusan tömör, képileg mennyire pontos és kifejező ez a nagy és bonyolult ars poeticákat helyettesítő vers! Olyan, mint a szemvillanásnyi idő alatt ésszel és szívvel is fölfogható címer-test, melyekre majd pályája későbbi szakaszában Nagy András ír és rajzol grafikusi válaszokat. Úgy fogalmaz, úgy tömörít, úgy teszi le a képes-voksát, büszkén, erővel, mint a távoli kézműves ősök, mint közvetlen ősei, a *versben bujdosó* költők.

Mert az ő betűrajzolataiban, kalligráfiáiban is vers szunnyad; tölcseres, bolygóközi örvényeiben – legyenek bár azok könyvborítók, lemezbörítők – is versek emléke kavarog. Bennük a legarchaikusabb népművészeti, vagy kézművességre ütő és utaló, de szuverénül, ha tetszik (szabad-e még használni a szót?) organikus – tehát az ősit a modernitás szellemében továbbgondolható és gondoltató lírai tartományok – zendülnek meg eleven színekben és maradnak mély-sötét tónusokban, beszédes takarásban.

Mert ahogy a jó és izgalmas versek a hiányt is képesek érzéltetni, ugyanúgy ezek a változatos, szüntelenül újat kereső grafikai eljárás módok is, melyeken András *képir*, tehát metaforikusan beszél, bizony a lényegre ragadják torkon, igen szuggesztíven, expresszív erővel. De mögöttük a háttér tónusa is beszél. S igen sokféleképpen, mindig a tárgyhöz igazodva.

Ahogy Nagy László itt két költőhöz, az általa is fordított és nagyon sokra tartott Dylan Thomas nagy verseihez készített csöppet sem alkalmazkodva, de mégis művészi alázattal eleven, verbő cinkarcokat, s ahogy kortársa és társa verseihez álmódott

rézkarcolatokat, melyek ott sorjázta az *Új Heraldika* című Szécsi Margit könyvben, – ugyanúgy Nagy András is megelégedett az ő témáit. Megtalálta szellemi, művészi rokonait elsősorban irodalmi, történeti, néprajzi, kultúrhistóriai, vallási tárgyú ritka igényes és elegáns könyvterveivel. (Amelyek a külső borítót, szülei könyveinek invenciózus grafikai és kötés-terveit, de az első népzenei, táncmuzsika lemezek borítóit, és sokszor egy teljes könyv belső grafikáit pl. Kós Károly: *Az országépítő*, vagy a tragikus sorsú kolozsvári néprajzos, Salamon Anikó: *Gyimesi csángó mondák, ráolvasások, imák* című alapkönyvének szépséges rajzait, másfelől pedig a tankönyvként is használatos *Jelképtár* szemléltető ábráit is jelentik.) Ezek a szép könyvek, 17 évnyi komoly Helikonos szakmai múltat tekintenek vissza, és számos hazai és külföldi díjat, elismerést hoztak Nagy Andrásnak. De az igazi elismerést pl. a *Korán* vagy a *Jelképtár* immár 5. kiadása jelenti. Ennél beszédesebb siker aligha kell.

S korántsem teljes a kép, hiszen az itt látható gazdag és sokféle ágazó anyag, amely a kazettaborítótól az egyszerű embléma-tervekig hírelt alkotójuk tehetségének természetét és közösségi vállalásait, kiegészülve a lapozókban található szabadabb művészi álmok képes lenyomatával, mégis egy irányba mutatnak.

Bizony mutatnak, ahogy a vers és az ének is mondja nekünk Nagy László és fia András által: „*indulva hazának*”, *haza, hazafelé*. Nézzünk hát szét, barátaim, úton levők (s tán nem útban levők!) nyitott szemmel és szívvel ebben a hazában.

S mindehhez, Nagy Lászlóval szólva: *Adjon az Isten szerencsét!*

(Elhangzott a kiállításmegnyitón, 1999. július 10-én)

(Új Horizont, 1999. 3.)

Emlékező szavak

Nagy László 77. születésnapján

„Jó napot, jó fényt a családnak” mondja, mondatja velem most itt, Iszkázon, Nagy Béla udvarában, háza portáján, nagyobbik fia László. Így köszöntvén a szűkebb, „csonkult családi kört”: nővérét és húgát, István öccsét; fiát, Andrást és az összes vérszerinti rokont. Aztán a nagyobb családot: a falubelieket, a távolabbról jött barátokat, tisztelőit, akik ma eljöttek szülőházához, amely immár 18 éve emlékház is. Magyarország kitüntetett helye, ahová érte zarándokolnak el – nemcsak ilyen jeles alkalmakkor! – versei szerelmesei.

Mert különleges nap a mai, ha a számok iker-kaszájára nézünk:

Nagy László kereken 77 éves lenne. Az évszámról önkéntelenül is a 77 magyar népmese jut eszünkbe, a népmesék 77-es mitikus száma. Mert sorsa, a népmesei hősök sorsa: elindul egy fiú a Somló tövéből, egy faluszéli házból, s a mindenséget fogja vallatóra, hogy a költészet varázsoló, bűvölő nyelvén ezt a mindenséget újra kimondja. Aztán az igazság, szépség és hűség három habosra lovagolt paripáján addig vágasson, míg az álság falai mögött a sárkányok legyőzve kushadnak majd előtte. Igen, ő volt az „új ritmikájú” sárkányölő Szent György! A bajvívó költő. Maga is hányszor megrajzolta ezt a pillanatot!

Ma lenne 77 éves Nagy László.

És már csaknem negyedszázada halott. Pontosabban az idén január 30. után kezdődött el az a visszaszámolható negyedszázad, amióta testi valójában nincs köztünk, s mi nem vagyunk körülötte. Ahogy a költőtárs, Csoóri Sándor írta: *már nem gyűllhetünk össze mosolya ünnepére.*

De azért, lám, mégis összegyűlnek a hűségesek. Talán daczból is, de tán leginkább azért, hogy Nagy László költészetéből erőt és hitet merítsenek s beleborzongjanak versei kivételes szépségébe. Ezen a megszentelt helyen, ahol szülőháza újra épen áll. S hogy Ágh István plasztikusan szép hely- és időmeghatározását idézzem: „... szülőházunk kikötött a mező szélén a fenyőhöz és a kőris-

fához, mint egy fehér hajó, s megállt az időtlenségben emlékekkel rakottan...”

A Zöld Angyal óriás szárnyának suhogása nem sodorta el, csak a romlás, a pusztulás apokalipszisét véste föl soha nem feledhetőn ama *hajónaplóba*. És az emlékek már valóban időtlenül a mi emlékezetünk rakományát gyarapítják.

Tehát itt van ő velünk. Kinek-kinek a saját emlékeiben is. Majd emlékezünk és idézzük őt, körbeülve az annyszor versbe emelt udvar asztalait, s elfűjjük kedves dalait is.

Rövid, villámsújtotta fához is hasonlítható élete utolsó három esztendejében, 1975–78 között, amikor *Naplót* vezetett, mindig szerét ejtette, ha röviden is, hogy a születésnapjáról valamit följegyezzen. Ezt írja 1975. július 14-én, hétfőn: „Anyám szerint ezen a napon születtem. Ejfél után 2–3 közt olyan fájdalmaim voltak, mint annak idején (Neki) lehettek. Ólomfa nőtt bennem, hasamban a gyökere, mellemben (középen) a nyakamban a törzse, fejemben a koronája. Olyan nehéz fájdalomfa, moccanni alig bírtam.”

Mert köszöntötték, többnyire 17-én, ahogy születésnapja az életrajzokban is szerepel, holott maga írta le: „Születésem napját nem tudom. Míg itthon éltem, július 14-ét mondtam, így tudtam anyámtól. Később anyakönyvi kivonat kellett, s ez ámulatomra 17-ét jegyezte. Papír szerint 1925. július 17-én születtem Felsőiskázon, Veszprém megyében. Születésemkor aratás volt, szent munka, éjszakák, nappalok egybeestek, az én dátumom pedig elveszhetett a sok tennivaló közt. Mégis, ha a Bastille-börtönt 14-én döntötték le, illette volna ezen a napon születnem. Anyám a kamrát, padlást sározta-sikálta az új gabonának. Hordta a magasba a nehéz anyagot, kínlódta magát át a gerendákon. Úgy elfáradt, hogy szerinte, a szüléshez nem maradt ereje. Vállam is igen széles volt, ezért jöttem nehezen világra. Sok vért vesztett, s ha nincs a jó bába néni, már akkor meghalunk. Kínjáért hálaképpen jó gyerek voltam, míg lábra nem álltam.”

*...Hitted-e, mikor vérszirmos ágyán a Boldogasszonynak
ketten feküdtünk már s a fájdalmak elődalogtak,
hitted-e, hogy a fiút, akit szorít a pántos pólya
a mindenség szorítja majd s a sorsod is eldalolja?*

*Mama, ugye szép, hogy a szívecske, meg a kisököl ikrek,
így növekednek, s nem az ökölnék, vitéze lettem a szívnek.*

És e néhány sorból is látjuk: nem akármilyen vitéze lett a szónak! Éppen születésnapján jó ezt idéznünk, amikor a két költő fia által halhatatlanságba emelt Édesanyára, Vas Erzsébetre is emlékezünk.

(Elhangzott Iszkázon, 2002. július 14-én)

(Új Horizont, 2003. 1. sz.)

In memoriam Szécsi Margit

Tüntetek a halál ellen. A halál ellen fölvonulok. Pedig nem lesz már több déli óra, amikor ott találnám az Angelika márványasztalánál. Vers, kávé, cigaretta. És az árulások leltára ki-mondva. Nem lesznek ilyen déli órák. Csak a Csillagos Golgota sötétje, s az *utószó aranykora*. Tüntetek a halál ellen. Mert Maga Elő. Elő – hiszen Halott! „Semmi se él (csak a halott) a szökevény / Érintsd meg, Emlékek Ura...” Őt, aki láng-nyelvvel jött, láng-ritmusokkal, s perzselő igéit, igazságát „szárnyas lovaira” – verseire bízta. Nem lehetnek róluk érvényesebb szavaink, mint saját ítélete: „Az örök külvárosból jöttek fel az emberi jussért: hozzájárulni az Egyetemeshez, Csillagrokonuk a Dózsa György-alkotta blues, s a gyimesi rock. Így világolnak alázatosan és büszkén legjava nemzedékemért.” De tegyük csak ki azokat a felkiáltójeleket, a megcsalatott, átvert, „télbe-herdált” nemzedékekért! És a kufárokkért meg a csókos árulókkért! Panaszolta, jelentette őket a Glóriák Urának. Fényrojtok a déli márványasztalon, szigorú mosoly az arcon. Itt van s Fönn jár. Hangját hallom, dalait mondja, éli „a világ női vagánya”. Villonosan, Samu király szárnyaival repülők – föl a Holdra. És vonul kopár tereken Kassákkal. Egy planétás lemez fekete márványából sugárzik elő az ige; a fejföltartott büszke vándorok jussa; „elmenni nyomorultul, / visszatérni ragyogva.” Örökre a baráti jó parolákkal, de nem az elédesült cinkosokkal. S mindörökké az egyetlen méltó társsal. Élet és halál ikerözvegyése ím kozmikusra vált a megzengetett Szerelemben. Mert volt *vonzás*, volt és van *kivirágzott kéz*, ami felejthetetlen. Született az ikrek jegyében, májusi Pünkösdek vasárnapján. Meghalt november havában, Ady Endre születésnapján. De tüntetek a halál ellen. Nem búcsúzom, Margitka! Mert védtelen arcának fényessége el nem múlik.

(Hitel, 1990/25.)

*Inkarnáció bronzban**

Itt, az égig emelkedő falak négyszögében oszlopfőn a fej, a Nagy László-herma, királyian, hogy most ide kanyarul még a honfoglaló fejedelem útja is. A szó igazi hőse íme föltámadottan. Bronzba-öltözötten, visszaköltözött élete utolsó földi színterére, Dunára néző ablakai alá. Itt a fejedelmi herma, s jogarosan az elpihenő bot is, mellyel itt lépdelt át árkokon, göröngyökön. Gyöngy-sétái, amikor csak lehetett, vitték a Dunához, s az átkelő kishajón Margit királylány szigetére, ahol „rikolt neki asszonyhangon a páva.”

Lassan tizennégy éve lesz, hogy 1990 januárjának legvégén, Szécsi Margit kérésére – kinek még életében gondja és óhaja volt: itt, e téren lássa, láthassa társát – valahogy így kezdtem mondanómat, s most fiuk, Nagy András baráti hívó szavára folytatom a történetet...

És a térről hátrébb lépek a falhoz, ahol immár együtt vannak űk: *arccal a* – Fekete tengerbe siető – *Dunának*, tehát *arccal* ugyanannak *a tengernek*, melyről felejthetetlenül mindketten annyit zengtek. Együtt és megtestesülve itt is Vigh Tamás Mester, a leghűségesebbek közül való jóbarát domborművéen. Igen: *inkarnáció* bronzban, mert romolhatatlan ifjú arcuk most visszatért ide ragyogva ragyogni. „A nyurga, nyírott hajú Margit, a világ női vagánya” és a „didergő ezüstiú”, László utolsó földi hajlékuk, házuk falán, *arccal a Dunának* – s talán ránk is tekintve – fogadják a látogatókat.

Most persze mi odaképzeliük őket a negyedik emeleti, sarki lakásba, melynek egyik oldala már a mindenség mínuszos Észak-fokával érintkezett, s amelyről lejegyeztetett: „csupa ördögmuzsika a házunk, a huzat zenél.” Bár tudjuk: a gyimesi héjsza volt a kedvencük...

Am az erkélyről – a természet meghitt csodáira – ámulva lehetett nézni, így azok is bekéretőztek irkáikba, főleg Nagy

* Emlékezés Szécsi Margitra és Nagy Lászlóra, emléktáblájuk, Vigh Tamás bronz domborművének avatásakor Óbudán, 2003. december 9-én.

László naplójába. Szinte már fényes, kikeleti versek elvetett magjaiként, jó lesz idéznünk őket a decemberi hidegben: „A Dunán sirályok és hullámok villámlanak... a szigeti fakoronák egyre sűrűbbek, tömörödnek... a bodzák igen rügyesednek, rojtosodnak... ha nem figyelek, a tavasz észrevétlen itt lesz... vadevezősök hasítják a párát meg a fényt... kis hajók iparkodnak a Dunán... sok hajó ment el, hatalmas uszályok is... a nagy fehéreket is szereztem, a rézfűlűeket... este a a sétahajók villanyrózsásan, koszorúsan jönnek-mennek, ragyogó mesepaloták.” Különösen személyes lesz a vallomás, amikor a kis átkelőhajóról, a Babszem Jankónak nevezettről szól, mellyel annyiszor a királylányos Nyulak szigétét látogatták... „Ablakom szépen zöldell; vadszegfűim között már bimbós is akad... ezt a vadszegfűt nagyon szeretem... ablakomban gyógyul a rozmarin, zöldell, mint egy fácska, már nem hullatja levelecskéit... reggel megyek én is a műhelyembe... Margit majd varr nekem kötényt, zöldet, mint a mestereknek...” És ha egy versbe, egy nagyobb kompozíció világrahozatalába már szinte belebetegszik a költő, akkor a lenti műhelyébe menekül az íróasztal elől és boldogan kezéhez igazítja ügyes szerszámaikat. Van gyalupadja, vannak bognárkésztségei. Benéznek hozzá a kis ablakon a ház gyerekei, lófejet farag nekik a költő bácsi, gyöngyös nyakéket farigcsál-esztergál széplányok nyakába, vagy éppen nászajándékba, csillagot a karácsonyfára, ami alatt Margitka megfújja majd a lőrinci szárnyasfiú, Kondor Béla szájmuzsikáját. Ilyen időben jegyezheti föl László, amikor kinéz a ház tulsó, nyugati oldalán: „Tegnap este az újhholdat láttam a budai hegyek fölött, ragyogó és karcsú bölcső, tán megszületik benne a tél.”

Illik ez az adventi, karácsonyi természeti kép a két szuverén, saját világát kényesen őrző és folytonosan megújító poétához, akik egymás lélegzetében, emberi, szinte népmesei szép csodájában bátran és méltósággal éltek. Egymást s környezetüket is gyönyörű versekkel ajándékozták. Ihletadó műsájuk, magyar költőként nem lehetett más, mint a kor, ahol a „szimmetriásra tervelt világ” szörnyeivel s árulásaival szemben mindig virtuosos, tehát igényes és egyenes költői bajvívással a szabadságjussáért perlekedő ember oldalára álltak. Tudták, hogy *riadalmasan szép a soruk*. S ez a sors a Somló tövéből, Iszkázról, a faluszéli házból meg Pestszentlőrinc kültelki munkás világából kiszakadva sodródott

eggyé félévszázada. S e félszázadnyi esztendő fele is már a földben: Farkasrét temetőföldjében. Együtt és külön, özvegységben is mindig együtt, ahogy erről Margitka utolsó kötetei vallanak, szólnak, jajongnak László után, amikor már egyedül járja *A csillagos golgotát*. De a vonzás megmaradt, hiszen fiatalon a költészetre esküdtek, s arra, hogy a legárvább költő-előd, József Attila nyomán „az örök hiány köszörűjén tündökletesre élezett pengét” megcsókolják. S tudták, hogy ettől a hűségtől holtig nem menekülhetnek. Csak ennyi volna az ide tartozó szép meséjük, történetük...

„Két alak, egy férfi, egy nő...” Éltükben volt a fejükre vérdíj elég. S hallani: még holtukban is acsarognak művükre a korcs, szimatoló ebek. De mindhiába, mert ezüst szavaikkal „fővárosunk felett magasan halálbiztos hogy ők zengenek”. Verseik, akárcsak szép arcuk, a mi szívünkben romolhatatlan csillagok. Szécsi Margit írta egyik verslevelében Nagy Lászlónak: „mind ami lét volt: lenni megmarad”. Ez itt már cáfolhatatlan bizonyosság.

(Hitel, 2004/1.)

A halál kintlévőségei: emberek, halandók

BÚCSÚSZAVAK TAKÁCS IMRE RAVATALÁNÁL

Barátai kérésére most tisztetem szerint a Magyar Írószövetség és a magyar költők nevében búcsúzom Takács Imrétől: a címekre és rangokra fütyülő József Attila-díjas poétától; kerek évtizedig a Kortárs versrovatának kapitányától; a Közép-Dunántúli Írócsoport valahai, nagy álmú vezetőjétől, és az öntörvényű embertől, jóbaráttól.

Búcsúzom és méginkább búsulok a magam nevében. Emlékeimet elősodorva azokból az időkből, amikor őt magát is fiatalnak láttam. Fiatalnak és önfeledtnak. De láttam a gyötrelmek és sérelmek között is ritka tüneménynek, esettségében is delejes szívűnek. A sivár, szaharás magyar világban egyszer önironikusan chaplini, másszor meg reneszánsz embernek – egészen 65. születésnapjáig. Addig, amíg hirdetni tudta nagy lélekkel, hogy dolga lenne még itt. Dolga lenne: a kövekként egymásra rakott rusztikus szavakkal, és a kezébe illő szerszámokkal. Meg a szétomlott barátságok újbóli összefonásával: a korai halálok évtizede s nagy kaszabolások első esztendei után.

Kedves Imre, szeretett földim, Vas vármegyéből! Ahol – ennek éppen 30 éve – engedelmeskedvén a szülőföld hívásának, szolgálataiból arra is telt, hogy antológiás *Sor*-ba állítsad a kócos költősuhancoakat. Lássuk csak, mire mennek majd magukban, ezen az általad már oda-vissza retúrban bekóborolt rögzös pályán. Tarisznya, erdélyi váltáska oldaladon: Fehérvár és Szombathely között megolvastattak a kéziratok. Akik nem hulltak el az első lépcsőfokon, azok hamarosan a Kortárs szerkesztőségében is fölkereshettek már ismerősként, s az újabb versek veled ingáztak a híres *hadiúton*.

Morjébar vitaliter... mondja nagy megigazuló pillanatában Szent Agoston. Hittem, hogy a rádtört betegségből valami csoda folytán te is *életre haldokolsz*. Nem így történt. De az én hitem szerint mégis így: mert látom a Gondviselés ujjának lassú mozdulatát, amidőn fölrajzolta nevedet november utolsó napjának ablakára még a nagy telek előtt. Hangos zárásként, a második évezred

figyelmeztetően döndülő ajtócsapódásaként. Most már a megszenvedett idők után magad is *benedictus poetává* lényegültél, mint az angyali költő, Pilinszky, akiről tán a legszebbet te írtad, s vele is beglóriáztad a királyi várost.

És élsz, gesztusaidban, idézhető történeteidben. De leginkább mégis műveidben. Téveszthetetlenül és sugárzóan. Abban a hús könyvben: versben, regényben, esszében és eleven publicisztikában. Nem kevés és nem könnyű súlyú ez az opusz. Cipelhetik a hűségesek, bonthatják a jó szándékú felfedezők, fiatalok. S bizony lesz majd ámulnivalójuk! Erről magad is tudtál, még akkor is, ha keserves óráidban az egészet odaadtad volna egyetlen jó szóért, egy üdvöztető mosolyért, a nagytilaji fafaragó, Tőke Imre egyik „afrikás” idoljáért, vagy a ritka széki tánclépés öröméért. A szomorúság helyett erről kéne szólnom.

Történeteket ígértem, s mégsem háborítalak velük. Bérlett, ám bútorozatlan jó *budai szállásodon* kipróbálhattam a földre tett írógépen, hasonfekve milyen a versírás, milyen gerincegyenesítő! És láttam, milyen az, ha képeidre (a pikturákra) dőngtek a sznobok, de aztán te sértetten elzavartad őket, védvén *A falu bolondjának* művészi és emberi igazát. Pedig kellett volna az a kis pénz... És máskor meg csöndben fülelhettem a Duna pesti partján a Kortárs „verselkülönítőnek” is becézett földszinti, parányi szobájában, ahová rendszeresen betér hozzá Nagy László, és szeretetteljes évődéssel pákozdshegyi csigeredet vallatja, meg a világ görbült dolgait átkozza angyali szép fejével. Aztán a te dörmögésedből merít erőt, hogy feltornássa magát egy emelettel följebb, sárkányos bajvívásra, mondván búcsúzóul: no agyó, Dörmice úr, vigyázzon a borára meg a kése pengéjére! Akkor még létezett egy olyan *ÉS* nevű hetilap, ahol Nagy László képszerkesztő és főmunkatárs lehetett. Régen volt, tán igaz se volt, amikor a címloldalon még versek ragyogtak.

Az a nemzedék, az a csapat, ahová te szíved és ízlésed szerint húztál, égbe költözött, fiatalon. Kezdte a sort már 71-ben Kondor, folytatta B. Nagy, majd a dunántúli társak: Szabó- és Simon Pista még innen az ötvenen, aztán alig átlépve azon, Kormos, Nagy László. De még előttük a színészkirály Latinovits s hamarosan hozzá Szindbádosult a halál nyikorgó kocsiján a filmköltő Huszárik is. Sírtál értük eleget. Mint ahogy itt Fehérváron, nagy

emberi találkozásod után Pilinszkyért, és a legjobb barátért, Pesovár Ferencért. Nagy versben, megrendítő esszében búcsúztál tőlük. S éppen tíz esztendeje, hogy ott botorkáltunk Szécsi Margitka koporsója mögött, sűrű hóesésben. „Vége, már mindenki odaát van.”... „Itt a legigazabb gárda vész el” visszhangoztat Nagy László után, de mégis más hangsúllyal, borzongatóan.

Vigaszunk az lehet, hogy előre siető barátaid, jóismerősként fogadják személyedben a mi újabb veszteségünket. Te tudod legjobban, Imre bátya, hogy a halál kintlévőségei a nagy betakaruláskor találkoznak. Neked most már mindörökre *„szabad és kötelező visszafoglalni”* hazádat. A poklokat járt vers útján te is jártad a magadét. Az egyenest és a megcsavarodottat. Itt a földön. Nekem, a szintén pokolviseltnek, ezt kétszer is kötelező és szabad elmondanom koporsódnál: mi egymás közt mindent elrendeztünk, szóban, levélben, virágos dedikációval, parolával. Mondom ezt barátainknak is: holtaknak és élőknak. Nevükben és értük. Legyen békeség köztünk mindenkor, itt a földön. S immár a síron túl is.

Isten veled, Imre! Örök álmod s nyugalmad legyen!

(2000. november 30.)

(Árgus, 2000. 6.)

Kannás Alajos (1926–1999) *hazatért Kormos Kövei*

„Szeretném megérni az 1956-os forradalom ötvenedik évfordulóját, amikor is 2006-ot fogunk írni.” Ez a zárómondata annak a *curriculum vitae*-nek, melyet Kannás Alajos az oly régóta várt *Kormos Kövek* (Scorched Stones) angol nyelvű kiadása (1998) elé írt. Pontosabban a kétnyelvű könyv (magyar és az angol tükörfordítás) elején vallott *élete folyásáról* a Kiskunhalason született fiú, aki az 1948-as kényszerű emigrációját követően, nem akármilyen európai kalandok után, egészen a Csendes-óceán túlsó partjáiig, Los Angelesig jutott. De a véletlen, csak költőket megillető sorsszerűséggel úgy alakította életét, hogy a rövid időre felcsillanó magyar szabadságért 1956-ban mégis tenni tudott, mert „a Bécsben tanuló, volt amerikai katona valóban kiáltványt írt és fordított angolra Győrött, ki-be járkált a havas határon a szovjet tankok gyűrűjében, látta az elesetteket, hallotta a menekülők sóhaját és az elfogottak sírását az osztrák éjszakákban. Igen, a Bécsben tanuló, volt amerikai katona pontosan tudta kezdettől fogva, hogy a bádögfejű washingtoni hatalmasoknak az égvilágon semmi közük nem volt Október 23. tisztítótűzéhez, bár a bukásban feloldozhatatlanul bűnösök maradtak.”

Tehát itthon járt, így lett a forradalom költője, s verseivel pedig haláláig egyik leghűségesebb ébrentartója. A forradalom kártartikus történéseiből és a leveretés majd az árulás gyalázatából élethosszig kapott delejes ihletet, de fő művének *kormos kövei*, akárha tűzhányóból lökődtek volna ki, már 1957-ben a római *Katolikus Szemle* kiadásában feszes ciklusban, az éppen 56 versből könyvvé rendeződtek. Ez volt a *Kormos Kövek* első kiadása.

Aztán ama kövek hosszú időre mélyre ásódtak, rejtekeztek. Nehéz leírni, de talán a magyar költő és az amerikai pszichológus kettős alakjában létező konok férfi jóvoltából is, aki még az emigrációból is emigrált. Ez is magyar sors. Nem is keveseké. Mert a „Magyarok tartsunk szét!” felirat szakadatlanul ott lobbogott a képzeletbeli zászlókon, időtől és helytől szinte függetlenül.

Kannás Alajos nem kedvelte a harsányságot, mert tudta, hogy neki csöndesen is igaza van.

Szomorú most leírnom: hát mégsem érte meg az 1956-os forradalom ötvenedik évfordulóját, ahogy áhította. Idén május végén, 73 éves korában érte a halál Los Angelesben, hazájától, szülőhelyétől, Kiskunhalastól távol, ahova pedig annyira készült, legalább egy szép irodalmi estre, költőként „ragyogva” visszatérni. Tavaly nyáron még örömmel elfogadta a meghívást, jelezte is a halasiaknak, hogy jön-jön valamikor ősszel, de aztán mégsem jött.

Azon a Könyvhéten járt itthon utoljára, a Vörösmarty téren találkoztunk. Megszégyenített bizony, amikor a már megvásárolt kötetemet tolta az orrom elé, hogy dedikálnám egy ismeretlen halasi – Los Angeles-i költőnek, akit a Magyar Írószövetség éppen aznap fogadott tagjai közé. Most már végleg a költészetnek él, mondta, befejezi a félállásban űzött valamivel jobb megélhetést biztosító pszichológusi munkát, igazi nyugdíjas lesz, de nem nyugdíjas költő. Rendbe rakja a szanaszét publikált verseit és más írásait. Ezután már törődik azzal is, amit a legfontosabbnak tart életéből: jelet hagyni versekben. És nagyon várja az őszre megjelenő angol nyelvű *Kormos Köveket*, melyet Makkai Ádám chicagói költőbarátja fordított le kitűnően, minden rímét megcsinált, egyet sem ugrott át, sőt még az egyes versekhez jegyzeteket is készített, hogy jobban értsék a jenkit, így dicsérte, és méltán! a fordító nemes és áldozatos munkáját, vállalását. Bizony, meg kell lengetnünk kalapunkat Makkai Ádám előtt.

Jó tudni, hogy Kannást az Erdélyi Erzsébet–Nobel Iván szerzőpár még elérte a múlt év végén egy ihletett vallomásra, esszének is beillő interjúra, melynek címét egyik szép verséből választották: „A vers a jel, hogy egyszer mégis éltünk.” (A beszélgetés, másokéival együtt, az idén jelent meg az *Örökké itthon már e tájban* című immár a hetedik! interjúkötetükben.)

Ő aztán igazán alig kopogtatott itthon, de mindig megírta, többnyire emlékközzé s a magyar aktualitásokat is érintő szonettjeit, s közzétette őket az emigrációs folyóiratokban, újságokban, (1989 után már többször itthon is olvashattunk Kannás-verseket, de igazából nem sürgette és hajszolta mindenáron a hazai megjelenést. Néhányszor a *Hitel*ben is szerzőnk volt.)

De már jóval korábban üzent, bátorított. Úgyszólván mindenről tudott, ami itthon történt az irodalmi életben, politikában. *Ködösítés* című szonettjét a kinti megjelenés után dedikálva és megtisztelő ajánlással küldte el még 1986-ban, amikor megint zengett körülöttem az ég, hogy tisztán lássak, lássunk. Így zárja a verset: „...Azért az „októberi események” / mint megtagadott ősök csontjai // ott villognak a Nemzet tudatában / amíg egy újabb Nemzedékünk bátran / csak FORRADALMAT fog majd mondaNI”. Szóval – érthettem belőle.

Első nyugati utamon, 1988-ban aztán a véletlen szerencse folytán is olyan messzire mentem, hogy az Újvilágban mások mellett Kannás Alajosnak is megköszönhettem a biztatást és a figyelmet. Valahol Arizona és Nevada határán száguldva az éjszakában arra kértem, hogy mondjon néhány saját verset is, mert előtte Szabó Lőrincről, az általam akkor még csak alig ismert Fáy Ferencről és a fiatal Pilinszkyról, akivel elmenetelig jó barátságban is volt, szavalt. Csak hármat mondott el, amelyeket talán legjobban szeretett a *Kormos Kövekből*, talán azért, hogy a különös hangsúlyozásával a formai szépségeket is megcsillantsa, bemutatván a sajátos ritmikát, elegyítve a hangsúlyt az időmértékkel. Úgy táncoltak a jambusok, azzal a szép lüktetéssel, ahogy száguldó autónk üvegére vágódtak és elkenődtek az amerikai éji bogarak. A *Lyukas zászló* volt az első vers. Talán nem véletlenül, ha már rávettem saját versei elmondására.

*Egyszer a csillag hírdetett
megújuló világot
és tisztelték a kisedet
szelíd háromkirályok
egyszer megint csak csillag hozta
hírül hogy nyílnak új kapuk
a zászló-csillag volt a posta
csillagok helyén a lyuk*

Aztán a *Lábnymok a hóban* következett.

*A hóban apró lábnymok szaladtak
s mint szálldosó szalagnak
lány villanása minden lépés fénylett*

*de túl a térnek
kieggett sarkán megtorpant a nyom
s a golyóvert falon
megalvadt vér sötétlett
csak ennyi volt egy élet
s a hóban nem szaladt tovább a nyom*

És harmadiknak a *Kormos Kövek* legelső, emblematisz hat sorát mondta. Mintha hallanám ma is Kannás Alajos rekedtes hangján a *Holtaknak* szólót. *For the dead* hangzik az amerikai éjszakában, a magyar éjszakában, mert kétségtelenül akkor nagyon itthon voltunk, ahol értik még e verset, ahová Kannás Lajos jussa szerint végképp hazatért.

*Hiába mondog hogy hiába
bevésődtek a kor falába
mint közetbe hullt levelek
a mélyben élnek újra
s az idő lassan legyalulja
a rájuk zúdult hegyeket*

(Hitel, 1999/10.)

„A ... várakozás fölér egy győzelemmel”

VASADI PÉTER: NEM KÓ, SE CSILLAG

Az ötödik Vasadi-verskötet ciklusok nélküli fényes-fekete tükör; törekenységében is egyívűnek látszó mondat a legsúlyosabb emberi és művészi dolgokról. S ezért a mondatért lehet hitünk töretlen. Másképpen szólva: 70 vers, kitűnő (el)rendezésben és előadásban. Hovatovább azt tanácsolhatjuk az arra érdemes fogékony füleknek és szíveknek, hogy egyhuzamban, egy fáradt nap után, estéli lámpafénynél olvassák mohón végig, s aztán figyeljenek bele az éjszakába „talán az / éj ma foncsoros / sötétet lök elénk” – mondja a költő. S ebben a sötét tükörben nagy, belső, lélekszerinti nézelődés kezdődhet. Vasadi költészete – indulása óta – kitartóan ebbe az irányba mozog, araszol előre *Jónásaként cet-életének*, hogy hírvivő legyen a belső dísztelen világban. Az araszolás nem póz, szinte már álló kép, helyzet lett e költői pályán. Most a *Számvetés* című versében mindezt végérvényesen így fogalmazza: „*lassúságom fölfalta az / idő: türelmem mint / a vaskosár arcomra / ráfeszült, ma már bőröm / benőtte: mérem magam / a nulla pontokon, rajtuk / csikordul a világ is*”. Rónay György az 1971-es *Magunk kenyerén* antológiában Vasadi versei elé ilyen, azóta csak érvényesebbé váló sorokat írt: „Mire megszólal – olyan lesz a hangja, mint senki másé. Rekedt, mély, nyugtalanító: vagy fényes és lobogó. S olyan látomásokat közöl, amelyeket csak ő látott: ez a magánosan repülő”. Ekkor 45 éves volt, első kötete csak 1974-ben jelenik meg, de az elmúlt szűk tíz esztendőben még négy követi. Közben két kötet kitűnő prózát is publikált (*Tűzjel, Az ember reménye*).

A feltűnően kései indulás, így a nemzedéktelenség – ma már a pálya magasából úgy látszik – előnnyé változott. S valami kegyelem folytán Vasadi kortalanul fiatal költő- és férfiarc viselője maradt. Talán mert a csönd oly sokáig megkímélte: kimaradt a nemzedéki tülekedésből s távol a favorizáltak lihegésétől a lényegre koncentrálhatott. Szigorú aszkézisben faragta önarcképét.

Ebben az új, ötödik kötetben már fokozhatatlan biztonsággal van jelen minden eddigi szakmai erény, amit eddig – néha görcsö-

sen is – bizonyítania kellett vagy illet Vasadinak. Ez a bizonyítás elsősorban saját magának szólt, de nem volt öncélú. Sokkal inkább a megértés misztériuma és a végiggondolás drámája zajlott. És az elfogadása meg a vállalása: hogy szólnia kell a csend, a megrendítő lelki készültség után, amely Vasadinál a gyötrő kétséget és az illúziótlan tisztességet jelenti. Ki tudja mondani: „*nővő sötétben ára nő / az igennek és a nemnek*” (*Álom*) S azt is: „*Behátrálok a falaim közé, nekifutni / a fülledt sivatagnak*”. ... s ebbe a *sivatagba* meglehet „*Reménytelennek túl korán*”. A dilemma – költői és emberi – nem csekély, mert minden személyes él ellenére sokaknak kínálja kételyeit, választási alternatíváit ez a gyötrődő, labirintusából állandóan fény felé igyekvő költészet. Korábban már tettünk említést Vasadi prózaköteteiről, ahol novellákban, esszéikben, cikkekben, tárcákban és rövid elmélkedésekben hasonló utakat jár be, mint sugallatos verseiben. Azonban a versek Vasadinál igazi lelki és filozófiai koncentrátumok, s mégha a képek megcsitulását is észlelnénk ebben a könyvben, meglehetősen nehezen adják meg magukat a felületes olvasónak. Vasadi különös képisége, filmszerű vágásai, szabálytalan légzésütemei és pulzálásai együtt adják az átlényegített valóság képzetét. Ezért is meglepőek ebben a kötetben az olyan reális motívumokból építkező versek, mint a *Peremvidéken*, *Itt*, vagy az iróniába átcsapó *Vasárnap*. A külső tények, tárgyak és tájak a belső tájba való transzponálása – méghozzá szokatlan kép-eredeztető voltukban – Vasadi költészetének eddig is sajátos fazont és értelmet adtak. (Rába György alapvető tanulmányában erre is föl hívja a figyelmet.) Bizonyságul két példát hoznék föl: „*de csak a csend rácsárnyékos háta / remeg, ahogy rásújt a villamoscsikorgás*” (*Imádság*), és a másik: „*A falhoz egy gereblye hátgerinc / támaszkodik s vasujjain mereng*” (*Kerti jelenet*). Azontúl, hogy antropomorfizálja az élettelen, képes lelkiséggel is felruházni a látszólag kopár jelentést.

Eddigi köteteiben még soha nem törekedett ily pontos – szinte definitív – megragadására a költészetről érzett és tudott saját nézeteinek. És soha nem is tulajdonított nekik ilyen fokú jelentőséget. A mesterség tudása, tisztelete és a magyarázhatatlan váratlanságok, melyek egyként foglalkoztatják, több összegző versben megtalálhatók. Vasadi választ kíván adni az önmaga által föltett

kérdéskörre: mi a vers, honnan jön váratlan csodája; mi és hogyan lényegülhet verssé. Ha nem tudnánk, most segíteni akar, helytünk is értelmezést nyújt, de nem publicisztikusan, hanem a profi költő zavarbaejtő vallomásaival. A nyitó vers *A költészet* címet viseli, s benne nyilvánvaló ambivalenciák sorozatában határozza meg tárgyát: „*Madárszárny villanású és dörög... Suhog, pedig vén vasbatár... Simán göröngyös... Titok, titok. Nyilvánvaló*”. A *Mesterség*-et saját praxisából így vezeti le: „*az élmény fölszínét / nyugodtan félretolni / eltörni fűrge képeket / akár a hurkapálcát: / szó kell, nem villogás...*” Hogy milyen szavakra gondol, egy másik verséből igazolható vissza tételesen is: „*Csak csontszegény szavam / tud illatozni / a dús szó elrohad... legyen egy szó a vers / talán lehelni kellene / éposznyi szótagot...*” A könyv záróköveként olvashatjuk a címadó művet, amelyben az emberi létezés az alkotás (építés) többletével, a bármikor megtörténhető csodával dúsitja föl. Úgy zár, hogy örök várakozásra nyílik: az ember reményét tudatosítja: sem a bukást, sem a kudarcot nem tartja idegennek, csak átmenetinek. Innen a biztatás, hogy mindezzel – ha józanul viseljük – együtt élhetünk, mint három nagyszerű portréversének hőse (Petőfi, Bartók és Teilhard de Chardin) is.

Ebben a megrendítő kötetben tapasztalásai éveire visszanézve így összegez: „*Barátaim! A fületekben doboló várakozás fölér egy győzelemmel*”, s ehhez társul a keresztényi üzenet szelíd impreratívusza: „*Arcotok egy vereségbe beletartani*”.

Vesztésre álló majdani győztesek – akik erről még semmit se tudnak – Vasadi Péter fényes-fekete tükrében megigazítják szívüket, s talán a szeretetre gondolnak. (*Szépirodalmi*, 1984)

(Könyvvilág, 1984/5.)

„Engem hívtak Fábián Zoltánnak...”

Valamelyik égaréből le-lenéz ránk, kezével felhőket hessent, ha régtől fáradt szemei elé úsznak. Mert *látni akar, látni!* – odaadó figyelemmel és szeretettel...

Aztán megborzong és száját szigorúan összeszorítja, mikor át-süvölt hozzá valami csillagközi, enyhén kajánkodó kérdés.

– „Leszünk-e olvasó nép, Zoli? Leszünk-e, akarunk-e valaha is...?” Hát erre nincs felelet, csak a táskairógép tapintatos, de kiertartó morzejelei visszhangoznak az égboltnyi sükettség hideg termében.

Aki ír, az melegszik, szívét dörzsöli, emlékezetét fényesíti közben. A szóközökben is. Két gyors leütés között, mint két kottafej közt érzi a muzsikát is, a dallamívet. A száj már nincs összeszorítva, talán dúdolgat. Egy kedves népdalt vagy egy Kodály-kórust. Mindez függ a Nap-Hold-Föld-állástól is, s ez most nem fantasztikum, üzeni a Csillagásznak és a csillagok költőinek, elbűvöltjeinek. Vegyétek csak elő a távcsövet, barátocskáim!

Ott fönt, nagyon magasan már éppen egy tucat éve készül az a bizonyos nagyregény, amit még *itt a földön*, – vázlatpontokban – nagy kockásfüzetébe, szép írásával bejegyzett. A napi sürgősebb teendők árnyékában! Szóval csak úgy a margóra.

Most ülve rohan. Isten titkára végre szabadon önmaga titoknoka is; „önző” időmilliomos, de szolgálni akaró, mint Tolsztoj Leó, a gróf, s mint a Trilógiát író Móricz. Elmúlt bizony tizenkét esztendő is, s már nagyon a vége felé jár mondandójának. És barátaim, ha hiszitek, ha nem, neki sikerült, *persze onnan föntről!* megörökítenie még ezt a gyötrelmes, vajúdasos, és nem tudni mit szülő időt is, amelyben mi itt gázolunk, fuldoklunk! Csak éppen fölmutatására képtelennek bizonyultunk.

Megengedi, hogy irigykedjünk csöppet, ha már ez a végzetesen elrendezett helyzet, ez az irdatlan távolság, ez a rálátási pozíció (lásd regényelmélet!), másképpen szólva: *magasles* adódott. No, meg ilyen csillag-szomszédok, a hajdani szívbeliek közül! Ők az első lektorok; irgalmas és irgalmatlan kritikussai a regényfolyamnak. Elsőül Simon Pista, aki már húsz kerek éve bakonyalji bujdosóvá lett. Aztán a leányfalusi szomszéd, a drága Puszt

Sándor. Meg a kihajtott fehér ingben lobogó Ratkó Jóska, aki lám, mily bölcs előrelátással és félelmetes megérzéssel neki ajánlotta *Törvénytelen halottaim* című veszedelmes versét! Mintha tudta volna, hogy az újkori barbarizmusnak Zoli lesz az egyik áldozata, szó szerint is: *törvénytelen* halottja. Ott fekszik majd roncsolt testtel a „holtak deresén” a szentendrei út májusi fénymaszatában...

És a három költő, a három nagyon is különböző habitusú és tájékozódású szomszéd itt-ott betoldást javasol: látni akarják a hűséges, „puli-természetű” embert győztesnek, esendőnek. Aki szinte mindent és mindenkit beterelelt a jó ügyek karádjába. S ha kellett, még alázkodott is, de bokaharapásra is képes volt. Akit persze olykor „átvágta” kedves szélhámosok, s az irodalom peremén grasszáló, megnemértett lovagiatlan akarnokok. Próbálták a kenyérükre kenni adáz csirkefogók is.

Zoli látta ezt. Író volt, figyelt tehát. Figyelt az esendő Emberre, akinek három eltévelyedése után is adott még egy utolsó esélyt. És kölcsönt is, amit soha nem látott viszont. Cserébe nyelhetette vissza hirtelen dühét... mesélgette Pusztá Sándornak a leányfalusi templomkertben, így remélve némi penitenciát, melyet elnyert, ha legközelebb a szigorú szeretet ösvényeit választaná...

Ment és ment szakadatlan. Úton volt mindig; általában elérte a reggel induló vonatok legutolsó kocsiját. Talán irdatlan nagy táskájának súlyos felhajtóereje repítette: csoda, hogy nem vétette el a lépcsőket! Ment talán azért is, hogy minél kevesebbet legyen a komor Bajza utcai székházban, ahol mindig fekete zászló leng a homlokzaton.

Az alföldi vidék volt az ő Bakonya. De nem bujdosott, hanem vívott, pörlekedett. Néha mindezt angyal képpel, és nem ajtón, de kulcslyukon besüvöltő Botondként tette, ha éppen egy agyonütni szánt tehetséges író védelmezett valamelyik megyei hatalmasság trónusa előtt (az írónak korábban lakásért, állásért már kilincselte), de most – védelmezte! Mint ahogy könyvtárat és könyvtárosát, az első olvasótáborokat szervező pionírokat, gyanús eszméket terjesztő siheder költőket, szociográfusokat pártfogolt...

Valahol mindig ott cikázott Abaúj- és Békés megye között, mint egy hajdani vándorszínész, garabonciás. Biztatott, bátorí-

tott, avatott, kitüntetett. És időnként összefoglalta és elrendezte a világot. Aztán mosolygott egy-egy fárasztó hét után otthon, családjá körében, hogy milyen könnyű és milyen szép is ez. Ebben a mosolyban volt az ereje. Ezzel az előzékeny mosollyal közlekedett. Utak, ösvények és ajtók nyíltak előtte, bár ő adott mindig elsőbbséget. Ismerte az ember és ember közti, tehát a lélekszerinti közlekedés íratlan szabályait. És nagyon csodálkozott, majd felháborodott, ha mások, más szabályok szerint törtettek, gázoltak át értékeken. Mindenben!

Isten titkára most.

1981-ben, ama viharos írószövetségi közgyűlésen, a lengyel szükségállapot (hadiállapot) bevezetésének napjaiban – a választmány akaratából – léptem helyébe. Pontosabban: próbáltam helyébe lépni. Zoli már előre jelezte, hogy kordedvezménnyel nyugdíjba vonul, hogy ama jegyzőfüzet margójára megírja azt, amire eddig nem jutott ideje. Különben is: szolgált már eleget. De még minden vidéki írócsoporthoz elvitt, bemutatott, beajánlott. Akkor láttam, micsoda respektussal bír még azok szemében is, akik csak a fontoskodó, holmi renitens írókért pörlekedő lóti-futi titkárt látták benne. Intézmény volt. Madártestét titkokat (legtöbbször lektorálandó antológiák, új folyóirattervek, friss könyvek voltak a titkok!) rejtő táskája súlyosbította. Így voltak ők intézmény: Zoli és hatalmas táskája. Talán már leütötte az utolsó betűt, mosolyogva kinéz szemüvege fölül. Tizenkét évi munkájának végére tesz pontot. Ha lesz majd (és mégis) olvasó nép, nekik ajánlja, de ezt az ajánlást tintával írja föl egyenként és gyöngybetűvel, mint ahogy a címet is. Már régebben jól kigondolta s most halkán dúdolja, majd mintha népdalba kezdene: „Engem hívtak Fábián Zoltánnak...”

(Cingár Herkules, 1996)

„Ararátlanul”

SÜTŐ ANDRÁS: A LŐTT LÁBÚ MADÁR NYOMÁBAN

Rodostó, Zágon, Marosvásárhely, Pusztakamarás, Sikaszó, Budapest... úgy írom le e helységneveket, hogy tudatában vagyok: még leírhatom. S ha csak tehetném, amolyan lámpással közlekedő kalauzként, fordított sorrendben is bekiáltanám a beszédes állomásokat, megállókat az európai éjszakába, sükettségbe. Természetesen magyarul. Másképp nem látnám értelmét e képzelgésnek.

Mert véletlenül „kalauza” lennék Sütő András új könyvének, pontosabban az *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* mögé rendeződő folytatásnak. Nagyon helyénvaló, hogy a magyarországi kiadás most együvé fogja az 1977-ben megjelent nagyszerű esszeregényt és a sors kegyetlen rendelése szerinti híradásokat, melyek fölé Sütő ezt írta: *Levelek a Hófehér toronyból*. Azt mondanám, a múlt idő az előbbi regényt – bármennyire is elszongultunk varázsán, eltűnődünk parainesis-es bölcsességén – nem hagyta jóvá, nem ütötte rá történelmi pecsétjét, hanem „kiegészítést” javasolt, s megíratta ezt levélesszék, keserű zsoltárok formájában. (De tán már a kényszerű folytatás folytatását is látjuk...!) A könyv előszavában Sütő így ír: „De lám, az élet nem igazodik poétikus kérelmekhez és könyvekhez. Erdély hegyei közül s a balladási folyók mentéről elszólitja rendre, számolatlanul e földnek szülötteit. Elparancsolta könyvem kicsi hőst is. A nyelvi barangolást tehát nem folytathatjuk ott, ahol abbahagytuk. Szavaink gondját a búcsúzás gondja váltotta fel; az öröknek hitt közelséget a távol, a közös hajlékot a várakozás fehér tornya...”

Kilenc írás iramodik hát e fehér toronyból Cselényi Lacika után, kinek egykoron Szavaink Nagyfejedelemségéből az *Egész jussa* volt ígérve. Aki a nyelvi kavicsgyűjtés első metaforáját így kiálthatta világga: „Szárnyad vagyok, Nagytata!” Bizony a szárnyként széttárt gyermekkezekre mennyi repülnivaló várt volna ott, a szavakat faggató, képbe sűrítő Nagypapa mellett. S ő most az évek távolából csak ennyit tehet hozzá a gyermeki szárnykinevezéshez: „Rég volt. Elhagyott a szárnyam. Olyan messzire szállt,

a képzeletnek is útlevelet kell váltania, hogy nagyritkán együtt lehessünk.”

A síkaszóí és a pusztakamarási közös emlékek „leveleit” úgy írja és éli Sütő, hogy közben érzelmeinek ura, tekintettel van a gondolatban kézen fogott Címzettre is, hogy értse, s jól értse mondandójának kényes egyensúlyát: a felelősséget. A levelek (a zordabbra fordult időben) a boldogan megszerzett szavak forrásvidékén is időznek. De gyakrabban és keserűbben szólnak a pusztuló nyelvről és a magyar kisebbségről. Már-már zsoltárosan, kápolnafalakra írhatóan, a hargitai fenyők sírásához igazodva. Mert azok a „kilenc káplánszoknyások” ott hajladoznak a síkaszóí ház körül, ott állják a zord szelek vallatását: a „hóhérló időt”. Mit sejteth ebből a lassan ifjává növő gyermekember – aki bátorságot meritendő gyakorta járt Nagytatával medvelesre –, hogy mostanság a mindennapi kenyér és a félelem közé egyenlőségjel került? S tán azt is, hogy az ijedelmet sem lehet már ésszel elkerülni? Ne válaszoljunk most a régtől tudottakra. Hiszen a pusztakamarási szülőknél tett látogatások oly elevenen hozzák elő az anyanyelv és a megmaradás gondjait. Az író az otthoni intenciókat, rövid „helyzetértékeléseket” tovább jelenti a „nyírfamagonc” unokának, s tovább az olvasóknak. Mintha csak az *Anyám könnyű álmot ígér* vagy az *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* kamarási oldalai folytatódna e kötet utolsó írásaiban. Azt olvashatjuk például: „Ha akármely oknál fogva egy nyelv félelemmel fertőződik meg: életritmusa lelassul, önvédelmi ereje megfogyatkozik. Testét ellepik az idegen szavak, saját szósejtjei ellanyhulnak a szaporodásban. Látása romlik, sorvadásnak indul tehát csodás képessége: a láttatásé is.” Majd egy grádiccsal még magasabbra lép Sütő a felismerésben, mikor így ír: „A megfélemlített nyelv egy idő után a hazugság áldozataként is elparentálható: meg kellett halnia, mert nem volt bátorsága az igazat mondani. A nyelvnek, szegénynek? A hordozóinak inkább.” Kemény a vád, és kétélű egyszerre. Szól a megfélemlítőnek, és a könnyen megfélemlíthetőnek, akik csupán „az áldozat riadt némaságát” viselik. E romlás geneziséét, igazi meglepetésként, az 1970-es keltezésű *Deltanaplóban* olvashatjuk. Az anyanyelvéből egyetlen szót sem öröklő Aljosának az idő nagy árján keresztül válaszol a síkaszóí Deák bácsi. Testamentumos kérdése így szól: „Forrásnak a vize, téhennek

a teje elapadhat. De gyermeknek az anyja szava, nyelve?” Sütő dédapától is emígyen hangzik az unokának átadandó ige, miszerint a nyelvet „úgy őrizték, mint a terített búzát”. Legkivált oly időkben, mikor „a varjak nyílt rablási szándékkal, fényes nappal, Európában” ott keringnek a búza fölött...

Persze van másféle, magasan szálló madár is: a *lőtt lábú* kamarási gém, amely a Sütő Andrást köszöntő versbe szállt, hogy a metaforát Illyés a közös gond jegyében, e „kristályos versminiatúrában” felerősítse. Csöppet sem véletlen, ha ez a nagyszerű verselemző-esszé címül kínálkozott, mert kifejezi „tisza-fatömör lényegét” e szerintem legszebb, legszívszorítóbb Sütő-műnek. „A ki-látástalanság tökéletes képe” itt már túl a metaforákon, az illyési fosztóképzős szavakkal is leírva: cáfolhatatlan beszéd. Epp ezért lehet esélyünk a csodákra, a *lehetetlen* sugárzó erejére. (Szépirodalmi, 1988)

(Könyvvilág 1988/5. sz.)

Levél Kányádi Sándornak

Kedves Sándor!

Ezt a levélforma-töredéket most *el nem küldöm*, táviratként *föl nem adom*, mert Tőled hallottuk mindannyian, hogy „vannak vidékek ahol...” Tudjuk már csaknem két évtizede, s tudom magam is, aki először 1972-ben parolázhattam Veled, mikor első gyűjteményes köteted, a *Fától fáig* megjelent, s jóvoltodból birtokosa lehettem, s mint azután is, ha kellett, hát kézírásoddal kiegészített-kiigazított köteteidnek. Csak egyszer viszonzozhattam őket méltón, a Jékely fordította Széchenyi *Napló*val, melynek első kiadásakor – közös örömünkre – gyönyörű és igaz mottót találtál zsögödi Nagy Imre *Önéletrajzi írásai* elé. Immár két évtizede tudom, hogy a hírvivők, krónikások és konok őrzők: tehát a költők legelső sorában vagy, az egykézen számolhatók közül – ez mára fényesen szomorú evidencia. E fényes napon is, amikor – bár hihetetlen – a naptár dátuma szerint 60 évet írunk és monduk neved mellé; a Teremtő éltesen és óvjon, kedves Bátyám, ott a legnehezebb strázsa-helyen, éltesse és óvja családodat, s mindenek ellenére népedet, székely nemzetségedet.

Szerte a világban, ahol csak magyarok élnek, ismerik verseidet, s ma különös erővel és szeretettel gondolnak Rád; még az erdélyi földről, közel- s távolra futók, menekülők is, kikről az „égő szekértábor” valóságos víziójában oly keményen szólsz. Legtöbbjük megértette, hiszen értük is „*cselekedtél*”.

Végezetül – vallomás: az elmúlt évtized nehéz óraiban micsoda erőt adott, hacsak annyit is idéztem Tőled, *harang-föliratod* első sorából, daccal és fohással: „*azért harang a harang...*” s kondukt tovább bennem a vers, mint égető, lenyelt könny. Vagy ismételhethetném kisiskolásod – általad elhíresült – mondását: „a vers az, amit mondani kell”.

Ma nem mi köszöntünk, de Te köszönsz ránk verseiddel, olyan borzongató csodákkal, melyek elől nem lehet kitérni, melyekben ott a felszólítás: *mondani kell!* És legvégezetül egy valahai versemmel szólnék, éppen tíz esztendeje a Tiszatájban volt olvasható. Ítéld meg, mit fogott rajta a szörnyű idő.

TÁVIRAT
KÁNYÁDI SÁNDORNAK KOLOZSVÁRRA,
A HOREA 48-BA

*...amikor a költészet a többféle megnemközelítés látványos
eszközeivel kussol a lényegről akkor te európa lélegzetében
és földünk felsíró sóhajaiban figyeled az egyetlen galambtollat
hol remeg legjobban hova nem száll le milyen víz hajtja szamos
zuhintóján miféle szél fújja bécsi utcák csöndjén és san francis-
cóban propeller örvényben külön már madártól külön a hazától
ideg- és galambdúcba hogy visszatalál-e...*

Nagy Gáspár

(Elhangzott 1989. V. 10-én a Vers és dal a Várban sorozat keretében
Havas Judit szavalóművész Kányádi-estjének bevezetőjeként)

(Forrás: 1989/10)

Beke György: *Éjszakai biciklisták*

„Nem bizonyos, hogy a regény az ő műfaja, az irodalmi szintű szociográfia letéteményese ő, és úgy tűnik, megújítója lehetne e műfajnak a romániai magyar irodalomban” – írta még 1970-ben Ilia Mihály, Beke Györgyről. Aztán az elmúlt esztendőkk a kitűnő szemű kritikus vélekedését, várakozását fényesen igazolták. Beke György riport-, szociográfia-, vagy akár interjú köteteivel a romániai magyar prózairodalom egyik tartópillére lett Sütő András, Szabó Gyula, Bálint Tibor és Szilágyi István társaságában. Ha valaki a romániai magyarság életéről akar hiteles képet nyerni, akkor én gondolkodás nélkül Beke György könyveit ajánlom eligazító kalauznak. Olyan kitűnő művekre gondolok, mint a *Magunk keresése*, a *Feketeügy*, vagy – Ady szűkebb pátriáját faggató, embert és tájat megszólaltató legújabb riportkötete – a *Szilágysági hegehupa*.

Az *Éjszakai biciklisták* Beke György negyedik regénye, a hatvanas évek közepén játszódik. Az író korábbi riportjaiból már jól ismert témát – az ingázást, az életformaváltás személyes és közösségi gyötrelmeit – ezúttal egy nagyobb kompozícióban járja körül. Három sors, életút köré szerveződik a cselekmény, de a három ember élete egyben a székely férfiak jelentős többségének mindennapjait is híven tükrözi. A rohanó korral lépést kell tartani, élni kell, munkalehetőségért a városba tódulni, a szívdobogást hatalmas gépek, hajnali munkásvonatok zakatolásához állítani. Ez nem könnyű dolog. Géza, a legfiatalabb ingázó – akinek zsebében már ott lapul az almérnöki diploma – képes alkalmazkodni a korhoz. A munka mellett óriási energiával tanult. Míg társai, falubéli barátai kártyáztak, szórakoztak a fapados munkásvonaton, ő ott is bújt a könyveket, a vasárnapjait is föláldozta. Már komoly ígérete van, hogy lakást kap a városban, s ezzel vége szakad a fárasztó utazásnak. Ferenc, aki felnőtt fejjel kezdett ebbe az életmódba, egyszer már a nehéz időkben „magas polcon” volt. Ifjonti hévvel részese, végrehajtója az ötvenes évek túlkapásainak, amit mai napig sem bocsátanak meg falujában, sőt közvetlen családjában sem. Megkeseredett ember. Bezárult lélek, akit talán egy régi szerelem feléléde réntana újból a napvilágra. De az a lány,

akit a mozgalmas idők hamis szavára inkább, figyelve elszalasztott, már mostani ingázótársa, József felesége. És a dolgok változtathatatlanok. Ferenc és József között csak a gyűlölet nő, míg hajnalonta és késő este nyomják a pedált, s talán egymás gyilkosaivá lennének, ha Géza nem lenne velük. Íme előttünk a három biciklista. Viszik magukkal a falut, hozzák a várost. Állandóan úton vannak, az igazi megérkezés minden reménye nélkül. Az utazás már álmukat is kisajátítja. Az író egyedül Gézának ad lehetőséget a boldoguláshoz.

Beke György a három főalakon kívül sokféle pillant. Éles, filmszerű vágásokkal montírozza egymás mellé az átalakulóban levő falut és a gyári környezetet. Mindezt szociográfiai hitellel teszi. Mondhatnánk, hogy egy regénnyé konstruált nagy riportablót látunk, amely mégsem igazi regény, mert bármily paradoxnak is tűnik, ez a tiszteletet és bámulatot érdemlő valóságismeret most a regény egynemű, és elvárható „megemelt” közege ellen dolgozik. Sokszor a mellékfigurák egyénítése sikerült jobban, mint a fentebb említett három főalaké. S így érezhetjük emberibbnek, és egyúttal drámaibbnak Tarajos főmérnököt, vagy Péter Antika kiszámíthatatlan tragédiába helyezett alakját. Ezen észrevételek ellenére, végig izgalmasan bonyolított, szépen megírt művel van dolgunk, amelynek értékét a témaválasztás egyedisége is növeli.

Beke György igazi szépírói rangját – véleményem szerint – az eddigi regényein túlmutató és pótolhatatlan riport-könyvei adják. Minden esélye megvan, hogy ezekből hamarosan megszülessen a várt nagy összegezés. De kell-e azt majd feltétlen regénynek nevezni? (*Dacia*, 1975)

(Magyar Hírlap, 1975. szept. 26.)

Három bekezdés (a 75 éves?) Sánta Ferencről

1. Kállósejéni olvasótábor (1973. június 18–30.)

A táborba Ratkó József, a végeken hadakozó, szegényekért perlekedő költőbarátom hívott meg kiscsoportvezetőnek. Süvölvény, de itt-ott már nyomdafestéket is pazarló poétaként ezt igen nagy megtiszteltetésnek vettem. És azon a nyáron, nyilván Ratkó biztatására, Sánta Ferenc *Isten a székéren* című könyve lett a „Bibliánk”. A Kállay kastély (akkor tanyasi kollégium) hatalmas fáin alatt nyílt tekintetű tizenéves fiatalokkal olvastuk a novellákat, elbeszéléseket, és aztán napestig vitatkoztunk a világ dolgairól. Mert Sánta írásaiban, mint a Bibliában, minden lényeges benne van. Ilyesformán talán egy tanyasi kislány fogalmazta, én meg csak bólogattam, bizony, hogy benne... Ezeket a Sánta-írásokat igazából én is akkor olvastam s éltem újra. Tökéletességükről, a lélek mély vizeit felkavaró hatásukról ott, abban a környezetben győződtem meg igazán. A tábor végén minden gyerek ajándékként megkapta a zsebkönyvtári kiadást. Az én példányomat valamennyien dedikálták s beleírták azt is, hogy honnan jöttek: Újszóllóskert, Perked, Geszteréd, Balkány, Abapuszta, Butyka-telep, Czukker tanya... Most is izgalommal mondogatom a különös hangzású helységneveket. Vajon, most merre lehetnek, s ha olvasnak még, mit olvasnak az akkori olvasótáboros fiatalok?

2. 1982 őszén (éppen húsz éve!) – hivatalos egyezmény keretében – az írószövetség titkáráként Arany János halálának centenáriumi ünnepségére utazhattam Bukarestbe és Nagyszalontára. Sánta Ferencet kértem meg, kísérjen el az útra, hiszen kicsit haza is megy, és beszéli a román nyelvet. Szívesen ráállt és hozta kedves feleségét is. Kalandos utazáshoz segített bennünket „húnyt mesterünk”, Arany János. A román írószövetség székházában tartották az emlékestet, ahol nagyon sok kitűnő román költő és író volt jelen (köztük Jebeleanu is, aki nagyon kedvesen Illyés Gyula barátja felől érdeklődött!) s természetesen az akkor ott élő bukaresti magyar írók teljes létszámában. Még elmondhattam emlékező beszédemet s Domokos Géza (akkor egyik alelnök) volt

az alkalmi, de pontos fordítóm. Még elhangozhatott a kétnyelvű versműsor is, benne a nagyon is áthallásos Walesi bárdok. De már az ünnepi asztalnál finoman jelezték vendéglátóink: azt tanácsolják, ne menjünk Nagyszalontára, inkább szerveznek valami más utat. Például nézzük meg a moldvai kolostorokat stb. Ferenc elé csúszttattam a három nyelvű (magyar, román, francia) egyezmény szövegét, melyben írva volt, hogy Nagyszalontán másnap koszorúzzunk és résztveszünk az ottani megemlékezésen is. Ferenc kitűnő románsággal és igen hatásos, mondhatni szenvedélyes előadásban megértette a román írószövetség főkorifeusaival, hogy nekünk mennünk kell, mást nem tehetünk, erre kötelez bennünket az aláírt írószövetségi egyezmény... Bár a román kollégák előbb hallatlanra akarták venni a mondottakat, majd ingatták a fejüket, hiszen feladatuk az volt, (ha tetszik: az igen magas helyről jövő pártutasítás szolt így!) hogy akadályozzák meg az utat. Szóltam a magyar nagykövetnek, Barity Miklósnak, aki becsületére legyen mondva, bátor volt és segített. A követség kocsijával elugrottunk a szállodába a legszükségesebb holmijainkért, ő pedig egy hamarosan induló (aznap utolsó) repülőgépre szerzett három jegyet. Bizony elég udvariatlanul leléptünk a fogadás közepén és így még éppen elértük a belföldi „lélekvesztőt”: a nagyvárad repülőjárdat. Addig a nagykövet úr odaszólt kolozsvári konzulátusra, hogy másnap reggelre a váradi szállodánkba hozzák a koszorút, szép hosszú nemzeti színű szalagokkal, és vigyenek ki Nagyszalontára. Szóval: álljon egész nap rendelkezésünkre a konzulátus kocsija. A konzulátus derék titkára, Rudas Ernő (1990 után nagykövet) volt a leleményes és cinkos bonyolító. De a lényeg: a repülőn elég hamar észrevettük, hogy rajtunk kívül igazi utasok alig vannak, csak éber figyelők, azaz szekusok terpeszkednek, s úgy néznek ránk, mint veszélyes terroristákra, akik valami Arany Jánosért hepciáskodnak itt s Toldi Miklósnak hiszik magukat. Volt egy kis ajándék konyakunk, a hidegben igen jólesett. És ráadásul ez az ősrégi, talán még világháborút is kiszolgált szovjet gép vészesen imbolygott a ködben a keleti Kárpátok fölött, ahogy Ferenc döcögve mondta: érzed, súroljuk már a sziklákat... sejtem ám, miért is vagy olyan fehér! – és szorgalmasan töltögetett a műanyagpoharakba. Talán a feleségét is akarta nyugtatni: szinte harsányan és kihívóan nevetett a szekusok képébe. En meg

mintha a félelmemet is akarnám palástolni, olyat kérdeztem, amit talán nem illetett volna: mikor olvashatok már egy új Sánta-könyvet. És ámulatomra nem vette zokon a kérdést, hanem azt mondta, ide figyelj, no, éppen Nagyváradig, amíg a konyak is elfogy, meg a szekusok is... elmondok egy mesét. És elmondott egy nyomdakész, hosszabb elbeszélést, már-már egy kisregényt valami kivert, ám elpusztíthatatlan hűségű kutyáról. Azért nem mondom el ezt a szívszorító történetet (valami távoli hasonlóság van Déry Nikijével), mert abban reménykedem, ez leírva egyszer mégiscsak előkerül. Oly pontosan, hiba nélkül mesélt, hogyha történetesen Párizsig megy ez a rozzant tákolmány, akkor addig is elhallgattam volna. Alig vettem észre, hogy közben Nagyváradon leszálltunk. Megtaláltuk a szállodát is. Másnap Nagyszalon-tán csupán néhány Debrecenből átjött barátunk (Görömbei András, Imre László és Márkus Béla) volt jelen, amikor az írószövetség koszorúját elhelyeztük. De a szalag példaszerűen hosszú volt, később, amikor előmerészkedtek a szalontaiak, sokan vághattak belőle egy-egy kokárdára valót... S ugyan nem hívatlanul, de az ünneplők és főleg a polgármesterasszony nagy meglepetésére szinte rajtaütésszerűen bemasíroztunk a Városházára, ahol már a sokadik román kolléga méltatta Arany Jánost. Az ő nyelvteremtő Aranyukat! Valahogy kieszközöltem, s ebben a szalontai magyar művelődésügy derék emberei is segítettek, ha már eddig bátorkodtunk szökni, hogy néhány percet azért szólhassunk is az ünneplő gyülekezethez. Kérésemre, most Ferenc beszélt tömören és azt hiszem, igen emlékezetesen. Őszintén csodáltam a helyzet drámaiságához alkalmazkodó mondandóját, amely az anyanyelvhez való ragaszkodásról, hűségről szólt. Szegény szalontaiak, akik nem is sejtették, miképp jöttünk el mégis – (mert például Váradról se jöhettek magyar írók, se a magyar színház színészei... de még Gellért Sándort is visszatartották!) dörgő tapssal, nagy ovációval fogadták Ferenc remek és csattanós szónoklatát, amelybe két mondat erejéig ezt a kis kalandot is beleszótt. A világ nem dőlt össze... sőt a román ottlévő hivatalosságok sem voltak ellen-szenvesek, mintha méltányolták volna, hogy mégis, csakazértis eljöttünk. Igaz örültek, hogy hamarost megyünk vissza Váradra és aztán megint a lélekvesztővel Bukarestbe. A visszaúton inkább csak hallgattunk, s tán azon gondolkodtunk, miképp adjuk elő

a kétségbeesett román írószövetségeknek, hogy nem történt semmi rendkívüli... és tán Arany János bölcs jóváhagyásával is úgy döntöttünk: mi nem magyarázkodunk. Magyarázkodjanak ők! Hát nem magyarázkodtak. Ettől mi is nyugodtabbak lettünk. A hátralévő két napban Ferenc ritka önfeladtsággal mókázott, szórakoztatott bennünket. Ontotta a székelyvicceket. De már elmesélő története nem volt a zsákban. Aztán megint repültünk, de most már haza, Pestig. Szentül meg voltam győződve (s talán még most is, pedig 20 év telt el azóta s mégsem jelentkezett új könyvvel!), hogy Sánta Ferenc tele van ilyen remek történetekkel s egyszer csak előlép, s akkor a hangos szöveggyártó-iparosok elnémulnak vagy legalább egy kissé elfehérednek. De nem: Sánta Ferenc valamiért nem lép e sekély folyamba... Hallgatásának igazi okát nem tudtam e kalandos úton megkérdeni. Az biztos, ha nincs velem, ha nem látom az ő bátorságát, akkor ezt a küldetést nem tudjuk véghez vinni. Persze azért lett retorzió is: 1990-ig rákerültem arra a listára, amelyiken azok nevei álltak, akiket nem engedtek be Romániába. Ha nehezen is, de túléljük valahogy.

3. 1989 júniusa. Magyar Írószövetség – választmányi ülés. Egyetlen téma: a június 16-i nemzeti gyásznapi. Cseres Tibor elnököl, elmondja, hogy az írók is ott állnak majd a mártírok koporsója mellett s váltjuk egymást. A szövetségben gyülekezünk s együtt megyünk a Hősök terére. Még egy kérdés van: az írószövetség is elhelyezi a maga koszorúját a mártírok koporsói előtt. Koszorúz az elnök és a... (teljesen logikus, hogy protokoll szerint a főtitkár...), s ekkor felállt Sánta Ferenc, és engem javasolt, minden különösebb indoklás nélkül, holott jónéhány régi 56-os is volt a választmányban. Senkinek sem volt ellenvetése. Így Cseres Tiborral együtt én hajthattam fejet az írók koszorújával a vértanúk koporsói előtt. Szégyellem is magam, mert soha nem köszöntem meg ezt a nemes gesztust Sánta Ferencnek: mindmáig az egyetlen, igazi rehabilitációm. De most örülök, hogy végre elmondhattam.

(Napút, 2002/ 8.)

A megtett út...

ALBERT GÁBOR: BOLTÍVEK, VÍZKÖPŐK, RÓZSAABLAKOK

E könyvet eredendően a jó és ünnepi alkalom szülte: az író hetvenedik születésnapja. Akkor (három éve) készült Kövesdy Zsuzsanna inspiratív rádiós beszélgetése, mondhatni ő lett az a „rámenős és fortélyos múzsa”, aki Albert Gáborból előcsalogatta ezt az élvezetes, izgalmas és igen jól előadott *curriculum vitae*-t. S ez a nyugodtan kanyargó, sok információt *görgető* beszédfolyam, (itt egy pillanatra megállok, mert az anyai nagyapa, *Horváth Antal* nagytiszteletű úr technikai csodatalálmányára a *gördönyre*, a mindenén átgördülő őstank legendájának remek megidézésére gondolok!) hogy könyvvé kerekedjen, – majd más fejezetekkel, monológokkal, dokumentumokkal és becses családi fotókkal, rajzokkal is gazdagodva – feszes írói s gondos kiadói szerkesztéssel nyeri el a végső formát.

Az új vagy helyreállított kiadásokat nem számítva ez Albert Gábor 18. könyve. Talán a legszemélyesebb, legmélyebb belső rétegeket előhozó és megmozgató opusz. Bár jelzi: vannak azért olyan titkos bugyrok vagy cellák, melyek környékén ő maga is óvatosan jár; s a föltett kérdéseket hallatlanra veszi. Vagy ahová bár mintha elindulna velünk, de aztán mégsem vezet el a célig. Ha meg igen, s az ajtóig óvakodnánk, még a bekukucskálást sem tanácsolja. De talán ez rendjén is való, hiszen a regényíró még létező titkai éltetik.

Igazán sajnálom, hogy az eleven élőbeszéd születésekor, tehát a rádióból nem hallgathattam a többrészes sorozatot, s így nincs összehasonlítási lehetőségem, alapom a véglegesre megformált, írott szöveg és a hallható hangok kiváltotta egyszeri hatás között. Csak ez a változat áll rendelkezésemre. Nem hallom a kérdezőt és a válaszolót. Nem hallom, hogy esetleg akadoznak és keresik a szavakat, hanem azt olvasom a forgatható könyves oldalakon, hogy – ott és most – éppen legjobban megtalálták. Mégis felidéződik a stúdió légköre: amikor két ember ül egymással szemközt... s fejmagasságban ott a mikrofon: azt kell szóval tartani. A dramaturgiai körítés feszültsége, a szcenírozás izgalma jótékony

sodrással átüt Albert Gábor mindig világos mondatain. Meglengeti a hirtelen talált jelzőket, az emlékezet igéi pedig, a szépapák és a csakugyan szépnevű szépanyák (*Szákfi Szabó Amália*, *Gerendai Zsuzsanna*) legendáiból pörögnek elő, s a fakóbb és ridegebb jelenvaló világot ellenpontoszák.

Életrajz, pályarajz, korrajz; történelmi levegőjű, megidézett háttér és előtér. Mindez egymásra kopírozva, egymásra vetítve. Magán- és közre is tartozó éles röntgenfelvételek. És számvetés, leltár. Ami persze nincs kész sohasem. De itt erős a jelzés: készül. Ami egy író életéből fontos lehet. Az írónak? A nyájas olvasónak? A felkészült, a pályát elsősorban a művekből ismerő kérdezőnek? A kritikusnak? Vagy a nagyon sommásan, de teljes joggal megcsipkedett *értelmezéstan*, azaz a *hermeneutika* kérődző nyájának?

Honnan jön az író? A személyes sors kanyarjai, kényszerű, ám végeredményben mégiscsak hasznos kitérői – amelyek akaratlanul is a megalkotott, külön világot teremtő művekben is helyet kérnek – mennyire függetleníthetők attól az embertől, aki itt most, szinte civilként, s látszólag nagy kedvvel mesél? S közben mások és önmaga – erényeit és gyarlóságait – is kommentálja. Sőt némelyik fejezetben még művei recepciójához is hiperérzékeny megjegyzéseket fűz. És ha kell, okos ám szenvedélyes hangú érveket sorakoztat, válaszol még szamizdatban is, álnéven a képtelen vádakra. De ebben a könyvben lovagiasan igazságot is szolgáltat. (Hogy ne a levegőbe beszéljek: példaként említhetem, hogy a nyolcvanas évekből igen fontos, bizonyosan az alig tűrt kategóriába tartozó, elsősorban a hazai németek kitelepítésével foglalkozó szociográfiáját, az *Emelt fővel* címűt, onnan érte támadás, ahonnan nem is várta. A *Hontalanság évei* üldözött, legendás felvidéki szerzője Janics Kálmán marasztalta el méltatlan hangnemben; és a néhai szabadeurópás Hajnal László Gábor is merő félreértésből, tudatlanságból ugyanezt tette.)

Honnan jön és miféle örökölt, génekbe kódolt üzenetekkel érkezik az író? Igazából megválaszolatlan kérdések. A tisztázás lehetősége benne van a történetmondás emlékezet-mozgató gesztusában. Valóban szép és szerfölkött olvasmányos, ahogy felmenőit mindkét erdélyi ágról számba veszi, talán kicsit túlrájzolja regényesíti is: indítja anyai ágról a nagygalambfalvi híres

székely színész *Feleki Miklóssal*, Petőfi barátjával, illetve az apai oldalról még az Apafi fejedelem idején szászföldről behívott – és Kalotaszeg vidékén letelepített – körösfői templomépítő-dinasztia *Albertjeivel*. Aztán eljut ama történelmi boltívek rajzolata alatt térben és időben az igékkel és szavakkal élő nagytiszteletű kálvinista papokig és jegyző ősökig. Erdélyből a Dél-Alföldre, Dél-Dunántúlra.

Egyházasharaszti, Sámod, Sellye, Pécs, Kőszeg, Pécs, Budapest ezek az állomáshelyek, valódi állomások, ha Albert Gábor történet-vonatainak ablakaiból kitekintünk. Ő a tájékoztatást mindig jókedvvel adó, „szíves kalauz”. Szinte mindent megtudhatunk, ha a család, iskolák, munkahelyek s az írói világ koordinátái közt akarunk vele időzni, utazni. Közben szemlélve azt a tájat, amely ugyan valamennyire ismerős, – és közös sors, sőt jobb pillanatainkban még a közös ihletet is jelentette – mert a múlt századi Magyarország, s amely néha egészen különös tónusú lesz a történet egyediségétől.

Ha azt mondom, hogy a pécsi vagy inkább az igazi gyakorló terep, ama Ottlik regényből ismert „határon lévő iskola”, a kőszegi Hunyadi Mátyás Katonai Nevelőintézet, a *cógeráj* stigma-szerűen meghatározó lesz Albert Gábor életében is, akkor keveset, és nem is föltétlenül igazat mondok. Mert szándékos képzavarral élve: nem csak az éremnek, de a stigmának is lehet két oldala. Az ott eltöltött *három* akaraterősítő és jellemformáló esztendő mit jelentett – életreszólóan – a legfogékonyabb korban lévő fiúnak, a falusi jegyzőgyereknek, azt az író vallomásából tudjuk. S éppen a világháború alatt!

De utána, amikor a pályaválasztást megelőző felvételik sora következik a politikával s elvakult ideológiával ugyancsak megterhelt negyvenes évek végén, az elutasítások okaként (a pöffeszkedő állami pecsétek mellett) szinte elrendelésszerűen ott van a „reakciós katonaiskolában” eltöltött három esztendő billoga, stigmája is. Többek között ez a múlt menti meg attól, hogy a színi pályára kerüljön. (Alighanem az túl nagy kitérő lett volna...)

Nem mellékes megjegyzés: a színi felvételi kötelező kudarcának pompás leírása a könyv talán legszórakoztatóbb oldalaival ajándékozza meg az olvasót. Ehhez hasonló remeklés a későbbiekben – már a Bölcsészkar elvégzése után – az első könyvtárosi

munkahely hangulatának a földézése, ahol bigott pártkáderek szaladoznak és a félreállított zsenik: nyelvészek, költők, filozófusok stb. bizony – jelképesen szólva – széklábakat faragnak. Nos, az Országos Széchényi Könyvtárbeli remek történetek az ötvenes évek lidérces, abszurd világát mesélik el. Erről a közvetlen könyvraktárnoki, pornyelő élményről, csak Jékely Zoltántól hallottam angyal derűvel és kegyetlen iróniával átitatott történeteket. (Megjegyzendő: a kiűzetett költő a legtöbb közszájon forgó, az akkori pártos irodalmi nagykutyákat elparentáló ún. sírversét ekkor követte el.)

Igen megragadó és tanulságos a Németh László és a Kodály-élmény primér majd áttételes magyarázata, amelyből többek között azt is megtudhatjuk, hogy az 56-előtti hangulat forradalmi „előkészítésében” miként vesz részt a két Mester felkavaró remekműve: a *Galilei* és a *Zrínyi szózata*. S lám az utóbbihoz – itt dokumentálva van a Mester nyilatkozatával is – az éppen a rádióban korábban elhangzott Zrínyi-műsor adott egyértelmű inspirációt. A műsor szerkesztője Albert Gábor volt.

A Szemere Bertalan levelezésgyűjteményből kibontakozó örök magyar emigrációs pszichózis fejtegetése, tovább a levelek köré szövődő értelmezés-háló már-már azt mondatja velem, hogy Albert Gábor itt bizony hermeneutikai fogásokat is alkalmaz váratlanul meglelt hatalmas, gonddal megmunkált anyagán. Látszólag mondhatnánk e munkálkodást kitérőnek is, de nem az. Mert minden kitérő tapasztalata hasznosul.

Lehetne hosszabban időzni az *Emelt fővel* megírásának tapasztalatait s élményeit összegző fejezetnél is, de most nem teszem, ráadásul korábban éppen két negatív – részben félreértésből is adódó – véleményre már kitértem. Csak annyit mondok: ez a szociográfia a pálya centrumában, jól látható magaslati ponton van, s társtalanságában a szépíró és esszéíró Albert Gábort mintegy biztathatja is.

Előző könyvébe (*Az öreg kutya vedleni készül*) már fölvette az 1986-os novembervégi írószövetségi közgyűlésen elmondott fontos, alighanem legnagyobb hatású beszédét s az azt követő nemtelen történeteket, (kilépéseket, majd a részbeni gyors visszasasszékat) támadásokat, amelyek a politika illetve az örökké helyezkedő íróársak részéről érték. A szolidaritás hiánya, a közömbös-

ség ugyanis kegyetlenebb és brutálisabb tud lenni a direkt támadásnál. (Megjegyzem: a III/III-as Főcsoportfőnökségen készült operatív napi jelentések, meg az ügynökjelentések még árnyalják e két nap és a megelőző és elkövetkező hetek, hónapok hektikus hangulatát. Barátilag tanácsolom, ha nem nézte volna meg a reá vonatkozó anyagokat, akkor a Történeti Hivataltól kikérheti. Addig, amíg lesz – ebben a formájában – Történeti Hivatal. Azaz: az „írószövegségi közjáték”-fejezet még szépen feldúsulhat eme tanulságos dokumentumokkal is!) Az elmondott szöveg ma is friss. Azóta sem megoldott gondokra mutat rá. Pedig közben állítólag lett volna egy rendszerváltás... Erről a lázas időszakról még az induló *Új Magyarország* első főszerkesztőjeként szerzett különös, keserű tapasztalatokat, amelyekről most láthatóan visszafogottabban mesél, mint egy korábbi könyvében. Persze most is pontos: névre szólóan, köntörfalazás nélkül mondja el véleményét.

Az élet teljességének, – és benne a természet csodálatos gazdagságának megtapasztalásához – megéléséhez Albert Gábor még OSZK-s korában kapott tudós kollégájától, barátjától Vizkelety Andrástól olyan jóféle „fertőzöttséget”, amely aztán a példa nyomán saját családjából és baráti köréből is szedte az „áldozatokat”: kenut építenek, hogy a „vizen járás” csodájának hódoljanak. És igazi baráti és szellemi közösséggé formálódva járják nyaranta a folyókat. A könyv eme kifejezetten poétikus részein már-már a víz ősmisztériumának himnuszát is hallani lehet...

Ezek az oldalak például a legszebb és legtisztább *rózsaablakokat* nyitogatják... Amiért tulajdonképpen érdemes olvasni.

És ha becsukjuk a könyvet, és csöndben visszatekintünk a mi utunkra is, szellemi gazdagodásunkra, s visszagondolunk az olvasás jó élményére, akkor Albert Gábor bölcs szavait mindenképp igazolva látjuk:

„A megtett út, ha kacskaringós, ha a véletlenek is a jelzőtáblái, mindig ugyanazon cél felé halad.”

(2002. szeptember 26.)

(Kortárs, 2002/12.)

Hát vannak költők?

AZ ÖTVENÉVES CSOÓRI SÁNDORRÓL

Csoóri Sándor 1969 februárjában születésnapj följegyzéseket írt. „Ma lettem 39 éves” – mondja egyszerűen és hitetlenkedve. Szinte ironizálva ünnepli a nem kerek évszámot. És időközben elrobogott egy évtized, voltak ködös, havas meg esős februárok is: derűsebbek talán az ideinél, de Csoóri most lett ötvenéves.

Mondanék hát valamit, mintegy benyújtva írásos véleményemet, emlékeimet.

*

Nyár. A hatvanas évek eleje – közepe táján. Egy Csoóri-verset mint indulót fújok betéve. Fogalmam sincs, hogyan került hozzám; milyen könyvből nyíltott élém. A címe: *Menekülés a magányból*. Szavaltam tehát egy Zámoly-nagyságú falu lehangoló délutánjaiban, hőségben, pornak, kerítésnek, az aratást már nagyon unó kamasz-magamnak: *El kell indulni minden útra, / az embert minden úton várják. / Nincs halálos érv a maradásra...*

Ennek a versnek a végén, ahol a jegenyék zöld szökőkutak lesznek, borzongtam meg igazán először, holott egy igazi szökőkút milyenségéről még fogalmam sem volt, de azóta is minden szökőkútban azonnal jegenyét látok, a jegenyékben hallom a víz-suhogást, a bőrömmön érzem a szélben röppenő permetet.

1977. október 5-én az Angelika eszpresszóban rendezett irodalmi estek sorozatában nekem is szerepelnem kellett. Az est vége felé tette föl váratlan kérdését a műsorvezető: „A kortárs hazai költők közül mondj három, a számodra legfontosabb nevet”. Egy pillanat alatt sok minden átvillant az agyamon, aztán csak annyit kértem: hadd mondjak legalább négy nevet, – és soroltam (ízlésem, költészetről elképzelt esztétikai fölfogásom, továbbá költői s emberi példájuk, tartásuk okán, életkoruk szerint, szigorúan időrendi sorrendben): Jékely Zoltán, Kormos István, Nagy László, Csoóri Sándor. Csend volt egy pillanatig. Az est után egyik barátom figyelmeztetett, hogy mi a fenének dőltem be

a kérdésnek; továbbá felvilágosított, hogy nálunk nem szokás ilyen vallomásokot tenni, vagy ha teszek, akkor legalább A-tól Z-ig soroljam a listát. Mert jaj neked, barátom, he nem szeretsz olyanokat, akiket tulajdonképpen szerethetnél, ezért vagy azért tisztelhetnél. Vagy mondd jópofán, hogy számodra te vagy az egyetlen fontos költő, a többiek nem ismered. Ez roppantul tetszik a közönségnek. Vagy egy-két közismert dilettánsra esküdj, s ezen három napig jókat lehet röhögni a Duna mindkét partján. Ámul-tam, hogy tréfaként lehet megválaszolni, fölfogni ilyen kérdést. Tudom: minden lista, még a legtágasabb is, eleve szűkítés: mivel nem képes az árnyalati gazdagságot fölmutatni. És különben is: a költészetet inkább ragyogó versek gyűjteményének, mintsem kiváló költők gyülekezetének gondolom. De akkor és ott, máig vállalhatóan, a szárnyasoltár négy szentjét, apostolát válaszbomban megneveztem. Most is leírom nyugodt szívvel az egyszer elhang-zottat. És másnapra is érkezett egy *válasz*: október 6-án, „ama vértanús napon” meghalt Kormos István és – fátumos dátumok! – éppen ma két esztendeje (mikor ezeket a sorokat írom), hogy 1978. január 30-án Nagy László is követte. Az idő megállni lát-szott, s én már szinte mániákusan az örökös válaszáadás kénysze-rében élek. Nézem ama szárnyasoltár négy alakját, s most külö-nös figyelemmel a kereken ötvenéves Csoóri Sándort: a legfiata-labb ötvenéves magyar költőt. Én nem számolgattam soha, hány-féle útja van, hányféle ideje és hőesése. Hogy felröppenő madara, vagy a sorsunk minden pórúsába beakasztható kérdőjele mitől lesz olyan tragikus. Mert a számolgatások és számítások, a már-már nagyítólencsével nézett részletek mindig az érvényes, egész igazságon ejtenek csorbát. Csoóri Sándornak pedig érvényes igaz-ságai vannak a maga fogalmazta *fölsimert* és *kimondható* igazságok csöppet sem elvont tartományában: a *közelítés* szüntelen neki-rugaszkodásaiban. Versben, esszében és filmben ott a berzsenyis kőropogtatás. És ami a legfontosabb: a személyiség tettekben is megmutatkozó hite. Például ezt, és ilyen fokon tudomásom sze-rint Magyarországon az elmúlt két évtizedben senki sem csele-kedte meg Csoóri helyett. Ha barbár módon nagyon ketté akar-nánk szakítani egy integritásával szinte tüntető embert, akkor is csak azt mondhatnánk: megcselekedte a jó és halaszthatatlan ügyek már-már hamvadó parazsát fújókáló Csoóri Sándor a tollát

bármikor tintába fúlni hagyó Csoóri Sándor helyett. Úgy lett ő is a magatartás példája, ahogy a szárnyas, megperzselt ifjú Ikarosz, akiről s akinek kapcsán Bretter György így ír: „Az utókornak azonban példákra is szüksége van, nemcsak remekművekre. A remekművekből megtanulja az időt legyőző emberi tehetséget tisztelni, de az idő legyőzését már nem.”

Csoórinál a remekművek sem maradtak el. Páratlan képek, metaforák legmélyebb örvényeiből gondolatokat és gondokat halálbiztosan kimentő, tenger felé áramló verseire, esszéire gondolkodok elsősorban. Hallok és látom, ahogy egy nyilvános rádiófelvételen nekilendül a *Leltár, tűnődve* és a *Vadfiú hajjal* talányos sorainak. Figyelem a lélegzetét, a ritmusát, s ahogy maga is csodálkozik honnan jött ez a vers, és ki az, aki most itt újraéli: *Hát voltak erdők? / patkós madarak? / napozó folyók, mint homokon szétnyíló női lábak? / szobák, világvégi ablakokkal? ...* – és a vers végén: *sírások közös könnyel? / országok közös lábnyomokkal?*

Még minden csupa kérdőjel, kérdés, és mégis érezzük, hogy bizonyosság. Valamire és a megnevezhetetlenre. Mint általában a remekműveknél. Aztán meg így: *Milyen év, milyen nyár, nem tudom* – s ez újra ismétlődik. Az öröké újrakezdő, de már összegezni is kénytelen Csoóri egy percre elhiteti, szuggerálja: nyugi fiúk! – csak semmi kapkodás, most nem rohanunk, ha félfordulattal is, de visszanezünk, aztán a legrosszabb esetben is előre hátulunk: *Milyen év, milyen nyár, nem tudom – / testem előtti szél, testem utáni nap sajdul át csontjaimon / s a láng ígérete, hogy túlvilágom is nyár lesz, csupa dél, / szívethamvasztó sétatűt jegenyelevél fényinél.*

Vannak költők. Van egy költő, aki februári délben fényt küldhet biztatásul a nyári jegenyéknek.

(1980. február 2.)

(Magyar Nemzet, 1990. február 3.)

Csoóri Sándor versei elé

Az elmúlt évtized költészetét elparentáló, s finnyás vélelmek ragálya idején (amit mondhatunk persze még bőven jelen időnek is) a zavart és kicsinyhitűséget durcás fölényű iróniával illett eltakarni. Akkor jól fölfogható és világos ellenszegülésként éppen Csoóri Sándor katartikus esszéit ajánlottam legtöbbször magamnak és másoknak is. Tudom, üdítő és felrázó gyógyszerül szolgált, ha azt írta például, hogy „a költészet a világ érzéki metaforája, mely nélkül minden, de minden meghamisítható ezen a földön”. Túlzó nagyotmondást vélhetek kihallani ebből a sugallatos megállapításból mindazok, akik sokallták eleven kérdőjeleit is. Főleg a *Műfajok őrsegyváltása?* című esszéje után következett ez a bizonyos kétkedést kifejező írásjel.

Ajánlataim persze leginkább a költeményeire és a költői eljárásmodra vonatkoztak. Olvassátok a verseit, mondtam, mert a versről való gondolkodás még lehet pedánsan zörgő váz is, ha az élet lüktetése hiányzik mögüle. Azaz: a világot befogó és világot teremtő végtelenség, ahol a legfőbb delej az egyszeri sors: dráamákkal, leveretésekkkel, elárultatások és megfeszítetések sorával. Aki e költészet hajlamainak és képzeteinek alapgyökeket keresi, az egy kivételes gazdagságú metafora-szótárt bővíthet állandóan. Nem véletlen, hogy Illyés írta róla elismerésképpen: „már a jelzői is metaforák.”

Talán a bevallható esendőség köznapi helyzetei kapaszkodtak meg a természet minden évszakában, talán az oly kitüntetett „mediterrán mámor” – ez Kiss Ferenc megállapítása – sugárzott vissza a személyességet porcikáiban is vállaló költőre, aki egy és azonos verseivel. Lélegzetvételeiben is poéta; alkalmas a csodára, ámulásra.

De mégsem lett „léha szökevény, szemfüles világtanú”; inkább lett „a jövő szökevénye... szavak, hóförgetegek és botorkáló esők barátja”, aki látta és láttatni tudja „a hazaballagó Fekete tengert alkonyatkor”.

És sorolhatnánk a teremtett képi csodákat, amelyek a semmiből (és persze a megfigyelés élességéből) merítik az erőt, s tartják az ismétlődések finom ácsolatával a verset magasan, az olvasóra

kényszerítve annak könnyen belátható hatalmát. Valahogy úgy, ahogy Pál apostol szól az első, hitben megerősödött közösségekről: Nihil habentes et omnia possidentes”, vagyis semmijük nincs és minden az övék.

Igen ez a „föltámadásos”, szüntelen reményben fogant költészet a miénk. Olvasóié, akik majd kibőjtölik újabb verseit is. Mert alig hihető, hogy az elmúlt évek szabadság-roncsai alól és mögül ne villant volna meg vers-szava, idegszálainak pontos rezdülése.

(Elhangzott a Magyar Rádióban a „Hét költője” című műsor bevezetőjeként, 1992. április 13-án)

(Holnap, 1992/7–8.)

„A jövő szökevénye”

CSOÓRI SÁNDOR: KEZEMBEN ZÖLD ÁG

Csak elkezdni nehéz az írást Csoóri új könyvéről, mivel ő is „ihletadó költő”-höz méltón, inkább versekre buzdítaná az alkalmi recenzenst. Aztán csak folytatni nehezebb. Mert írtak róla eleget ugyan, s mondtak is ezek az írások érvényeset, a költő mégsem felel meg a reá szabott méreteknak, az át- és átvitt (sőt költött) formaruháknak. Ismerjük tehát az aforizmatikus, a fél meg – legjobb esetben – háromnegyedesre sikeredett, képekben sem szegény megállapításokat, amelyek ennyi igazságtartalommal is vonzó dolgozatok. Leginkább a teljes igazságot hajszolnánk mi is, ha lehetne, ha tudnánk... Az bizonyosnak látszik, hogy ez a mostani a tizedik verskötete, beleértve a gyűjteményeket is. Egyértelmű emelkedését a *Párbeszéd, sötétben* megjelenése óta érzékeljük. Azt is mondhatnánk: ebben a sötétben érvényesültek igazán villámos fényei, bélyeges perzselései, ha minderre volt bátor szemünk és nyitott szívünk. Mércénk szerint – nem biztos, hogy kell ilyen mérőeszköz – ott volt a helye az ugyancsak ebben az évben (1973) megjelent *Versben bujdosó* szomszédságában. Csoóri ettől a kötettől kezdve látványosan és magával ragadóan kezdett „közeledni a szavakhoz”. A kivérzett, elkoptatott szavakba tavasz-zöld suhanással, kazaltüzes nyarakkal, országos havazásokkal meg, ha kellett, Tisza-vízzel új erőt plántált. Már-már tékozlón és sietősen. Ez a sietés – bár sohasem volt kapkodás vagy zavar – aztán megcsitult. A „százfelé induló” költő egyetlen magát növesztette föl: három igen fontos verskötetben, és – nyugodtan mondhatjuk – a magyar esszéirodalom három korszakosnak nevezhető opuszában.

Csoóri a Nagy László-i imperatívuszt oly módon alakította át, hogy szétszedte, átröntgenezte a csodát, majd költői nyelven, eleven és fölmutatható poétikai fogásokkal összerakta szemünk látára. Mert ő a kijelentő mondatok idején is inkább a kérdőmondatok szószólója volt, így szükségszerűen elemezni kényszerült. Bevallottan közel a földhöz, és bizonytalan égi mezsgyéken egyszerre próbál ma is szerencsét. Ez az új kötet részben az *Elmaradt*

lázálom gyászverseit folytatja, de az időbeli távolság már jobban tagolható, mégha a megidézett végtelen hajú asszony kiszakíthatatlanul jelenvaló is: az átlelkésített természet „lélegző eleven-sége”, sötéten izzó metaforák starthelye. Fölkereng a vers a Mátra, a Börzsöny keretezte emlékhelyekkel, lepketáborokkal, forráskutakkal, ahol látta őt, mint „áthevült remekművet” fényben és dárdás napsütésben. Látta őt és kiszemelte a vers, hogy szinte hallhatóvá teszi most egy remek képpel: „egy folyó elfektetett furulyáján játszik nekem”.

„Már a jelzői metaforák” – írta róla Illyés. S valóban, ebből a kötetből is számolatlanul lehetne bizonyításképp idemásolni kö-zülük. Figyeljünk csak tovább arra, amit Illyés mond Csoóriról gondolkodva: „Röpködni könnyű, járni nehéz: a költőnek, a versben... A hiteles erő, a tehetség azon mérődik, ki mit visz föl a föld-ről, milyen dágványból szabadítja föl magát is, de olvasóját is. Az igazi – az eredendően hiteles – szürrealista nem lendül csak úgy a realitás fölé. Távcsővel, s ha kell, nagyítóval ellenőrizhető a való-ság, ahonnan a költő, a tehetség elrúgta magát: sohasem pusztá produkcióra.” Talán még egyetlen Csoóri-kötetben sem volt ennyire szervesen együvé tartozó a versek földönjáró és egeket reflektározó képi tartománya. Az emlékező versek kazaltüzeket idéznek végtelen nyarakban, és gyerekkorból előhívott gyü-mölcsízeket hasonlítanak a szerelem ízeihez. A reményt gyűjtő versek logikusan kikeleti remegésben és várakozásban „habosod-nak meg”: s várja, hogy minden elárultatás, vereség, téli meg-fagyás után is „fölcsongessék lármás, tavaszi vizek”. Mert sugallja: vannak még erőtartálékai a tél elviseléséhez is. A kötetnyitó versben nem ír „hűségnyilatkozatot” a téli városhoz, de pár sorban mindent elmond erről a bizalmas viszonyról. S benne van költé-szetétől elválaszthatatlan személyes élete, s benne a pályáiv mere-deke is: „En e városba élni jöttem: ideget / s álmot följánlani, zöld emlékeit / huszonegy tavaszomnak most pedig / muszájból győznöm kéne: megterdepeltetni / rangos senkiket a hóban saját kapujuk előtt”.

A záróvers vallomása a nagybetűs városhoz szól: „Tied va-gyok, Város? Vagy csak a / foglyod vagyok?” – kérdezi. Egy vi-lágváros minden antinómiája ott sajog a kérdés mélyén. S e vá-rosból már az sem szabadulás, ha ideig-óraig kiszakadunk oda

„ahol a tüzek úgy fekszenek le / most is a földre / mint kimerült, igás állatok.” A kép kedvéért is idéztük, s éppen itt, hogy a záróversszak betonsivárságba ágyazott vallomását úgy fogadhatjuk el, mint írja: „ha elárullak is, veled veszek”. Az már csak meghosszabbítása ennek a gondolatnak, ha a várost, az országot tesszük a vallomástevő költő helyébe. (Persze, is nélkül!)

Mégis, aki a „jövő szökevénye”, mindenkinél szabadabb marad, „sértően szabad / s egy összevérzett gyermek mosolyával lépeget át sírokon, sorompón...” A panaszok hónapjai a végvári őszök hónapjai is, és a titkos megbízatásoké, amikor a bajvívás után már maga a „függetlenedő remény” nem tévedhet el *A világ emlékművei* között. Már tud mosolyogni, s halálos nyugalommal így indítani egy fantasztikus *Jelenésbe* átcsapó verset – talán a kötet esztétikailag legmagasabb „hangfekvésű” versét –: „Tompán fehéredik a tó a domb alatt, / mint ledöntött sírkő a napsütésben”. Ismételten megfigyelhetjük arányérzékének működését: mily természetesen mer prózai lenni, s mennyire tud az elbeszélő dikcióba magasfeszültségű képeket iktatni, hogy a kívánt drámaiságot és átsugárzó személyességet a hozzánk szólás jogát fönntartsa. Csoóri a nagyon is kisebbségben lévő – személyességet, a teljes emberi hitelességet föl vállaló – versre szavaz, amikor a századvégi cinizmus, a teljes elnémulás, a maníros szövegromlás, vagy a – nemritkán a politikával is összekacsintó – szerepátadó gesztus a korszerűség hitelesített védjegye. A költészet helyzetéről (ha úgy tetszik) teoretikusan is elmondotta véleményét egy kitűnő esszében. A Tiszatáj 1984/12. számában jelent meg, s e kötet leadása után írta nemsokkal. Ahogy a *Párbeszéd, sötétben*-t zárta a *Közeledés a szavakhoz*, úgy kíváncskozna ennek az új kötetnek a végére is *A világ érzéki metaforája*. Csak egyetlen mondatot írok ide ebből a tanítanivaló, szenvedélyes esszéből, s a kötet utószavaként ajánlom. „A kívülről és a belülről korlátozott ember az igazi versben visszaszerezheti szabadságát, képzeletét, saját maga illúzióját.” S ez egyként vonatkozik költőre, olvasóra. (*Magvető*, 1985)

(Könyvvilág, 1985/5)

Tegnap az álom lépcsőin sétálgattam Baránszky Lacival

New Yorki Anzix

*B. Lacival bámultam Anselm Kiefer
fantasztikus méretű barnásfekete képeit
aki nem volt igazán modern ott
az 53. utcában (The Museum of Modern Art)
csak éppen hidegen korszerű és félelmetes
persze az öreg modernek
kellettek ide „afféle medernek”
hogy „átjöjjön” ez a háború végén
született német piktör
összes szorongásaival –*

*Átjött – kínzóan hazafelé gondoltam már –
amikor a költővel-tárlatvezetővel és
híres kutyájával sétáltam talán
a 82. utcáig s közben még
ott ott is rejtjelesen félszavakkal
Angyal I. megírandó történetéről beszéltünk
hogy majd otthon L. A.-val tovább beszéljük
aki mindent tud és mindent megír de kiadó
valószínűleg csak itt lesz rá – (konspiráltunk)*

*Aztán a búcsúzást férfiasan megejtettük
egy simogatás az okos kutyának
és nehéz lett a szívem
és hosszú az árnyam és nagyon a hajam – hát
behátráltam életem legdrágább hajvágásának
színhelyére egy bűnöző képu figaró mancsai
közé hogy legalább a két hónapja nyíratlan
fejemen könnyítsek –
azóta tudom: New Yorkban a magamfajta odatévedőnek
filléres gondjai lehetnek egy tisztes kopasztás*

*után de valutaárfolyamokon ne tűnődjön
ne számolgasson ne sirassa felsöpört selyem-sár-haját*
(1988. október 17.)

Mondogatom ezt a régi, 1988-as keltezésű versemet és minduntalan a polcnak ütközöm, ahonnan a könyvek bizony csaknem a fejünkre esnek. Ott beszélgetünk... „és este lett és reggel”, és nem akar végeszakadni a *sétának*... Teremtődik a világ, benne az álom is. Ahogy rendelve volt/van.

Nézzük csak!

Cirka egy tucatnyi levél zuhan ki köteteidből, kedves Laci. Meg az első versek, kéziratban, dedikálva ott –1988. október 17-én, amikor föl vittél a 233 east 70 th st. APT 5 u-ba a *kosztolányi húga III.* meg az *in camera*, és az Alföldnek elküldött verseid másolatai (nálam, a postásnál A. G. főszerkesztő úr köszönő levelei), sőt célirányosan a *Lépcsők* is, hogy tudjam: abban a műintézetben anno tárlatot vezettél a később kivégzett miniszterelnöknek, akit aztán ezekről a lépcsőkről kísértünk utolsó útjára. Szóval ott voltál te a forradalmi bizottság (tanács) elnöke... És aztán a kutyus képe, ahogy előtte térdelsz. Ennyit talán szabad idéznem, hogy önző módon kapcsolódhassak New York-i versemhez, mert ez a szál a legszebb: legemberibb és legállatibb. Ima-részlet a levélből, ha jól olvasom 1991 májusából: „...Az általad oly szépen megemlékezett kutya, Shadow, meghalt. Szörnyű, bénulásos betegség támadta meg, végül is el kellett hívni az orvost, aki már hónapok óta rajtázott minket. Tizenhét éves volt. Jól ment, a gyerek és Zsebi tartották rajta a kezüket, álmában ment, fájdalom és tiltakozás nélkül. Nagy úr maradt utána. Ez a fénykép az utolsó időkből.”...

Akkor, 1988 októberében, első „nyugatra-szabadulásom” idején, New Yorkban, Püskiék könyvesboltjának felső „traktátusában” a te üdvözlő, bevezető jószavaid után szólhattam azokhoz a magyarokhoz, akik kíváncsiak voltak rám, (a „hírhedt” poétára) s akik között ott volt a még mindig gyönyörű Krencsey Marianne, és sorstársad-kollégád, Horváth Elemér, a kitűnő költő is. (Vele szintén ott, a legendás könyvesbolt szűk lépcsőfordulójában paroláztam először, de már jóismerősömnek számított, lé-

vén ő is egykori pannonhalmi diák, bár jóval előttem járt Szent Márton hegyére. Jelesül a legsötétebb ötvenes években, amikor időlegesen föl is függesztették a gimnáziumot. S nyugodtan bevallhatom, de tán már akkor is mondtam neked, hogy a nyugatra menekült 56-os nemzedékből, verseiket olvasva, melyek leginkább csempészárúként jutottak el hozzám, Elemért tartottam a legtöbbre.)

A versben emlegetett jóbarát-iskolatárs Lukácsy András aztán itthon megírta és meg is jelentette (már különösebb konspirálás és félelem nélkül) Angyal Istvánról szóló könyvét. Megtörtént, ha más nem is, de legalább az, hogy lehetett írni ilyen könyveket. Aki akart, az hazajött...s aki nem jött, az is itthon volt vagy lehetett könyveiben. Lehetett magyar író. Dedikálhatott a Vörös-marty téren. Erre spórolt, várt négy évtizede. És nyugodtan csalódhatott is. Olvasókban, kritikusokban, akiket mintha már a visszadomesztikált nyugati írók kevésbé érdekelték volna

Te meg mindenféle műtéteken estél át, egyre ritkuló leveleidből szinte áradt a végszónak való szép ária-foszlány... a búcsúzkodás. De aztán jöttél és jöttek a versek is. Épült a *kosztolányi hűga*, már itthon teljessé, testessé s mégis lányosan légiessé: fontos könyvvé. A Balaton partján meg Dunakeszin folytattad, amit a 70. utcában álmodtál s aztán akkut halálfélelemben cipeltél haza. Itthon voltál, de törölhetetlen volt az a hosszú út, a férfikor java ott, amelyiken a kisebb és nagyobb óceán hullámtarajai csapódtak föl emlékeidben, és ahova mindig bevilágított a new yorki „evnyúk” karácsonyi lámpasora. Angyalian keverték, röptették a vers-világot ugyancsak megszálesült papírsztrádáidon a múzsák. Írtál s apádat láttad, akit nagyon szerettél. Meg Szabó Lőrincet, akit félve csodáltál. Kérdezted is, mit szólnának ezekhez a szövegekhez, amikor *kosztolányizol*. A végtelen Krónosz hajtott: a végére akartál járni, hát versenyt futottál vele. Sikerült. Sikerült! Sajnálom, amikor itthoni megérdemelt sikereidben osztozhattam volna, akkor épp távol voltam. Ekkor már nyugodtan léphettem át én is határokat. Talán-talán, amit utoljára küldtem, ezekre az elmulasztott alkalmakra is utalva, eljutott Dunakeszire, a Tisza utca 37/b.-be... Nem tudom, mert válasz már nem jött. Talán érthető is, hiszen itthon szinte szükségképpen meglazult az, ami

távolról erősnek látszott. (Igen ez az ezredvégi évtized, hozta el ezt a tapasztalatot is, ezt a dzsungelesen szabad világot, ahol... írtam volt egyszer valami borongós versezetben: *közelről biztos elveszítjük egymást...*)

1999. szeptember végén, gyönyörű őszi időben tértél meg végleg Farkasrét földjébe-csöndjébe. L. A. barátunk most is szabadon beszélt... Úgy értem, hogy közvetlenül, és szokása szerint papír nélkül, mintha csak egy osztálytalálkozón idézné meg távoli, sejtelmes alakod... aki nem lehetsz itt, de majd jössz... és új verseidből olvasol fel az önképzőkörben.

A temetőkapunál egy szép, kedvedre való kutya várakozott, kicsit hasonlított Shadowra, de a feléje passzolt gesztenyét hagyta a semmibe gurulni... Legközelebbi álmunkban merre sétálunk, Laci?

(Lejegyezve 2000. júniusában)

(A mindentudó gyermek, Jelenkor Kiadó, 2002)

Egy göcseji magyar mediterrán költőről, aki messzire vándorolt, majd visszatért

SZABÓ FERENC: SZOMJAZOD, HOGY SZOMJÚHOZZALAK

...és itt van, egy szép köntösű-küllemű könyvben száznál valamivel több verssel, melyeket az elmúlt tizenöt évből válogatott, tehát fontosnak tart. Komolyan veendő a költő Szabó Ferenc barátaihoz intézett ajánlása, amely mintegy utószóként eligazító lehet, hogy itt miért így s milyen tematikák következnek, ha legszemélyesebb megszólalásaiból válogat. Higgyünk ennek a tárgyilagos megközelítésnek, de méginkább a kötet nyitányaként szereplő három versnek, amelyek képesek fölmutatni e költészetnek, költői habitusnak a lényegét. A három gongütés közül az egyik a címadó vers: *Szomjazod, hogy szomjúhózzalak*. Találó címválasztás, hiszen az ember és ember közti szomj útját járja be egészen a legmagasabb rendű szomjig. Ember és Isten között olyan vágyakozásnak, kölcsönös és sugárzó szeretetnek, feltétlen bizalomnak tudjuk és tételezzük, amely a hit hídján közlekedik, s tévelygések, kétkedések után eljut a *Hozzád tartozom* magasáig. (Ez cikluscím is a kötet zárókövében, ha tetszik: pillérében.) Tehát a hang végig vonul, rezeg a könyvön, még a látszólag más tematikájú verseket is delejesen tartja ebben az erőterben. Itt említem meg, hogy a nagy misztikus költő, Keresztes Szent János, az „éjszaka szentje” nem véletlenül lesz hegyi vezető és magaslati pont az *Énekek éneke* versei között kissé tanácstalanul botladozó olvasónak, a versek túloldalán. S így érthetőbb is Szabó Ferenc valóságokkal átszőtt, valóban kitarulkozó lírai modellje.

Egy verseskönyvről nem tudunk, és nem is szabad mindent elmondani. Találkozásunk a verssel legalább akkora titok, csoda, mint az, hogy miképp születik. Aztán megnyílik-e, vagy sem, de pontosan sosem úgy, ahogy gondolnánk, beleértve a „termékeny félreértés” példatárait is. Ezek bizony kérdések maradnak, amíg verset írnak és olvasnak. Tudós elmék, kritikusok és költők, tehát gyakorló vers-vétkezők bajlódnak a megoldás módozataival.

Szabó Ferenc ebben a kötetében nagyon rokonszenves választ ad a kételkedőknek, tanítható költő- és művész-portrékat rajzol; átadja azt az emberi és költői tudást – olykor még a didaktikusságot is vállalva – amit legfontosabbnak érez a megidézett elődöktől és kortársaktól. Ám igazán akkor izgalmas, amikor párbeszédet folytat velük, természetes egyszerűséggel – mondhatnánk posztmodern elvek szerint – emelvén át soraikat, melyekhez aztán tárítja kérdéseit. Nem haszontalan sorolni megidézettjeit; Szent Ferencet, Keresztes Szent Jánost, Pascalt, Rilket, Valéryt, Paul Claudel, René Chart, vagy a magyarokat; József Attilát, Babitsot, Szabó Lőrincet, Illyést, Tűz Tamást, Pilinszkyt, Nemes Nagy Ágneszt, Csoórit, Vasadi Pétert, vagy éppen a festő Triznya Mátyást. Tanul és tanít ilyenkor, mint örök diák, s tudja, hogy a költők művükkel és példájukkal legalább annyira lehetnek ihletadók, mint a közvetlen lét, vagy a tárgyi világ.

Mégis azt hiszem, hogy Szabó Ferenc legbenső világát, s így lírai hajlamát más versek tárják föl „színről színre”. A tartalom és a megformálás szerint is az egyszerűbbek. Ott ahol a szín- és élményvilág csak az övé, ott azon a tenyérnyi helyen a versszerkezetben, a cserélhetetlen szavakban, szórendben, és a szavak közötti lélegzetvételben. Amikor gyermekkorá atlantiszi tájain bolyong, Zalában – közelebből születése helyén, Kálócán – s hozza magával a paraszti világ már felejtésre ítélt szavait, ízeit, szófordulatait. Családról, szülőkről, szokásokról bensőséges szeretettel vallanak ezek a versek, s méltán lesznek párjai az itáliai évek, utazások emlékét őrző legjobb daraboknak. Alljon itt bizonyosságul – s további szószaporítás helyett – Isten szegényét, Szent Ferencet idéző remek nyolcsoros, a

Poverello

*Széles mosollyal nevet a nap.
Amott az úton egy számár halad.
Most megáll: harsányan IÁ-t kiált;
a völgy visszhangozza: IÁ-IÁ-IÁ!
Ferenc felüti merengő fejét
s a völgybe kiáltja üzenetét:*

Az élet szép! VIVAT, VIVAT, VIVAT!
A hangja felveri kék Umbriát.

(1981)

Azt hiszem, tartalma, megformáltsága okán is vérbeli líra, romolhatatlan antológia-darab, s reprezentálja a jezsuita Szabó Ferenc költői kvalitását, emberi habitusát, derűjét. Persze az idő rövidsége miatt nem szólhatunk más, fontos versekről, amelyeket mint mondtam nem magyarázni, hanem olvasni, hallgatni kell, így talán közelebb jutunk a teremtés titkaihoz. De addig is visszhangozzuk az előbb idézett versből, hogy „vivát, vivát, vivát”.
(1981–1995. *Válogatott versek*)

(1995. november 30.)

(Elhangzott Szabó Ferenc verseskönyvének bemutatásakor
a Litea Könyvesboltban.)

(Árgus, 1996. 1–2.)

Kunszabó Ferenc: Jászföld

Akik jól ismerik a szerző eddigi kitűnő szociográfiai munkáit – legkivált a *Sárköz*-re és a *Makacs maradandóságra* gondolunk –, még azoknak is meglepetést okoz az az összefogottság, fölkészültség, amely a jelen monográfiát jellemzi. A recenzens az alábbiakban ezt a hangütésnek szánt kezdő mondatot szeretné bővíteni és érthetővé tenni.

Kunszabó, könyvét nyilván szociográfiának nevezi. Az is, mégpedig a legjobbak közül való. De túl is lép azon, mivel tárgya erősen koncentrálódik egy magyar nagyüzemre, a Lehel Hűtőgépgyár szervezet- és munkaszociológiai megközelítésére. A tárgy hozta Kunszabó elé ezt a fajta komplex végiggondolási, majd megírási módot, melyet egységben legkivált csak az érett Erdei Ferenc munkásságában lelhetünk fel. (*A magyar paraszttársadalom, Város és vidéke*). Bár Kunszabó többhelyütt is jelzi, – néhol ironikusan! – hogy nem nagyon kedveli a száraz szociológiai terminus technikusok mindenhatóságát, de könyvében fölényes biztonsággal, írói jóízléssel. A cím: *Jászföld*. Az első három fejezet (*Alaprajz, Maradandóság, Nyílt törés*) valóban ezt a nem nagy területű „kisebb hazát” mutatja be, melynek lakói közül több mint hét-ezren a munkamegosztás folytán éppen hűtőberendezéseket „termelnek-alkotnak”. Mint ahogy korábban – szinte kizárólag – ugyanilyen szorgalommal élelmet: zöldséget, gyümölcsöt. Magyar történelem – jásztörténelem. Nemzet és etnikum. Kunszabó tudós értője e témáknak. Egész napjainkig szálazza a jász-etnikum sajátos történetét, főbb fordulóit. Így bontakozik ki a jász-karakterológia, melynek jegyeit a szerző összesíti is, de legjobban ez a szó fejezi ki a lényegét: „*hidegbónaljú*”. Az egyik interjúalany így kommentálja: „a jász figyelembe vesz mindent és mindenkit, akit, illetve amit figyelembe *kell* vennie, meghallgat minden véleményyt – de nem igen lelkesedik semmin, azaz nem izzad meg a hónalja az izgalomtól.” Frappáns magyarázatnak tűnik, de mélyen ott van a történelem, amely nem éppen volt kegyes e terület-hez: kialakította az etnikum ösztöneiben a megmaradás irányába

mutató életműködést. Valahol a jász nép is gyakorolta – a Zagyva partján – a Bethlen Gábor-i bölcsességet. Ahogy Sütő András paradigmaszerűen, imperativusban fogalmazza több helyütt is a kis népek és etnikumok számára a mai fontos intelmet: „Úgy cselekedjünk, hogy megmaradjunk.”

A szerző bőséggel ismerteti a néprajzi, településföldrajzi tudnivalókat. Mind elengedhetetlenül szükségeltetnek a háttér felrajzolásához, a kibontakozó mű szervességéhez. Nem kevésbé fontos a jász paraszti társadalom tagozódási formáinak szemléletes leírása sem. (Hasonlatos a már említett Erdei-műhöz, *A magyar paraszttársadalom* gondolatmenetéhez.)

Az igazi konfrontáció – a könyv fejezetcíme szerint: *Nyílt törés* – akkor következik be, amikor az 50-es évek legelején Jászberény a nagy ipartelepítés „jóvoltából” gyárat, gyárakat kap. (Az Áprítót 1951-ben, és a Fémnyomó- és Lemezárugyárat 1952-ben) Igen, nyílt törés, mégpedig az eddigi életformára merőlegesen. Nehéz, túlfeszített körülmények ellenére, fájdalmas emberi sorokon keresztül is eljutnak addig, míg 1957-ben a Lemezárugyár megtalálja igazi profilját, s beindul a „nagy üzlet”, a magyarországi hűtőgépgyártás. A Heller-Forgó-féle hűtő-szabadalom Gorjanc Ignác és László Károly kockázatvállalása révén végre a gyakorlatban is realizálódhat. Es betör a világpiacra!

Kunszabó itt vált át alapos közgazdasági, rendszerelméleti, szociálpszichológiai ismereteinek kamatoztatására. Mégpedig nem szárazon, hanem igazi írói, szociográfusi anyagkezeléssel. Tehát olvasmányosan, kérdezően: maga is érteni akarja a nagy egész működését, de benne a gépezet minden fontos elemét tisztán szeretné látni. Ilyen fejezetcímek árulkodnak ezen törekvésről: *Alkotás, Mechanizmus, Kapcsolat, Tagolódás*. Egybe tudja „játszani” Church Mann rendszerelméleti megközelítését a szervezetszociológiai megközelítéssel. Bár a szerző nem hivatkozik rá, de Max Weber alapvető műve a *Gazdaság és társadalom* idevonatkozó fejezetei (főleg a történetiség szempontjából) is rímelve a könyv ezen oldalaival.

Így veheti észre az adaptív és kreatív vezetés összes előnyét, és a máig fellelhető bürokratikus modellek visszahúzó hatását. Legfontosabb azonban az ember, üzemen belül és kívül; mi van a fejekben és szívekben kimondatlanul is. A termelékenység növeke-

désével teljesedik-e az ember minden irányban? A szociálpszichológia megközelítést kitűnően szolgálják a remek interjúk, tömény emberi sorsok; a *mizsei jános*ok korai halálát okozó szívbénulás. Vagy annak kendőzetlen kimondása, hogy „az újítás kritika”, amely a jól kiépült rendszerben zavarokat okoz, mindenkinek kényelmetlen. A munkásérdek és vállalati érdek ütköztetésének kockázatai. (Pl. egy nem megfelelő vezető leváltását követelő „sztrájk” tanulságos története.)

Számomra egyik legkiérleltebb résznek látszik a demokrácia és a döntéselemzés mechanizmusának taglalása. Ahol is kiderül, az *informális reláció* elfogadott és alkalmazott primátusa: azaz burkoltan (illegálisan) juttatják a dolgozókat valós hírekhez, és a visszajelzést is ezen az úton óhajtja a gyár vezetése. Kisebb a horzsolási felület – szinte mindenki jól jár. Modell-jellegű megállapítás. (Hankiss Elemér idevonatkozó tágabb értelmű dolgozatai is erre utalnak.)

Példaszerű a *Karrier* fejezet is. Ahogy ezt a dolgozók tudatukban lejátsszák, s milyen igazolásokat, öngigazolásokat találnak a magyarázatra. Egy sokat tapasztalt idősebb munkás így summazza véleményét: „mozgalmista két fajta van: akinek elvei vannak, meg akinek céljai vannak” (258. 1.).

Kunszabó jól látja meg, milyen különbség van az üzenet belüli önkéntes munka, és a vállalat által szervezett külső társadalmi munka között. Minden egyes vállalatát érzékletesen írja le. Összességében elfogadható és igaz az ilyen munkákra tett bíráló megállapítás, miszerint: „akkor akarják kiváltani az emberekből az akciót, mikor a szervezetnek szüksége van rá, s nem mikor az emberekben feltámad a készség.” (268. 1.) Sokszor ezért kell a sántító ideológia, ami végső soron rombolja a munkamorált, az igazi termelésben, a mindennapokon is.

Ezen fejezetek jól egészítik ki eddigi tudásunkat a magyarországi munkaszociológiáról; izgalmasan tud újat mondani olyan alapvető szakkönyvek után is, mint amilyen a Héthy Lajos–Makó Csaba: *Munkások, érdekek, érdekegyeztetés* (Gondolat, 1978) és Kornai János: *A hiány* (KJK. 1980.) című munkák.

Hangulatos, de lazább rész az *Életvitel* fejezet, amely a gyárkapun túl kíséri otthonaikba, szokásrendszerükbe, szabadidejükbe a dolgozókat. Bőséges adattal dokumentált az időmérleg.

De a kérdőívek itt nem sokat árulnak el a válaszadókról. Nincs lényeges eltérés az országos életmód vizsgálatok adataihoz viszonyítva. Kicsit sokat időzik Kunszabó a fiatalság mai közösségi szórakozásának problematikájával. Pontosabban: a közösségek hiányával. (Konklúziója inkább érzelmi töltetű, mintsem megalapozott vizsgálat eredménye.) Tiszteletreméltó monomániával vallja a magánszorgalom, a családházás építkezés, egyéni gyarapodás országos érdekbe tagolódó hasznát és fontosságát. Szenvedélyesen vitatkozik azokkal, akik ezt a folyamatot cinikusan megkérdőjelezzik, akik ebben a kapitalizálódás és a paraszti „rossz mentalitás” feléledését vélik megtestesülni. (Itt annyira országos jelenségről ír, hogy ki is szalad a könyv érvényességi köréből, nem beszélve arról, hogy több korábbi cikkében már olvasható volt, ezért itt ismétlésként hat, független attól, hogy osztjuk Kunszabó nézeteit.)

A zárás epilógszerű, harmóniát sugalló: a táj és a nagyüzem megbékéléséről szól. Mint az egyetlen lehetséges és jól bevált találkozásról, noha a könyv kitűnő fejezetekben éppen e „*nagy találkozás*” embertpróbáló gyötrelmeiről tudósít. De a jászok megértették – mint annyiszor történelmük alatt – az idők szavát. Ezért őrizhetnek és teremthetnek értéket. Szépen és igazul fogalmaz Kunszabó: „... az ipart nem ők módolták ki maguknak, hanem kapták, s az első időkben határozottan úgy tűnt, hogy a jász tudat ellen is való. De mert újabban több jel mutatja, hogy a gyár, ha jórészt célszerűségi okokból is, de figyelembe akarja venni a helyi hagyományokat, remény van arra, hogy a táj modern termelőszervezetei megkapják a jász öntudat hajtóerejét is, mintegy ráadásként.” (315.1.)

A szerző a könyv függelékében közli a felhasznált táblázatok, mutatókat. A felmérés eredményeit az egyes fejezeteknél is jól hasznosíthatja az olvasó. Kuriózumnak számít, hogy közli az 1745-ös jászsági családnév-összeírást – településenként. S ami a mostanában megjelenő szociográfia, szociológiai munkákból hiányzik, az itt megtalálható: a segítő munkatársak nevei, s az is, hogy miben voltak a szerző nélkülözhetetlen partnerei. Molnár Edit fotói a tőle megszokott magas színvonalon szolgálják az írott szöveg tartalmi és hangulati hitelét.

A recenzens a legvégén csak egy dolgon töpreng és kérdőjelet kanyarít a mondat végére. A *Jászföld* – egy kicsit terjedelmesebb formában – miért nem a *Magyarország felfedezése* című, méltán népszerű sorozatban jelent meg?

(Életünk, 1981/11.)

Honfoglalás – archaikus és trópusi kéken

HORVÁTH ELEMÉR: A SZÉLRÓZSA GYÖKEREI

Az első tárgyszerű mondatot vagy mondatokat nehéz leírunk, mert inkább rohanna a toll, hogy egy messziről hazaérkezett, igazi „honfoglaló” költőt üdvözljön, s nem csupán udvariasságból, de kivételes értékei okán. Egy költőt, aki a kapott talentumokat példásan megőrizte, s bőséggel kamatoztatta is, csak éppen mi alig-alig tudhattunk róla. Ezért, maradva még a tárgyilagos mondatoknál, mielőtt elhomályosulna, vagy áttűnne „kékbe”, Horváth Elemér kék árnyalataiba az itt következő eszmefuttatunk, alkalmi recenziónk, nézzük csak egy cseppet hátrafelé. A féltényrnyi, de fél életre visszpillantó tükörbe.

1933-ban Csornán született. 1949-ben az egyházi iskolák államosításakor kényszerül otthagyni a „Varázshegyét”, a Szent Márton hegyén magasló bencés gimnáziumot. Csornán érettségizik. A Nagy Imre kormányprogram után kerülhet csak a budapesti bölcsészkarra, de onnan 1955-ben eltanácsolják. Ekkor már néhány versét Rónay György közölte a Vigiliában. 1956-ban munkaszolgálatos katoná, majd a forradalom leverése után Olaszországba távozik. Itt Thomas Mann legkisebb leánya, Elisabeth és családja fogadja be a menekült magyar fiút. Ebben a környezetben ismerkedik meg a kortárs olasz költők legjobbjával; itt hall először a világlíra új jelenségeiről, irányzatairól. Cs. Szabó László támogatásával egy római kiadó (Anonymus) kiadja első kötetét, melynek címe *A mindennapok arca* (1962). Még ebben az évben az USA-ba költözik, nyomdai munkásként dolgozik. 1976-ban a Párizsi Magyar Műhely gondozásában jelenik meg második kötete, az *Egy fehér néger naplójából*. Ezt követi *A homokóra nyaka* 1980-ban, a londoni Sepsi Csombor Kör 11. kiadványaként. Ezután lát napvilágot – 1982-ben Chicagóban – a *Maya tükör*, amely az induló Szivárvány Könyvek 2. darabja.

Ezen kötetek túl szigorúnak is mondható rostálásából, és az eddig kiadatlan versekből, a 86-ig írottakból, állt össze a válogatott kötet, *A szélrózsa gyökerei*. Hogy Horváth Elemér végre műveiben is „hazaérhessen”, Róma, Párizs, London, Chicago után az

életmű esszenciája immár Budapesten hódíthat; mert vallott egy New Yorktól 48 km-re északra élő emberről, aki sorsával, kényszerű vándorlásaival élte meg s igazolta költői létezését. Akinek valóban a vers mindennél több volt, ha keveredhetett és elvegyülhetett Csokonai és Berzsenyi „szövetmintáiban”. Ha a rojtokon s fénylő szálakon összesodorra rezdült és suhogott Yeats, Gottfried Benn és Montale. És még itthonról Füst Milán, Dsida, Pilinszky. De mind csak azért, hogy Horváth Elemér a még elemibb talányon töprengessen és válaszolhasson arra, amire sohasem lehet pontosan válaszolni, csak közelíteni, versben: *„Nemegyszer megkérdezték tőlem emberek / hogy miért írok magyarul / nem azt hogy miért magyar verseket / azt nem tudhatják azt én sem tudom / az az etruszk mosoly az inka bíbor homloka / az etelközi rozmaring”*.

Mondhatnánk tehát: a koordináták nagyjából rendjén, és a helyükön. Ahogy a költő érzi, aki keresztül-kasul cikázik a szellemi vándorlások megőrzött fényes tárgyai között. Kultúrák forrásvidékén kutatja, majd regisztrálja a megszerzett kincseket. Ő az etruszk, a görög, a latin. S ő az inka és trópusi kultúrák fogadott fia. És persze hun és etelközi is, akinek szűkebb, belsőbb tájai vannak. Indóházak Győr és Csorna között. Tájak és folyók, kisebb alföldek, bakonyi dombok. S aztán megint kultúrák: istenek, és a modern jenki világ ördögei. A Tisza parti város, sokáig beváratlan szerelemmel, melyről el kell hinnünk, hogy e szerelem miatt is megmaradt magyar költőnek, mert leveleivel, verseivel, szerelmes szép magyar nyelven Rodostóból Zágont ostromolhatta.

Ebben a többfelőli érintettségben a tehetség deleje tesz rendet. Merész képkivágásaival és fölényes formakezelésével (gyakorta szonettekkel, tiszta dalokkal, a magyar költészet hagyományait őrző ritmusokkal); de ha kell, a legvégletebb asszociációkkal, mímelt levélformákkal él. Másfelől pedig mérhetetlen szarkazmussal és iróniával, takargatott, de mégis előbukó honvágygal egyszerre gazdálkodik. Nézi s elköveti a merényletet önmaga ellen is: teljes jogú alanya és bátor polgára ennek a tüntetően személyes lírának. S mégis mintha kívülről, a költészet minden megörökölt fortélyá és ismert, tudós eredménye felől történne olykor a „szakmai” bemutató. Tán ezzel a kettőzött – érzelmi és

erősen kontrollált tudati – odafordulással éri el a hatást. Mert kétségtelen, hogy felkavaróak, különösek, zavarbaejtők, ősiek, európaiak és magyarok, egyszóval: ezredvégiek Horváth Elemér költeményei.

Nem véletlenül említettük korábban Cs. Szabó László támogató barátságát az induláskor. Mintha az ő egyik-másik görögökről s latinokról szóló esszéjét látnánk itt verssé tömörítve. De hologramjában a képek kitöltik az időtlenség modern terrénját, hogy félreismerhetetlenül a költő sajátjai legyenek. Ahogy az óceán fölött ível, hidat épít egy-egy remek képpel a vers, mert a képen „belül” az egyik pillér valahol ott New York felhőkarcolói között látható, a másik meg itt világosul meg „archaikus kék” vilámfényben Szilsárkánynál. Vagy egy szegedi konyha enteriőrében.

A legprofánabb és legszentebb ezredvégi találkozások nyerik el poétikai nagykorúságukat Horváth Elemér költeményeiben. Újdonsága, bár korábbi két könyvét (*A homokóra nyaka*, *Maya tükrök*) időben birtokoltuk, most ebből a válogatott kötetből, és az elmúlt három év sűrű hazai publikációiból – 1988-tól legtöbbit éppen a Hittelben közölt – világlik ki igazán.

Tényként leírható: Horváth Elemér saját nemzedékének és az emigrációban költővé érett magyar lírikusok népes csapatának egyik elismert kapitánya lett úgy, hogy csapatoktól, táboroktól mindig is távol állt. Akinek eredményeit a hazai kritika – ismert okok miatt – csak alig vehette figyelembe, s így szükségszerűen a fiatalabb nemzedékek útját sem alakíthatta. Noha talán az egyik legvonzóbb modern költői gondolat- és formastruktúra olvasható ki az ő opuszából. Vitát, s főleg álságos (avantgard vagy hagyományos líraeszmény; megkésettség vagy érthetlenség; csak formai játék stb.) vitákat eldöntő cáfolat az ő ízig-vérig mai, a világköltészettel paralel futó és mégis sajátosan magyar ízeket, árnyalatokat tudatosan vállaló programja. És főleg nem betáplált teoretikus ködpászma, de tálentumos, sorssal pecsételt boldog költészet.

Mert az Orpheuszság minden irányban szabad vegyértékű már. És a kényszerű hódítás, a „gyarmat- és fűszerárú” behajózhatósága ellen ugyan ki emelhetne kifogást? De ott áll ő kitartóan

a „homokóra fókuszában”, és kapaszkodik a csapkodó „szélrózsa” gyökereibe”.

Végül az egész történetre, mely a visszapillantó tükörben látszik, egy korai versének lírai szentenciája már így utalhat, amikor a halandóság titkon jegyben jár a halhatatlansággal: „... elcsavarogtam a földön / hazaértem a szerelemben / fönnakadtam a világ rendjén // előbb halok meg mint szeretném.”

Tehát – élni fog; az örök-kék vándorló árnyalataiban. (*Válogatott versek, Bp. 1990. Orpheusz Könyvek*)

(Hitel, 1990/12.)

Érdekes világosság

SOROK KALÁSZ MÁRTON KÖLTÉSZETÉRŐL

Amikor pár percben lehet szólnom egy csaknem teljes, akár befejezettnek is gondolható költészetről, nem hagy nyugodni a kétség: jól teszem-e, ha a róla írott értő és alapos, töprengő-kérdőjeles kritikákat egyszerűen kifelejttem, letörlöm ún. irodalmi emlékezetemből? Talán – így biztatom magam. És aztán mégis az emlékezet, de ez roppant személyes. Kalász Márton nevével, s hét versével először 1964-ben találkoztam a *Tiszta szigorúság* című költői antológia második kiadásában.

Ez volt középiskolás éveim alatt az egyetlen, fiatal magyar költőket számbavevő antológia. S még ráadásul fényképeket is közölt. Pedig akkor már Kalász Márton három önálló kötettel a háta mögött, s teljesítményét tekintve nem volt fiatal költő. Fiatal költő 1955-ben volt, amikor 21 évesen! első verseit kötetben láthatta. Nem akarnék biográfiai, s megjelenési adatokba bonyolódni, s azzal untatni a közönséget. (Ezek az adatok a gondosan szerkesztett meghívón olvashatók.)

Kalász Mártonra igazából csak az 1969-ben megjelent *Viola d'amour* című kötetkor figyeltem föl. Erre a hatalmas, költészetünkben is párját ritkító nyolcszáz soros szerelmes versre, amely három részre tagolva százszor nyolc sorból állt.

Ettől kezdve lettem a költő olvasója, s érdekelt az is nagyon, hogy mások hogyan olvassák, s akik tehetik, mit írnak róla.

A személyes élmények után vágjunk e költészet leglényegébe, a költő egyik kedvenç képi s gondolati motívumát idézzük fel. A vers címe: *Irigység*. Így hangzik: „E diót irigylem; nem fél / föl-bontják, s belenéz / majd elcsigázott, kíváncsi / szem, elhül a kés / s dúlt, acsargó rögeszme / elme árkainál / törve-zúzva, úgy sejtve: valóban / rád talál.” (Szállás, 71.) Tehát: diónak, magnak lenni; a dolgok belsejében akár külön világként is, világot érlelni, amelyre majd rátalálnak, kinyitják, vagy nyílik magától. S ebbe a zártságba befelé szökik már – hogy a költő szavaival éljek – az a bizonyos elégia-beli ló, amelyik „egyedül maradva”, mintegy lényegül is sűrülve – „mindjobban betelefonódik / a lép dús indáiba”.

A szökés és kötődés között mennyi energia feszül. És lényegéhez tartozik, hogy nem pazarlódik. Egyre szikárul, s szemünk előtt válik feszesebbé ez a költészet. Benne a költő helyzete is, szorító magányossága, az *éjjeli expressz* hálófülkéjében, idegenbe utazva már másfajta költészet lehetőségeit csattogják az elvivő kerek. Megnyilatkozik az olthatatlan kereső és otthonteremtő vágy. De megfogalmazódik az a felismerés is, melyet a nagy angol szász költőnél, Auden-nél olvashatunk: *miszerint az éhség kényszeréből várost építő vándor sohase feledheti a szigetek álmát*. Az indulás, útonlevés és legvégül a meg- és visszaérkezés hármas egységét, érzelmi fölfokozottságát szentesíti az a fix pont, amelyet *hazának* hívunk.

Kalász Mártonnál ezt az érzelmet roppant komolyan kell venni, mint ahogy a gondosan megválogatott, szinte hangonként mérlegre rakott szavait is. Mert ezekért a szavakért megszenvedett, szótárakat, etnográfiai munkákat olvasott össze a költő, aki német anyanyelvűnek született ebbe az országba, s viselte gyerekfejjel a kisebbségi sorsot. De a magyar nyelvet a szótárakon túl, a *Puszták népéből*, tanulta (amely földrajzilag is szülőföldje szomszédságában van, meg a II. világháború esztendeiben betelepített, de ide menekült bukovinai székelyektől, akik talán máig ható érvénnyel a magyar nyelv legszebb változatait beszélnek. (Kalász Márton pályája emlékeztetésében az 1978. októberi Új Írásban gyönyörűen vall erről.)

S a hátrányt, nyugodtan mondhatjuk, előnnyé változtatta. Kalász Márton egyike, azon kevés költőinknek, akik pontosan érzik a szavak súlyát, azok teherbíró képességét, s ismerik az árnyalatokat, s így már ösztönösen elkerülik a ballasztokat, a nagy, színes, de bármikor semmivé pukkanó nyelvi léggömböket. Nem látszik ez az út látványosnak, s olcsó sikerekkel sem kecsegtet. A költő poétikai küzdelme az olvasó felkészültségét is feltételezi. De a versek a teljes odafordulás nyomán megnyílnak, vagy ahogy ő mondja „*nyíltak lesznek*”. Így fogalmaztam róluk, pontosabban legújabb verseiről: *gondolatok, csupa idegvégződésekkkel, bölcssek, s látszólag szelídek, magukban hordozva a bármikori robbanást*. Ez az energia szavak és szavak között, meg az elhallgatások képzeletbeli rácsszerkezetében, az üresen hagyott szóközök havas tartományában elemi erővel érezhető. Utolsó két kötetének szinte

minden darabja ilyen. Tudom, hogy butaság a hasonlítgatás, a skatulyázás. Kalász Márton nem is tudom egyetlen hazai kortársához hasonlítani. A század lírájában is csak az 1973-ban meghalt nagy angol költőhöz, Audenhez, – akinek az előbbieken már egy gondolatát nem véletlenül idéztem. Elsősorban hasonlítható a kíméletlen nyelvi pontosság, a kemény, a héjba erősen zárkózó, de mindig kinyitható gondolatiság okán. Kalász azonban líraibb alkat, vibrálóbb; a kényelmes, s az azonnali értést áhító olvasónak biztos idegesítőbb is. Én úgy mondom, fölkavaróbb, zaklatóbb, amelyre a XX. század emberének – hitem szerint – nagy szüksége van. Ezek a versek, úgy tűnik, előttünk készülnek, előttünk szereli össze őket a költő. Mint egy repülőgépet, melynek két szárnya – az érzelmi s gondolati pólus-iker – képes a repülésre, de természetesen csak az egyetlen, s szuverén pilóta segítségével, aki felelős a megérkezés sikerében.

Most a kötetek újraolvasásakor felfedezés volt, egy nagyon korai Kalász Márton-vers, amely jóslatszerűen foglalja össze ennek a költészetnek a lényegét: „Nem lazíthat ügyemen senki / A versekben mindent szabad. / S legnehezebb kiverelkedni / *érdes világosságomat.*”

A küzdelmet én nagyon sikeresnek ítélem: az érdes világosság van, létezik, fényt és erőt ad.

(Elhangzott 1979-ben Győrben és az Ifjúsági Házban)

„Még a vigaszt is darabokra szedni”

KALÁSZ MÁRTON: KI OLVAS ÉJSZAKA VERSET?

Kalász Márton több mint tíz esztendeje jelentette meg válogatott verseit. Azóta karcsú, ám annál fontosabb kötetekben (*Szál-lás*, 1978; *Imádkozó sáska*, 1980; *Hozzánk a hóbagoly*, 1983) építi tovább összetéveszthetetlenül egyéni költői világát. A mostani könyv mintegy betetőzi a fentebb említett kötetekben felszínre hozott versalakítások minden erényét. Már a kötet címadása is összegezést ígér, s nem véletlen az izgalmasan fölített kérdés: *Ki olvas éjszaka verset?* Ki olvassa el a költő, a költők verseit – általánosíthatnánk így. E transzcendens tartományokkal sűrűn érintkező költészet, ahol amúgy is gyakran fölmerül, előbukkan a mindenséget faggató kétség, most erre próbál felelni. Szükség van-e a legmélyebb emberi érzékenységre, igazságra, s minden rezdülésre? A nappal csödületén, tülekvésén túl: igen, a költő azt sugallja, hogy éjszaka, csönd, lámpafény, békesség kellene a versehez. Meditatív belefeledkezés, szívnémaság, csöndes előre- s visszazalapozás, sorok és szavak ízlelgetése. Ilyesmi kellene. Akik szeretik a verset, lehet hogy éjszaka olvassák a költő üzeneteit, bármilyen komorak is azok, álomba aligha ringatók: virrasztó tüzei maradnak az éber gondolatnak. Így írja ő: „tiltásunk híján tiltásunk ellenére minden (kimúlik) csak amit nem szeretünk csak a ránk kényszerített (sötét rossz gondolatok maradnak) a megveszésig örökkön örökké (bennünk) Uram”.

Ugy látom e verseket, mint az éjszaka ablakán hirtelen bevilágító röntgenképeket. Csönd van még, de a dörrenések zaja is ide-szűrődik messziről: a villámfény még alig éri az ablakot, mégis ami akkor megvilágosul, az marad örökké egyben. A következő villanás az ablak távolabbi részére tenyerel, tehát sohasem a megkezdett helyen folytatódik az átvilágító művelet. Csak tudatunkban rakjuk össze a szokatlanul éles, üvegre kapcsolt felvételt. Bár a fény *kinti* forrásból táplálkozott, de *bensőnk* (itt: szobánk) tárgyai lettek megrajzolva. A kép bármikor előhívható, s ugyanakkor éles, kontúros, *teljes*.

A reális és szürreális elemek egymásba „építése” különös adománya e verskultúrális. Ha nézzük például az *Utazás* c. verset, akkor érezzük, hogy az otthon és a gyerekkor utáni sóvárgás verse is lehetne, de nem az, hanem sokkal tágabb érvénnyel ontológikus verssé szélesül: létünk mindenkori útjairól, utazásairól kérdez: „vajon elől-e még a vonaton a mozdony”, s ha megyünk is (ki-ki a maga állomásai, elrendelése szerint), nem feledhetjük a kénytelen „tolatásokat” és a „sok megvárakoztatáson túli időt” sem. Megyünk a költészetből a költészet igazi sűrűjébe. Életünk egyszeri szavai átnyúlnak „titkos levegőt” szippantani a mindent túlélő reményhez. Erőt gyűjtünk így a vesztőhelyé tett földön. A Lászlóffy Aladárnak és a Kányádi Sándornak ajánlott versek drámaisága azt a *módot* is jelenti, ahogy a szó lehet csak vigasz és a szolidaritás elemi részecskéje.

Olyan érzésünk van, mintha a költő a belélegzett levegőt egy végtelen rekeszből fokról fokra engedné sorai közé. De mégsem úgy, mint akinek fogy a levegője, hanem a mélyebből jövő levegő sűrűségével arányosan. Ahogyan a versek vége felé haladunk, úgy lesz fontosabb a gondolat: a kilélegzett igazság hordhatatlan sűrűsége.

A Kalász Márton-i versek pontossága, „érdes világossága” mögött érzelemgazdag világ húzódik. Holott a forma mikéntje sokszor ezt professzionista módon álcázza. S a rejtőzködés mégsem erőltetett, inkább a mérték és arány, vagyis a tehetség természetének tudatosan alkalmazott megjelenése. Mert működtetni tudja a nyelvet, de nem a hideg és csupán a technikai tökélyre törekvő poétát engedi közelünkbe, hanem az érző, az *Egészet* áhító férfit is. „Látom morzsáimat / veszendőnek a teljes asztalán. / Ízem, ha éhe nem / fordítja, még ki sejtí meg?” A gondolati igényesség és vers-kibontás szinte bemutató jellegű példája az Ujházy Péternek ajánlott darab. (Megjegyezzük, hogy a kitűnő festő készítette Kalász korábbi köteteinek borítóját is.) Látszik a versből a művészi közös gond (a kezdet és a vég közti *miért*-re és *hogyan*-ra adott válasz), s az eleven izgalom, „melyben a gondolat fogamzása telt gondolat”-tá válik. Azt is mondja a költő, hogy „nyiladozunk, mint pépes magház – / nem soká őrizzük a jót”. De még minden lehet, a számla kiegyenlíthető. Az éjszaka láthatatlan vallomásai egy sejtelmes telefonfülkéből, ahol „a hallgatót mindig vacogva /

fényed lucskába akasztom, / hátam látod menni a sötétben...” Kivel beszélt a költő? Kivel társalgott, s kinek emésztí hallott szavait? A szemközti oldalon – a kitűnően szerkesztett kötetben – Kosztolányi figyel, ő olvas „az élők helyett...”, mert „itt az éjszaka épp csak neszező / olyan halk lapozás, mint a kinti eső” – szól nagy beleérző képességgel a költő, mint majd a záróciklusban Babits hangján. Így kapcsolódnak egymáshoz a versek. Az éjszakára a nappal horzsoló fényei köszöntenek. Az idő mérhetőségére örök mérhetetlensége. A bölcsesség motívumait élesen lekasabolják a gyerekkorba ágyazott emlékek: az otthon galambrajai, a fészertetőre hulló hó alatt öntudatlanul boldog szorgalmú méhek s egy sötét cseréppohár, melyhez társul ez a felejthetetlen kép: „tejhez, tudtam, anyám szemének méze jár”. Aki ilyen sorokat képes leírni, az súlyosan állhat a földön, s nyelvében is. Ezért lehet övé Arany János nyelve s a vértanú Radnótié: ez a nyelv a „választott nyelvem, anyanyelvem / láncba törője: amin ettől, látják, muszáj volt / már holtig énekelnem”. Így vallja meg legfőbb, tisztára csiszolt eszközét *Epitáfium – szép magyar nyelv* című versében.

Az utolsó ciklus Babitsról szól, mindössze három vers, de méltó összefoglalás. Lezár, de már nyit is egy új kötet felé. (*Magvető*, 1987.)

(*Könyvvilág*, 1987/5.)

A boldog kútásó

LÁZÁR ERVIN HATVAN ÉVES

Először is: minden aggályoskodásomat bele akartam adni/fűzni ebbe a rövid írásba, köszöntőfélébe. De aztán lemondtam róla: ennyire mégsem járhatok kedvében, holott megérdemelné, hiszen ígéretéhez híven – határidőt betartva! – kéziratot szállított lapunknak. Pontosabban: hiteles rácpácegresi töredékeket. Nagy szó ez, kérem! Sokkal nagyobb, mint gondolnák, kedves olvasóink, akik már ámultan túl vannak az előző oldalakon, s most újra visszalapoznak a csillagmajori gyolcsinges meg a Széni nagyságos történetéhez.

Másodszor pedig: huszonvalahány éve azt írtam egy versem fölé, L.E.-FÖL A BOLOND KÚTÁSÓ KUTJABAN. Nagy László annyira szerette az L.E. monogramú urat, nevezvén Tündérnek s Angyalnak is, hogy még a versben előforduló „kútkáva felpörgés” ugyancsak bizarr szürrealizmusát is elfogadta s megjelentette az ES-ben. Lelkünk rajta!

De nekem *A bolond kútásó* azóta is az egyik L. E.-paradigma maradt, fáradt, szürke napokon litániás mondogatásra való: ...Átvágta magát a sűrű levegőrétegen, felhők szikláit véste önfeledten, s ment, ment csak egyre följebb, fénylő porok, csillagdarabok szitáltak, hullottak az égi kútból a földre.” De mondhatam varázs-szóként, ugyancsak L. E. nyomán azt is, hogy például: *lándzsás levelű útifű*. S láss csodát, mindenki értette a buzogány működését. Legkivált egy Nellike nevű hajadon. A legismertebb L. E.-teremtményeket nem is sorolom. Neveiket már betéve fűjék nemzedékek.

Harmadjára ezért is mondom újabban Boldog Kútásónak. Immár negyedik éve kedves szerkesztőtársunk a zöld-fehér Hítelnél, (Kormos Pista kajánul kérdi is egy felhő széliról: „Barátocskáim, tudjátok-e az úr mit kántált fülembe egy valahai Fradi-Videoton meccsen?”) és háromszorosan is jeles férfiú lett ebben az évben.

Március 15-én végre megkapta régtől esedékes Kossuth-díját. Vivát és kalaplengetés, amerre csak magyarul olvasnak! S amerre még magyar szóra, képzeletre akarják tanítani a gyerekeket.

Aztán meg éppen hatvan éves. Most májusban, az V. hónap 5. napján. A római és az arab számok szerint is tiszta jeles! Bár hihetetlen, de tudomásul vesszük.

Isten éltesse, kedves Ervin! A kollégák, szerkesztőtársak és olvasóid nevében is szeretettel köszönt:

Nagy Gáspár

(Hitel, 1996/5.)

In memoriam Ratkó József

(1936–1989)

Halálod hírhozó angyalát küldted el hajnali ablakomba, Jóska!
A nyugtára sülyyedő Hold fénylő-kerek gombjával emlékeztetted
arra, hogy mindig kigombolt nyakú fehér ingben, örök fiatalon
lássalak.

„Irok csak a lélek nagy szükségében...” – mondtad egy inter-
júban. A lélek nagy szükségét most bennem is, sírás helyett, szo-
morú beszéddé csitítottad, amikor föloldoztál –; szóljak, bár ha
csak pár szót is, a vállalt némaság kútjából. A víz hullámain re-
meg a lassú, rekedtes hang. S az eleven szó mögül látszik az ar-
cod. De a Tiéd a memorizálható, tiszta gondolat. Meg a közös
gondok batyuja is, melytől már-már beroskadna a föld; szilán-
kokra törne a vers, ha nem olyan szigorú alapozású, ha nem sors-
alapozású, ha nem úgy tisztesség-alapozású, mint a Tiéd. Mert
utadat már az induláskor kijelölted, ekképp: *„Allig szerszámban
hadakoznak / csillagtalan, vékony szegények. / Értük halálig elsze-
gődöm / énekes, minden eselédnek.”* S akikért elszegődtél, akikért
szolgálatot vállaltál „halóföldeden”, azoknak egy karéj igazsággal
mindig többet jelentettek verseid, pörlekedéseid.

És most „bogárnak, virágnak” kínálsz tested? Teremtett csil-
lagaidra ki írja tovább oly konokul egy nemzet törvénytelen ha-
lottainak leltárát? Ki siratja el őket, ki mondja ki hiányukat így:
„Hiányzik kicsi fiam arca, mosolya, bársony-érintése, ciróka-
hangja, Kormos István tengertermelés hangja, Nagy László
gyémánt-arca, kőszáli lelke, Illyés Gyula töprengő gazda-arca,
Latinovits »pimasz, szép arca«. S a másik hazából a halálba-sze-
relmes Szilágyi Domokosé!”

Közülünk most legjobban Te hiányzol, Jóska! S közülük is,
akik odavártak, mert tartani, valahogy megtartani már csak ha-
lottaink tudják ezt a földet!

„Megyünk utánad, Halott.” Megyünk a kállai tornyok iránt.

(1989. szeptember 14.)

(Hítel, 1989/20.)

Jelentés egy költőről, szabálytalan és szűk keretben előadva

GÁL SÁNDOR: TISZTÁBB HAVAKRA

Ha jól számolok, és pontos az emlékezetem, az 1964-ben megjelent *Napéjegyenlőség* óta Gál Sándor ezidáig nyolc önálló kötetet jelentkezett, melyet mennyiségileg is becsülni illik. Nem beszélve arról, hogy tehetségét gyermekvers- és prózakötetekkel is bizonyította, amit a kritikai vélekedés is megerősített.

Ismét az emlékezést keverem elő, főleg a hazai olvasók kedvéért: ha ebben a gazdag anyagban tájékozódni kívánnak, elsősorban Görömbei András és Szakolczay Lajos írásait említeném, akik Gál Sándor munkásságára már kezdetben is figyeltek, s később méltó pályaképet rajzoltak. (Nem szükségtelen itt megemlíteni, hogy e két fiatal kritikus lassan egy évtizede úttörő módon és példaadóan figyel a határainkon túli magyar irodalom eredményeire.)

Ennyi eligazítás, „bemelegítő”, de egyáltalán nem tiszteletkörnek tekintendő toll-, emlékezetmozgatás után a recenzens nekifoghatna igazi tárgyának: a legutóbbi (egy éve) megjelent *Tisztább havakra* című Gál Sándor-kötet ítészi „szétszerelésének”, majd illő, olvasót tájékoztató „összerakásának”. De azért beszél rögtön feltételes módban, mert kicsit korábban eldöntötte, hogy nem kritikus (esze ágában sincs kritikát írni), csupán olvasói észrevételei, impressziói vannak, amióta (egy éve!) Kassa-Bártfa-Podolin útvonalon nézelődve e fehér borítójú könyv birtokosa lehet.

„*Kormos esőkből tisztább havakra*”, mint ez a borító, mint a hősínű lapok (nem *Kőlapok!* – az más, az egy 73-as kötet) folytatnám gyatra hasonlatokkal Gál Sándort, de folytatja ő, pontosan kifejezve e kötet művészi-emberi lényegét, igényét: „*őzön-videkre hol minden lábnyom / írott betűként őrzőn világít*”. (Ősz) Az idézet minden szavát érdemes lenne preparálni. (Megtettem, de nem mesélem el, a terjedelmi okok miatt főleg.) Nyilvánvaló, hogy a gyermekteg strukturalista rácsok mögül is kibukna a lé-

nyeg, hogy mennyire *létszavak*. És főleg ott, ahol megszülettek. Beágyazva szelíd fehérséggel a kisebbségi lét szimbolikájába: földjébe, egébe. Térbe(n) és időbe(n). Gál Sándor versei – és főleg ez a kötet bizonyoság rá, hogy mennyire – e két XX. századi koordinátával foghatók csak be. Esztétikai mozgásirányuk szerint is, ahogy a képek, az igazán jó képek, mint fecskék a sürgönydróton a nagy repülés ígézetében, e láthatatlan, de nagyon is tisztán látató szálakra felfűződnek. Így jelölik ki az eredő mindent egyesítő útját az *egész-vers* felé. Természetesen a *tér-idő* az esztétikai szférából kimenekítve, de sokkal súlyosabb közegbe, az *etikumba* és *etnikumba* transzponálva itt földet és embert, embert az időben, emlékező-embert, az időtlen folyónak jelentést tevő költőt is jelenti.

Röviden azt mondhatjuk, hogy Gál Sándor költészetének lényegénél vagyunk. Időzni itt fölösleges, az egyáltalán nem talányos verseket kell olvasni, amelyek ebben a kötetben itt-ott fellelhető esztétikai bocsánatos bűnökön tartalmukkal túlmutatnak. A negyven éves Gál Sándornak van joga, és van mire emlékeznie: a jelen és a jövő érdekében, jelentéstételre kényszerül Fábry Zoltán Stószról holtában is figyelő szeme előtt. Ez a fehér könyvecske, melynek a vége, (utolsó három verse) mint a hal farokuszonya, magasra csapódik: eszméltető vizet fröcskölve az olvasó szemébe. Így aztán képtelen megérteni, hogy végére ért, odaképzeli, emlékezetében hozzáírja az olyan nagyon fontos újabb verseket, mint a *Folyó*, *Adj menedéket*, *Veszteségeink*, *Könyörgés*. Reméljük, ezekkel már egy újabb kötet kezdődik. (Madách, 1976)

(Napjaink, 1977. próbaszám)

Az álom és emlékezet mély vizeiben

IN MEMORIAM PARANCS JÁNOS

Sipos úr (Paulus Albertus) szembejőve a szállodafolyosón azt mondja, sőt kiáltja: – kezében egy félig szlopált sörösüveggel vezényelvén a beszéd dallamát 1988 májusában Liebfrauenbergben, ott Elzászban, amikor életemben először Nyugatra mehettem az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem meghívására – „mintha csak a fiatal Parancsot látnám, anno, – igen, úgy harminc éve, persze...” Nézek, hunyorgok rá (tanúnak ott a két szintén először látott *szeptsicsomboros* ánglus-magyar, Czigány és Siklós urak) Én meg pontosan így hallok szapora pergésű szavaidat a SZER-en, válaszolok, ha a párizsi színházak között loholsz... s üzensz nekünk. Aztán szegény Siklós Pista BBC-s magnetofonjába mondtam ezt-azt – de már kint a kertben – az itthoni tavaszról... irodalomról s efféle lomról... Másnap Strasbourgban Sipos úr, a pergő beszédű jó Gyulánk mesélt nekem (a Parancs bőrébe bújtak) a fiatal Parancsról, ahogy ő mondta: Janóról. Én meg arról, hogy Kormos, a szintén *párizsviselt*, (ahogy írta volt Jékely), hozott össze valamikor 72-ben Parancssal a Hungária hínáros mélyvizeiben. Mintha csak a Zeyer teraszán ülnénk, mondták egymásnak, nevetve, de sehol egy átkozott biliárdasztal! Nálam ott lapult Parancs harmadik kötete, (soha alkalmasabb s illőbb környezetben!) a *Mélyvízben*. (Nekem ez volt az első Parancs-kötetem, de nem mertem dedikáltatni.) Igen, Kormieux barátunk, mindig tudta, hogy kit kivel s miért, szlalomozta el, sötét szemüvegét a homlokára tolva, versben megdallott halhatatlanságát pontosan idézve a lutéciás barát, Fifre úr.

Jánosnak sohasem szóltam Sipos úr „korszakos felfedezéséről” fizimiskánk hasonlatosságát illetően. Lehet, neki is említette, amikor már gyakrabban látogatott haza. De ő se mondta nekem. Egyszer aztán valaki az Atlanti-óceán túlsópartjáról, valamelyik könyvheti, de már nem könyves, hanem annál súlyosabb terhek (sör és bor) alatt roskadó asztalnál a Vörösmarty téren azt állítja kérdő hangsúllyal: ugye te a Parancs Janó öccse vagy, csak nevet változtattál?. Pontosán így van, feleltem. Ezt már Sipos úr első ta-

lálkozásunkkor kiszúrta, sőt, hogy valami jobbat mondjak: nem kizárt, hogy Kormos Pista a legédesebb apánk. Óriási derűtség (mint egy pártkongresszuson az átkosban, amikor a főtitkár épületes viccet mesélt).

Jó volt Parancs „öccsének” lenni. Jó volt, hogy testvéri szigorral, alaposággal könyveim kiadói lektoraként, néhányszor felelős szerkesztőjeként is közreműködött. (a Magyetónél majd az Orpheusznál) Jó volt verset adni akkoriban az Új Embernek is, ahol – élete utolsó néhány évében – Parancs szerkesztő úr értékítélete, ízlése döntött arról, hogy egy hitbuzgalmi és népszerű katolikus lapnál mi nevezhető esztétikai értelemben elégséges versminimumnak. Amíg dohányzott, jó volt, egy-egy pohárka ital mellett a füstjébe burkolózni, és nagyokat hallgatni, s várni Kecskeméti Kálmánra, Kemsei Pistára meg Deák Lacira. Jó volt a győri Műhelyes fiúk társaságában látni, ahol Kormos Pista örökébe lépett, és nekik is bátyjuk, barátjuk, szerkesztőjük lett.

Aztán már semmi nem volt jó. A műtét utáni tapintat sem. A csönd sem... Ott jártam nála... a Volkmann utcában. A szomszédos házra néztem. Ő naponta megtette ezt. Szabó Lőrinc csak 57 évet élt. Kitalálta, hogy erre gondolok. Ne beszéljünk arról, mi jöhet. Nehéz, ám kötelező séták következnek, mondta. Zihálások. Tárgyilagosan, mint a versek. Éles és pontos morzejelek arról, hogy *távolodik... tőlünk*. Ha lehet még kopárabban, dísztelegebbül. Kegyetlen objektivitással. A telefonhangja ekkor már mindig fáradt volt. Talán örült, ha hívtam. Talán fárasztottam, gondoltam. Aztán... aztán keveset jelentkeztem. Tudom, voltak akik sokkal többet. Az igazi barátok. Nem tudni, mi a jó ilyenkor. Magunkat védjük? Kegyetlenül mondom: talán igen. Ez is benne van a tapintatban. Itt már jól tudni, nem lehet igazán semmit. Csak az egyre komorabb híreket hallottam felőle... az át-tétek elhatalmasodását. Az utolsó kézfogásunk az Írószövetségben történt, eljött, amikor Villányi Laci barátunk Greve-díjat kapott. Ez a Könyvhét első napjaiban történt. És láthattam volna még a kórházban, októberben, talán még értette volna a szót. Nem jártam ott nála, nem.

Elutaztam Strasbourgba a Mittel Európa Fesztiválra. És bármily hihetetlen 1999. október 23-án, amikor az ott élő magyarok körében emlékeztünk forradalmunkra, az ünnepség után egy

kedves, idősebb hölgy azt kérdi: hát Parancs Jánossal mi van, vagy negyven éve láttam utoljára Párizsban. Nagyon beteg... nagyon, válaszoltam. Egész este nem hagyott nyugodni a kérdés s a kérdező személye, aki mintha csak a föld nyelte volna el, eltűnt. János ekkor még élt, talán különös antennákon hallotta is a kérdést, s azt is tudta volna, hogy ki lehetett az érdeklődő hölgy, ha leírom szép szemeit, arcának nemes vonásait.

Néhány nap múlva hazajöttem s az újságok azzal fogadtak, hogy október 24-én meghalt. Élt 62 évet.

Különös volt, ilyesmit más temetésen nem tapasztaltam: már minden ének, ima elfogyott, a pap és a kántor újból kezdték, csak nem akart látszani a sírhalom. Mintha a kiásott földet ellopták volna valaki az éjszaka, hogy ne nyomja agyon a halottat. Vagy csak a sírásók lapátolták volna úgy, akárha lassított filmen...

Amikor jöttünk ki a temetőből, valakit azzal vigasztaltam, hogy az éjjel hallottam amint összezsattantak az égi csontgolyók... s Kormos és Parancs a nyerők biztonságával hahotáztak: szóval elkezdődtek a nagy őszi, párizsi biliárdcsaták. Felhajtott gallérú fehér ballonjában előttünk baktatott Sipos úr, és szerencséire nem nézett hátra, csak néha szórakozottan belerúgott egy kóbor gesztenyébe... Passz, fiúk! Ő már ott van a csapatban. És örök fiatalon. Hasonlíthatatlanul. Ámen.

(2000. május 24.)

(Műhely, 2000/4.)

„Egy álom következményei”

Az 1983-as év egyik kívül-belül legszebb könyvének vélem az Ágh Istvánét; és az egyik legjobbnak is, amit az esztendőben olvastam. Széles Judit művészi borítója hűen simul a könyv tartalmára: mert a zsákszövet fölbomlásában ott láthatjuk az írói gazdagságot, a zsákot szétrepesztő, betakarított termést; ott a felcsillanó kékek egén vagy tengerén az álom sűrűsödését, és ott a mindent átszövő ébrenlét súlyos tényeit, ahol a „törvény szövedékének” sérülését is tanulmányozhatjuk.

Maradjunk a zsáknál, a zsák- és prózaszövetnél. *Amíg a zsák megtelik*, írja Ágh az egyik irigylésre méltóan megvalósított penzuma fölé. Hogyan is csinálja, most figyelhetjük legjobban, most adja ki magát – mondhatnánk. „Most mikor a munkakedvről szeretnék fogalmazni, bizony tétován és szomorúan kezdem a munkát. Módot keresek. Nagy, sima füzetet rakok magam elé, és vigyázok a kalligráfiára... Legyen a munkának stílusa.” Így biztatja magát, így fohászkodik, hogy a befejező mondatban ezt írhasssa: „boldogan járatom már ezt a vacak kicsi tollat, bár a középső ujjamra bütyköt nyomott.”

Aghnak a *boldogság*, versben és prózában is kulcsszava. A prózát író költőnek a kirándulás izgalma és a megvalósítás öröme is boldogságot okozhat; s az a kegyelem, hogy képes minderre, hogy pontosan erre, már önmagában boldogságot jelent.

Hogy is képzelem hajszolt életem kesergései közben – némileg irigykedve – a boldogan fogalmazó költőt? Üres lakásban írásra való őszies délelőttökön, jól futó tollakat váltva, nagy nyugalommal, beburkolózva némi cigarettafüstbe, ki-kibámulva a zugló utcára, tán ironikusan a „gályapadhoz láncolt” fegyencnek képzelem magát, és ül, de önszántából ír, mert elvállalta, mert írni akar róla, mert hírt akar adni, mert kedvét leli a híradásban, mert meg szeretné velünk osztani fölismeréseit. A verset és prózát rögvest mutatni barátainak, ha erre tévednek, ha fölugrik Huszárik vagy Császár. Ha nem, hát ő indul a Columbus utcába... indult, de már nem: *leszállt* – végleg *a fekete madár*. A kötet végén két igen közeli barátjáról ír, akiknek sorsában, művészi pályájában a magáét is látja: a paraszti világból való kitörés gyötrelmes

könyvkritikáit; s nem utolsósorban a legnagyobb szabású prózai vállalkozását: az *Albérleteim történetét*. Amikor ez a kegyetlen önfeltárulkozást igénylő „emlékezés”, számomra igazi költői kisregény, albérlet- és poéta-szociográfia megjelent a Kortársban, valószínűleg kiáltott egy önálló kötetért. Ezért érthetetlen ez a szükségmegoldás, miszerint ebbe a könyvbe kellett szerkeszteni, mintegy elrejtteni. E mű a könyv egységét billenti meg, mégha abba a bizonyos látható ívbe, melyről korábban beszéltem – beilleszthető is. De terjedelme, lezártága okán például *ra-re* sorozatba kíváncsozok, s így lényegesen többekhez juthatna el. (Lehet, hogy nyitott kapukat döngöttek, lehet, hogy már a Kiadó is gondolt erre a méltóbb, szerzőt és olvasót jobban becsülő megoldásra.)

Aghnak ebben a nagyon személyes, látszólag csak – albérletek, nők, szerelmek – szigorúan magánügyekbe avató opuszában sikerült a korszak és a nemzedék arculatát is fölmutatnia; a legintimebb, akár pikánsnak tűnő helyzetekben is ott lüktet a teljes élet: amit akkoriban Budapesten lehetett élni, amitől lehetett szenvedni, albérleteket veszíteni, halálos szerelmeket föladni, ahol lehetett a tökéletes ideiglenesség érzetével térdig gázolni ködben-szmogban, illúziókban. (Lásd: Huszárik, Szabó István) Mert a megállapodottság veszélye is még alig kísért, s alig komolyan vehető, hogy egyszer mindez végiggondolható lesz, a kitűnő versjelzésekből fontos prózára váltható.

Agh István nemzedékének, de a kortársi irodalomnak is egyik legszorgosabb munkása. Tevékenységét példaszerűen, tán a Nyugat harmadik nemzedékének legjobbjaitól is ösztönözve és tanulva – kiterjeszti kritikusi felségterületekre is. S jól teszi, mert a költői vérrel föltöltött kritikáit, esszéit a fűrészpontos nyelvezetű recenziógyártó-iparosok termékei közt (tisztelet a feladatát jól megoldó, par excellence recensensi feladatot betöltő – kivételnek!) felüldülés olvasni. Bámulatos a nyitottsága; de vonzalmi nyilvánvalóak. Azokról ír, akik izgatják, mert el akar igazodni a tőle távolinak tetsző költői világban, s azokról, akikről meg van győződve, hogy igazi költők az ő – esztétikumot, erkölcsöt, tartást egybeötvöző nézete szerint. Ez utóbbi kategória egyként vonatkozik a nagy klasszikus elődökre, s a közvetlen kortársakra. Mondjuk Berzsenyire és Tóth Bálintra, vagy Petőfire és Utassyra, s időben közelebb jöve: Adyra és Csoórra. Kitüntetett hely jut

a *Heteknek* neveztetett költőkről írt kritikáknak. S nem véletlen ez, hiszen ők Agh közvetlen nemzedéktársai, akikről legtöbbet tud, akikről a szeretet és barátság magas hőfokán (és mégsem elfogultan) képes reális portrét rajzolni. Tanítani valók ezek a portrék, mint ahogy a *Hová repült a nikkelszamorvár?* minden darabja az. Egy reménybeli tankönyvben képzelem el őket, olyan világosan, érthetően s személyességgel földúsítva szólnak. A költői mesterség napi gyakorlata és gondja felől járja körül a megidézt költőket és műveiket. Említettük már a nyitottságot, mint rokonszenves szemléletmódot, példaként Agh névsorából ide-másoljuk – nem ellentétpáronként fölfogva – Kassák és Sinka, Pilinszky és Ladányi, Jékely és Orbán, Kiss Anna és Döbrentei Kornél nevét. Érzékelhető talán, mennyire más világokat is képes befogni, érteni és értelmezni.

Agh hajlamos a szentenciaszerű, definitív megfogalmazásokra, ezért vésődnek a költészettől átitatott sorok egycsapásra emlékeztünkbe. A gazdag példatárból két költő neve kívánczik ide, hogy plasztikusan megvilágíthassuk az előbbi állításunkat: Kormos István és Csoóri Sándor.

Kormos István *Fehér mágia* című műfordításkötetéről úgy ír, hogy már korábban riporterként kifürkészte Kormos műfordítói, következésképpen költői titkait is. (Az interjú Kormos István *A vasmozsár törője alatt* c. kötetében olvasható s a Rádióban 1972-ben hangzott el.) „Kormos mindig jelzőből teremtfelé állítmányt és alanyt... Ott áll, ahol ítékeznek a jelzők... Jelen költészetünkben a hangutánzó és hangfestő szavak legnagyobb mestere... Általuk úgy emeli föl a verset, mint satu a kocsit, nem a vehemens emberek izomerejével, hanem a fizikai törvényeken alapuló áttételek rafinériájával.” Agh megfigyelései ilyenek, eleve nek és igazak, bizonyíthatóan tárgyszerűek, s azonnal jegyezhetők.

Csoóri költészetéhez, a *Párbeszéd, sötétben* című kötete alapján, kritikája záradékaként 12 pontot fűz. Ezek olyan pontok, melyeket csak igaz költő érezhet meg egy másik igaz költőben, és ahogy mondja: nézzük a 3. pontot, így hangzik: „Gyümölcsökben, nyárban erotikus, tehát a nőkben is. Télben, tavaszban halálos, mint a Fejér megyei csaták.” Az *Utazás félálomban* próza-kötet kapcsán ilyen telitalálatokat ír le Agh: „Csoóri kiszolgál-

tatja magát, és szóra bírja a rosszakaratot.” Vagy a jelenségre így reflektál: „Mutatvány a hazáért. És értem.” A többműfajúsággal és a megkésettiséggel vádolt Csoóriról így vélekedik: „nem azért ír prózát, mert a vers melléktermékeit akarja hasznosítani. Nem szövetkezete melléküzemágának csoportvezetője. Nem gomb-, nem parketta-, nem bőrkikészítő búzamezői háttérben, hanem a Gazda mindenért. Prózája azért lelkesít ennyire, mert versei lán-dzsahegye. S nem verseit akarom kisebbiteni, hátrarakni. Inkább azt mondanám, hogy prózája vers.” Ágh István Csoóritól vitathatatlanul sokat tanult, hiszen rá is illenének az előbb idézett sorok, ha nem is pontosan ilyen hangsúlyokkal, de lényeg szerint. Mégis bizonyos ma már, hogy a szuverén világú Ágh István költőtől tanult legtöbbet.

Halovány tükrözésként ennyit tudok fölillantani az *Egy álom következményeiről*. Hogy Ágh pályáján kiemelkedő jelentőségűnek tartom e könyvet, nyilván kiderülhetett az eddigiekből. A prózát író Ágh István mostanában földijének, Berzsenyi Dánielnek, (mint írja) *Dani uraságnak* fogalmaz. A folyóirat közlések után olvasói mohóságom már a kész könyvet szeretné föllapozni. (1983, *Magvető*)

(Életünk, 1984/3.)

„...csak a képzelet emléke múlhatatlan”

ÁGH ISTVÁN HATVANÉVES

Bizony csak folytatni kéne gyönyörű versének gondolatát. Pontosabban: hagyni szabad rezgését a lélek napsütötte méhesében, hogy fájdalmait is a képzelet törvénye szerint csalhassam elő, holott nem ez volna mostani szándékom. Hagyni csak a „véletlen hajó” lassú úszását, mint ahogy hagyni és tanulni a költő már sietést feledő sétáit, szinte sztoikus nyugalmat a jóság szelíd mosolyával övezve.

De előbből kezdem, a verssor *emlék*-szavát a valóságos emlékezet vizeire siklatom. Az 1970-es Szép Versekben láttam először portréját Balla Demeter felvételén. Fiatal, megnyerően nyílt tekintet, csikos ing, vállra vetett, de két kézzel markolt pulóver, a szájban cigaretta, s a háttérben egy autó sziluettje. Mintha a város is a költővel akarná hitelesíteni magát. Ekkor már 1971-et írunk. Harmadik verseskönyvének, *A tündér megkötözésének éve*. Hihetetlen, de a bejegyzés szerint 1971. III. 24-én, születésnapján került birtokomba. Az egyik első könyvem fővárosi létem kezdetén. A költő meg éppen krisztusi korban. Hamarosan az Alpári Gyula utcai szerkesztőségek sötét lépcsőházában hallok róla (ott ahol minden megtörténhet, leüthetnek és akár íróvá is üthetnek): ő Nagy László édesöccse és a *Harangszó a tengerészért* költője. Én meg egy irkányi verssel éppen Nagy Lászlóhoz igyekszem. ... És soha el nem árult, hódító képzeletemben tüstént bátyáimmá fogadom őket. Leszek a testvértelen legkisebb fiú, akinek tán nem véletlenül volt gyerekkorában a Somló az egyetlen tájékozódási pont: ha „közel gyütt”, biztos eső-jelző. Mint az ukki vagy a bobai állomásról a mozdony mihozzánkig hallatszó sippantása. Tudtam vagy csak sejtettem, tőlünk napkeletre, ott a felsőiskolai szélső házban nagy költők születtek.

És Ágh István a „ballonkabátok őszében”, a Parlament előtt 1956. október 25-én másodszor is megszületik. A barbár mészárlók golyótüzéből innen tápázkodik és támad föl az elsőéves egyetemista, hogy „sebének bűnét” a géznél is fehérebb papírokra rejtse. Mondhatni: innen tudatos a költői, szépírói pálya.

Nincs még negyvenéves, amikor bátyja, Nagy László meghal. Most kerül csak igazán „elveszejtve és szabadon” a csonkult családi kör fókuszába. Ennek éppen húsz esztendeje. Az eltelt időben Ágh István nemcsak nemzedékének, hanem a kortársi magyar irodalomnak is az egyik kiemelkedő alkotója lesz. Mintha a termést egyszerre két zsákkal hordaná a padlásra. Az egyikben búzát, a másikban rozsot visz. Akarom mondani: verset és prózát, melyek mégis egyforma fajsúlyúak, ha mérlegre kerülnek.

Vers, próza, emlékezés, szociográfia, esszé, gyerekeknek való mese, műfordítás egyként kezére áll. És a tehetség természete és hajlama maga a megmagyarázhatatlan csoda! Ahogy bátyja korszakos versei után a szülőföld és a család neki más árnyalatokkal, elsősorban lírai fogantatású prózában nyílik meg igazán. Lassúdan, szépen mesél. És pontosan leltároz. Mert olyan világról tudósít, ahonnan már az utolsó parasztok is kihaltak. Ő nem tévedhet és nem is felejtethet. Mégis bensőséges, opálos fényű tájat mutat, mintha füstön át, vagy inkább nyári forróságban vibrálna az a kép, amely ránk vetül. Ringatózunk a mondatain.

„Az én parasztgyereknemzedékem” kezdi valamelyik emlékezését. Sose láttam és hallottam még így tömörítve ezt a három szót! Ahogy elég csak olyan versértékű könyvcímeire gondolnunk, mint *A madár visszajár*, *Üres bölcsőnk járása*, *Utolsó terelés az őszi legelőn*, *Kidöntött fáink suttogása*. Suhanó gondolatok nyugszanak le abban a kidolgozott grammatikai térben, amelyet teremtet. Cigarettafüstben, az asztalára besütő Nap járásával együtt haladva rója gyöngybetűit a minden betűk útján. Akárcsak álomi napraforgója ama felejthetetlen Édesanya-versében.

Ágh István gondos író. Rend van körülötte, ahogy gondolataiban is. Fegyelmezett és figyelmes olvasó. Ez szerkesztői erénye is. Tanúsíthatjuk valahányan, akik még itt rohangálunk, kapkodunk körülötte. Ő nyugodt. Mert nyugalját már kivívta.

Boldog vérem írta egykoron versei summája fölé. Ez a boldog lüktetés, kedves István, Gyümölcsoltókor s mindenkor, túl hatvanadik éveden is, sokáig éltesse!

(Rövidített változata a Hítel 1998/3. márciusi számában jelent meg.)

Heraklidák

MANDICS GYÖRGY: TEMESVÁRI GOLGOTA

Aki ismerhette eddig Mandics György szerteágazó munkásságát: verseit, őskultúrtörténeti és nyelvészeti tanulmányait, vagy éppen tudományos fantasztikus elbeszéléseit, esszéinek újszerű poétikáját, annak is igazi meglepetést jelent e háromkötetes regény. Regény, arról a temesvári tíz napról, s a romániai forradalomról, melyet a világ egyenes adásban láthatott a tv-készülékek előtt. Már maga ez a tény is hátborzongató.

Hallani vélem, hogy ennek a totális nagyregénynek szerzőjét korábbi „előélete” – értsük ezen a fölöttébb gyanúbakeverhető ezredvégi polihisztorságot – valósággal predesztinálta e monumentális, több mint 62 éves mű létrehozására. Azért használok ezt a csúnya szót, hogy mellé állíthassam az igazságot és gyötrelmet jobban kifejező létresegítést, ami a fogantatás pillanatától a születés percéig tart. A harmadik könyv legvégén a krónikás elszámol minden nappal, s látható, hogy az oly nagy szerepet játszó véletlenek a mű megírására éppen kilenc hónapot „engedélyeztek”. A tíznapnyi regényidő ezzel a sajátos narratológiával születhetett újjá és teljesedhetett ki „tablóregénnyé” (ha már nem is illik használni az extenzív totalitás kifejezést, mint párhuzamosan érvényesülő szemlélet- és ábrázolásmódot.)

Föltétlen megjegyzendő: jelenünkben játszódnak, s az olvasói kompetenciát maximálisan figyelembe vevő történelmi regénnyel van dolgunk. Ehhez bizony nem csekély politikai és szépírói bátorság kellett, ahogy a szerző szinte az események sarkába lépve nemcsak krónikása, de verbeli elemzője és a fikciót bátran használó alanya lesz művének.

E regényről tett későbbi észrevételekhez el kell mondanom a következőket, melyek meggyőződésem szerint ugyan roppantul szubjektívek, de nekem fogódzót jelentenek. Mandics Györgynek és néhai feleségének, szerzőpárjának, M. Veress Zsuzsannának alaposan csupán egyetlen könyvét ismerem: a Bolyai János jegyzeteiből című verseskötetet (1979-ben jelent meg a Kritérion-nál), amely elsősorban megrendítő apokrif; jó és kiemelkedő ver-

sek sorozatával világítja meg a nagy matematikus nehezen fölfejtethető gondolatait, s mutatja be hányatott életének folyását. Fel-tűnő, hogy a szerzők izgalmas extrapolációs kísérletén túl, mily bátran szólnak (szóltak akkor!) a kisebbségi sorsról. S benne a szellemi ember kiszolgáltatottságáról. Mondhatjuk így: az allúziók félreérthetetlenek! Azt gondolom, hogy e regényben sem véletlenül bukkan elő X. és Zsi. közös kísérlete, s az egyik nagyszerű vers negatív fogadtatásának története. (Folyóiratban nem jelenhetett meg Zsi. verse, hiába volt Székely János kitüntető dícsérete; később más címen sorolódhatott be a közös kötetbe.) A regénybeli író, X. társaként Zsi. a drámai napok eseményeit prózában, de ama vers folytatásaként éli s fejezi ki. Bolyai János monológjában a továbbgondolkodó, de végleges szentencia így szól: „... Adatott nekünk e domború Föld, / hol egyetlen fűszálhoz sem vonható párhuzamos / – ha egyenes, / hol egyetlen gerinc-hez sem vonható párhuzamos / ha egyenes / hol egyetlen gondolathoz sem vonható párhuzamos / ha egyenes. / MINDEN MINDENNEL TALÁLKOZIK A SZÉLBEN, A RETTEGÉSBEN, HAJLÍTOTT TÉRBEN...”

Íme, a véletlenek; a találkozások. A Bega-parti város régtől népek, nemzetiségek és eszmék találkozási pontja. Itt égetik meg Dózsa Györgyöt (Idézzük csak föl, miért is?). S ebből a városból – egy utcányira a megégetés színhelyétől – akarják száműzni Tőkés Lászlót (miért is?). Hogy a száműzés sátáni kísérletére útjukra indulhassanak a modellálható véletlenek. A történet ebben a századok óta jól strukturált szellemi poliszban keresi meg a maga szereplőit. Így bomlik ki a föntebb említett Bolyai-monológ etikai értelmezhetősége is. A rettegésen és a megalázottságon túl eljutunk ama kritikus ponthoz, ahol a szereplők már félni se mernek. A gerinc egyenessége és a gondolat bátorsága a hajlított térben találkozhat. Mert minden mindennel találkozik, ha a föltételek együtt vannak.

Mandics György a zajló események napi drámája mellé – a hagyományosnak tűnő prózai poétikát csak kissé megbillentve – képes beékelni matematikai-filozófiai tételeit és szülővárosának kultúrhistoriai esszéit. Ez adja meg az előzményekből kikövetkeztethető eseménysor „hiteles illúzióját”. Ami pedig a tények igazát illeti, az tanítani való történelmi lecke, melyet „első neki-

futásra” elírt a történészek elől. S akkor még nem szóltunk a regényidőn túlmutató, az olvasóban továbbgomolygó következtetésekről, melyeket látnoki módon a szerző már megelőlegez, s aztán hónapok múlva beigazolódnak.

A görög sorsdrámák vétségei, úgy látszik, visszajárnak minden lázadás vagy forradalom születésének pillanatához. De a közelmúltból is hozhatunk rokon írói példát. A lengyel Kapuscinski, az iráni forradalom krónikása írja le Mandicséhoz hasonló invencióval és részletezéssel a lázadás előkészületeit és konkrét születését. Meg a diktátor gögijéből fakadó vétségeket. Ceausescu Tőkés László eltávolítása után kívánt kirakatpert rendezni, hogy ezzel elejét vegye a készülő belső zendülésnek. S üzenjen, az állítólagos – országot fenyegető – külső erőknak is. Nem gondolta, hogy lépésével mennyire meggyorsította saját bukását, a kíméletlen erőfitogtatás föltárta gyengeségét az izoláltan meglevő belső ellenzék előtt. (Ez még fokozandó, s talán ebben is sorsszerű véletlen van, hogy éppen Iránba utazott a Temesváron már javában dúló harcok idején.) Arra végképp nem számított, hogy ebben a városban még testvérkezet nyújt egymásnak román és magyar. Tőkés László háza köré élőláncot vonó magyarok mellé Temesvár románjai is csatlakoznak. S ez a tömeg Tőkés erőszakos elrablása után már egy lesz; az első napok szekus brutalitása után bátran szembenéz a fegyverekkel, s meghátrálásra készíti a zavarodott katonákat. Hogyan is látjuk ezt a pillanatot Mandics könyvében? „... jöttek pusztá kézzel a bátrak, egy férfi szakállas munkásarc, az éjjeli menedékhelyről való, hátán ponchószerű lepedő LIBERTATE! felirattal, mert az ingét sajnálta összekenni, vagy nem is volt fehér inge, igen, jöttek mögötte az út teljes szélességében 10–15 éves gyermekek, kicsi ingükre piros tintával mázolták fel: SZABADSÁGOT VAGY HALÁLT!, igen, ez rémítette meg a katonákat, ezeket a kőarcú katonákat, a speciálisan kiképzett szekus katonákat, kiket arra oktattak, hogy megforgassák a szuronyt a támadó hasában, ezek a gyermekek voltak a rémület angyalai, a dekrétum-kölykök, abortuszlehetőségtől megfosztott anyaméhek kétségbeesett magzatai, akiket világrahívott ez a rendszer, de nem adott nekik tejet, nem adott nekik csokoládét, nem adott nekik vitaminokat, gyümölcsöt, kalciumokat, fehérjéket, ezek a gyermekek voltak a rémület angyalai, hiszen eldobták volna

az életüket, mielőtt megismerhették volna, bár mindegy volt nekik, hiszen koravéne, szakállal csecsemőként jöttek erre a világra, erre a Ceausescu-világra, és a katonák nem tudták meghúzni a ravaszt... s felhangzik számtalanszor ARMATA E CU NOI! A HADSEREG VELÜNK! és aztán FARA VIOLENTA! ERŐ-SZAKOSMENTESEN!”

A regény szövegébe ágyazott „költői prózabetétek” mindig a katartikus pillanatok megérzésként szolgálnak. De a tárgyvilágosságot sugalló narráció már csak a Három értelmiségi főhős (X., Y., Z.) miatt sem csábulhat el a kitűzött céltól. Hiszen a hangsúly a titkok felfejtésén, s mind teljesebb közlésén van. Az írói én hármasság megosztása, mozgása az események terében és idejében, lehetővé teszi a polifónia érvényesülését: mindenütt ott vagyunk, mindenről tudunk. És a jóslatos kommentárok is kéznél vannak. Ezzel feszül szembe az előrehaladó véres történetbe belépő mellékalakok nagy száma. Egyénített beszédük, jellemzésük más-más szinteket követel: így teljesülhet ki a többszólamúság. A név szerint és valóságosan is létező figurák szavatolják a történeti hitelességet. Mintegy keretbe foglalják, és nagyon átélhető, izgalmas művé teszik Mandics könyvét.

E rövid időszak csaknem arányos harmadolásával és roppant találó címeivel (Megfeszítés sortűzzel, Harmadnapon feltámad, Júdás csók a forradalomnak) adja a változás természetes ritmusát. És természetellenes voltát! A mámoros, véres forradalom az utolsó napokban megkapja azt a bizonyos háttérzúrást, amit az eseményekben résztvevő afrikai diákok nemes egyszerűséggel csak puccsnak nevez, melynek előjelei már a kezdeti manipulációs kísérletekben mutatkoznak. A bukaresti „közjátékok” a temesvári történeteket természetesen motiválják, sőt élénk kölcsönhatás van a központ és a megfigyelmezendő, rebellis város között, de az utóbbi, a regény határolt világából is következően, markánsabban mutatja föl: mivé lesz, mivé silányul a forradalom a lélekben meg nem váltott, a tömegtől ugyanúgy rettegő új hatalom kezében. Ha a zavartalan diadalmas hadsereg átmentheti a szeku agytrösztjeit, ha a regénybeli Teodoru – Z. vallatója, és igazi intellektuális, de sátáni ellenfele –, a diktátor egyik kémfőnöke rövidke vizsgálati fogság után szabadlábra kerülhet. (Ez friss újsághír!)

Sugallja a regény: a fejeket fölemelő Heraklidák további szabad szerveződése már nem ábránd, s talán az új gondolatokat sem kell átmenteni tudományos, álcázott könyvek lapjaira, de a társadalomban nagyfokú szervezetlensége miatt még mindig csak kormányváltások, puccsok sorozata következik. A szabadság, a forradalom kivívott szabadság messzire van. Mert a forradalmakat rendszerint ellopják, s a szabadságot pedig kipróbált illuzionistákra bízák. Akik véreztek és üldöztetést szenvedtek, dőbenten néznek körbe: mi változott? A könyvben még nem mondják, de sejtetik s a sztochasztikus láncok működési rendjébe illeszthető a kérdés: „Vajon szükségszerű, hogy a karácsonyi béke húsvétra ácsszekercék csattogásától legyen hangos?”

Azt mondjuk: nem szükségszerű. A száműzött Tőkés László a szeretet és megbékélés ígét hirdeti Menyőben. S tudjuk: mily rövid út és kevés idő. Decembertől márciusig: Menyőtől Marosvásárhelyig.

És csöppet sem véletlen – a tervezett és szerkesztett véletlenek könyvének sorsa –, hogy Mandics György szemléltető regénye, kalandos és veszélyes utazásait még kéziratban vállalva, csak Budapesten, három kiadó példás összefogása nyomán (az Illyés Alapítvány, a Művelődési Minisztérium és a Sylvester Print Kft. támogatásával) láthatott napvilágot. (*Interart – Püski – Szépirodalmi Könyvkiadó, 1991.*)

(Hitel 1991/23.)

„Szívek krónikája”

MINT FÉSZKÉBŐL KIZAVART MADÁR...

A HONTALANSÁG ÉVEINEK IRODALMA CSEHSZLOVÁKIÁBAN
1945–1949

Jó tíz esztendeje annak, hogy baráti segítséggel, nyugatról, aféle szellemi csempészárúként, kezembe került Janics Kálmán alapvető könyve: *A hontalanság évei*, Illyés Gyula okosan bátor előszavával, amely szándéka szerint „nem is egy könyvhöz” szólt. Hanem hányhoz? Ez is lehetett volna a kérdés, mert a Janics-könyvet eleven példaként ajánlotta, „Szellemi életünkben útírányító vállalkozásként”... „hogya a magyar anyanyelvűség minden területéről hasonló helyzetfölmérést kapjon a világ – lelkiismerete.”

Az előszó természetesen – a konkrét mű szakszerűségét, bátorságát dicsérve, és Janicsot védve – összefoglalóan előhívta egyik utolsó számvetését a magyar kisebbségek ügyében. Trianon és a második világhéget követő újabb igazságtalanságok után a hontalanságba taszított magyar milliók sorsáról úgy beszélt, hogy a hazai fanyalgók, a menetrendszerűen nacionalizmust kiáltók is értsenek belőle. De értsenek a szomszédságban élő győztesek is. S nemkülönben a nagyhatalmi törvénykezők, akik igazságtalan, felemás döntéseikkel ki tudja, meddig prolongálták a kérdés megnyugtató rendezését.

Hogyan is írja Illyés? „Soha senkit ilyen sorscsapás ne fenyegetsen. Azokat se, akik hajlottak ilyet okozni, kihasználni.” És Janics, amikor a könyve egyik legszomorúbb lapján az esélyek, esélytelenségek ördögi játékaról elmélkedik? Kételye alighanem jogos. „Az utókor szemlélője nem szabadulhat a gyanútól, hogy a magyar kisebbségek nemzetközi védelmének elmulasztása kompromisszumos kárpótlás akar lenni az elutasított transzfer javaslat ellenében.” (Ugyanis a teljes kitoloncolást, a félmilliók paritásos lakosságcserét az amerikai delegátus erélye akadályozta meg. Megjegyzendő még az a képtelen és hevenyészett felmérési adat, – so-kaig nyomós érvként ott szerepelhetett a győztesek asztalán –

mely szerint Magyarországon közel félmilliónyi szlovák él. Az 1947-ben elkezdett és 48-ban befejezett lakosságcsere következtében csaknem 80 ezer magyar lakos került a határon túlra, és 60 ezer körüli a visszatelepülő szlovákok száma. A megalázó reszlovakizálás több mint 300 ezer magyart érintett, akik így „ragaszkodhattak” szülőföldjükhöz. (Több tízezerre tehető azok száma, akik elszenvedték a két hullámban végrehajtott deportálást Csehszlovákiába, amely főleg a szegényparasztokat sújtotta. Akik modern „korunk szabadságának hajnalán” jutottak szinte rabszolgasorba, hogy onnan hónapokkal, évekkel később kerülhessenek (szökhessenek) csak vissza szülőföldjükre.)

Annak idején Janics könyvének tárgyszerű, ám szenvedélyes okfejtése után próbáltam rendet rakni a családi, – pontosabban a feleségem családja révén „szerzett” – magántörténelem dzsungelében. A Galánta mellőli Diószegről (kitelepített – áttelepített) népes család szétszórása Magyarország különböző településein, majd a visszatérési kísérletek megghiúsulása bizvást kíváncsnak regénybe. Hogyan várokoznak egy Nyíregyháza környéki tanyán még évekig – csak félig kicsomagolva – a visszatérés alkalmára. De ez csak az idős nagymamának sikerült; egyedül halhat meg szülőföldjén. S aztán hogy lesznek kis híján kulákká Rákosi elvtárs jóvoltából, aki számon tartotta még a cserébe kapott néhány hold homokos-szikes földet és az ottani piros-fehér-zöld csíkos zsákokban őrzött csallóközi búzát. Apósom kétségbeesésében visszaadta a Jakus-bokorban levő „tírpákföldet”, és beköltözött egy városszéli házba. Feleségem már ott született, de abban a szülői reményben, hogy hamarosan úgyis visszatérnek. Nem így történt. A családtagok szétszóródva a Dél-Alföldön, Tolnában, és Baranyában, meg a temetőkben. S tudjuk, a temetőkben nyugvók már itt marasztalják az utódokat.

Jó jelnek vettem, hogy ez a kétségtelenül létező magántörténelem, egy sajátos *oral history*, a hontalanság éveinek irodalma, dokumentumai, a túloldaltól – Csallóköz-aranyosról – érkezett hozzám, holott itt Budapesten látott napvilágot a Széphalom Könyvműhelyben.

A Janics-könyv előszava ide is érvényes lehet: talán Illyés leginkább erre a könyvfolytatásra gondolt. Hogy a szakszerűen elősorolt tények, táblázatok, s az ezekből levonható okos és szenved-

délyes következtetések után megszólalhatnak azok is, akik a nem mindennapi öt esztendő, mondjuk ki: a félelmes és megalázó Kassai kormányprogram utáni időt érzékletesen beleégethetik az egész magyarság tudatába. A könyv, mely egy levél alapján viseli a szomorúan találó címet – *Mint fészkből kizavart madár...* csaknem 200 oldalon, jegyzetekkel, magyarázatokkal egy revelláló utószó kíséretében – 98 dokumentumot közöl. Ahogy az összeállítók is idézik: a korszak most a „szívek krónikája” felől mutatkozik be. A sokáig lappangó, rejtőzködő versek, levelek – szorgalmas gyűjtőmunka nyomán – előkerültek, s elsősorban nem esztétikai értékekkel kívánnak hatni. Sokkal inkább a tényeket és a lélek belső rengéseit követik. A „jelet hagyni” erős hitével vonzanak. A kötet egyik kiemelt szerzője, Duba Lajos garamszentgyörgyi parasztköltő így vall erről: „Nem vagyok én költő, nem arra születtem / ezt a pár sort a keserűség s a bánat hozta ki belőlem.”

A történelem szomorú megidézése ártatlan versben, népköltésben, táborból hazaküldött levélben egyfajta ellenszegülést jelentett. A hivatalos tiltakozást, mint ismeretes, most is megírja a Magyar Párt részéről Esterházy János. De az ő levelét sem, mint ahogy a másik kilenc levelét sem méltatja válasza az illetékes Gustav Husak. Esterházy János külföldi tiltakozásra ugyan elkerüli a halálos ítélet végrehajtását, de börtönben sínylődik, és ott is hal meg az ötvenes évek végén, a „lassított” halálraítélés folytán. A kilenc prominens memorandum-fogalmazóra és aláíróra üldözés, zaklatás vár.

A csehországi deportálást és az áttelepítést jeles irodalmi művek őrzik: pl. Dobos László és Duba Gyula emlékeztető könyvei. De ezek a versek, amelyek az éjjel bekerített falvak jajveszékelését döcögő rigmusokban őrzik, hátborzongatóak s irodalmi párjuknál hitelesebbnek tűnnek. Jócsik Lajos Gutor község tragédiáját „szedte” versbe, akárha különös balladába. Nem véletlenül használja mottóul a mádfalvi veszedelem kínálkozó analógiáját. A csehországi 46-os leveleket főleg nők írták, akik a legkeményebb fizikai – istálló! – munkát végzik, mint az eladott rabszolgák. Mind gyakrabban tűnnek fel a Szalatnai Rezsőhöz címzett, segítségét kérő levelek, melyeket egyszerű emberek, faluközösségek, barátai, tanítványi írnak. De ilyen hangvételű Esterházy Lujza

1946-os keltezésű újévi levele is. Szalatnait egyik levélben „minden magyar sérelem orvosának” nevezik. Az 1945–49 közötti évek tárgyalásakor árnyaltabb és igazságosabb irodalomtörténeti korszakolást javasolnak utószavukban – mindenekelőtt Koncso László feltáró vizsgálódásai nyomán – Molnár Imre és Tóth László is, melyben jobban előtérbe kell kerülnie Szalatnainak, Peéry Rezsőnek, Forbáth Imrének, Szenes Erzsinek és másoknak; És el kell végre ismerni a Budapesten szerkesztett Új Otthon, és a Prágában megjelenő Jó Barát című periodikák valós és lényeges szerepét is ezekben a nehéz időkben. Szalatnai tevékenysége, áldozatvállalása vitathatatlan. 1948-ban települt át Magyarországra, de művei mindig haza szóltak, s ezt 1964-ben Fábry Zoltán elismerően méltatja. Az antológiában az ismeretlenek mellett csupán néhány verssel szerepel Gyurcsó István, Csontos Vilmos, Ozsvald Árpád, vagy a korán áttelepedett Kövesdi László. A válogatók nem törekedhettek teljességre, de a különböző műveltségű és életsorsú emberek írásos megnyilatkozásai mégis reprezentatív értékűnek mondhatók. Hiszen megszólal itt a szlovákiai magyar társadalom minden rétege; s a lídérces esztendők hiteles történelme bontakozik ki a világba kiáltott – néha csak dalklapanciákra, műdalokra húzott – emberi s közösségi tragédiákból. És a segítségért esdeklő levelekből, alázatos kérelmekből, öntudatos beadványokból.

A világ – persze döntött. A jogfosztottság nem fájhatott az elkövetőknek, s talán még nyugtathatták is magukat, ahogy fontosabb már idéztük Janics Kálmánt – „lehetett volna rosszabb is” az egész szlovákiai magyarság, több mint félmillió ember könnyedén eltűnhetett volna szülőföldjéről. Európa közepéről, a háború befejezése után a „béke” hadszínterein. Kinek hiányzott volna? A magyarországi beadványokra nem tudott (vagy nem akart) válaszolni sem az ENSZ, sem a Szentszék. Az ötesztendei teljes jogfosztottság, iskolanélküliség! mint okozat a magyarok háborús bűnösségében jelölte meg az eredendő okot vádpontként. Benes és követői részéről, de a kommunista oldalról is sokáig élt ez a rendíthetetlen tévhit, s így a szlovákságban is mélyen gyökeret vert. Látjuk 1968 után, s lám 1989. november 17-ét követően is mifajta ellenkezés közepette kell alapvető emberi és kollektív jo-

gaiért küzdenie a szlovákiai magyarságnak, miféle előítéleteket kell legyőznie! (iskolaügy, nyelvhasználat, stb.)

A hontalanság éveire az emberi szenvedések minden hitelével rávilágító kötet példaként is figyelmeztető. De az „elsodort faluk”, az örökre elnéptelenedő, magyarságukban elhalkuló falvak erre figyelmeztetnek.

Arató Endre, Juraj Zvara, Janics Kálmán kötetei mellé – a legutóbb Gyönyör József Pozsonyban megjelent *Mi lesz velünk, magyarokkal?* című tanulmánykötete után – méltán kerül a sorba a *Mint fészkeből kizavart madár...* A „szívek krónikájára” figyelő irodalmi dokumentumgyűjtemény.

Kovács Endre a majdani kitűnő történész, irodalmár így ír 1947-ben Újtátrafüredről egyik barátjának Érsekújvárra: „A hitet nem veszíthetjük el, ilyen nagy szívességet nem hozhatunk az eszmék kiforgatóinak, a történelmi pillanat ügyes vámszedőinek. A tragédia most a lelkekben gázol, de minden seb hamarabb begyógyul, mint az ember hinné. Az élet még tartogat mindannyiunk számára feladatokat, ezek elől nem futhatunk el, dolgoznunk és építenünk kell, ezért vagyunk a földön.”

Az egész gyűjtemény a hontalanság fájdalmas éveit megidézve is ezt a megtartó gondolatot sugallja. Mondani sem kell: máig ható érvénnyel. (*Széphalom Könyvműhely, Budapest, 1990.*)

(Hitel, 1991/8.)

Az Elsüllyedt csatatér körülírása

RÓZSA ENDRE (1941–1995)

1. Kormos István, Nagy László, Ratkó József, Rózsa Endre... Mondogatom a nevüket. Mintha különös, egyetlen hosszú verssorra felfűzhető poéta-sorsokat ritmizálna fátumosan a halál. Azokét, akik szívemhez oly közel álltak, s akiknek szinte azonosan rövid, szemfedőhossznyi földi létet engedélyeztek a számokat ravaszul szövögető párkák. A mélyről jöttek, a keszonból szabadulók sorsa, mondanám, mert az első nagy és egyetlen lélegzetvétellel úszták át a tengert, tempóztak föl a csillagokig... aztán szétpattant a tüdő, az erek alagútjaiban kátrányragyogású lett a vér, és megállt a hegekkel megszabdalt szív... *Törvénytelen halot-taim*, írta nagy, történelmi vád-verse fölé Ratkó, de már az ő későbbi sorsukat is ide képzeltem velem, hiszen a békében megholtak fölött is a fátum igazságtalanul hirdetett ítéletet. Mert egyiküknél sem telt be az 54. esztendő, annak közelében estek el a *csatatéren*. De nem a vers csataterein! Ott győztesnek és örök fiatalnak látom őket.

2. Rózsa Endre életkora szerint alig nyolc esztendővel jár előttem, de ez a tény, tudjuk, ama nemlétező költői versenypálya „salakján” már rengeteg lefutott kört és megjavított időeredményt, egyszóval komoly szakmai tapasztalatot tételez. Amikor legendás nemzedéki antológiájuk, az *Elérhetetlen föld* a hatvanas évek végén annyi hányattatás után, Nagy László bevezetőjével végre megjelenhet s aztán 1970-ben első önálló kötete, a *Kavics-szüret* is napvilágot lát, én már a kész, teljes költői fegyverzetben föllépő, érett költőt és irodalomszervezőt tisztelhetem benne. S azt a gondolkodásával és vállalásaival rendkívül felelősségteljes, vonzó férfiút, aki a Kilencek költői csoportjának egyik vezérégyénisége, összetartója. (Nevezetes antológiájuk késleltetése, s aztán az egyes köteteké is, éppen ennek a makacs összetartó szellemi szövetkezésnek a következménye!) Első, publikálásra méltónak gondolt verseimet az ország nyugati csücskéből, (akkor itt újságíróskodik a Kilencek csapatából Konc, később Konczek Jóska s az ő biztatására is) szorgalmasan küldözgetem éppen Ró-

zsa Endrének, aki társaival, Mezey Katival és Oláh Jánossal már a *Kísérlet* című periodikát szervezi s talál lelkes kiadóira, a szatmári végeken, a vajai múzeumban. Mintha csak a reformkorban és Bach-korszakban élnénk egyszerre...! (Ez lett volna a később induló Mozgó Világ elődje, gondolván az utánuk jövőkre is. Sajnos, cenzurális okok miatt ez a *kísérlet* is, mint annyi más, bizony meghíúsult!) A versek, majd a viszonyos kritikai észrevételek postása a kedves Vörös Éva, (Istenem, már ő sem él!) Rózsa Endre felesége, aki a hatvanas évek végén Szombathelyen, B. Nagy László nyomában kitűnő filmklubot vezet. Aztán hamarosan, Pestre kerülén, Csepelen majd Lőrincen gőzölgő paprikáskrumplik, egytálételek és könnyű fröccsök mellett, igazi családi hangulatban Rózsa Bandi szavait lesem és hallgatom a „*költészet tekinteteket és az égboltot is magasító*” erejéről... Gyakori vendég, tanuló költődiák vagyok náluk, aztán a HÉV-en meg a villamoson és albérleti magányomban a tárgyalt „kötelező irodalom” szorgalmas olvasója. És szépen, sorjában személyesen is megismerem a Kilenceket: Kiss Bencét, Utassyt, Kovács Istvánt, és nagy hatású, máig emlékezetes irodalmi estjeiken a vidékről előkerülőket is... Gyönyörű idők, gondolom most, nem kis nosztalgiával...!

3. Rózsa Endre *Elsüllyedt csatatér* című versét 1965-ben írta. Nemzedéki, nagy versként vált ismertté. Emblematikus érvényű és hatású, mint kicsivel később Utassy *Zúg márciusa* vagy Bérés Attila *Bonfinije*. Gondoljuk el, egy 24 éves fiatalember szűk évtizeddel a forradalom után ezzel a felütéssel kezd, majd még ötször megismétli, mint valami görög kórus, de nem a tragikus hangot recitálva, hanem a korszak képébe vágva a keserűen ironikusát: *sosem halunk meg ezen a csatatéren...* Még alig nyíltak meg az amnesztiás börtönajtók, a hóhérok még a börtönudvar álcázott sarkáig sem tudták eltolni a bitófákat... még otthon, sutogva is alig beszélnek, akik benne voltak az *októberi sajnálatos eseményekben*. A többség hallgat és túlélni akar. Elkezdődik az amnézia országos vezénylése, és hosszú évtizedekig, ha nem máig! terjedő ragálya a létező szocializmus festett díszletei között... Cserébe a zászlórúdra olyan trikolór kúszik föl, amelyiken azt olvashatod: jólét, békeharc meg a mindennapok forradalma. És szépen torlódnak egymásra a visszafogott, visszanyesett nemzedékek. A mindenkori „álombakók” működnek, cenzúráznak,

édesgetnek, futtatnak vagy örökre kilöknek a sorból. Rózsa Endre egy olyan virtuális csatatéren bolyong, ahol a természet is kifordul önmagából. Mily plasztikus a kép, ahogy a kék, élemedett, természet-rágta gumóin, mondjuk így: megzápult tojásain kotoló vadkrumpli bokra szétterül a béke csataterén, s amely garantáltan nem hoz termést... És a tér, az örökre elsüllyedt, mintegy játékból leterített és bármikor felgöngyölhető térkép – a csata további kellékeivel és figuráival –, fájdalmasan oly közeli képtelenségek gondolati szekvenciáját hívja elő, amely a hatvanas években már minden illúzióvesztést megelőlegez. S ezt a későbbi évtizedek csak kiteljesítik.

Keserű, igaz vers, ahol a „jövendő légszomjában élők” mellett már ott masíroznak „az elevenek köztemetőjében” a csata igazi vesztesei: az élőhalottak, akiknél fájdalom, de a szellemi és a fizikai vég sehogysem esik egybe. Mert mégis volt és van ám csata, barátaim, mondja Rózsa Endre, aki ebben a nagy feszítávú, igazi gondolati versben jövőbeli érvénnyel képes megfogalmazni nemzedéke csalhatatlan érzéseit: a homorúra és fordítotttra tervezett világról, ahol „csak a kalászkok nőnek fejjel lefelé”.

Néhány évvel később, talán 1972-ben, a vers ihlető hatására magam is verset vétkeztem, tovább írtam egy delejező gondolatot *Utóvázlat az Elsüllyedt csatateréhez* címmel és természetesen Rózsa Endrének ajánlottam.

(2000. augusztus 9.)

(Magyar Napló, 2001/1.)

Galoppban

*„És amikor meghalsz, úgy tűnik,
nem te, hanem a vese-szörp baldok-
doklik; akkor már kapisgálsz
valamit...”*

(Hajnóczy Péter)

Ott lent a mélységben, a vörösbélésű tengeralattjáróban, más-
képpen szólva: az Eötvös-klub Hordójában a gyér számú drukke-
rek közt szorongtam, akik „fölfedezhetik” maguknak a totál is-
meretlen, akkor még csontsovány fiút. 1972 októbere volt, B.
Nagy László szinte fülönfogva hozta elénk az áldozatot: „Ő Haj-
nóczy Péter, akiből egy Sarkadi lehet... de ugyebár a most indu-
lók mit tudnak Sarkadiról?! – tűnődött, mérgelődött három
ritkaszép körmondatban, mellyel csak úgy táncolva az orrunk
előtt egy felejthetetlen esszét rögtönzött két Hajnóczy-novelláról.
Jósolt, jövendölt, figyelmeztetett. A pontosságtól – máig ható ér-
vénnyel – a HORDÓ kárpitjai csaknem hasadoztak. Aztán ’73
tavaszán B. N. L. örökre elutazott egy dél-balatoni menetrenddel
a hóna alatt.

Péterrel hol emelkedő, hol süllyedő-zuhanó liftekben, vagy
éppen botorkálva a körúti palota IV. emeletéig mindig kinyögtük
a hívó szót: Laci..., és elkezdett szivárogni egy karcsú, pársoros
novella. „Míg lemegy a Nap, csak lesben állok, s ha van mit, az
éjszaka leple alatt elmarom” – mondhatta éppen így. Telefon-
dörmögések valahonnan a világ végéről: átkozódtunk nyavalyás
ügyekben. És tudtuk, hogy penészes a világ közepe is, muszáj
inni rá! – egy kevéske rumot, vörösbort.

Kirakom a négy Hajnóczy-könyvet az éjszakai asztalra. Ennyi
van, nincs több. Ilyen négy, elegánsan versvékony-próza-kötet
csak az önmagukban halálbiztos íróknak lehet elég.

Alig egy éve, amolyan vendéglői esztétizálás vitájában, leg-
újabb prózairodalmunk jeles értőinek gyülekezetében – tökéletes
civilként – a most már minimum három kézen számlálандó
nagytehetségű PÉTEREK közül – B. Nagy jóslatának igazát látva –
én Hajnóczyra fogadtam, mint egy *galoppban* vágató paripára.

Ha ott van, lehet, hogy leüt, vagy hátbavág keményen. Most a hírtől, halálának híretől... ott lent a mélységben és ott fönt a mélységben élesen fotografálhatók a következmények. „*Persze, mindez később lesz tiszta és világos.*”

(1981. augusztus 10–11.)

(Mozgó Világ, 1983/2.)

Beszélgetés Hajnóczy Péterről

VÁLASZ SZERDAHELYI ZOLTÁN KÉRDÉSEIRE

Még az eredeti Mozgó hozta le Hajnóczy Péter halálára írott személyes hangú megemlékezését, melyet Ön egy élménnyel, az íróval való első találkozás élményével vezet be. Az Eötvös-klub Hordózára gondolok, ahol „gyér számú drukkerok közt” szorongott, hogy fölfedezze magának a „totál ismeretlen, akkor még csontsovány fiút”.

– Hajnóczytól olvastam már akkor egy-két írást, ami még az űs-Mozgóban, a nagyalakúban jelent meg, s tetszett nagyon. Mindehhez az érdeklődéshez az is hozzájárult, hogy B. Nagy László mutatta őt be, aki pedig nemigen szokott ilyesmire vállalkozni. ’72 októberében volt, s B. Nagy felejthetetlen esszét rögtönzött két Hajnóczy-novelláról, a szerzőjüket pedig Sarkadihoz hasonlította. Mindeközben az ünnepelt borzasztó szerényen csak ült, s látszott, hogy tulajdonképpen úgy szakadnak rá ezek a szép szavak, mint egy megkövezés. Nem hiszem, hogy örült neki, inkább nyomasztotta, ami róla elhangzott, főként a hasonlítás Sarkadihoz. De nem tiltakozott ellene, hanem elviselte mindezt. Fel is olvasott valamit, s bennem változatlanul szerény ember benyomását keltette, akinek ugyanakkor az arckifejezésében, a szemében valami fantasztikus elszánás volt. Valami, ami úgy áradt ott, hogy megéreztem: most szó szerint egy íróat avatnak, akinek B. Nagy mintegy elővezeti a sorsát. Ő ugyanis azt a végzetszerűséget sejtette meg Hajnóczyban az első novellái alapján, amit Sarkadiban is látott, és ami őt sem hagyta nyugodni sohasem. Tehát, ha nincs más tétünk, mint az egyetlen nyomorult életünk, s az is rámegy arra, amit el kéne mondani, amit gondolunk: a végső dolgokra. Kísérteties volt, ahogy – a Sarkadihoz hasonlítás mellett – azokat a jó és figyelmeztető szavakat elmondta róla. Most utólag még inkább: egy öngyilkos ember beszél egy szintén „öngyilkosságra” ítélt íróról...

– Szintén e megemlékezésből látszik, hogy Ön már korán megszerette Hajnóczy Péter műveit, felismerte az író jelentőségét. S ezt a felismerését a kortársakkal való összevetésben is vál-

lalta, mi több: mások ellenében is hitet tett róla – miként a következő idézet is igazolja: „Alig egy éve, amolyan vendéglői esztétizálás vitájában, legújabb prózairodalmunk jeles értőinek gyűlekezetében – tökéletes civilként – a most már minimum három kézen számlálандó? nagy tehetségű PÉTEREK közül – B. Nagy jóslatának igazát látva – én Hajnóczyra fogadtam.”

– Lehet, hogy Hajnóczyval kapcsolatban elfogult vagyok, de változatlanul tartom azt, hogy hozzám mindig is ő állt a legközelebb – ha már ilyen összehasonlítást teszünk a „Péterekkel” (anélkül persze, hogy őt a többiekkel szemben ki akarnánk játszani). Nála ugyanis olyasmit éreztem – amit még a világirodalom nagyjainál is nagyon ritkán érez az ember –, hogy valami fantasztikus tétje van annak, hogy egy mondatot jól írjon le, s azok a mondatok egymással is összejöjjenek. Látszott, hogy ott előtte a Himalája, s azt – ha beledöglik is – megmássza. Ezt a fajta elszárást, ezt a fajta erőfeszítést másoknál nem éreztem annyira, s az én választásomban ez is belejászott.

És a témái! Azok szintén igen közel állnak hozzám, mert nagyon is végső és nagyon is keserű dolgokról beszélnek. Ez is alkati kérdés, hogy ki tudja az életnek a habosabb, könnyedebb oldalát megfogni – és abból is remekművet csinálni –, és kinek egészen más a világszemlélete. Például én a cseh irodalmat borzasztóan szeretem, mondhatni, a mániákusa vagyok. De mondjuk Hrabalt nagyon szeretve – mert vitathatatlanul fergeteges, lírai prózát művel – sem tartom a dolgok tétjében olyan írónak, mint Kunderát, ugyanis az ő keményebb, kevésbé lírai mondatait jobban célbatalálónak gondolom. És akkor még nem szóltunk a regényszerkesztés tudatosságáról; zenei formáiról, rafinériáiról stb. Ami már magasabb szintű matematika. Ehhez még csak annyit: már az Eötvös-klubban is éreztem, hogy ez az ember nem akármilyen, hogy nála az írás, az szó szerint egyenlő az életével. S hogy a művei mögött valóban egy élet teljes hitele áll, ha úgy tetszik, az ő vére. „Igyatok ebből...” – halljuk a felszólítást.

– Persze, ettől még lehetne rossz is, hiszen éppen a dilettánsok állítják azt, hogy az életüket, s a vérükkel írják...

– Igen, csak hogy az ő mondataikon (hogy csupán ezt említsem) nem látszik az a véglegesség, soraik között nem érződik az a dráma, ami Hajnóczynál mindig ott van! Ő ugyanis képes volt

olyan feszültséget teremteni a mondatai között, ami másoknál ritkán tapasztalható. Valami megfoghatatlan lüktet ott, amely számomra mindig titkot is hordozott: a szövegeit a kimondhatatlan lengi át, s ezt prózájánál nemigen tapasztalhatni. Másoknál azt mondanám, hogy szépen gördülnek a mondatok, helyén van minden, nyelvileg is tökéletes, sőt stílusbravúr az egész – csak éppen ez a feszültség, a titok hiányzik... A mondatoknak az a furcsa kapcsolódása, amihez egy bőbeszédű író még odatenne három-négy sort – de Hajnóczy ezt is meg tudja spórolni. És ez óriási adomány, isteni adomány! Azt hiszem, a magyar próza mostani művelői – beleértve a Pétereket is, meg a fiatalabbak vonulatát – éppenséggel ezeket a fölös mondatokat nem tudják megtakarítani.

Persze, mindehhez hozzáadódik a mítosz is: az ő élete, életformája, hogyan élt, milyen volt a szobája, s hogy voltak különös dolgai, meg hogy szótlan volt, vagy időnként szeretett nem szótlan lenni... És az a fegyelem, ahogy dolgozott, hiszen nehezen író ember volt. Meg a „kegyetlensége”; ő nem lebegett a vizek fölött, hanem odatette saját magát. Úszó volt, professzionista, tehát úszott!

Mi ugyanis a művészeti alkotásokban mindig próbáljuk szépíteni a dolgokat, s benne természetesen magunkat. Művi, erőltetett távolságtartás alakul ki, ami azért van, hogy megóvjuk írói személyiségünket, hogy mi, akik ezt írjuk, jól jöjjünk ki a „kanyarból”. Hajnóczy pedig ezekbe a kanyarokba úgy ment bele, hogy azt is tudta, összetört fejjel fog kijönni onnan: mégis belement, mégis leírta, ami benne volt.

– Vannak-e az életművön belül különösen kedvelt írások, illetve olyanok, amelyek nem nyerték el annyira a tetszését?

– Említettem, hogy mennyire takarékosan gazdálkodott a papírral. Mégis, a vége felé, utolsó írásaiban, amelyek halála után jelentek meg (s lehet, ő nem is adta volna őket a világ elé), furcsa módon, érzek egy kis bőbeszédűséget. De ami írás életében az ő kezéből kikerült, azokat – főleg az első műveit, a döbbenetes erejű szociográfiáját, illetve a regényt, „A halál kilovagolt Perzsiából”-t egészen kivételesnek tartom. Azt is megvallhatom, hogy az első könyve – mely közel egy időben jelent meg az én bemutatkozó kötetemmel – rám valójában az első szerelem ígézetével ha-

tott. Volt egy nagy zsebű ingem, s mivel „A fűtő” kötet kicsi, bele tudtam tenni. Vittem szívem fölött a Hajnóczy-könyvet, s ha akartam, kivehettem, mint egy igazolványt: én ezt olvasom! Olvastam buszon, olvastam villamoson, ülttem kocsmasztalnál vele, hordoztam. Az író, akit nagyon szeretek! Igen, tüntettem a Hajnóczy-írások olvasásával 1975-ben.

- Ha ennyire pozitív a véleménye az életműről, akkor mindenképpen megkérdezem: mi lehet az oka Ön szerint annak, hogy az utóbbi években „prózaírodalmunk jeles értői” mintha kissé elfeledkeztek volna Hajnóczy Péterről? Előfordul nem egyszer, hogy bizony már a felsorolásokból is kifelejtik a nevét...

- Úgy gondolom, Hajnóczy írásai valóban egy külön vágányt jelentettek. Ő ugyanis a mondatain túl (amelyeket az előbb méltattam) érzett valami fontosabbat; amit el akart mondani, azt tartotta lényegesnek. Ezért a formai dolgokra, a kísérletezésekre nem is törekedett annyira – főleg úgy nem, mint egy teoretikus. Rendkívüli műgonddal dolgozott, de mégsem ezt az oldalt tartotta a legfontosabbnak, hanem az „üzenetet” –, hogy elcsépelt szóval éljek. (A műgond érzékeltetésére csak egy példát. Amikor a Kozmosznál, ahol akkor dolgoztam, szerkesztettük „A medveölő fia” című antológiát, emlékszem, milyen fantasztikusan fontos volt neki, hogy a „Temetés” novellája jól jelenjen meg: még az utolsó pillanatokban is javíthatott rajta.) Szóval ő nem hagyta, hogy bármiféle prózaírói divat, teória, vagy pláne a kritikusok elvárása befolyásolja. (Mostanában pedig úgy látszik, mintha a kritikusok próbálnának az új prózának diktálni.) Őnála elképzelhetetlennek tűnik az író és kritikus közötti „segítő kapcsolat”, szimbiózis, amiről mostanság oly sokat beszélnek. Nem is szólva arról a sajátos rejtvényfejtő játékról, amelybe az egyik kritikus be van avatva, a másik meg nincs, és amelyikben mindig a beavatott a nyerő. Mert ő tudja (csak a szerzőtől tudhatja), hogyha mondjuk a nyolcadik kilincsnél van egy sárga pötty, akkor az mit jelent. Sajnos, látok kritikai életünkben egyfajta egészségtelen belterjességet. Nagyon színvonalas emberek néha úgy művelik a kritikát, hogy az az érzésem, mintha le, vagy túl akarnák írni az író: hisz tudnak ők olyan prózát csinálni, értik már annyira azt! Hajnóczy az ilyet nem viselte, nem tűrte volna el!

– Kései alkotásában, „A parancs”-ban található egy idézet, melyben Hajnóczy– miután megemlíti, hogy csak a vérrel írt írásokat szereti – vélhetően ennek az idegenkedésének ad hangot: „Én gyűlölöm az olvasó naplopókat”. Lehetett esetleg a magatartásában is valami, amivel ezt az ellenérzését kifejezte?

– Ezt nem tudom. Annyi azonban igaz, hogy vele nem lehetett könnyen kommunikálni, cseverészni. Nagyokat tudott hallgatni, szűkszavú volt, és (ha megszólalt) általában sommásan fejezte ki a véleményét. Szóval őmellette azt a fajta kritikust, amelyik ott ül a szerzővel, s esetleg még befolyásolni is akar a véleményével, a mindentudó bennfentességével, elképzelni sem lehet. Amint már mondtam: ő férfias alkat volt, s amit írt, az is férfias próza. Érthető, hogy ez a fajta „életvitel” s mű nem túlságosan sokat mérlegel és nem törődik a következményekkel: azzal sem, hogy ez kinek, s miért tetszik, s kinek nem. Talán a széplelkeknek is a pofájába akarta vágni, hogy Én azért is megmutatom, hogy ki vagyok, milyen vagyok: azaz az írásban valójában föl-metszette magát. Akkor is, ha látszólag nagyon távoli dolgokról beszélt, ő abban nagyon benne volt.

Ezt a fajta „vérrel írást” nem látom mostanában sehol, egyik Péternél vagy Lászlónál sem – vagy mondhatunk más keresztneveket is, mert jönnek a legifjabbak, a Harmadkorosok, Nappali Házások is. Például nagyon szeretem Esterházytól „A szív segédigéi”-t (az megrendít). Nádistól még mindig „A Bibliá”-t és az „Egy családregény vége”-t, s készséggel elismerem, hogy ők nagyon profi módon tudnak írni – csak éppen az igazi nagy tétet nem látom. Mindehhez persze még az is hozzátartozik, hogy Hajnóczynak – miután már meghalt – van egy fantasztikus esélye a többiekkel szemben; ő már nem ronthatja el, nem hígíthatja föl a MŰVET! Tehát, ha úgy tetszik, még ez is érvként szolgálhat az én akkori választásom mai érvényessége mellett. És ez akár elégtétellel is tölthetne el, hiszen abban a kocsmai beszélgetésben (amire idézetével utalt), bizony úgy éreztem, nagy megütközést keltettem, amikor kimondtam Hajnóczy nevét. Ami nem csoda, hiszen barátaim akkor más, divatosabb Péterekről beszéltek... Igazságtalan persze nem akarnék lenni. Aki írhat, annak is van esélye. Jöhetnek a valódi remekművek!

– Azt hiszem, hogy B. Nagy által a bemutatáskor hasonlítás-képpen említett Sarkadi Imre szintén nem az irodalomtörténészek, s kritikusok kedvence mostanság...

– Így igaz: nem divat mostanában Sarkadiról beszélni. Pedig, ha vannak is neki gyöngébb művei, mégis őnála érezhetni azt, hogy teljes „őrülettel” írt. És az is igaz, hogy a jó Sarkadi nagyon tudott a mondatai között feszültséget, drámát teremteni.

Vagy vegyünk egy másik izgalmas író, egy nagy magyar novellistát, talán a legjobbat az „Emberavatás” nemzedékéből, a halott Szabó Istvánt – akiről ugyancsak alig-alig beszélünk. Ha valaki megnézi a „Varázslat kertje”-t, vagy azt az egy-két későbbi novelláskötetét, megállapíthatja, hogy ott az egyik mondat a másikhoz való furcsa feszültséggel kapcsolódik, s ettől az egész mű különös drámaiságot kap. Amiről nem lehet beszélni, hiszen valójában a mondatok közben, a kihagyások között érezni a zihálást – aztán már kezdődik is a másik mondat. Ehhez jön még az életmódbeli hasonlóság: nála is komoly szerepet játszott az alkohol, s ő is fiatalon ment el. Negyvenöt éves volt!

– Az előbb – ami a szigorúságot s a mondatok közti sajátos feszültséget, drámaiságot illeti – nekem előszörre Balázs József „Koportos”-a jutott eszembe: annál is inkább, mert ő kortársa is Hajnóczynak.

– Így van: a „Koportos”-ra ugyanez jellemző: a mondatok mögötti csönd, s drámaiság. Ami ráadásul Balázsnál teljesen természetes, hiszen ő kiváló dramaturg, forgatókönyvíró is egyben. S bizony itt kell megemlíteni, hogy valószínűleg Hajnóczyból nagyszerű filmíró lett volna, hiszen azok a mondatok közti, drámaisággal telített szünetek valójában mind egy-egy „végig gondolható látványt” hordozhatnak a filmes számára. Az ő szigorú vágásai, a különböző kameraállások váltogatása (például a „Pókfonál” vagy „A szekér” esetében) tulajdonképpen filmes technikák, s tudjuk, hogy az utolsó korszakában már drámaírással kísérletezett.

– Megvallom, hogy – mielőtt leültünk volna e beszélgetéshez – átnéztem legújabb, gyűjteményes verskötetét, a „Múlik a jövőnk”-et. Elképzelhetetlennek tartottam ugyanis, hogy ne találjak rokonvonásokat az írásaiban azzal a Hajnóczyval, akihez – emlékezése s iménti szavai tanúsága alapján – oly közel érzi ma-

gát. A Helyzetdal, borítékban című versére gondolok, mert úgy érzem, az abban benne foglaltatott helyzetrajz – a budai ivó, az általános manipuláltság állapota, pesszimizmusa – a korra s Hajnóczyra is jellemző generációs életélményt fogalmaz meg. Azt hiszem elég, ha csak az ötszázassal fizető beszélgetőtárs pincérnek mondott jellegzetes Ady-parafrazisát idézem: „rohadunk a forradalomban”.

– Az egyezés nyilván nem véletlen, hiszen e verset 1980-ban írtam. A szituáció teljesen Hajnóczyhoz illő, tehát akár ő is ültetett volna ott velem a kocsmában. Amiről szó van, az pedig az akkori magyar valóság – ez általános korosztályi élmény volt –, s amiről beszélünk, annak témája ugyanaz, mint a mi együttdörögéseinknek Hajnóczyval a New York-palota liftjében meg a telefonban: hogy nem jól érezzük magunkat, hogy szar ez a világ, a rendszer, amiben élünk!

– S hogy ebben a képtelen helyzetben igenis jogunk volt, nekünk, „vérző katonáknak, költőknek” – Hajnóczyhoz hasonlóan, ki ezt több késői írásában megcselekedte – „Jézust szív-magasságban, szemből leszólítani”. (Hogy ismét e versből idézek.) Hisz ez olyan abszurd állapot, hol „A nyelv már nem ad világot, / a világ a bábeli nyelvzsarnokokat, szóterroristákat” –, hogy át is ugorjak azonnal egy másik ’rokon’ költeményre, mely A valóság égető nyelve címet viseli. Nagy Gáspár itt mintha egy világ romlását – melynek jelképe az a bizonyos, akkor még „évek óta kaszálatlan, kaszáthatatlan” temetőparcella – a nyelv lepusztulásával is érzékeltetné. S bizony megint Hajnóczyra is gondolkunkunk kell, ki tudatosan nem vett részt e nyelvrontásban, hisz őrá nem jellemzők az itt felrótt „feminin nyafogások”, ő soha nem tartozott e rendszer „tapsalattvalói” közé. Sőt. Műveiben mindig élesen szétválasztja az (itt is aposztrofált) általánosan használt, jelentés nélküli, elidegenedett nyelvet, szembeállítva vele saját, lecsupaszított, szikár mondatait. Azt a felvállalni mert valóságot, mellyel kapcsolatosan e versben az irodalom, a költészet tűrőképessége is fölvetődik (Czesław Miłosz mottója nyomán). S ez is az Önök között levő rokonság egy másik összetevője talán. Soha nem mérlegelték félve, hogy mennyi valóságot, igazat bír el – a hatalom tűrőképességére is oda-odakacsintva – amit írnak: tették, mit szívük, becsületük diktált. Kimondták, ha kellett, e maga

emberségét megtagadó világ halálraítéltségét, s ugyanakkor szembenéztek az isteni közömbösség lehetőségével is.

– Érdekeselek az észrevételei, mégpedig azért, mert – be kell valljam – mikor e verseket írtam, nem gondoltam Hajnóczyra. Mégis, tagadhatatlan, hogy bennem ugyanazok a dolgok jönnek föl, mint őbenne, az agyam kereke hasonlóan jár; ami mögött csak az lehet, hogy én is abban a korszakban nőttem fel, és azonos problémák foglalkoztattak. S bizony lehetséges, ha énben nem ez a hasonló életérzés munkálkodik, akkor soha nem írom le róla azokat a megemlékező sorokat. „A valóság égető nyelve” egyébként a Vigiliában jelent meg, a Nagy Temetés előtt, amikor még tényleg fűvel benőtt volt a 301-es parcella; három tételeben néz szembe a valósággal, s kegyetlenül, egészen Istenig elmegy a perlekedésben. Ahogy hallottam, meg voltak ütközve kissé a szerkesztőségben, hogy én azt írom: istenünk ásitó és közömbös. Igen, ezt gondolom, ezt is gondolom. De azért a közömbösségről, a szörnyű történelem elviseléséről az embert kérdezném meg.

– Az embert, kinek tartása megőrzését – mint a számára egyedülállóan fontos értékhez való ragaszkodást – kötelességgé írja elő történelmünk. Abban a korban különösen így volt, hisz az általános reményvesztés, elértéktelenedés állapotában csak az maradhatott még belső kötőerő. S az valóban nem várt öröm, mikor – a személyes jóérzésen kívül – még esetleg máshonnan is igazolást kap az ember. Az Öröknyár: elmúltam 9 éves című, akkoron bátorságáért, szókimondásáért nagy port felvert költeménye hatására, öngigazolásként is felfogható utóéletére gondolok...

– Akkoriban engem sokat szidtak, hogy miért kellett ebben a versben (Új Forrás, 1984/5) a számonkérő szavakat olyan egyesben kimondanom. 1986-ban pedig a Tiszatájat be is tiltották egy másik versem miatt („A fiú naplójából”). Persze, én mindig is azt gondoltam, hogy a szókimondást vállalnom kell. Örülök, hogy ennek az értelme visszaigazolóódott. A ’régi-új’ Tiszatáj 1990. júniusi számában közölt Szűrös Mátyás-interjú is ezt erősítette. Tehát számomra – minden retorzió ellenére – igazolóódott: ez a vers valóban annyira az „élére volt akkor állítva”. Már megérte, ha ezáltal Kádár Jánost kényszerítettem arra, hogy feltegye magának a kérdést: „Ki az áruló, Nagy Imre vagy én?” Nem vé-

letlen, hogy az utolsó, KB előtt tartott összefüggéstelen beszédében is Nagy Imre nevének kimondásától szenvedett, (illetve, hogy ne ejtse ki), s valójában egészen a haláláig ezzel viaskodott. S ha a Tiszatáj betiltásának a pillanatnyi veszteségeken túlnövő erjesztő hatását említem, azt hiszem, akkor is megérte.

Szóval létezett, létezik a valóságnak olyan kényszere, ami elől nem lehet elmenni, vállalni kell. Most, hogy ez predestináció vagy inkább alkati kérdés, nem tudom. De az is biztos: valahol itt húzódik egy válaszvonal köztünk meg a más habitusú írók között.

– Az elmondottak ellenére sem meglepő számomra azonban, hogy Hajnóczy Péter temetésén mégsem ezek a különbségek domináltak. Ahogy a megemlékezésekből kitűnik, alkattól, ízlésvilágtól függetlenül, tényleg a generáció első jelentős halottjának kijáró tisztelet kísérte őt utolsó útján.

– A Farkasréti temetőben egy vonalban álltunk a sírnál, éppen Esterházy mellé kerültem. Amikor a pap elkezdte a Miatyánkot, mi Péterrel jó hangosan vele mondtuk. Garai Gábor, aki az idő tájt az írószövetség főtitkára volt, bár nagyon megrendülten állt, hallgatott. Az imádság felénél aztán ő is csatlakozott. Úgy látszik, megérintette valami, s elkezdte önkéntelenül ő is, vagy tán elszégyellte magát, hogy mi olyan hangosan imádkozunk a pappal, nem tudom. Lassan aztán átvette az imát a tömeg, s úgy emlékszem, hogy a temetés végén a Himnuszt is elénekeltük.

Azt az együtt mondott imádságot sose felejttem el! S ugyanúgy a nagyon levert csapatot sem, mely ott összejött, hogy kifejezze tiszteletét, s magába nézzen. Szegény, szegény Hajnóczy Péter testvérünk – nélküle lettünk tíz évvel öregebbek.

(Tiszatáj 1991/5.)

Hójelentések a Kárpát-kanyarból

FARKAS ÁRPÁD: BEFALAZOTT SZÓSZÉK

Úgy szakad kint a hó, mintha csak Farkas Árpád hóeséseit akarná felülmúlni: mert a melegítő hófúvások, a *mindenséget* betakarók nem jöttek el karácsonyra, de itt vannak januárban, s most illőbb föllapozni a költő magyarországi versgyűjteményét. A hangulat s a kinti jelkép úgy lehet teljesebb, ha a költővel szól a *Dúdoló*. „Havazás lennék, lengőn áldó, / gyűrött arcokra, földre szálló, / vigasztaló–nagy csöndes ének, / lélegzete a mindenségnek.” A vers utolsó szaka megismétli az első két sort, de a záró sorok már kitörnek ebből a már-már elringató dúdolásból: „csitítgató is ott, hol láz van. / Méltóságos a pusztulásban.” Bizony, a pusztulás távlatát, a körülmények egyre szorítóbb voltát is előlegezi a mindent belepő, agyonnyomó fehérség. A szülőföld már „égigérő hóban”, s ott a „Kárpát-kanyarban kucorgó költő” alagutakat képzel, követel: „milliomnyi, egymást kereső utat!”, mivel tapasztalása és reménysége is, hogy „a szívdobogás is havat olvaszt,” s tán elűzheti a „fagy bandáit”.

Mindenképpen reménységet adó záróvers az *Alagutak a hóban*; őrzí a Farkas Árpád költészetére oly jellemző hűséget, tartást és méltóságot. Ahogy idéztük már fentebb, a pusztulásban is csak a méltóságot tartja elfogadható emberi-költői magatartásnak, csak ilyen példákhoz vonzódik. Az egyetemes magyar költészet egyik legszuggesztívebb, legtömörebb Dózsa-versében ilyen sorokat „olvastat” a parasztkirály arcáról: „megtöretésem a testé –: / pusztítanak tökéletessé. / ... fenséges fölénnel látom / gyönyörű fölfalatásom.”

Ha a példatárat nézzük (ha a megfogalmazás árnyalatait), abból is kitetszik, hogy Farkas Árpád szíve és versíró keze merre mozdul. Nem az évfordulók formális szokásrendje vagy a poétai rögtönzés mutatványa íratta ezeket a verseket, hanem sokkal mélyebből jövő, szinte már vérszerinti kötés: az egyazon eszme és ügy őrzésében vállalt szövetség. Találó, hogy e ciklus élére a *Farkas utca* került, mintegy ama iskola és templom Pantheonjába befogva a kiváló homlokokat, kiket a versek megidéznek (Dózsa,

Körösi Csoma, Petőfi, Bolyai János, Ady, Kós Károly, Tamási Áron, Nagy László, Sütő András, Kányádi Sándor, Lászlóffy Aladár). A példákat idéző versek is mind a földhöz, a szülőföldhöz való ragaszkodást, az annak érdekében történő cselekvést, egyszerűen: a megmaradás módozatait kutatják. Hiszen a kisebbségi lét egyetlen és végső gravitációs pontja csupán a szülőföld lehet. S viszonyítási alap is. Farkas Árpád e témában írott verseivel bátran és esztétikailag hitelesen Reményik Sándor, Tompa László és Kányádi Sándor nyomába lépett. Maga is a hűség költője lett. Az emlékezet látványos táblatörléseinek idején: számontartó; fenyvesek, vízmosások, suvadásos dombok és arcnai források, dézsakutak őrzője, mert tudja, „kire... egy ilyen földet szabtak”, annak óvnia kell „lélegzeteként / e keserves hatalmat! / Farkas Árpádnak volt szerencséje a világ más tájékain is szemlét tartani: kalandozhatott Nyugat-Európában és Észak-Amerikában. A versek azonban – az olvasóban igazi megrendülést és drámai hatást okozva – mindig Erdélybe üzennek. Kapisztrán János *befalazott szőszéke* egy imperativusz értékű kérdést fogalmaztat a költővel, aki ezt a remek metaforát a mostani kötet címévé is emelte: „Hej, te békételen, / mit érne, ha mi itt / kongatni kezdenénk / közömbös Európa / közömbös harangjait?”

Valóban töprengésre készítő kérdés, amit mi sem tudnánk megválaszolni, csak a kérdés jogosságát érezzük át, s figyeljük a költő idegenbeli válaszát, mert ez árulkodóan emberi gesztus: „Ácsorgok Európa tágra nyílt ablakai alatt, / hatalmas huzat kél, hazafújja rólam a holdfényt.” A tágra nyílt ablakok pedig, mint szemek, érthetik a Stephansdom előtt föltett kérdést. S érthetik hűségét is.

E költészet a fontos, „létérdekű” versek mellett képes lágyabb, oldottabb arcmását is felénk mutatni, sőt még az ironikus, groteszk hang sem idegen tőle. Egy rövidke ciklus kifejezetten ennek a szemléletnek az ígázatában született. A képteremtés árnyalt megjelenése és a formai játékosság, a tudatosság és ösztönösség megfoghatatlan egymásba villanásai a legváltozatosabb ciklusban, a *Szerelmek hátországai*-ban nyilatkoznak meg. A téma a korábbi három kötetben mintegy mellékszálként futott, de most a szerkesztés jóvoltából igazi újdonságként jelentkezik. Az idilli, szinte gyermekkori szerelem öntudatlanságától a felnőtt férfi boldog,

beteljesült szerelméig – hol „asszonyok ringanak évek óta / part-
jaimról egy másik nyárba” – ível a szivárvány, amelyre aztán le-
selkednek veszélyek, tragédiák, szigorú kések. Az illúziótlan férfi
„iszonyú békét, jövődöt épít maga köré, s „a szerelmet úgy
morzsolgatja, / holtáig tartson”. A ciklust egy rendkívüli vers,
a *Furulyaszó* vezeti be, mely annyira magán viseli a Farkas Árpádra
jellemző szürreális és reális elemek mesteri elegyítésének jegyeit,
hogy első versszakát idézzük: „Hogyha már szenderedőben a páf-
rány-ragyogású este, / felsír a havasi csendből / egy furulyaszó. /
A harmat ezüst csapágyain siklik alá a tájra, / s jászolnyi falvak
egén / báránka béget, nyerít egy ló.”

A költő – a kitűnő szerkesztő, Keresztesi Éva közreműködé-
sével – valóban legjobb vértetében áll olvasói elé. Az első köte-
téből (*Másnapos ének* – 1968) csak 9 verset vett föl: viszont a szí-
vünkhöz legközelebb álló *Jegenyekör* (1971) szinte hiánytalanul
besoroltatott: s a bizonyos szempontból már a váltás jegyeit ma-
gán viselő harmadik könyv, az *Alagutak a hóban* (1979) nehezen
megszülető, görcsösebb versei kimaradtak. Így a válogatás példa-
szerű igényessége is dicsérendő. (*Magvető*, 1985.)

(Könyvvilág, 1986/2.)

Fehér doboz Farkas Árpádnak

A fehér dobozban egy fenyőtoboz. Karácsonyi rendel, kitüntetés, ha vágya ilyesmire. A tobozt talán a Michigan-tó partján, talán egy közelebbi erdőben posztoló zöld óriás zuhintotta alá. Hibátlan és hatalmas pikkelyekkel. Amíg egyet alszunk – és „a Hadisten is beléalszik!” – egyet fordul ez a Föld nevű korong, az önkényes tű-karcolat a pikkelyen olvashatóan áttűnik:

A SZÍVÁRGÁSBAN / EGYSZER MAJD ARCOM IS ELKÉSZÜL.

Az Úr 1991. esztendejében, amikor gyűjteményes és válogatott álmai fehér borítójú könyvben, majd fekete lemezen – nagyon illett volna a fehér lemez! – jelentek meg a Püski Kiadó és Hungaroton figyelméből.

A verscímek eszement játékát, verssorra épülését a könyv és lemez külön-külön, s ikerként is, mintha megáhitaná, elirigyelné. Mert drámaiságuk egymás közelében kétségtelenül megnő. Az olvasottra ráfelel a kívül hangzó: a költő hangján szóló pedig megtelik csupa belső titokkal. Épül a vers mögötti vers, a jambus mögötti „lélekző elevenség”. Nem is illendő magyarázni.

A némulatból föltámasztott szavak: az ítélet, a méltóság és a várakozás szavai. De nem konkrétságukban nevezzük így őket, hanem a dikció okán, melyben lüktetés és ritmus ölelkezik hangzók különös ízével. Szétválogatásuk szinte versenként mutat izgalmas tablót. Ez külön is figyelemre méltó teljesítmény, hiszen az avatott és megihletett, invencióban nem szűkölködő versmondók után – így Illyés Kinga és Balázs Éva után – vállalkozik versei megidézésére. Egyszerűen, tisztán. A gondolatra rászövődik az élő forma, s a világos tagolások, hangsúlyok alapján a hallgató akár pontosan – nyomdakészen – papírra jegyezhetné kedvenceit.

De alighanem a lényegtől még messzire vagyunk.

Sprinterok és szökellő művészek táborában, a líra könnyűatlétái között, ugyancsak ámulatot és riadalmat kelthet az, aki súlyokkal próbál futni, vállára véve ezt-azt. Vagy nehéz terhekkal ég felé mutatni. Maradék és maradó lázakat cipelni. Lázakat? A többi lázát, a mások vacogását? És már az első, ifjonti olimpiászok után a fényesen komorló „bűnjelre” rátette kezét Valaki. Az ilyen „bűnjeleket” sietősen vagy éppen vétkes lustasággal, de – le-

foglalja az Idő. Így aztán még nehezebb lesz a cipelnivaló. A vizsláló és irigy tekintetek előtt lehetne az erőlködést mímelő s kacagtató zsákbaftás a menekülés útja a *Jegenyekörös* ég alatt.

Ürügyek akadnának bőven a mindent kioldó, málasztó szivárgásban. Az elgyöngülés foltjai az újszerűen amnéziás tudatban. És a csiganyállal satírozó percnyi poétikákban.

A betegség vírusfertőzöttjei most tápázkodnak keserű tapasztalatokkal a szélesre nyílt régióban, az Északi-tenger és az Adria között. Népek és egykori tálentumos írástudók keresik önmagukat. S egymás kapcsolatát. A kényszerűségből (is) vállalt utak helyett a lényegit, a sajátosat. Mert széles internacionalista sztrádát levegőbe röpitett az ezredvégi történelem. De sok helyütt még a hajdani ösvény nyoma se látszik.

Es az Időnek angyalai alásuhognak, mint az eszméltető fényesség hírnökei. Dörgöljük csak szemünket! „A Csodákat – mégis – rendben megjelentik”. Ez maga a legnagyobb csoda. Nem vakulunk, csak ébredünk, adventi ébredéssel a mély álomból, mert „ezeréves, barlangfényű szókkal” költő. Költő: fejét méltósággal fölvető úr és szolgálatot vállaló munkás egyszerre. Úr a szivárgáson. A szivárgásban tette. Aki egy szószaporító korban mert hallgatni is. S ha félt, hát mert bátran félni, de közben a dúdolást, a lázat csitítót nem bízta másra. A gondok és lázak regiszterén vacogva játszott, miközben a világ cintányért csapdosott az erdélyi „suvadós dombok” fölött, között: „ahol sírok a bóják”.

Mondhatja szelíd daccal, magabízóan: Egyszer majd arcom is elkészül a pontot megfutamítva. Mondhatja a Temetődombon lobogó gyertyafényben, s az erdő esőtavában arcát megremegve látón. Kész már eleitől fogva ez az arc. Készül a Messzeség átsajgó ablakai alatt dúdoló szókra, havazásra.

Majd dől a hó ismét és nagyon. Ezt jósták a jósolni tudó lények: bogarak, fák, vadludak és az egycsontúvá fagyott remeték a Keleti Kárpátokból. Megannyi önkéntes szeizmográf. Hírnökei a küszöb előtt várakozó Nagyidőnek, amikor a „szederinda sírásától” „felébrednek a kések”. És a fehér doboz átkél a határon. Mert a vámosok is kedvelik a fenyőillatot. Aztán odébb, a Kárpát-kanyarban fölpattintja egy gyöngye szélfuvellt: havazás lesz abból is, minden külön értesítés helyett.

(Hitel, 1991/26.)

Ferenczes István: Székely apokalipszis

Ferenczes Istvánnak súlyos könyvét – sorrendben a nyolcadikat – tarthatja kezében az olvasó. De most nem a feszes verseken, és nem a posztmodernnel is érintkező egyéni versvilágon ámulunk, hanem a sors és történelem-faggató, mesteri szerkesztésű dokumentum-riportköteten.

A *Székely apokalipszis* emlékállító, mondhatnánk tán úgy is: passiók könyv, melyben az 50 évvel ezelőtti szörnyűségek elevednek meg, amikor a magukat Maniu-gárdistáknak nevező román szabadcsapatok a szárazajtai mészárlás után Csík és Gyergyó felé vették útjukat. 1944 októberének első napjaiban Felcsík falvaiban Csíkmadarason, Karcfalván, és mindenekelőtt Csíkszentdomokoson követték el azokat a rémségeket, amelyekről a túlélők, az áldozatok hozzátartozói Ferenczes István bátorító szavaira, kérdéseire megrázó vallomást tesznek.

Mert bizony keveset tudunk ezekről a történetekről! Az *Erdély története III.* kötete két-három száraz mondattal – bár „véres atrocitásokat” emlegetve – sietve túllép az eseményeken. Ferenczes emlékezői érezhetően már a sír felé lépegetnek, de még most is félve, „*mintha ők lennének a gyilkosok*”, szinte balladai szépségű előadásmódban szólalnak meg. A megszólaló nők és férfiak bizonyára számtalanszor álmodták végig azokat az októberi napokat; a borzalom pecsétje jól látható szövegformálásukon, de természetesen, egyénítésükhöz Ferenczes Istvánnak íróként van köze. S nem csak ehhez, hanem az apokalipszis grádicsainak „megszerkesztéséhez” is: *Árva Kató Margit* tanítónő történetétől a román *Iamandi Adam* boldog életét felidéző sorsesszén át a balladás „*Sirathatsz Kedves Anna!*” kötet-záró darabjáig.

A könyv centrumában a csíkszentdomokosi tizenegy legyilkolt áldozat golgotás története áll. S annak a három napnak a története, amikor Olteánu Gábor voluntárjaival (így hívták a székely emberek a Maniu-gárdistákat) megszállja az őszi munkákat, leginkább a pityókaásást végző szorgos közösséget, hogy elrabolják javaikat, hogy megszégyenítsék őket, és végsősoron megfélemlítsék a Székelyföld magyarságát.

Főbenjáró bűnnek számított, ha valamely portán fegyvert találtak. A front elvonulása után néhány héttel nem volt nehéz dolguk a házakat felforgató gárdistáknak. Ha fegyvert nem találtak, elég volt egy elrejtett katonaruha, egy magyar zászló vagy térkép, ami tomboló dühüket kiváltotta és vérszomjukat csak fokozta. S áldozat lehetett bárki, akit otthon találtak, így a 84 éves anyóka, vagy a félig béna feleség is, kinek ura még valahol a Keleti-Kárpátokban bujdosott. Döbbenetesen ismerős a kép: viszik a halálraítélteket végig a falun, ütlegetik őket; a nyakukba akasztott fegyverektől földig hajolva vonszolják magukat az áldozatok a kivégzőhely felé, a Gábor-kertbe. Ennek a megszegyenítő vonulásnak, majd a vasárnap délutáni „meglövéseknek”, kivégzésnek filmje az emlékező félévszázad külön őrzött „filmkockáiból” áll össze. A döbbenet állóképei, bepárasodott tükörcserepei – követve egy modern alkotás többszólamúságát és többszempontúságát is – átélhető, katartikus filmként peregnek szemünk előtt.

De közben mégis arra a férfira kell gondolnunk, aki akkor 12 évesen fiúcskaként kénytelen temetni a véres halottakat, köztük rokonait is. Vagy arra a valaha szép, fiatal lányra, aki ma is pontosan föl tudja idézni a vért kívánó gárdisták arcát, akik a kivégzés utáni tivornyán a magyar zászlót mosogatóronggyá alázzák. A tizenegy halott sírja fölött egy árva kereszt áll, ahol 1989 decembere óta, halottak napján mernek már egy-egy fohászt elmondani. A könyv közli az áldozatok fényképét is, és korabeli újságok alapján beszámol a Maniu-gárdisták brassói peréről. A fő bűnösök természetesen bíróság elé sem kerültek, vagy megúszták nagyon enyhe ítéletekkel. Ebben közrejátszott az is – s ez Beke György *Hadi utak Erdélyben* című új könyvéből ismeretes –, hogy a romániai magyar sajtó megfélemlítésektől vezéreltetve és „különös taktikai érzékkel”, ekkor vette elő az 1940-es *ördögkúti* és *szilágyippi* eseményeket, az azóta is százszoros súllyal hangoztatott magyar megtorlást.

Ferenczes István fontos könyve, – ahogy írja utószavában – a kimondott szó igazába vetett hittel nem kíván többet, mint tisztelegni az áldozatok emléke előtt, megpróbálja visszaadni a felémelt fő méltóságát a ma is rettegő túlélőknek.

Persze a könyv arra is figyelmeztet, hogy ne legyenek illúzióink.

De reménységünk tán mégis maradhat, mert a szép kiállítású könyv a Kájoni Kiadó gondozásában – több székelyföldi egyesület és szervezet támogatásával – Csíkszeredában jelent meg, sajnos csak ezer példányban. Megérdemelne egy nagyobb példányszámú magyarországi kiadást is. (*Kájoni Könyvkiadó, Csíkszereda 1994*)

(Forrás, 1995/6.)

Költő „A Bakony-falu őszben”

BOTÁR ATTILA: ELSÜLLYESZTETT HARANG

Illenek-e a bemutató szavak ahhoz a költőhöz, akit húsz esztendeje figyelhet a versekre fogékony olvasó rangos folyóiratokban, országos antológiákban? Aki egy kötetnyi verssel, baráti „társbérletben” Széki Lászlóval, már néhány évvel ezelőtt megjelent. Nem, nem illenek: mert mindezek további ragozása azt sugallhatná, hogy Botár Attilát valamiféle irodalmi „vigaszágon” kell becsempészni oda, ahol én, mostani kötetét olvasva, a „nyerő veszteseket” sejtem. Töprenghetnék azon, hogy miféle véletlenek s más egyebek miatt szemlélte eddig a hivatásos könyvkiadás tüntető mozdulatlansággal „szívrengéses” verseit: de ezen sem érdemes töprengeni. Az *Elsülylesztett harang* versei az „édeni kínvallatások sokszor-volt idejében” szólnak, s ezt figyelmezte-fülelte jó érzékkel az a megyei támogatás, amely világra segítette a versekhez méltó, szép kiállítású könyvet.

Botár Attila csaknem véglegesnek mondható költészete az induláskor felmutatott poétai talentumhoz és vállalásaihoz való hűség, következetesség. Azt a költőt látjuk, aki szigorúan számot vetett lehetőségeivel, s nekünk is csak „közepes öröklétet” ígér. Konok és illúziótlan: a szavak jelmeze mögött a negyvenes éveibe lépő férfi dünnögi: „könnyű ma verset írni és kevés”. Tapasztalatunk szerint e gondolati kiszögelésnél esnek kétségbe a költők: s vagy elhallgatnak, vagy pedig pánikszerűen hajszoják a tehetségükre merőleges, naponta változó, csupán külsőségekben megnyilatkozó poétikai fogásokat, formákat. Ha Botárt jellemezni kívánjuk – természetesen csak érintőlegesen, a szűk terjedelem okán –, akkor a következőket mondhatjuk stílusmeghatározó jegyeiről: az elemi erejű képek dominanciája és mégis gazdaságosan hatásos alkalmazásuk egy szívliktetésszerű, az olvasóban és a versetben vérként szétáradó személyesség állandó jelenlétét sejtetik. És mindehhez társulnak a sajátos képekbe sűrített történetek, a filmes vágásokra rímelő szövegekötések, az igék vissza-visszatérő forgása, sístergése, a fokozások, aztán a nagy csöndek, szándékolt „lélekzet-kihagyások”, s a merőben földközeli, már-már prózai

dikcióra emlékeztető indítások. Ezek vannak, lüktetnek, hatnak Botár verseiben, s ha valakivel, akkor leginkább Csoóri Sándor poétikai iskolájával tart rokonságot. Így talán az sem véletlen, ha ugyanazok a gondok, eszmei vállalkozások is megérintik, mint Csoórit. Botárról is elmondható, hogy „már a jelzői is metaforák”. Nézzünk egy kicsit a versek szívébe, s a februári nap így marad meg emlékezetünkben: „az eget kibérelték dorottyás, szürke varjak... párnám is tömve károgással”: és a nyár: „olvadás-kori betonerdő. Szöveget és katicát örökít / a műút forró légy-papírja”. A költő a halált így örökíti meg: „Leharcolt sejtek szélednek el a földbe”. Milyen az ipari táj? S milyen itt az emberi távlat? A vers azt mondja címében, hogy *Teljes és egyszerű*, ami képek szerint így marad emlékezetes: „vasak rozsdában vakoskodnak”... „A szájban rozsdáiz: jövő idóm salakja.”

Az idézetek talán sejtetnek valamit az egész versekből is, de egy teljes vers, a maga magyarázatra nem szoruló tökéletességében ide kívánczik, hogy értsünk valamit e költői teremtés lényegéből. A vers címe: *Hét őszi mondat*, s egy remek négysoros „börtönéből” nyílik a világ, mint kagylóból az igazgyöngy. „Hajszálon múlunk. Nyers vizek. / Ősz van. Este, Szuronyvilágos. / Romlott bálványok. Beton. Húsvétsziget / körül elsötétítő kezem szálldos.”

Nem beszéltünk még (sok egyéb mellett) e költészet mélységesen szociális attitűdjéről és kitüntetetten történelmi alluzióiról sem, amelyek természetesen egy közép-európai értelmiségi szemszögekből áhítják meg a tudás és kételkedés jogát. És megmutatják az árnyalatokhoz vezető jó ösvényeket. A költő egyik különös szuggesztív versében pedig már valóban az emberiség mai gondját s egyúttal a művészetek krédóját is fogalmazza: „egy tűz szélére vezetett világ / óvóhelyet ásat a reménynek.” Így tágul egyetemessé a vers, amely „nem tudhatja meg... mennyi idegbe kerül s micsoda rettegésbe... hiszen elég, ha van...”

(*Veszprém*, 1985)

(*Könyvvilág*, 1986/4.)

„Időzített örökmécses...”

KOVÁCS ISTVÁN: VÉSET

Meglepő, hogy Kovács István harmadik verseskötete nem tartalmaz nyitóverset. Ezt kétféleképpen értelmezhetjük, ha a kritikai továbbgondolás és az eliot-i értelemben megfogalmazott együttműködés kegyelme vezérel bennünket. Együttműködés: a művel. Eszerint arról lehet szó, hogy nincs értelme a *kiemelés*nek, mert minden folytatódik, kiteljesedik, csak élesebben, szervezettebben, mint az előző kötetben (*Ördöglakat*, 1982). Tehát itt is áll a „csak a fuldoklók látnak élesen” axiómája. Másfelől viszont úgy is gondolkodhatunk, hogy a *Vés*et egyszerre lezárás és nyitás is: fölfogható egy kísérleti líraeszmény koncentrált nyitányának, még ha a művet létrehozó költő „apróbb gesztusaiban” (verseiben) emlékeztet is a *Havon forgó ég* (1973) szívszorítóan szép, méltán híressé vált verseire. (Temetheted-e, Vaskönnnyek, Széki ének, Ágyúöntők földje, Segesvár, Csángók stb.) Ebben az új kötetben elsősorban a Vallomás, továbbá a Párizs, ezerkilencszázhetvenegy című versekre gondolunk némi nosztalgiával, mint formaőrző és ihletett opuszokra. E három kötet Kovács István pályáján, ideértve az indulást elemi erővel manifesztáló *Elérhetetlen föld* című antológiában megjelent verseket is, csaknem húsz esztendő óta fel. Tehát nem süthető rá a gyakori és oktalan jelentkezés bélyege. Főleg az első két kötet között volt kínosan hosszú a csend, már-már az elnémulás veszélye kísértett. Szerencsére nem így történt. Prózaibb, töredezettebb, néha görcsösen tömörített, éleslátásra átképzett, újfajta poétikai jegyeket viselő verstípusokat értelt az idő a költő műhelyében. A versek helyett inkább remek vers- és regényfordítások, történelmi szakcikk, esszék születtek; meg rendkívüli tájékozottságot mutató közép-, kelet-európai híradások, „hídepítő” gesztusok. Elsősorban és ki-tüntetetten a lengyel kultúrkörből. De mintha ezek a fontos és pótolhatatlan tevékenységek akaratlanul is elállták volna a (talán elemi erővel feltörő) versek útját. Így, mikor napvilágra jutottak, már tárgyilagosabbak, visszafogottabbak lettek: igazi metamorfózis mentek át. Elszaporodtak a „filmés vágások”, és elősora-

koztak a rendkívül nagy ívű „létmetaforák”, amelyek végül is kárpótoltak a korábbi, élményeket hömpölygető, tiszta formájú versek elmaradásáért. Kétfajta verstípus vált uralkodóvá a harmadik – összegző vagy nyitó – kötetben. A merész prózavers, rendkívüli terheket cipelő, asszociációs és allúziós körökkel, ahol bámulatos többértelműségek (polivalenciák) lépnek az elvesző líraiság helyébe. Felzaklató történelmi üzenetek a mának, a személyiség és a személyesség rohamos leépülése idején. De ugyanakkor megtörténik a vízióvá tágítás művelete is, mert a költő tudja, hogy „a múlt jövő-előleg”. Legbizonyítóbb erejű példa a Szobor-triptichon... középső darabja, a Kolozsvári Krisztus. Szervátiusz Tibor remeke a költőt most készítette harmadszor versbéli megnyilatkozásra, poétikai „átlényegülésre” az évek során. Itt a leg gazdagabb és leginvinciózusabb a tartalmi és formai megfelelés is. A nagy lélegzetű prózavers így összegez: „Kolozsvári Krisztus a történelem élő és legyilkolt áldozataiból teremtmődött. Minden volt-van-és-lesz megnyomorított életből és igaztalan halálból. Ezért ne képzeljetelek mögéje keresztet. Nem tud föltámadni. Élő halott.” Az utolsó ciklus ontológikusnak, majd metafizikusnak nevezhető prózaversei egy eddig nem tapasztalható iróniával, szépséggel, bizonytalansággal telítődnek. Gyakran parabolába hajlók és roppant nehéz, teremtettségi nyelvi közegben araszolgatnak előre, mert hisz bevallottan „úton-útatlanságban” vannak, vagy mint egy víz alatti mederben haladnak, lélegzet-visszafojtva, a „végcél meséje” felé. Ha van ilyen végcél, ahová megérkezhetünk ugyan, de „csak érkezés után érünk rá válaszolni”. Tegyük hozzá azt is: ha van méltó kérdés, ha van méltó kérdező. Míg ez a bizonytalanság vaksorsként készül lecsapni, addig nincs más menedék, mint „sorsunk judásablakán az írás: lenni így is”.

A másik verstípus az erős tömörítésű „versminimum” felé tolódik, ahol a metaforák, valamint a nyelv váratlan – de alkotójuk által nagyon tudatosan létrehozott – töredezettsége, továbbá a versmondat formailag is megtámogatott lépcsőzetessége együttesen ér el újszerű hatást. Látszik, hogy a költő és a nyelv termékeny viszonyban állnak. Természetesen a korszerűség jegyében, kritikus fenntartásokkal él a költő a nyelvet illetően, de nem a nyelvtrombolás vagy „a nyelvre merőleges” költői attitűd divatos pionírjainak követése okán.

A második ciklus őriz eszmeiségében legtöbbször a történelmet konokul faggató Kovács István-i versből. Ezen a terepen mindkét kimunkált verstípusát harcba küldi, mégpedig a tartalomhoz illően. A személyesen megélt történelem emlékeire, iskolai „ének-óra-töredékekkel” utal. Egyetlen sor is sokat elmond a korról, mely köré odaképzeltünk minden tudott és elhallgatott tény, s így tágul közös sorsunkká „a hirtelen tanult és megértett Himnusz...” Frappáns és találékony, amikor verssé rendezi (lépcsőzetű) Szalárdy János *síralmas magyar krónikájának* kulcsszavait. S ugyanitt Szamosközy István „történeti töredékeit” a korabeli historiából egyetemes érvényűvé tágítja, szinte a jelenvaló korszak átéléséhez, mementóként. Így lesz egyszerre archaikus, tárgy-szerű, s ugyanakkor roppant mai vers. Elmondhatjuk, hogy kezdetektől kulcsszerepe van az emlékezetnek ebben a szigorú, alkotói etikában. Kérlelhetetlen, mert „krónikásául” szegődött múlt-nak és jelennek, mert feljegyez, és nem akar felejtetni. Holott egyik fontos versében ironikus keserűséggel az emlékek leértékelődését, „bolhapiacát”, összkiárusítását is jósolja, ami ellen tehetetlenek vagyunk. Nagyon találónak érezzük a híres lengyel riporter-író idevágó gondolatát: „Az emlékezet magántulajdon, semmiféle hatalomnak nincs oda bejárása” – mondja Ryszard Kapuściński. (Jegyezzük meg, hogy Kapuścińskivel éppen Kovács István készített emlékezetes interjút a Forrás 1984/7. számában.)

Legtágasabbnak, leglíraibbnak az első ciklust mondjuk, még akkor is, ha éppen itt olvasható a következő: „Az ablakon rács: / megfejthetetlen keresztrejtvény- / a vízszintes csupa ötbetűs szó, / a függőleges csupa nyolcas”. De a valahai gyermek csodálkozik rá a megfejtett rejtvény keresztjére, ha arcát a pince rekvizitumai közül a fény felé, a rácsokon túlra emeli. Oda föl, oda a jegyenye-árnyak derékszögén kúszva a suhogó világba, hogy romlatlanul széttekintsen. Tündököljön a gyermekkor, ami már saját gyermekében tündököl tovább: mert kitünteti figyelmével a gyermeki szempár. Nem kérdés, hanem állítás-jellegű a Térelvásztás utolsó mondata, ha úgy érezzük: figyelt és ügyelt az egész könyvre. Ezért lehet a megújulás hírnöke. (*Szépirodalmi*, 1985.)

(Könyvvilág, 1985/7.)

Kovács István: A gyermekkor tündöklete

KORAI ÖNÉLETRAJZ

A címből kölcsönzöm, de az egész könyvre illik a jelző: tündökletes könyvet tart kezében az olvasó. Kovács István korai önéletrajzát, melyet – Kálnoky László híres versét parafrázálva és átfordítva a gyermekkorra – *Szanatóriumi elégiának* is nevezhetünk.

Igen sajátos, csak a gyermek szemével meglátható, elégikus hangoltságú, vérbeli prózát írt a jeles költő, műfordító, történész-polonista Kovács István. Szavait, mondatait negyedszázada kezdte el gyűjtögetni, összerostálni abból a terrénumból, melyet pontos és kérlelhetetlen emlékezetnek hívunk. Ez a látszólag hosszú idő csöppet sem ártott anyagának, sőt!, a váltakozó helyszíneken papírra vetett sorok, majd a kényszerű szünetek mind-mind abban segítettek, hogy közelebb kerüljön ahhoz a nyelvhez, amely tagadhatatlanul sajátja. S tagadhatatlanul a gyermekkor nyelve is, melyen csak így lehet elmondani az élet legfogékonnyabb, tündökletes esztendeit.

Ezt tudja elhitetni velünk az író, aki fölényes biztonsággal, ha tetszik korszerű prózapoétikai fortélyokkal is él, amikor korai életrajzot ír. Nem ír, hanem mesél, szinte pikareszkbe illő elemekkel dúsítva föl a valós történések háttérét. Ebbe a zárt szanatóriumi világba belesuhognak az álmok félelmes zöld vadonjai, majd az izgalmas olvasmányok hősei, akik aztán a gyermek képzeletében tovább élnek. Így teremtdődik meg az a szuverén, különösen megérzékített világ és a jól megválasztott narráció többfénytörésű találkozása, amely a titkokat a nyelv nagyon átgon-dolt, szűkszavú és mégis költőien is láttató ösvényein futtatja.

Igy leszünk mohó olvasók, akiket egyként érdekel az öngyermekségét író főhős sorsa: kalandjai, fejlődése, okosodása, nyílt kérdései, melyekre akkor (és sosem) nem érkezik válasz, másfelől pedig a zárt világ (némileg fölidézve Musil vagy Ottlik regényvilágát is).

A Fodor Szanatórium történeteiben állandóan szerepet kap, mondhatni betüremkedik oda Budakeszi és az ország ötvenes

évekbeli világa, tudatállapota. A rész és egész különös egybecsen-
gései, ahogy ezt gyerekeszemmel és nyiladozó értelemmel látni és
fölfogni lehetséges. Itt említjük meg, hogy ennek az alapján
elégikus hangoltságú műnek éppen ebből a sajátos aspektusból
lehet és van is! rengeteg humora, bája.

A gyermek kérdez, azokkal a szavakkal, amelyektől fél. Ami-
kor a szavak mást jelentenek, amikor eltakarnak és mégis lelep-
leznek. Amikor a felnőttek a kor követelményeinek megfelelően
csak ildomosan hazudnak, akkor akar a nyelvet birtokba vevő
gyermek hiteles igazságokat kicsikarni *illetlen* kérdéseivel.

A korszak, az ötvenes évek minden álsága plasztikusan vetül
elénk. S Budakeszi esetében még tetéztve a kitelepítések utáni esz-
tendőök heveny félelmeivel, amelyek paralel ott pulzálnak a Fodor
Szanatórium falai között. A gyermek játszik, fél, kérdez, leleplez:
óhatatlanul is múltját kutatja. Hisz születése előtt már eljegyzett
a történelemmel. Édesapját nem ismerheti, Gellért Sándor költő-
vel szólva: *a magyarok háborújában* elesett a fronton. Az apahiány
igazából az ötvenes évek közepén tudatosul benne. Mégis édene
ez a zárt, mondhatni óvó hely, mert gyermek, van biztonsága, ott
a szerető és aggódó Édesanya. Vannak derék és becsületes, vicce-
lődő férfiak, akiktől tanulni lehet s vannak kalandra éhes játszó-
társak is.

A Szanatóriumban a betegség és a gyógyulás lehetőségének
párharca folyik szüntelenül. De a halál esélye és valósága is min-
dennapi. A könyv lapjairól, ahogy haladunk előre, egy ország,
egy tragédia felé menetelő ország igazi kórlapjával is megismer-
kedünk. Ez valóságosabb, mint a korabeli újsághírek, optimista
pártjelentések. Utalások, jelzések finoman szőtt nyelvi hálók
rendszerébe kéredzkedik be ez a tudás: a korai önéletrajz tudása,
amely nem erőltetett, nem a mostani Kovács István író és törté-
nész tudása, hanem az akkori gyermek megrendült találkozása
a történelemmel.

Katartikusan is igazi írói találat a zárás: a Budakeszit szegé-
lyező erdőben számháborúzó gyerekek, köztük Kovács István is,
az éppen naptár-szerinti nap, 1956. október hó 23-ának számait
variálják homlokukon. Az egyik gyerek fején 1956, a másikén
meg talán 1023 olvasható. Azé a napé, melyen – véletlenül –
a „csata” dül a két csapat között, melyen igaziból elkezdődik e szá-

zadi forradalmunk. Az a 14 gyönyörű nap, melyet méltán hívunk szabadságharcnak, amelyre majd négy évtizedig *lőnek* szakadatlan a november 4-ei vérbefojtók: a gyáva, rettegő győztesek. A könyv utolsó fejezetei erről a 14 napról szólnak megrendítően, persze a lokális történeteket előtérbe helyezve.

Sziklai Sándor és Máriy László Budakeszin sokáig nem kiejt-hető nevek. Egyik ezért, a másik meg azért. Illetve Sziklai csak-nem négy évtizedig a hős mártír... utca, iskola, tér viseli nevét. A hivatalosság nagyon is kiejti, sulykolja. De Máriy Lászlóról, a gerinclövésben meghalt fiatalemberről, és a Sziklai-perben kivég-zett ártatlanokról, a hosszú börtönbüntetést elszenvedőkről a ki-lencvenes évek elejéig nem lehetett beszélni.

Az író most szépirodalmi műben örökíti meg a Sziklai-ház körül történeteket, annak a napnak a lehetséges kronológiáját, és Máriy László életének utolsó kálváriás napjait. Egész 56-os történetünk, mint cseppben a tenger, a kötetzáró 12 lapon ott hullámzik, és alighanem csak az alig *tizenkettedik évébe* lépő kiskamasz mondhatja el így: nyíltan, kertelés nélkül, hiteles emlékeire, érzéseire hagyatkozva. S ez a fiú és nemzedéke is hirtelen felnőtté érett, mert November lesz, November 4. S következik a kötet legszebb, legkifejezőbb mondata a korai önéletrajz végéről: „*A novemberi égen ökölcsapás a nap*”.

Kovács István korai önéletrajzából egy írói-költői-történet-sí pálya emlékezetes és katartikus genezisére látunk. (*Kortárs Kiadó, 1998.*)

(Hitel, 1998/9.)

Ami augusztus óta történt...

KISS GY CSABA: LENGYEL NAPLÓ, 1980–82

Aki naplót ír, az valószínűleg arra gondol, hogy följegyzésre méltó dolgokat: tényeket, történeteket, lelkiállapotokat s mind-ezekhez tartozó neveket hagy az érdemes utókorra. Arra az utókorra, amely becsüli a emlékezetet, tehát a múltban történtek krónikását is. A naplóíró legtöbbször nemcsak rögzít, hanem medítál is bejegyzései fölött: ételmez, megvilágít, ha tetszik, még moralizál is. Ebből a több szempontú megközelítésből – ha van kellő távolságtartása, iróniája és öniróniája – az egyik legizgalmasabb írói műfaj születhet meg műhelyében, amelynek sorsa is többnyire másképp alakul, mint mondjuk egy befejezett novellának vagy regénynek.

De nem is poétikai elvekről és eljárásmodokról akarnék itt értekezni, hanem arról a *napló-sorsról*, melytől nem ment Kiss Gy. Csaba *Lengyel naplója* sem. Hiszen kényszerből is fektette, érlelte jó tizenöt esztendeig. (Előző könyveit – *Közép-Európa, nemzetek, kisebbségek; Magyarország itt marad; Nálunk és más nemzeteknél* –, melyek korábban írt esszéit, tanulmányait és frissebb publicisztikáit tartalmazták, gyors egymásutánban, 1993–94-ben adta közre.) Hogy aztán naplóírói önarcképét Witold Gombrowicz *Naplóinak* tükrében láttassa. Pontosabban a Mester képzeletbeli, meg a műveiből nagyon is ismert tekintete előtt fogalmazza meg saját följegyzéseinek miértjét, jellegét.

„A napló az én lengyelségemről szól” – írja, mindenre választ adó bevezetőjében. De hogy a lelkesültség magyar és lengyel démonai el ne ragadják, kell a gombrowicz-i „*Naplófőkönyvből*” és persze annak a kijegecesedett kánonjából a visszafogó ész, irónia, fölháborodás és indulat szöveg-szötte is.

Az a két esztendő, amely az 1964-től a lengyel történelem és kultúra ügye iránt elkötelezett, személyes jó kapcsolatokat építő és ápoló polonistát, Kiss Gy. Csabát 1980–82 szeptembere között naplóírásra készíti, nem akármilyen drámai napok, hetek és hónapok egymásutánja. A lengyel történelem, de a kelet-közép-eu-

rópai, más szóval *köztes-európai régió* történelmének olyan sorsfordító kísérlete, amely magyar szemmel is vizsgálatra méltó. Sőt, kötelező azoknak, akik értik az összefüggéseket, ismerik a nyelvet.

Az első naplóbejegyzésből (1980. szeptember 27.) megtudhatjuk, ki is a közvetlen ihlet- és ötletadó. „Néhány napja Kovács Pistánál... Ülünk hárman a konyhában Csoóri Sándorral, kanalazzuk a gulyást. Pistával egymás szavába vágva magyarázzuk a legújabb eseményeket. Igen, gondolom, most naponta készülni kell Lengyelországból. Sándor biztat, föl kell jegyezni, hogyan fogadja Magyarország a lengyel változásokat, mit vált ki belőlünk a Szolidaritás megszületése, hogyan reagál rá a magyar értelmiség. Megáll kezemben a kanál. Mindenesetre napok óta nem hagy nyugodni, amit mondott... Rólunk van szó. Tudok lengyelül, olvasom az ideérkező újságokat, hallgatom a varsói rádiót.”

S aztán az említett előszóban, már távlatosabban nézve a lengyel történesek magyarországi negatív, manipulált fogadtatására, így summázza azt a kiváltó okot, amely miatt e naplóba fontos bejegyzések kerültek: „Engem annak idején főként a szégyen ösztönzött írásra, a tehetetlenség érzése miatti lelkiismeretfurdalás. A remény láthatárát jelentette, hogy van mihez mérni itthoni világunkat, a minden mindegy, az ez van Magyarországot.”

Amikor 1964-ben, 19 évesen, az első egyetemi éve után Krakóba érkezik (számtalan magyar stoppos, hátizsákos fiatal társaságában), még nem sejtí, hogy *rabul ejti* figyelmét és szívét – itt a mítoszi kifejezést jó értelemben használjuk! – a lengyel történelem és kultúra, amely rengeteg szállal kötődik hozzánk, magyarokhoz. S amiről nálunk alig tudnak, alig beszélnek. Nemcsak a régmúltat fedi homály, de az e századi történeéseket is, melyek a lengyel–magyar jóbarátság elkoptatott ígéin túl valóságos, sokszor vérre menő szövetséget, szolidaritást és megbecsülést jelentettek. Valóban ahogy írja: „a felejtés országából az emlékezés országába” érkezett, ahol ’64 nyarán a magyar fiatalembert a Visztula partján egy vendéglőben így fogadják az egyszerű munkás emberek is: Éljen Nagy Imre!

A történelemmel való eljegyzettség, és a lengyel történelemben való jártasság okán állandóan figyelmeztet az azonosságokra,

párhuzamokra. De (épp a napló vezetése közben) az oly fájdalmasan kiütöző és fölháborító különbségekre is. A negatív magyar mentalításra, amely elsősorban a fennálló szocialista rendszolgálatában álló zsoldosok: újságírók, publicisták tudatlanságában, illetve cinizmusában csúcsonódott ki. Az állandóan táplált Szolidaritás- és lengyelellenességben. Tudjuk, a demagógia, az agymosás bizony hatott. A naplónak ezek a legkeserűbb megállapításai.

Scripta manent... hangzik az ismert latin mondás másik fele. Kiss Gy. Csaba naplója ezért is kíméletlenül objektív s izgalmas mű, mert szembesít, kik, mikor mit írtak, mondtak. (A nevek ismerősek: E. Fehér Pál, Rényi Péter, Várnai Ferenc, Terényi Éva, Domány András, Szilágyi Szabolcs, Miklós Gábor, Bolgár György, Sükösd Mihály és mások. Legtöbbjük ma is ugyanazon a helyen teszi a dolgát.) Ott vannak a pontos, néha oldalas idézetek, lelőhelyek. Mit írtak – még a Szolidaritás létrejötte előtt – a második világháború kezdetétől Magyarországon befogadott lengyel menekültekről s a befogadó magyar kormány számító nacionalizmusáról. S hogyan és kik maszatolták el, vagy éppen nem közölték az árnyalt, igazságot fölmutató válaszcikkeket (itt olvasható az a válaszcikk is, melyet Kovács István és a könyv szerzője írt s küldött el az ÉS-nek, hiába). A Szolidaritás 1980. augusztusi megszerveződése után pedig legkivált az MSZMP lapjában, a *Népszabadság*ban, de más lapokban is, kulturális lapokban (ÉS), rádióban, televízióban folyt a lengyelek elleni uszítás, rágalomhadjárat. S ahogy „fokozódott a helyzet”, szaporodtak a sztrájkok és haladtak az események a hadiállapot felé, a hangnem egyre keményebb, cinikusabb és fenyegetőbb lett.

A naplóíró pedig dokumentált és ellenpontozott, emlékeit idézte: a felejthetetlen krakkói napokat, heteket, s a barátok közül is mindenekelőtt Wacust, azaz Waclaw Felczak professzort. Idézte a friss Nobel-díjas, Czesław Miłosz verssorait a gdanski emlékmű égbe nyúló keresztjéről, vagy a Zbigniew Herberttel készített interjút (ez meg is jelent még 1980 tavaszán! az Új Tükörben, *Szemben a történelemmel* címmel), amely a történelmi múlt és az emlékezet fontosságát hangsúlyozza, s népeink sorsát kivételes tisztánlátással és etikával közelíti: „A történelmet ugyanis

a győztesek írják, és nem a legyőzöttek. Én szeretném megszólaltatni a legyőzötteket... A nyugat-európaiak nem tudják, mi értelmük van a reménytelen vállalkozásoknak. A mi sorsunk legfontosabb jellemzője a veszítési kedv. Annyiszor akartuk megkísérteni a lehetetlent.”

És aztán szól a Szolidaritás létrejöttéről, a munkások és értelmiségiek, valamint a katolikus egyház egymást erősítő újbóli találkozásáról, amelyben az emberi méltóság, igazság és önérték a szavaknak is új értelmet ad. Illetve visszaadja azok eredeti jelentését. Erről éppen a *Lengyel napló*hoz meleg hangú, ajánló sorokat író Ryszard Kapuściński korabeli cikkei tudósítanak a leghitelesebben.

Váltott Nyilas Misiként, ez Kiss Gy. Csaba találó megfogalmazása, fordítják és olvassák Kovács Istvánnal a Keleti Károly utcában Csoóri Sándornak a legfrissebb lengyel híradásokat, elemzéseket. A csekély magyar szolidaritás egyik legszebb dokumentuma éppen Csoóri *Senkid, barátod* című verse lesz majd az 1981-es nagy sztrájkok és sorbanállások idején, melyet Krakkóból a hadiállapot (és nem a nálunk hamis eufemizmus emlegetett szükségállapot!) bevezetése után Felczak professzor igazol vissza egy hosszan bolyongó újévi lapon, jelezvén: hallották Csoóri versét valamelyik nyugati adón, s míg ilyen magyarországi üzenetek érkeznek, addig valóban él a remény. A „csalános magyar” költő verse így zárul: „mert érinteni akar, / mert szorítani, / tombolni veled levél- és sugár-zenére, / túrni a poshadt cékla szagát órákon át a zöldségbolt előtt, / túrni a túrhetetlent, / a legvadabb reményért sorba állva.” Mintha ikerpárja és viszonzása lenne Herbert 56-os *Magyarokhoz* című híres versének.

S folytatja a sort a *Tiszatáj* 1981-es júniusi „krakkói” száma, 67 lapon, melyet Illyés Gyula megdicsér, viszont a minisztériumi főhatóság, bár szakmai kifogást nem talál, de a megjelenés tényét súlyos közléspolitikai hibának tartja. Magyarán szólva: a rokon-szenv kifejezésének. A megrovó miniszterhelyettesi levél és az igazoló jelentés (Vörös László főszerkesztő példaértékű, nyílt és okos válasza szépen dokumentálva olvasható Gyuris György *A Tiszatáj félszázada* című fontos, nemrégiben megjelent könyvének lapjain.)

Még két fontos szálát szeretnék kiemelni Kiss Gy. Csaba naplójából. Az egyik a lengyel katolikus egyház kivételes szerepének fölmutatása. Azé a harcedzett és soha be nem hódoló egyházé, amely az egész lengyel társadalomnak nemcsak a hitéhez, hanem az emlékeztetéséhez, történelméhez, identitásához való feltétlen ragaszkodását is táplálta Wyszyński bíboros alatt. Majd azzal, hogy a Gondviselés kegyelméből Krakkó érsekét, Karol Wojtylát Róma püspökévé választották. A naplóból is világosan kiderül (vagy csak én olvasom ki belőle), hogy a térség jó tíz évvel későbbi nagy változásait II. János Pál megválasztásának ténye, s aztán apostoli lelkisége, cselekedetei, utazásai indították el. A Szolidaritás bátor létrejötte és elszántsága az először hazalátogató pápa sugárzó hitéből és hazaszeretetéből, ha tetszik, lengyelségéből hatalmas erőt merített. Majd később, a nagyobb megpróbáltatások, internálások idején, 1981. december 13. után ebből töltekezett. Kiss Gy. Csaba hitvalló kálvinistaként empátiával és elismeréssel szól a lengyel katolikus egyházzal, Wyszyński bíborosról és II. János Pálról.

A másik szál személyes, családi leírások beiktatása a naplóba. A személyesen azt értem, ahogy bár szinte bédekkerszerűen, de nagyon líraián vallani és mesélni tud a lengyel nyarokról, barátkozásokról, a krakkói ősökről. S eközben mindig tanít: történelmet, kultúrát, másféle lengyel mentalitást. Mondjuk, Miłosz litvánágát és lengyelségét egy-egy felfedezett s otthon frissen kiadott művéből. Példaszerű, ahogy a litván paraszti világból átlibben, áttűnik az emlékezet a pataji miliót és az őseket számbavenni. Ezeknek a leírásoknak, már-már poétikus hangulatuk van, hasonlóan a budai, lágmányosi gyermek- és ifjúkor megidézett, képzeletet kigyújtó történeteikhez.

Amíg a napló bejegyzései tartanak és keretbe foglalnak két drámai esztendő ebből az izgalmas évtizedből, ez alatt a szerző apa és újra budai lakos lesz (a kötet borítóján Kiss Eszter édesapjáról készített fotója látható). Immár saját lakásában, saját asztalánál töpreng és jegyzi keserű tapasztalatait, aggodalmait. Melyeket elsősorban honfitársai közönye, érzéketlensége és cinizmusa vált ki belőle. Amikor a Pilátusok csak Barrabást hallanak a Jézus-kiáltásokból!

S nincs megnyugvás, 1982 szeptemberében még nagyon rossz hírek jönnek Lengyelországból. Mintha a József Attila-i sor bővülne tovább az egyik, a napló egészére jellemző bejegyzésben: „És – lélegzet visszafojtva – *hallgatom a híreket.*” Akárha egy felkiáltás lenne, a figyelem lankadatlan ébrentartása. Sokak és sokunk helyett... A becsületünkért. Ennyi év után így is tekintünk erre a fontos könyvre. (*Felsőmagyarország Kiadó. 1997.*)

(Hitel, 1997/9.)

Epistola-féle

VERBŐCZY ANTALNAK

Ha az ember szívből dadog többnyire félreértik – ez is lehetne egy mottó ha nem irtóznék annyira a priváttöltetű nyalánkságoktól kedves V. uram azaz Tóni maga érti ezt ha már kitalált olyan terv-becsukódott, de nem felejtethető kötetcímet mint amilyen a „puszi a munkásosztálynak” volt nem sokkal azután hogy maguk *A magu(n)k kenyere(n)t* sütögették ehetőre mi meg hátulgombolósok tátottuk a szánkat hátha lángos is lesz s mint a mesében teltek-múltak a hetvenes évek volt ami jó és vala ami még jobban sült el de még a nyilvánvaló sületlenségekre is fölösen tolongott a csalhatatlan és becsaphatatlan jónép de maga kedves V. úr valami szent fogadalomból daczból szinte a némaságig szűkszavú lett nullforintokat termelt az Alapnak évről-évre mígnem... de táncoljunk vissza a kemencéhez kérem amiért is a levél: hogy ama *péklapátra* vonatkozó axiómái mint maximák azóta állnak, s e péklapátra K. I. a költő azaz Körmös úr hamisítatlan nullásliszt-tel előleget vagy foglalót adott ezt írván: „de odaér verseivel, ahová akar” és ebben is igaza és „bejött lapja” lett mint odaát Nakonxipánban ahol agyonnyeri magát pókeren (angyalai hozzák a vidám táviratdörmögést) most már végképp nem tudom hogy a múlt év novemberében küldött (és Nagy (Gáspár) Törzsfőnök gyerekeinek ajánlott / meséire írtam-e de tény hogy elefántfülekkel hallgatják sőt a lányka már olvassa az öccsnek hiszen rajta van biztatásul „MÁR TUDOK OLVASNI!” az Íróbácsi meg tud írni mondogatom csak rossz a ragasztás és ha annyit forgatják szét fog menni *Talán az elefánt*-nak kellett volna valóságos mázsáival nyomatékuul szolgálnia egy-két napig de ezt a mai nyomdák már nem tudják vagy nem képesek türelmes elefántokra szert tenni így magyarázom az esti vidám olvasgatás közben a gyerekeknek és persze nem az enyvét meg az újfajta ragasztókat szidom főleg nem a nyomdát mert engem is most nyom a *zrínyi* s mondjuk egy gyaur kutjának néz akinek még a címerében de a kötetcímben sincs egy jótékony elefánt szóval csupa rettegés és csupa nap-sütés hullámszik most át ezen a betűtengeren de a könyvből ked-

ves V. úr magának küldök már most töröm a fejem egy illő dedikáción csak arra kérem várjon türelemmel addig is sok írást kíván a legendás *péklapátra* N. G.

(*post scriptum*)

Már nyomdában volt ez a „levél”, de Valaki úgy akarta, hogy *elkésztett* legyen, ne érjen oda a Címzetthez, ne vidámita fölöslegesen. Pedig nagyon szerettem volna hinni a csodában: a krisztusi kort alig elhagyó fiatal férfi mégis győz a betegségen, ahogy győzni tudott a hallgatáson. Hiszen rövidre szabott élete utolsó esztendeiben ismét a régi, az utánoszhatatlan Verbőczy volt. (Versei – bizonyosságul – itt sorjázta az ES-ben) Mint indulásakor, a hatvanas évek végén. Még nincs húszéves, amikor az *Első ének*, majd később *A magunk kenyerén* című antológiák téveszthetetlen hangú poétájaként emlegetik. Látszólag költőietlennek vélt dolgok, helyzetek fölé lobbantott groteszk, de élesen világító lángot. Azt a bizonyos költői hangot (témát), mint egy könnyű kaucsuklabdát – mert kedvelte ezt a játékot is! – rendszerint fonákpörgéssel *ütötte meg*. Tizenéves fejjel észrevette, hogy Jacques Prévert mester is kezd őhöz igazodni, ezért szántsándékkal más utcákba tévedt. De tudta, mi az illem: küldött egy verset a nagy franciának. Búcsúzóul.

Aztán úgy tetszett, hogy eltűnt; került a szerkesztőségeket, kiadókat. A hetvenes évek nagyvonalú ítései rendre kifelejtették a névsorokból, és szerencséjére: nevetségesen lapos skatulyákba se gyömöszölték. Így maradtak a végső erőpróbához új és újabb tartalékai: valósággal ontotta a jobbnál jobb meséket, verseket, képverseket. (Könyve is lett, és további könyvei készülnek a Móra Kiadónál.) Mintegy igazolásául annak, amit az elmúlt télen a Kosuth-téri mozgólépcsőn a fülembe szótagolt hibátlanul: „*s egyre jobban kezdem szeretni a gyerekeket.*” Ez volt talán az ő *Különbékéje* is.

A főntebb idézett egyik antológiában, ahol a bemutatkozó fiatal költők oldalakat töltöttek meg biográfiai és vonzalmi adataikkal, Ő csak amolyan három *verbőczy*s mondatra szorítkozott: „A XX. században október 11-én születtem. A századtól a harmadik háború félelmét, Októbertől az Eszmét kaptam, 11. az Osztályra emlékeztet, ezen a napon fizetik félhavi bérünket”. A többit egy

Kormos István nevű „szakértőre” bízta, aki bevezető jóslatokat írt a „*rekedt fiatalember*” versei elé.

Folytatom, ahonnan Ő már nem folytathatta az életrajzot: „Meghalt(am) július 22-én, a XX. században. Csütörtök volt.”

Most az utolsó júliusi vasárnap van. Csöndes, őszi eső esik egész délután. Verbőczy Tóni valahol egy régi versébe kezd: „*A móló kőfalán ülünk / Távolabb riadt fák feleselnek / a készülő téllal...*”

(Élet és Irodalom, 1982. július 31.)

Aki versek oltárába szökött

BÚCSÚ PINCZÉSI JUDITTÓL

A legkegyetlenebb műfajt gyakoroljuk, akik még vagyunk; mert nem fejezhetjük ki gyászunkat pusztá csönddel, hallgatással; szólnunk kell a végtisztességtevő gyülekezet előtt a veszteségről, mely bennünket ért, és ott visszhangzik, hullámszik a hír érkezése óta valamennyiünk szívében.

Bizony aratott ez a nyár is, begyűjtötte és kicsépelte a jó termést. Pályatársakat, fájdalmasan korán távozott nemzedéktársakat kísértünk ide a Farkasrétre és más temetőkhöz. Így telt a nyár: álltunk koporsók, megásott sírok, halotti urnák, kolumbáriumok előtt.

Es bármily hihetetlen, most itt állok a Te koporsódnál, drága Pinczési Jutka, s e tényt a halálad óta lassan múló két hétben sem tudtam elképzelni. Mint ahogyan halálad is teljesen valószínűtlennek tűnik.

Szemközt az ősszel, halálad megmásíthatatlan, de annál beszédesebb csöndjével a nyár utolsó napjaiban vagyunk. Ahogy Te írtad, ezek valóban „búcsúzó napok” és „jönnek, jönnek a nyilalló fecskék és hozzák hozzá a szögeket.”

Nem arról volt szó, hogy ezek a nyilalló madarak szárnyukra vegyenek, és Veled induljanak a búcsúzó napokat jelenteni. Maratoni sétánkon, a júliusi, sápadt kórházfolyosón nem erről volt szó, hanem a „maradni készülő” fölfokozott reményéről, elszántságáról, amikor még azt hittem – és hittük sokan, akik szertünk –, hogy csak rajtad múlik. Ez volt biztatásod: „erősebben ragaszkodom a világhoz mikor visszatérek”.

Hittük: a lélek ereje győz a test elesettségén, és talpra állsz ismét, tevőlegesen is, újra a „szavak pásztora leszel”. Így biztattál minket:

*Ha tudsz, maradj
egy kicsit életeddel,
meglátod lassan kitisztul az erdő,
karbidlámpa ragyog: mélyből hozott sikoly,*

*vagy egy mécsvirág, fő közt, megtöretlen,
vagy a keresés kínja a szívedben –
mindez megmutatja a Fénytelepülést*

De a biztatás mögött a mélységekből kiáltó sorokról nem fordíthattuk el tekintetünket, melyek talán ösztönösen, s igaz költőkhöz méltón fátumos jóslatokat fogalmaztak. Szívszorító lenne most idézni mindazokat a strófákat, vagy csak sorokat is, amelyek az utolsó kötetben és a hátrahagyott versekben e jóslatokat igazolják.

Gondoljuk el, hogy ez a fényimádó költő, ez a kezdetben játékos könnyedségű, formai és képi bravúrokat művelő költő, mily rövid idő alatt – 1977–1982 között – egy teljes és egész pályát futott be; négy kötettel jelentkezett, mint aki tudja, nincs sok ideje.

Már az első kötetében, a Kormos István által szerkesztett Szélidített tenger-ben leírja:

*szonett formában is lehet
üzenet formában is lehet
csak időben amíg lehet*

Az utolsó kötetben, amikor már minden a végkifejlet centrumából épül, láthatjuk és mondja is: nincs ideje festett szavakra.

A *Fény*, a *fényesség*, a *fénylőn* korábban is megglehető kulcsszavai mellé az *Idő*, a *Csend* és a *Szeretet* zárkózik fel, mintegy kifejezve e poézis rövid idő alatt megtett, transzcendenciák felé is mutató útját. A végtelenség bölcsességét és távlatát.

*De tudom, ha jön a Csend,
Megenyhül az Idő,
fölém hajol
szeret
ahogy a lapát szereti a havat,
ahogy a tűz szereti a szenet,
ahogy a szív szereti az ítéletet*

Átélté a szenvedés – és közben az értetlenség, és néha az indokolatlan visszhangtalanság – gyötrelmeit is. Aki viszont ismerte igazán, becsülte ezt a magas hőfokon szólaló, egyéni ízei-

vel, fordulataival téveszthetetlen hangzású, s alapjaiban extrovertált költészetet, amely érzékeny szellemiségével a humánus és a szeretet törvényére esküdött. Ebből következett az is, hogy mindig, szíve minden dobbanásával társakat, közösséget, embermelegget keresett; egy kis csapatot, hogy érezze: nincs egyedül.

Láthattam nagysikerű szerzői estjén 1980 novemberében a Rátkai Klubban; s láthattam máskor, másutt is boldognak, röpdösőnek – a Kaláka együttes társaságában egészen szabadnak. Nemzedéktársaim közül, azon kevesek közé tartozott, akik képesek előszóban is költői pontossággal meghatározni a világ dolgait. Összefogottságát, költészetről és sorsról, mindennapi gondokról vallott frappáns vélekedéseit őszintén csodálhattuk. És bölcsészdiplomával a zsebében Pinczési Juditnak egy méltó állás sem jutott. Vagy csak nagyon rövid időre, átmeneti megoldásként. Mivel mondtam korábban is, tehát most nem hathat késői vádként: erre is illett volna jobban figyelniünk!

Azon a boldog, felszabadult esten a színpadról lelépve már figyelmeztetett:

*mindjárt elmegyek
talán csak a színfalak mögé
talán messzebb fényesebb körforgásba
miss Judit az ég ablakmosója
a szív pihévé könnyebbbedik
most még nehéz
mert itt vagyok*

Pontos a meghatározás: az ég ablakmosója lett, főhivatású költő. Maradt egyedül a vakító papírlapok reménytelen havazása, maradtak az ablak előtti fák, a fák madarai, a csókolnivaló erkélycinege. Aztán maradt a szoba, a betegágy: rámért sorsaként a költőnőket is leterítő hölderlini helyzet, amikor már tudja, hogy „egyre közelebb a hattyúevők kése”. De sorsát elfogadja; egyik legszebb versében így ír:

*Holnaptól nem vár szavak rajzása engem
agyam szirénáját csöndben kikapcsolom
darazsak dongása hiába legyint meg
szívem fölpofozását többé nem vállalom*

Talán legutolsó, hátrahagyott versében a mindent-tudás legreménytelenebb nyolc sorában üzeni:

*Amikor az ész már kimondja azt
mit tudott a csontod és a véred
a zúzmara átterjed a szádra
a válladon egy hajszállal beéred.
és ököl lesz fázó tenyeredből.
Ujjadról a hólé lecsordul.
Uramisten, de ritka is
ha egy mozdulat jóra fordul.*

Itt már semmi sem fordult jóra. Fátumod, jóslataid beteljesedtek. És elhagyott a kín, a mérhetetlen szenvedés. Ez is lehetne vigaszunk, de hiányoddal nem vigasztalhatjuk magunkat, csak köztünk maradó műveddel, amely már helyetted áll előttünk, és benne a nem múló biztatás – reménységképpen:

*és ha ránknyílik a sötét
szívet e fénylő gócot
átnyújtom majd jobb időnk huzatán
mint távolságot a bergengócok*

Drága Jutka!

Hitted volna-e, hogy a mi nemzedékünk is elindul? hogy már a „túlso parton” egy előőrs toborzódik azokból is, akik a század derekán születtek?

Búcsúzom Tőled a Magyar Írók Szövetsége nevében. Nemzedéktársaid, barátaid, a magyar költők nevében, akikkel mondjuk és hisszük soraidat:

*sohasem porladok el
versek oltárába szöktem*

Isten Veled!

(Elhangzott a Farkasréti temetőben 1982. augusztus 26-án)

(Új Forrás, 1982/6.)

„Újra indul a film”

PINCZÉSI JUDIT EMLÉKEZETE

Tisztelt Olvasó! Tudom, hogy halálos véték bármit is hozzáfűzni ehhez a költői esthez: elmúlt; és mégis itt van, mert megőrizte egy makacs hangszalag, s aztán írógépen megannyi morzejel a költőről, aki váratlanul így üzen a túlsó partról. „Újra indul a film.” Benépesül a klub – mikor is? – 1980. november 24-én, egy hétfői estén, most derül fény erre is, amikor az egyik Pinczési-kötetből előbukik a fehér meghívó, jobb sarkában kék filctollal odarajzolva: „Mindkettőtöket szeretettel várlak: Jutka”. Benépesült a klub, ott látom Szabó Magdát, Szántó Piroskát, Vas Istvánt, Kálnokyékát, Fodor Andrást, Levendél Júliát és Horgas Bélát, Parancs Jánost és másokat is, de félek, nem egészen pontos az emlékezetem, így hát nem sorolom tovább a neveket. Igen sokan vagyunk. S a szereplők serénykednek, törik magukat: például Almási Évát még sohasem láttam ilyen ügybizgalommal verset mondani. A Pinczési-versek azóta is Almási Éva hangján keringenek bennem, idézve azt a varázslatos hangulatot, amely azért mégiscsak a költőtől lett felejthetetlen. A költőtől, aki Balázs Árpád rövide fogott kérdéseire egész lényével felelt. A most újraélt szöveg műalkotás-tömörségűnek, mintaszerűen megkomponátnak látszik; akkor is ezt éreztem, ezt csodáltam. Ugrattam is Jutkát az est végén, amikor felszabadultan lubickolt már a feléáramló szeretetben: „Túl okos vagy, mármint egy költőhöz képest. Ha itt lett volna valaki az ORI-tól, holtbiztos leköt 365 Pinczési-féle mintaestet a jövő esztendőre.” Tudtuk, hogy egyszeri és ismételhetetlen az ilyen csoda – azért is nevethettünk jóízűen kajánkodásomon. Pedig mondhatnám most már, hogy jól kihallható volt a szövegből a végső sorompókhoz közelítő akadályfutó zihálása is; hogy tulajdonképpen keményen, lényegre szorítkozva hagyatkozott és szentenciaszerűen fogalmazott, nem maszatolt el egyetlen mondatot sem: prózában is próbált mindent visszafizetni, a kapott talentumokat köszönve.

Betegséggel küszködve élt még több mint másfél évet. Remek versek sorát írta – rendületlenül, szinte az utolsó percig. Úgy

gondolom, – az alábbi szöveg közreadásával – szerencsések vagyunk, mert egy rendkívüli költői est fényeit is segítségül hívhatjuk immár a fájdalmasan korán bevégzett pálya megvilágításához.

(Új Forrás, 1984/3.)

Egy költő hosszú lélegzetei

KERESZTES JÓZSEFRŐL

Bizonyára a költők a nagy levegőpazarlók, a hosszú lélegzetvevők. Különbözik tüdejük és szívük nem bírná, míg az utolsó szót is kipréselik a napvilágra. Kutatni lehet, de fölösleges, honnan ez a túlfokozott levegőigény. Mivel nem kérdésnek, és főleg nem találos kérdésnek szántam az előző mondatot, ilyen kopásra ítélt címszavakban tudok magamnak válaszolni: költőségük, amely talán koncentrált nembeliséget jelenthet, vagy érzékenységük, amely a kegyetlenségében is kegyes sors munkadarabja. És itt vagyunk a sorsnál, amit az olvasó Keresztes József verseiben – a szinte már József Attila-i curriculum vitae-jében – nem tud majd megkerülni. Mert elsősorban szívünkkel kell utánaerednünk egy kisfiúnak, akivel rémregénybe is beillő, de igaz történetek szaladnak lapszéltől lapszélig. Hosszú lélegzetben, kimerítve, egyszuszra, ugyanakkor művészi egyensúlyérzékről is tanúságot téve. Nem kevésbé szívszorító Keresztes József ifjú- és férfikori – itt-ott már filozófiáktól is átlényegített – légzésgyakorlata. Látható, hogy milyen nehezen szabadulok, vagy egyáltalán nem akarok szabadulni a költő által elért szótól; a levegővétel, légzés fölkinált képétől, amely Keresztesnél a központosítás nélküli adekvát formát hívta elő. (Kalász Márton írt éppen az Új Forrásban egy bevezető kapcsán erről a jelenségről.) A költő teljes joggal teszi ezt, mert az emlékezet, a vers-emlékezet nem tagol, mint ahogy az üzenettel robogó motoros sem ügyel az útmenti fára, sürgöny- és villamoszlopokra, hanem az egyedüli útra, amelyen küldetése van.

Mert Keresztes József küldetéses költő, nyugodt szívvel állíthatom, hisz kötetnyi versét olvashattam. Hangzásban, formai megoldásban merően más típusú verseket is, de mindig a lényegről szólóakat. A tárgyi-tartalmi lényegét itt szükségtelen magyarázni: sértő is lenne erre a költészetre. Keresztes világképe élesen szembeeszeget a mai divatos szemlélettel, amely zárójelbe téve önmagát, csupán ironizálni képes, vagy nagyon tetszetős groteszk skatulyában tempóz, és esetleg az ezeregyedik formai trükk kiagyalásán fáradozik. Ekkor van Keresztes Józsefnek programja,

feszítő mondanivalója, fontos kérdésekhez emberi, költői viszonya. Így hiteles az is, miszerint pályája kezdetén – amikor bányában dolgozott – a felfelé igyekvő csillék oldalára márgával karcolt vers-üzeneteket.

Az általánosan elfogadott legnehezebb munka percnyi szüneteiben is a még nehezebbre készülődött. De a költővé érett Keresztes József nem felejté honnan vétetett: „*egy lehettem közületek aki egy rozsdás vasban is fölismeri az álmát*”. S mindig felötlik benne az a kétely, amelyet az utóbbi évek egyik legszebb magyar versében Csukás István így kérdez: „*és mi történt a többiekkel, akik lent maradtak?*” Keresztes illúziók nélkül felel. Ha kell, perlekedve, de képes elhitetni: tehet valamit a költő, használhat a vers ezen a földön. Ezért is férkőzött oly közel szívemhez minden sora, amelyek gondolatait, érzelmeit már-már önkínzó következetességgel az utolsó szóig végigmondják.

Keresztes József elég régóta ipari tájon szívja teli tüdővel az ugyancsak „szennyezett” levegőt. Ott próbál zöldlevelű fát, költészetet növeszteni földre hulló korom és omló szénfalak fölött. Hogy költővé lett, és hogy nem kisebb teljesítményként az is maradt, arra az 1978-ban megjelenő *Fémsáska* című kötete lesz az első szép bizonyíték.

(Új Forrás, 1977/3.)

Idegvégződés-versek a föltápszkodásról

TÖBBSZÖRÖSEN ELFOGULT SOROK

SZOKOLY TAMÁS: *NEM TÖRTÉNT SEMMI* CÍMŰ KÖTETÉRŐL

Ha Szokoly Tamás eddigi publikációinak és erősen megrostált válogatásainak, tehát kötetének figyelmes olvasói vagyunk, akkor azt a megállapítást tehetjük, hogy bizonyos versek átemelődnek az előző, az első Szokoly-kötetből (*Tarkódnak fordítva*, 1995, kiadta a Márkus Emília Alapítvány, Szombathely) a második kötetbe, az újba, a *Nem történt semmi*-be, amely Veszprémben látott napvilágot 2002 decemberében.

Ilyen például A manézsbán című vers is, ahol ezt írta anno:

*már megint már megint a nézeteiddel
van baj bitang sosem tanulsz meg élni
te lehetetlen kolonc tízezer voltos
felesleges feszültség a világ szívében*

Jól megjegyeztem ezeket a sorokat, nem ma volt már!, mert a Szokoly Tamás nevű hiperérzékeny egyén, aki ugyancsak rendszeren szétsugározza az élet tűszúrásait, halálpontosan rávilágít az okra és az okozatra.

Máshogy, másképpen ugyanerről vall Ady és József Attila is, akiket Szokoly legfontosabb igazodási, örök magaslati pontjainak gondolok. Ady Endre Úrral egy emlékezetes 15 részből álló versciklusban vívja csatáját, hogy megértse őt, s közelebb kerüljön önmagához is: rálásson démonaira. Ez a ciklus az első Szokoly-kötetben olvasható.

Személyes sorsában, küzdelmeiben (magánéleti és közösségi kudarcaiban), betegségeiben vannak ugyan József Attila sorsára rímelő mozzanatok, látszólag hasonlóan futó párhuzamos sorsvonalak (vigyázat: nem sínek!), de én inkább a rövid, dalszerű, szépen megformált, a formába mindenáron kapaszkodó, és emiatt József Attilás kép- és szóhasználatú (ám mégsem áthallásos!) Szokoly-versekre mutatnék rá. Elsősorban is a korábbi és a mostani új kötet szerelmes verseire gondolnék. Ebben a kötetben

a *Szerelem rítusa* cikluscím alatt. (Ilyenek pl: A kezéd; Oldozz fell; Ha nem; Kedvesem, Tel; Fehérben fehéren; Megmarad; Az én utam; Titokvédő; Pillanatfelvétel)

Másfelől néha-néha a fájdalom és bűnök kivallásának *szabad ötletei* is, elvarratlan szálakkal, ám beszédes nagybetűs szavakkal verses kórházi leltárába, *jegyzék-be* kíváncsoznak. (A hét főbűn egyike; Hegymagasi dél körül) De vannak más típusú rövid, létösszegző, vagy a „létismeretlenes” nagy „egyenlettel” viaskodó, filozófiába hajló frappáns versei is, amelyekre, hitem szerint, Attila úr is bólintana. (Hexameter; Summa summárum; A fájdalom; Az élet; Virradat néked; Megrepedt örömök; Hetedízíglén; Pillanatfelvétel...; Úgyse leltár; Nem történt semmi; Freskó; Tettetem magam; Hatsoros; Olykor; Az öröm kellene; Ez van; Az idő ver le; Maradok továbbra is az; Ha volna még; Megállapítások).

Mindjárt ezekkel a versekkel szalad neki a kötet élén az emelkedőnek, ahol aztán a Manézs környékén, a hosszabb, zaklatott szabadversekben megértjük azt, mit is jelent a „tízezer voltos felesleges feszültség a világ szívében.”

Szóval nagyon magasan kezdi a hangot. A kötet első harmadában, ahogy Ottlik Géza mondaná: *minden megvan*. Utána már csak kiegészít, tapsrendet vált, visszaidéz és „éles késekkel” játszik. Igazi szerepet is fölvezet, szerepet is oszt, de aztán bekattintja élesebb késeit. Ironizál, önironizál... és végül belát. A játékra neki csak ez a fehér lap maradt, holott... Ez lesz a színtér: rendező és színjátékos redukált, ám szabad terepe, melybe senki nem szólhat bele... szavalhatná éppen egy Hamlet-Latinovits.

Elméje szikrázóan okos és meglepő mutatóvagyókra képes; nyughatatlan ez a forgó köszörűkő-agy, a „köszörű-időben”-korban kalligrafikus játékaiban, a blaszfémia és frivolság kétes élén egyensúlyozva is azt üzeni: *légy fegyelmezett!*

De profundis, tehát a mélységből kiáltoz, vagy szakadék fölötte egy *hajszálhídon* (Határ Győző szép képe) sétál, talán így akarja – a csöppnyi szeretetért – megzsarolni környezetét, akik visszafojtott lélegzettel figyelik a mutatóvagyót.

Egy kortársunk, Csoóri Sándor fogalmazott így: *Ha élni tudnék, nem írnék verset*. De hát rengetegen nem tudnak élni, nem tudnak úgy élni, ahogy az méltó lenne ember-voltukhoz, vágyaikhoz, tehetségükhöz, és mégsem írnak verset.

Amióta ismerem Szokoly Tamást, s ez bizony legalább 35–36 éves ismeretség, ő bizony mindig írt verset. Publikált a híres szombathelyi diákfolyóiratban, a *Jelentkezünkben*, aztán országos folyóiratokban, nagy-nagy kihagyásokkal, el-eltünezve, aztán hirtelen előbukkanva.

Való igaz: a színházat, a játszást, a rendezést, a színház körüli közösségteremtést életének fényesebb szakaszában hivatásának tekinthette. Csak hát az ő „útjai is megcsavarodtak”; sziklákat robbantottak eléje. S nyilván ő is tett azért, hogy a történetek így alakultak, hogy a sziklák magasabbról zuhanjanak rá, sebesebben guruljanak feléje... (Életének ezt a szakaszát nem ismerem, vagy csak nagyon homályosan.)

A vershez való hűségére, a folyamatos készenléti állapotára magam is akkor döbbsenem rá, amikor 48 éves korában képes volt debütálni a föntebb már emlegetett *Tarkódnak fordítva* c. kötettel, melyet talán egykori diáktársai (Németh Gyula középiskolás osztálytársa írta a fülszöveget), és szombathelyi főiskolás tanítványai (Böszörményi Attila nevű hallgatótól kaptam értesítést a kötet megjelenéséről) „muzsikáltak ki” belőle. Holott a kötet megszerkesztettségéből látszott, hogy Szokoly Tamás sok mindennel leszámolva csak a vershez maradt hűséges. A verset író ember életbenmaradásának értelmét a versek fájdalommal megszült, gyönyörűsége teremtés-aktusa jelentette. A keserű, ítélkező, leszámoló, sokszor kegyetlen, sokszor túlságosan is okos, aztán önirónikus, képversekben és szóviccekben, blaszfémiákban, nem enyhe frivolitásokban játszó ember (színjátékos) végülis ugyanazt kiabálja ennek a világnak, amit Ady: *szeretné, ha szeretnék*. (Még ha az Engem ne! című versében a sajnálat, a dicséret és a szeretet felkiáltójeles elutasításáról beszél is.)

És végeredményben: bízik a versek „megváltó”, megtisztító erejében. A versekre bízta magát. Más kommunikáció már nem fontos; vagy nem is lehetséges számára.

Úgy látom, ennek a kötetnek a létrejötte sem nélkülözte a szeretetet.

A gondosan megtervezett kötet (fényképek, a grafikák Kass János és Bálványos Huba művei), a segítők száma, önzetlensége, és nem utolsósorban a veszprémi Faa Produkt Kiadó igényes munkája nyomán valóban esztétikus, szép műként került az olva-

sók kezébe. A fülszövegben Kemény Géza költő, irodalmár, tanár (sajnos már ő sem él!) pontos és fontos észrevételeket tesz Szokoly Tamás költészetének természetéről. Két jelzővel illeti ezt a lírát: *keserű* és *forró*.

Én azt mondom: csupa idegvégződés-versek, hol kétségbeesetten ránganak, hol hirtelen kisimulnak, s éppen ebben az ambivalens, nyugtalanító hullámvészban van az erejük. S abban a megszenvedett személyességben, amelynek dacos üzenete ez: „Föltápaszkodtam, holott rég kiterítve.” Olvasásuk közben unatkozni nem lehet; és nagy figyelemmel, igazi intellektuális erőfeszítéssel kell illetni őket a vers másik, tehát az olvasó oldaláról is.

Felzaklató kötet, holott szinte lemondóan sugallja címében, sőt kétszer ismétli is a megfelelő dramaturgiai pontokon a címadó verset, mondván: *Nem történt semmi*.

Kedves Tamás! Hidd el, nagyon fontos dolog történt. Ez a kötet is megjelent. Jöhet a harmadik. Azzal ne várj ennyit, lehetőleg még a 60. éved előtt tedd le asztalunkra: olvasóid, megmaradt barátaid asztalára. (*Faa Produkt, Veszprém, 2002.*)

(Budakeszi, 2003. április 23.)

(Palócföld, 2003/5.)

Levél, ha hull...

BAKA PISTA MOSTANI CÍMÉRE

Kemény kis kártya, Lajostól kaptam, csongrádi titkos fiókjai őrzik az ilyesféle relikviákat, ide másolom betű szerint, de nem formahűen:

*Az Eötvös Kollégiumban (XI. Ménesi út 11–13.) 1976. május 13-án,
csütörtökön este 8 órakor*

Baka István, Nagy Gáspár, Pintér Lajos költői estje.

Bevezetőt mond: Kormos István.

Közreműködik: Márai Enikő, Vándorfi László.

Szeretettel várjuk!

Bizony, szeretettel vártuk, várták, szép este volt egyetemisták kitüntetett figyelmétől övezve, mondhatni forró este, mindhármunk kötete az előző évben látott napvilágot, és Szegény Yorick mondta a bevezetőt, és szerfölött sajnálta, hogy Baka kötete, nem nála jelent meg, de odatartozónak gondolta. A forróságot a Feneketlen-tóban hűtöttük, május volt, csütörtök... Aztán már 20 esztendő sem maradt, illetve pontosan 20 esztendő a *Magdolna-zápor* és a *November angyalához* között. Tíz könyv, melyek homlokán a legfelső redőkbe azt írták: Baka István. Halála óta, 1995. szeptember 20. óta, ami egy szerdai nap volt, hogy élni lássam, inkább a prózáit olvasom, mint a verseit, pedig ezekben is ott járkal, ott muzsikál a halál, kerülgeti a szekszárdi szőlősdombokat, szólnak a trombiták, az orgonák, vonyítanak a hegedűk, s mintha hordók gurulnának lefelé, dörögnek a dobok, s a tagadott, mégis vágyott Isten végső tapsaként csattannak össze a rezek. Rezeg a szívem a szívünk...Isten mindent tud, mindent lát, minden porszemről főkönyve van. Bár papját nem hívták oda de ott volt, hallgatta véle viaskodó szolgája esdeklő versét, a koporsó födelét lecsapó utolsó két sort „Megszabadultam tőled mégis árvád / Vagyok Uram ki várva várva vár rád” s hallgatta a végtelen zenét, ahogy rendelted, ahogy hallgattad a szeptemberi napfényben,

ahogy elkószált a hegy felé, s ahogy visszajött, visszaverődött... Kétszer jártam a szekszárdi temetőben, kétszer szorongattam koszorút, 1991. áprilisában, csepergő esőben Dénes temetésén, és aztán most, négy évvel később szinte nyári hőben szeptember végén. Lehetett volna mondani akár a *Szeptember végé*nt is, de a te Petőfi versedből is: „Hazámmá rothadok – akárki: / barát vagy ellenség temet” Azt hiszem, Pista, a barátaid voltak ott, akik nagyon szerettek, és nagyon borzongtak is, pedig mondom, szeptember végi kánikula volt. S azóta nem a zárt, fegyelmezett verseidet, szíved ritmusát gyönyörűen kidoboló jambusaidat olvasom, hanem prózáidban, vacogtató történeteidben találkozgunk, de aztán egyszer-kétszer mégis kiszólsz, *A századvég költőjéhez* – egyre jobban érzem a figyelmeztetést – a halovány visszhangként, a Szekszárd–Szeged–Budapest–Szekszárd kiszögelési pontok közti különös háromszög égi membránjáról, mintha csak Liszt ama Miséjéből áradna a hang, a hangod: „A húsként pirosuló alkonyatot / ellepték csillag-kukacok, – hiába / vágjuk a holdfényt hagymakarikákra: / nem nyomja el a rothadás szagot.”

Már nem sírok. És te pedig nevetsz, ahogy szememet dörzsölöm. Persze, hogy hagyma! Élsz, élsz nagyon.

(Tiszatáj, 1996/9.)

Csordás Gábor első verseskötetéről

Aki Csordás Gábor kötetét olvassa, és a fülszövegre is vet egy pillantást, ugyancsak álmélkodhat, miszerint ez a most is még csak harmincadik évében járó fiatalember már kamaszfejjel, 16 évesen bemutatkozott a Jelenkorban. És az sem mellékes szempont, hogy éppen Csorba Győző confirmálta költővé. Francia tájakon egy Rimbaudnál, mifelénk (csak e századnál maradvá) Nádányi Zoltán, József Attila, Dsida Jenő és később Weöres Sándor esetében alakultak ily kedvezően a dolgok, mármint hogy a csodagyerekként feltűnt ifjú poétákból a csodát részben vagy teljes egészében valóra váltókat emlegessem. Olcsó fogás lenne Rimbaudból vagy mondjuk Weöres Sándorból, levezetni valamiféle Csordásra is érvényes tételt, vagy éppen velük ellenpontoszni az ő útját. Nem is beszélve arról, hogy mennyire félreértés, gyanús felhang árnyékolja be az irodalom- és művészettörténetben oly gyakorta használt fogalmat. Mondjuk ki: legvégül csak a megírt művek, a valóra váltott tehetség számít, s ez vet fényt az indulás helyzeti értékére. És jegyezzük meg: nagyszerű dolognak tartjuk, ha valaki húszéves kora előtt – amikor a lélek és a szív legérzékenyebb és legfogékonyabb mindenre – lehetőséget és bátorítást kap ilyesfajta eretnekségek műveléséhez.

Ennyit a háttérrel, ahonnan talán kitetszik, hogy Csordás Gábor „régimotoros”, hiszen tizenöt éve írja és több kevesebb sikerrel publikálja is verseit; mostanában már kilépve az indító Jelenkor és Pécs falai közül – a Kortársban, Alföldben, Forrásban és az Életünkben. És sorolhatnék több pécsi illetőségű vagy éppen országos antológiát, ahol találkozhattunk nevével.

Csordás már a hetvenes évek legelején írt néhány kiemelkedően fontos verset (azokon csak némileg javított a kötetben), de azok valahogy nem találták meg az utat a folyóiratokhoz. Talán nem is sokat törődött ezzel a ténnyel, hiszen ideje sem volt nagyon rá, mivel orvosi egyetemre járt és ott tudvalevőleg tanulni is muszáj – bár eltehetette az ilyesfajta dicséreteket: „tud verselni, gyakorlatilag is birtokában van a poétikai kódexnek, stb.” De amiről a versek szóltak, arról nemigen akartak hallani a szerkesztők. S tán még nehéz helyzetben is lehettek, mert a mondandó

szabatosan volt föltálalva, nem szabadvers kuszaságú, vagy éppen rébuszoktól hemzsegető félreértett ún. magyarországi avantgarde-ban. Csordás biztosan értette a szerkesztők nehéz helyzetét, de szerencsére nem tágitott a József Attila-i tisztaságú verseszménytől. Nem akart megfelelni a kényszerítő elvárásoknak. „nem tudom jól értettem-e / hogy nézni honnan kellene / bársony búzát folyamok selymét / látván szelídebb dalt teremnék / lerugva alvók álmait / ébredők csalódásait / csillagképek gagyogva / álmaimba kivándorolva / tiéd lehetnék” írja a *Nem tudom* című versében. Másutt pedig ilyen fintort vág:

*úgy dalolnék akár a csíz
ha tudnám miféle a csíz
süketek közt a száj szabad
ingyen dudva a gondolat
(Kraut)*

Talán kötetének legnagyobb vállalkozásában a *Kraut* című ki-lenc tételes elégiában ilyen szkeptikus ajánlással indít:

*minden sorodban lámpa ég
eredj vers légy dotációs
folyóiratban töltelék*

Jól érzékeli azt a fordulatot, amikor könnyedén, sőt támogatva átmegy a folyóiratok szigorú szűrőjén, a mellébeszélés, külsődleges jegyeiben roppant modernnek tűnő léggömbhámozás, mivel azzal nem lehet baj: „tilos az egyszerű beszéd / a szintaxist düh veti szét / tilos a míves gondolat / híd mely a víznek tart utat /”

Félreértés ne essék: Csordás nem a kétes értékű, publicisztikával telezsúfolt, a hatvanas évek legelején dívó lírát óhajtja föltámasztani (ld. a *Tűztánc* nemzedék akkori teljesítményét), csak észreveszi és érzékeli miképp estünk át ama mondabeli lovacska másik oldalára. A költő és általában a költészet – úgy tűnik – kiszorult a nagy társadalmi színpadról, esetleg statisztál, vagy zárójelbe téve önmagát, viccelődik, bukfencezik, akár az udvari bolondok.

*három munkás mendegél
táskájukban a kenyér
rég nem a költő dolga
van-e hozzá uborka*

– jegyzi föl *Változatok J. A. témáira* című versében.

Csordásban is joggal merül fel a kétely – hogy a kor színvonalához közelítsek némiképp egy autós hasonlattal – miszerint a költészeti Forma I. futamokat tán mégsem Magyarországon futják mostanában. (Igaz, egész pontosan a helyszínt senki sem tudná megnevezni). Kérdés, érdemes-e akkor futni, vagy akár tartósan jelen lenni egy másodosztályú gokart-versenyen? Sőt, még itt is azt a tényt latolgatni állandóan, hogy csúszós pályán sem az el-koptatott, sem a vadonatúj gördülő alkalmatosságok (kerekek) nem éppen célba- és célravezetőek. A tökéletes karambol mindkét felől fényesen bizonyítható.

Csordás ura költői eszközeinek. Szikár és fegyelmezett. A legnyilvánvalóbb példaképe ebben József Attila, ha úgy tetszik, egy jól kipróbált „középutat”, zárt formákat választ, s így mondja el robbanni kész gondolatait. Itt tör eredetiségre, gondosan ügyelve arra, hogy értsék és megértsék szavát. (Most nem beszélünk a szándékos félreértőkről.) Azt írja lakonikusan: „arról írok ami van” – de nyugodtan hozzátehetjük, ebben benne foglaltatik az „ami lehetne” gondolköre; a hiánnyal, a nincssel való állandó szembe-sítési igénye. Ha már ennyire eljátszottunk a szavakkal, muszáj idézni egy másik költőnek, Utassy Józsefnek idevágó sorait:

*Írni arról kell, AMI NINCS!
Mert ami nincs, vallom, LEHETNE!
Erre tanított a BILINCS:
az AMI VAN muszáj szerelme.*

De utalhatnánk József Attilára, aki a széthulló, darabjaira hulló *van*-ról ír az *Eszméletben*.

Csordás a jelen és a közelmúlt másíthatatlan tényeit leltározza, szinte már szociológiai módszerességgel. Nem hagyja ki a komponenseket sem, így az eszméket, melyek a fejekben kavarognak, a legbelül nyüszítő ösztönöket, és úgyszintén nem a foglalkozások, szakmák sorát. És ez a *van*, ítélkező és elégikus egy-

szerre. Ha halottra fáradt szövőnőkről, ingázó bányászokról, „boldog jövőnk a lakáshivatalban” perspektívájú fiatalokról, átvért értelmiségekről, vagy a hétvégek csalóka reszpublikájától mámoros – különben nagyon is józan bürokráciát termelő – hivatalnokokról ír. A nyájas olvasó figyelmébe ajánlom e témakörből az itt szereplő versek felét. De mint legeredetibb példát hadd említsem a *Rousseau Park Rezervátum* című verset. A kötetben igen nagy hangsúly tevődik a közelmúltra, a hatvanas évekre, amely 1980-ból nézvést akár konzervatívnak is minősítheti a rákövetkező évtizedet. (Van, aki persze a hetvenes éveket egyértelműen reformista évtizednek látja.) Én is osztom azt a nézetet, hogy a hatvanas évek, és főleg második fele, karakterisztikusabb jegyeket mutat. Csordásnak van két kiemelkedő verse, amely szinte évenként tájolja be ezt az évtizedet, eszméivel, reményeivel, nevezetes figuráival egyetemben. Érdekes, hogy mindkét vers amolyan levélnek íródott, ahogy címünk is mutatja. (Levél Cseh Tamásnak és a Jádi Ferencnek ajánlott versről van szó.) Az előbbi vers utolsó szakaszát idézem, mint nagyon jellemzőt; már sehova sem mutató, vagy mindent megkérdőjelező évtizedzárást: „hatvan-nyolcban a világ más volt / helyben futótűz bóbítás / paraszam rámhamvadt a ház / kettő balos lett egy piás / egynél a gyerek iskolás / és azt mondja: Tamás bátya”

Szép lassan kiderült, hogy a „csecsemőhit odavan” és következőképpen „eltérített gép” lett az ifjúságunk. Csordás nem is kezd nosztalgiákból légvárakat építeni, mert tudja, nem érdemes, de fejteni sem akarja hű európaiként az évtizedet, annak legalább kulminációs pontját, ahonnan sokfelé lehetett nézni, amikor sokat lehetett remélni, hogy csak a P betűs városoknál maradjunk: a 68-as Párizsnál és Prágánál.

A hetvenes évek közepén, amikor elsáncolódni látszik a valamikori remény, ezt írja: az *Egy tó* című versében:

*most végződik a negyedszázad
csókot dob
Guevara géppisztolyának
gazdag kérők ágyába bújnak
szerelmeink
a győztes forradalmak*

*s meglátod ép érrendszerünk
meszes
indái közt dobjuk le fegyverünk*

Másutt pedig így vonja le a következmények tanulságát:

*utcán nem beszélünk
zárjuk a kertkaput
vesénket leverték
a párizsi zsaruk
bennünk mint kikapcsolt
gépben a motor hűl
pattog a múlt s bár nem
kopik gyorsan avul*

Úgy gondolom, hogy ennek a mára már valóban „avuló” kö-
zelmúltnak Csordás méltó emléket állított verseiben.

Nem szokás mostanában az ifjú költőket már klasszikus elő-
dökkel vagy éppen kortársakkal, nemzedéktársakkal összevetni.
Én mégis ehhez folyamodnék, mert talán kicsit világosabban
utalhatok így Csordás költői habitusára. Ez az olvasónak is amo-
lyan kapaszkodó lehet. József Attilát többször is említettem.
Kortársai közül pedig sok rokonságot mutat a nálánál csaknem
10 esztendővel idősebb Péntek Imrével és Petri Györggyel. Péntek-
tekkkel a megformálás és szerkesztés nagyfokú biztonsága, vala-
mint a hasonló problematika fölvetése okán; Petrivel pedig a filo-
zófiai gondolkodás logikus véghezvitele és igényes versbeszövése
rokonítja. Külföldi példákat is érdekes módon az előbb említett
évjáratból találhatunk. Elsősorban a hatvanas évek végén föllépő
– mára elhallgató ún. krakkói csoport legjobb tehetségeit emlí-
hetném. Így Kornhauser-t Zagajewskit, Kronholdot. Vagy az
NDK-s Volker Braunt, akitől éppen Petri fordított kitűnő verse-
ket.

Nem tértem ki – úgy is hosszúra nyúlt ez a bevezető – Csor-
dás képteremtő erejére, szerkesztési bravúrjaira, a hat ciklus elé
tett frappáns és találó mottók értelmezésére, stb. Annak idején
lektori és szerkesztői jelentésemben a Kiadó meggyőzésére in-
kább ezekre tettem a hangsúlyt. Most az eddig megtett, elég gö-

röngyös út eszmei, tartalmi jegyei közül próbáltam fölillantani néhányat.

Örüljünk annak, hogy e a jelentős első kötet megszületett, és reménykedjünk, hogy nem kell ilyen sokáig várni a következőre.
(*A nevelő nevetése, 1980. Kozmosz*)

(Elhangzott az Írószövetségben a kötet bemutatásakor)

Bemutatjuk Szikszai Károlyt

Hajnali váróterem – pontos és kifejező cím: a két egymásnak feszülő szó izgalmasan ott látjuk az időt és a költeményt is, tehát léthelyzetet jelölő képes beszédről van szó. Szikszai Károly alaposan megkészt, első verskötetének címe ez. De nyugodtan nevezhetnénk versválogatásnak, mert a költő már túl van azon, hogy a költészet ifjúsági matinéin az újabb indulók között holmi teoretikus megnyilatkozásokkal helyet pereljen magának, vagy éppen formai külsőségekkel divatozzon. Talán másfelé visz útja, ha öt éve nem akasztják el – igazságtalan szűklátókörűséggel – egy teljesen kész, a mainál reménykedőbb és lendületesebb kötetet. Így a „reménykedőbb” oldal már nem volt vállalható a krisztusi korba ért férfi számára. Haszon és kár egyaránt származik az előbbiekből. A költészet szerepében való jogos szkepszis erősödik fel, s néhány hosszú versben amolyan testámentumokat, „zárszavakat” ír. Belénk ültet olyan borzongatóan hideg, de ugyanakkor sugallatos kérdéseket is, mint például: „Elolvassák-e verseink mögött a csöndet?”

Szikszai Károly fogva tart ebben a költészet utáni csöndben, most ott ülünk vele, asztalánál, és kinézünk a gomolygó füst mögül. És persze: a kipihenhetetlen éjszaka után ez az a *hajnal*, amiről szó lehet, s *váróterem*nek nevezzük mindazt, ami körülvesz: de lehetne ez egy vendégeitől búcsúzkodó vendéglátóipari egység is éppen, bár nincs kedvünk még menni, elutazni: maradni meg nem nagyon érdemes. Várakozunk hát egy darabig, talán történik valami, s lesz erőnk odafigyelni erre a váratlan történésre. *Váróterem*nyi ország vár, alszik és könyököl a billegő asztalon. S az „erős” könyök időnként lecsúszik az éjszakai asztalról, s gyámoltalanul keres egy biztos lassulási helyet a levegőben, közel a földhöz, ahol még zsibbadt a két láb. De ezeken kellene elindulnunk valaki felé, vagy egy szelíd lokomotív elé. Szóval – csaknem reménytelen vállalkozás. Az ezredvégen vagyunk: bombaárnyékosra felpumpált szívű költők harsonáznak, mások meg végleg kivonulnak a költészetből, s vannak, akiket kilakoltatnak a tómondatokból is.

Szikszai Károly kötete hajnali-reggeli naplóként olvasható. A fontos bejegyzések (a versek) mindegyre azt erősítik, hogy csakis a megélt élethelyzetekből lehet hiteleset írni, olyan verset, amelyben egy ember önnön „stációit” is képviseli, habár az istenüléshez semmi kedve. Ez a kötet szűkre szabott keretei között is folyamatot kíván érzékeltetni s benne a költő eszmélkedésének állomásait: ahogy a naiv kamasz csodálkozik, s majd ifjúként kérdez és tagad, aztán mindezt felnőttként, iróniával és fölényvel, keserűséggel „megemészt”. És ítélkezik is, mert saját arcában látja a *nagy szellemvasúton* elzúgó „eltékozolt arcokat”. Tökéletesen fölfogja helyzetét, s így a várótermi lét struktúrája előtűnik a pontosan időtlenített – mindenre későn és mindenhez korán – hajnali megvilágításban. Mindehhez háttérként jön a gomolygó Duna-parti köd, s az éjszakai cigarettafüst glóriája. Szikszai úgy bolyong, jár-kei Budapesten, mint tette egykoron Somlyó Zoltán, s talán neki is eszébe jut a híres Somlyó-vers néhány sora: „A szűk Könyök uccán hazamegyek, / most hajnali három óra, / Istenem, vezess a jóra!”, mikor saját, nem dalszerű verseit fogalmazza. A költő betér a nappali fényben porosnak tetsző szerkesztőségekbe, de nem verseit kínálja, hanem kelendőbb rajzait, grafikáit, s ha megkérdik, hogy verset ír-e még, talán szégyenlősen vagy önérzetesen távozik. Ír, ír a hajnali naplójába, ilyen sorokat: „Nem minden költő ír verset (...) Versként hordozzuk önmagunkat”.

Ebben a kötetben csak néha téved ki a „Nagyszavak körútjára”, s ekkor érződik az önmaga fölé növesztett manír: nem egész versekről van szó, csupán elhagyható részletekről. Az elmetaforizált sorskérdések nem épülhetnek szervesen ebbe az intim, közvetlen hangú versvilágba. Sajnos, hogy éppen egyik különösen szuggesztív sodrású versét (*A megérkezés stációi*) koptatja ilyen fogásokkal.

Szikszai Károly eredendően képalkotó, képelőhívó költő. Akárcsak nemzedéktársaira, rá is Csoóri bátor és invenciózus metaforái hatottak felszabadító s bénító hatással. Erénye viszont, hogy nagy kompozíciós készséggel rakja fel képeit, hasonlatait, a gondolatokkal is kifeszített versvászonra. Úgy ítéljük meg, hogy ez a képi fegyelmezettség, takarékoság a rövidebb versekben valószínűleg jobban. Főleg az első két ciklusban említhetnénk szép

számmal hibátlan darabokat. (Piac, Mintha te jöttél volna, Viharban, s a Napló-ciklus versei. / Ezekben a versekben, s még jó-néhányban, a vershelyzet tökéletesen megfelelő képi tartományt mozgósít: az őszinteség már-már romantikus ízekkel fűszereződik, amikor a legintimebb szférákba is elkalauzol a költő. Lát-szik, hogy csak maga helyett beszél, szinte érezni lehet a szívlyük-tetést, a lélegzetvételt, egyszóval: a dikció elkapott hitelességét.

A kötet, kezdeti elégedetlenségünk, kesergésünk ellenére is lé-tével igazol egy költőt, aki talán előbbre tarthatna, ha nem „válo-gatott” verseivel lenne kénytelen startolni. „A régi tavaszok elég-tek mint a szén” – írja, s ebbe a „kötet-urnába” kellett menekí-te-nie a lényeket, a legkisebb közös többszöröst, amelyből az egész történet kirajzolódhat, s kiszámolhatják mindazok, akik bíztak és bíznak a költőben. Ő azt mondja, előző szép sorát folytatva: „kormot töltögetnek valami dobozba”, tehát pontosan jelöli az elégetett szén távlatát is. De ez a korom hiteles, s vele bármi föl-rajzolható ama *váróterem* nem éppen hófehér falára: akár komo-lyan is vehetjük tréfás egysorosát: „ez a korom volt egykoron az én korom”. Mi tudjuk, akik ott ülünk az elkoszolódott fal előtt, hogy a hetvenes-nyolcvanas évekről beszél. (*Hajnali váróterem, Magvető. 1985.*)

(Könyvvilág, 1985/10.)

Egy győztes a vesztesre születettek közül

SZERVÁC JÓZSEF KÖLCSEY-DÍJÁRA

Nagy László mutatta be 1973. április 21-én az Élet és Irodalom akkor induló Új Hang rovatában. Ma a porondra könnyedén, ám észrevétlenül kerülő költősihederek el sem tudják képzelni, mit is jelentett ez akkor. A lapnál képszerkesztőként dolgozó Nagy László már több éve verekedett ezért a rovatért és elsőnek a még nem egészen 21 esztendőös költőt mutatta be. Ha jól tudom, s tán éppen Szerváctól tudom, hogy a Horváth vezetéknévét is Nagy László keresztelte át Szervácra, mivelhogy Jóska barátunk május 13-án született. Az irodalomban a májusi fagyoszentek egyikével s Nagy Lászlóval „keresztapai s fiúi” viszonyban lenni, több mint jelképes értékű és érvényű. Megtiszteltetés: vállra és szívre rakott súly. A kivételes bizalom súlya.

Ezt írta az Ezüstfejű Mester Szervác Józsefről: „A panasz helyett gondja van, nemcsak nemzedéki, nemcsak a munkás-sorssal kapcsolatos. Sokrétű költészetet ígér, lehetőségei veszélyesen szépek... Mert a költészet vállalás, hiszem, a gáncsokat is úgy veszi, mint a versírás velejáróit. Költészetünk esélye a megmaradásra a bátor vers, költészetünk becsülete is ez etikai és művészi vonatkozásban... Ajánlom a fiatal költőt, nem kölyköt, hanem férfit az olvasók bizalmába.”

Ezt a bizalmat legutolsón, 1999-es kötetében köszöni meg egy megrendítő prózában. (*Én kaptam aranyvesszőt*, utalva Nagy László *Adok nektek aranyvesszőt* című posztumusz prózai írásaira.)

Szervác József nem lett fölösleges szószaporító: első kötetével csak hét évvel a Nagy László-i igazán rangos bemutatás után jelentkezik, amikor már Nagy László kiköltözött a farkasréti temető fái alá. Ez a kötet a *Szavak hazáig*, a *Magvető* kiadásában.

Aztán megint hét kerek esztendő, amikor keserű, ironikus címmel megjelenik a *Mi fájna?*, a végén a nagy kérdőjel. (szintén *Magvető*) Ebben a többszörösen válogatott, átdolgozott, vékony kötetben a Szervác-líra minden lényegi jegye, poétikai mágnestere benne sűrűsödik: az alföldi és aztán csepeli gyökerekbe kapaszkodó lenti, másik Magyarország. Igazi József Attila-i sajjással,

vállalt hanghordozással, melybe persze beleszól a bátorságra elsőként buzdító Nagy László is. Mégis így lesz minden hamisítatlanul kegyetlen, átkozódó, a blaszfémiáktól sem visszariadó *szerváci* világ. És a dal, a fölényesen tudott tiszta dal, megtörik, rekedtes lesz, s látszik: aki szól és nagynéha énekel, szeret és szakít, nőkkel és elkürvult barátokkal, az bizony polkoljáró nagy utakról tér haza. És a haza, és az az otthon már alig, szinte csak virtuálisan létezik.

Aztán csak hat év s itt vagyunk Lakiteleken, amikor 1993-ban megjelenik az Antológia Kiadónál az *Előszó*. Egy szép és fontos, karcsú kötet. De Szervác József már előtte is többször járt itt. *Velünk* volt 1985. október 22-én is, amikor Lezsák Sándor hívására, egy szonettsornyi költő, október magyar forradalmát versekkel ünnepelni s emlékezni egyebesereglettünk a zsúfolásig megtelt művelődési házban. Lett is belőle országos ribillió, fővesztések, ahogy az a régi szép időkben lenni szokott... A szonett azóta már fájdalmasan csonka: Szécsi Margitka, Ratkó Jóska és Baka Pista e földi tereken már nincs velünk. Szervác József gyönyörű versekkel síratta el őket.

Talán nem az elgyöngülés szava, ha arra is emlékezem, hogy az *Előszó* egyik verse nevemen szólít, mondván: „a barátomat most pofozzák, ... testvéremet holnap kivégzik” (*Rossz álom Kr. után 2000 előtt*) Hát ilyen időket éltünk azokban a puha diktatúrának becézett nyolcvanas években...!

Am Szervác József költészete igazán a kilencvenes évek közepe táján komorult el. Amikor a szabadság eufóriájának színes lufijait oly magasra fújták valakik... (meg a passzát hátszél), hogy azok a lufik az ízléstelen villák és paloták tornyos csúcsain fönnakadtak. S akik ebből a szabadversenyos tülekedésből végleg kimaradtak, és szemüket meresztgetve lassan meg is vakultak, bizony nagyon-nagyon szegények lettek. Nem csoda, ha Szervácból feltört az a különösen keserű, ráspolyos hang, amely mindig is ott volt tarsolyában, tolla hegyén, no nem afféle munkásküldetesként, vagy az igaztalanul lealázott képviseleti líra egyik élő szólamaként, de a szolidaritást hitelesen, önnön sorsában is megélt vétóként. Szólt a maga nevében: „a vesztesre születettek” nevében. A költészet tisztessége végett! Ahogy erre Nagy László a kezdeteknél figyelmeztetett.

Szervác kényszerből is rendhagyót cselekedett, amikor legutóbbi két kötetét – felelőtlen kuratóriumi késleltetések után – megint csak hat év múlva, 1999-ben egy kötetbe fogva, de két címmel – *Aszály előtt*, és *Átdolgozás* – jelenteti meg a Hungarovox kiadó.

Jó szívvel ajánlhatom e két kötetről – de Szervác József egész költészetének lényegéről szólván – Onagy Zoltán igen alapos, esszébe hajló tanulmányát, amely a Hitelben látott napvilágot éppen egy esztendeje, 2000 áprilisában.

De mindennek előtt ajánlom az önök figyelmébe így a Költészet szép ünnepe, József Attila születésnapja tájékán a József Attila-díjas költőt és tehetségéből és sorsból szőtt művét: tehát verseit. Boldog vagyok, hogy mindezt most és itt, éppen a Kölcsey-díj átadásakor mondhattam el Szervác József barátomról.

(Lakitelek, 2001. április 10.)

(Pólisz, 2001. nyár)

Laudáció

Markó Béla Bethlen-díjához

A sors nagyon is kifürkészhető titkai közé tartozik, hogy a Bethlen Gábor Alapítvány kuratóriuma az egyik idei díjat – meghallván a leghitelesebb sugalmazást – éppen Markó Bélának ítélte oda s ajánlja föl. Annak a kitűnő erdélyi költőnek, aki már 15, tehát életmű-mennyiségű és -jelentőségű kötettel a háta mögött, de mégis nagyon fiatalon „beűzetett” a politikába. De sohasem űzetett ki a költészetből!

Így lett a változások után parlamenti szenátor, majd 1993-tól a romániai magyarság első számú homo politikusa, az RMDSZ elnöke, s ahogy mondják, ezredvégi Bethlen Gábora legalább olyképp – a sokkal nehezebbnek látszó szorítások, raffináltabb pogányságok és csapdák között –, hogy csöndes, de mindig határozott szavával és tetteivel a fejedelem *tündérkertes* óhajtasát valósítja meg, amely így hangzik: „Mi minden erőt, ami a haza javára akar és tud lenni, nem eltiporni, hanem egyűvé fogni kívánunk.”

A költők, írók s aztán elnökök Közép-Európájában alighanem a régtől hasonló delejes homo publikusi és politikusi hajlammal megáldott költő, a Magyarok Világszövetségének újraválasztott elnöke, Csoóri Sándor mondhatná el itt legilletékesebben dicséretét a 45 éves Markó Béláról.

De én mondom. S ez tartoznék úgy a kifürkészhetetlen titkok közé, hogy nem titok. Hiszen Markó Béla kézdivásárhelyi líceumi diák első verseit már a híres 1969-es *Kapuállító* című antológiából ismerem. Nemzedéktársam, régtől barátom, még azokból az időkből, amikor a kölcsönös figyelem és rokonszenv ápolása és elmélyítése nem volt olyan egyszerű. Ám akkor is jöttek mentek a könyvek, jöttek a különös szövegű képeslapok, hogy „még élünk, megvagyunk, dideregve várjuk a tavaszt”. S jöttek az állatkerti rácsos négyzetek, madár-kalitkák meg ködbe és hóba fúló székelyföldi városok fotográfiái a legsötétebb diktatúra éveiben.

Tán legsűrűbben a *Talanítás* bátor verseinek idejéből, amikor Markó új szakaszt nyit költői pályáján. A kezéhez nagyon is

idomuló avantgard és posztmodern kísérletek után, amelyek persze a lázadás és szabadságkeresés érdemes és bekalandozni való álmásai voltak, eljut a korszakra kivételesen rímelő zárt formához, a szonetthez, hogy paradox módon szabad legyen. Az egyik legjobb és legszabadabb magyar nyelvű költő, ott Erdélyben, a *Friss hó a könyvön* című kötet revelatív erejű ötven – ahogy maga írta volt – behavazott szonettjével.

S itt teljesül ki a megváltozott, mégpedig radikálisan megváltozott szemléletmód is, amely bátran fölméri a veszteséget, idézzük csak a XI. szonettből a záró szakaszokat: „...de mindhiába pontos mondatom, / ha nem lesz kinek majd elmondanom, / és mindhiába leszek csillogó, // kegyetlen, éles kép, ha senki sem / lát, hogy milyen vagyok és ő milyen. / Így lesz? Vak ember tükre lesz a szó?” (*Vak ember tükre*)

Még nem omlott össze a diktatúra, de már a politikusi mozdulat, a lényegre való pontos és bölcs rámutatás ott van a zárt formákban megtalált szabadság-terepben: a szonettekben és a szapphói versekben.

Ne irigyeljük és ne is sajnáljuk érte! Inkább figyelmezzünk arra, amit mond, túl a *Költők koszorúján* és a *Szerelmes szonett-koszorú* remeklésein: „Nem szeretem a szonettet. A szabadságot szeretem.”

És hol ez a szabadság, ha a *Kannibál idő* korszakának csontig alázott túlélői 1990 márciusa után ismét a reménykedés megcsalottjai lesznek? Tulajdonképpen mindmáig erről szól a keserves történet, és nemcsak Erdélyben, hanem mindenütt, amerre csak nézünk Kelet-Közép-Európa tájain.

A zárt formákban megtalált szabadság költője politikusként is ugyanaz az ember maradt. És nincs híján esztétikai fölismerésének sem, ha arány és mérték, bölcsesség valamint stílus kérdéseiben immár a föl vállalt, de szüntelen elaknásított terepen kell mozognia.

Azt hiszem jó helyen és jókor mondom azt az Illyés Gyula által képviselt, művészi- és élet-szentenciát, melyet Csoóri Sándor oly gyakran szokott idézni az illyési művet faggatván, s árnyalva a jó gondolatot, miszerint „az elfojtások és kötelező szenvedélyek országában nem a vakmerőség, hanem a józanság az egyedüli hősi állapot”.

Markó Béla jól tudja ezt, hisz minden nagyobbra látó magyar politikust egyszerre rángatnának és szakítanának kétfelé – éljen többségben vagy éppen kisebbségben – a Bibó István által leírt típusok: nagyobb számban a „hazug-realisták”, másfelől pedig a csekélyebb számú „túlfeszült lényeglátók”.

De a vállalás ethoszába és a szolgálatba Markónál mindig belefért, és reméljük ezután is helyet kap az a bizonyos küldeteses vétó, mintegy verséből léptetve ide ezt a szép sort: „Költők és szűzek gyönyörű mestersége az ellenkezés”. (*Patetikus vers életéről, halálról*) Az utóbbi hónapok, hetek, sőt az elmúlt lázas napok történéseinek fényében és homályában gondoljunk erre is.

Így kívánjunk Markó Bélának a megérdemelt díjhoz valóra váltható Bethlen Gábor-i álmokat az ő közösségében. És ha az idő alkalmas volt engedi vagy kikényszeríti, akkor újra a poézis erejével és szépségével szóljon, érintsen meg bennünket. Azt gondoljuk, ez elől sem fog kitérni: s utazik majd hozzánk, jambusban, hatodfeles sorokban, szonettben.

(1996. november 5.)

(Elhangzott a Bethlen Gábor Alapítvány díjátadó ünnepségén
a Magyarok Világszövetsége színháztermében.)

(Hitel, 1997/1.)

Köszöntő sorok

Vári Fábián László Bethlen-díjához

A végek végeiről szól, énekel az a poéta, akit most tisztem szerint is dicsérni jöttem. Mert *Széphistóriák*ban udvarol nemcsak a szerelemtüű szépeknek, hanem az anyanyelvnek is; s *Kivont kardok* közt nemcsak a maga, de népe sorsát is suhogtatja, hasonlatosan ahhoz, mint amikor legelőször Ugocsában a Rákóczi-zászlók kibomoltak; majd eljut a mindig csillagokra függeszkedő poéta-tekinet gyászoktól, tragédiáktól komorodva a *Világtalan csillag* magasába.

Magyarán szólva ez lenne az én rövid „összefoglalás”-om annak a költőnek művéről, aki csak az utolsó évtizedben – mely áthajlik már egyik századból a másikba – válogathatta egybe verseit. De Vári Fábián László olyan költő maradt minden lélegzetvételével, aki napfénytelen, hűvös időkben is képes az aszúsodásra.

Majd irodalomtörténészek föladata lesz azon töprengeni, hogy mi lett volna, ha nem így alakul költői pályájának eddigi megfutása. Ha szólhat, dalolhat, publikálhat kedvére kárpátaljai magyarként, amint csak első ceruzáját versre rándította a vallo-más és vállalás kényszere már legendás Forrás Stúdiós korában. De a hősín papíron boldogan szaladó ceruzát a tiltás visszalökte a grafit sötététén tátongó bányáiba. Abba a szibériás világba, ahol a valóságos gulágok testeket megőrlő álkapcsa közt korábban eltűnt már annyi magyar élet. És ahol a szellemi gulágok karanténja még évtizedekig nyomorította a szépségre és igazságra szövetkező gondolat tántoríthatatlan dalosait.

De még ne szaladjunk annyira előre! Pedig micsoda jelet mutattak a csillagok, amikor Fábián László – éppen március idusán – világra sírja magát Tiszaújlakon! Igazi rebellisként, a rebellis Ugocsában! Ahogy írja: „a felnégyelt Haza” legősbibb szögletében, „ott ahol zúg az az egy folyó”. Ennek immár félszázada múlt.

A fiatal költőről és kárpátaljai társairól, egyszóval a Forrás Stúdióbéli ablak- és szemnyitogató kísérletekről először, drága barátunktól, az ugyancsak Ugocsából, Péterfalváról származó Kiss Ferencről hallottam jó szavakat, mondván: ha engedik, Ko-

vács Vilmosnak lesznek utódai. Erről, ha nem csal az emlékezetem, Kiss Ferenc 1973 áprilisában írásos tanúsítványt is tett, amikor verseiket, a szülőföld új szívdobbanásait – a tatabányai Új Forrásban – óvó és hitelesítő irodalomtörténeti szavakkal ajánlotta a hazai olvasóknak.

Ekkor már Vári Fábián László – kiszakítva az Ungváron éppen csak elkezdett egyetemi tanulmányaiból – a birodalom katonájaként, ahogy írja „láncaltapas huszárként” valahol a porosz síkon, Nyugat-Berlinnel szemközt védi a békét; lokátorával vallatja a csillagokat, hátha azok verseket súghatnak. De akkor még azt sem súghattak, sőt még utána se egy ideig. Legalábbis olyat nem, amely saját könyvbe kerülhetett volna. Így csak csempészáruként egyik-másik bátrabb hazai vidéki folyóiratban jelent meg, vagy az időközben szétvert Forrás Studióból áttelepült barátok dossziéjából indult el vándorútra, hogy meglelje közönségét. Talán gyötörték a kiadás körüli méltánytalanságok, de a verseiben volt az ereje és hite: tudott várni. És persze ő is tudván tudta: nem a szárnycsapások sűrűsége, hanem az ívelés magassága érdemel nagyobb figyelmet.

Am a ritkán szóló, szépen és igazat szóló költőnek, tanúsíthatom, hívei, hírelői, sőt pengetős dalosai is lettek mifelénk. Ott hon meg *magánszorgalmú* csahosai és irigyei. Nem mellesleg mondom: hogy az Egyetemi Színpad szintén legendás Forrás Köre (nomen est omen!) a nyolcvanas évek elejétől műsoron tartotta verseit, amelyekből a széphistóriás dalok és a keserű történelmet kimondó, de a hűségéről mindig tanúságot tevő antológiadarabok sem hiányoztak. 1983-ban az *Elérhetetlen föld* költői, a Kilencek pedig díjukkal jutalmazták a rokonlelkű fiatalabb társat. Aki a vér porondján Balassit, a bujdosó Rákóczi fejedelmet és Mikest szólongatja, aztán Petőfit és Adyt, József Attilát, Illyés Gyulát és Nagy Lászlót meg a tragikus sorsú Jeszenyint idézi zaklatóan szép versekben. És a vállalt, vezérlő csillagok rámutatnak az utódokra. Csakúgy, mint a költészetét éltető népdalok tisztasága, és az általa is gyűjtött kárpátaljai népballadák lüktetése, amelyek az ő előszavával láttak napvilágot, csaknem húszévnyi késleltetés után 1992-ben. E könyv megjelentetése fontosabb volt számára, mint saját verseinek sorsa. S milyen beszédes a címe is: *Vannak ringó bölcsők*. Higgyük, hogy még vannak – ott Kárpátalján.

Az egyik legárvábban maradt, s ma is legnehezebb sorsban élő magyar töredéknek – Kovács Vilmos halála után – Vári Fábán László lett az egyik vigasza. Kinek méltó szavai voltak és vannak azóta is arra, hogy a költészet a hibátlan esztétikai működésen túl még mire való, ha a *nyelvükben bujdosók* bátorításra szorulnak. Ezért vallhatott hitelesen *Illyés Gyula fejfája előtt*, fogódzva az édes anyanyelvnek fölkinált legméltóbb *Koszorúba*. Hozzáteve a dac és reménység zöldjét. És vallhatott a hűségről, amikor két esztendeje a szülőföld utolsó üzenetét hozta a Farkasréti temetőbe Kiss Ferenc koporsójához. De még előbb fogalmazta Ferenc barátunk gyógyulásáért azt az esdeklő-perlő gyönyörű versimát, a *Világtalan csillagot*, amely címként került az új Vári Fábán-kötet homlokára.

Hogy éppen Illyés Gyulának és Kiss Ferencnek milyen el-évülhetetlen szerepe volt a Bethlen Alapítvány több mint húsz éve kezdődött történetében, az itt, e körben jól ismert. Most bizonyára ők is egyetértőleg bólintanak Vári Fábán László régtől megérdemelt Bethlen Gábor-díjára.

(2001. november 5.)

(Hitel, 2002/1.)

Meghalljuk-e még szavait?

EMLÉKEZÉS CSENGEY DÉNESRE

Csengey Dénes kereken *tíz esztendeje* találkozni akart az igazság angyalával. Mivel erős akaratú férfi volt, sikerült neki. És szíve beleszakadt, mert nem csak szájára, de szívére is vette az igazságot. Átlépett egy másik dimenzióba, de nem lett hűtlen sem barátaihoz, sem pártjához, sem ahhoz a *világtalan országhoz*, melyet látóvá akart tenni első nagy hatású politikai beszédével, ott a lakiteleki sátor alatt 1987 szeptemberében, amikor figyelmeztetőleg megdördült az ég. Az első villámot neki szánták: az alapító atyák közül a legfiatalabbnak. De nem esett kétségbe, vagy ha igen, akkor is tudta, írta: csak *méltósággal*.

Es ismerte a villámok természetét, cikázott hát maga is fényesen. Sistergően okos mondatai, a leggyötrelmesebb pillanatokra időzített egyesítő, heroikus gesztusai, nem voltak hiábavalóak. Érvelésének penge-természete, rugalmas szilárdsága, fáradhatatlansága ott égett-fényeskedett szeme tüzeiben, amíg csak az a ritka láng ki nem lobbant. Igen: belehalt a szabadság szerelmébe, a *mezítlábas szabadság* szerelmébe, amikor (pedig még ki sem mentek az oroszok!) elkezdődött a kaszabolás, a bozótharc, mert a jól ismert *magyarok tartsunk szét!* jelszót huhogták az örök dzsungelárnyak.

Csengey Dénes haló porainak a legméltóbb végtisztességet Antall József Magyarország miniszterelnöke, az MDF elnöke adta meg. Jól emlékszünk, szinte ima- és tankönyvként hozta magával Dénes esszékötetét a szekszárdi temetőbe, s felütötte a kitűnő Eötvös-tanulmánynál, hosszan idézett belőle, tanárosan kommentálta az eminens, nagyálmú diák dolgozatát, mintegy megmutatva a szülőföldnek és a nemzetnek is: kít is vesztett ebben a fiatal férfiban, „szülötte fiában”, aki ha megéri...

Aztán hamarosan követte ő is. Talán Eötvös József politikai nézeteit vitatják, gondolják tovább... *ott az ég szélénél*. Igen, a tehetség, a formátum becsülte a tehetséget és a formátumot. Bibó István szavaival szólva: a *túlfeszült lényeglátók* meg a *hamis realisták* országában. Mert a nagyhangúak és a folyton kompenzáló kis

kaméleonok, az átnyergelő jellemrokkantak tartományában nehéz elviselni, ha a tántoríthatatlan hazaszeretetnek stílusa, ha tesszik, minősége van. A politikának távlata, és a politikai közbeszédnek pedig kultúrája, s nem a hangerő dominál. Bizonyára Csengey Dénes is vallotta a kitűnő költő, a nagyváradi Horváth Imre aforizmáját: *Ne ordíts, az utókor nem süket!*

Mégis mintha süketek lennénk s világtalanok maradtunk volna Dénes halála óta, immár kereken tíz éve. Szégyenkezve mondom: ez az utókor. A kényelemből, érdekből felejtő, a hálátlan. Mert valóban fájdalom és szégyen, hogy még egy emlékkönyvet, pontosabban szólva: egy emlékeztető kötetet se tettünk le az asztalra, pedig de sokan írtak, meséltek Dénesről, s irigykedtek, fenekedtek Rá.

Ne legyünk igazságtalanok: Erdélyi János 1997-ben készült fontos filmjét (amely e héten ismét látható volt két este a Duna televízióban), és a kétévenkénti, az egész Kárpát medencét megszólító *Csengey Dénes vers- és prózamondó versenyt* mi se feledjük. De már írhatná valaki a nagy Csengey-regényt! Bizonyára benne lenne az a szabad Magyarország is, melyet annyian áhítottunk, reméltünk a nyolcvanas évek végén, s benne a csalódások, árulások, vereségek és a ritka győzelmek országa is... és végül talán benne az is, hogy *a remény sohasem meghaló!*

S így Te, feltétlenül többszörösen is benne vagy a remény lángjának örök-fiatal élesztgetőjeként, hiszen most még csak 48 éves lennél, Dénes: örök márciusi ifjú! És tudom, Te aztán nem engedsz a 48-ból! Már fogalmazod az újabb 12 pontot. A kérdés csak az: jövő tavasszal, amikor igen nagy szükség lesz rá, az égi grádicsokról meghalljuk-e még buzdító, okos szavaidat.

(Elhangzott Budán, 2001. április 8-án, Csengey Dénes emléktáblájánál)

(Heti Válasz, 2001. ápr. 20.)

*Néhány bővített mondat
A névjegyen című antológia
bemutatásakor*

*Utánunk igazabbak jönnek...
Hazugság máltai lovagai,
színlelés bobócruhába-bújtak,
eszméktől örök nyavalyatörősek,
az ingujjból pikkászt varázsolók,
s velük a búzaföld-dézmáló varjak,
végezetül a róák is kivesznek.
JÖHETSZ, ARANYKOR, MI MÁR NEM LESZÜNK.
FÉNYHOMLOKÚ FIÚKKAL S NEVETŐ-
KEZÜ-LÁBÚ LÁNYOKKAL ELGYERE!
Ők szavak első jelentését mondják,
és rendbe raknak mindent majd utánunk...*

írta volt a drága emlékű, legendás költő Kormos István még a múlt században, 1967-ben – éppen szűk tíz esztendővel fájdalmasan korai halála előtt – *Utánunk* című versében, amely az egymásra torlódott, késleltetett nemzedékeknek, abban a feszült irodalompolitikai helyzetben a biztatást és reményt jelentette. S aki-kért éppen szerkesztőként is ő tette a legtöbbet. Ez a sugallatával is messzire világító gyöngyszem néhány évvel később, Kormieux úr váratlan égi behívója után, 1979-ben az akkori, még kötet nélküli fiatal költőket felröptető antológia, a *Madárúton* élére került. Természetesen tiszteletünk jeléül. (A kötet külső szerkesztője Vasy Géza volt, de a kiadói belső munkát – rostálást, válogatást – még évekkel előtte Kormos István kezdte el.)

A *Névjegyen* 12 szerzője-szereplője, életkora szerint akkor leg-följebb Kormos István halhatatlan piszen pisze kölyökmackóját, azaz Vackor verses meséit ismerhette. (De Kormos István versét, lévén magam is most ebben a fátumos életszakaszban, nagyon is ide illőnek gondolom: ha tetszik, némi megrendüléssel.) Az idő-sebbje: Rott és Méhes ekkor, 1979-ben lehetett felső tagozatos,

a legfiatalabb, Szentmártoni meg óvodában talán nagycsoportos. Hiába: több mint két évtizede, sőt negyedszázada történt dolgokról beszélek s némi rezignációval rögzítem az idő múlását. És a századvégről és ezredvégről szólok, amikor ezen antológia költői, írói érlelődtek, azaz: címbeili *névjegyüket* kalapálták.

Papp Endre szerkesztő úr, *hiteles* ifjú kollégám – kinek nevére korábban többek között éppen egy remek Kormos-tanulmány elkövetése okán figyeltem föl – a 2000. esztendőben hónapról-hónapra megfaggatta őket folyóiratunkban, a Hitelben. Hogy miért, mi okból, milyen indíttatásból, azt elmondja az antológia bevezetőjében. Az eredmény itt van: tágasság a szemléletben s esztétikai vonzalmakban, melyek csöppet sem kizárólagos üdv-tanok. Sőt, ellenkezőleg! Az öregebb pályatárs szintén hónapról-hónapra élvezettel olvasta írásaikat, a róluk szóló okos tanulmányokat és az interjúk megnyilatkozásait. S többüknek már szépen sorjázó önálló köteteit is.

Hiszen a kilencvenes évek eleje óta jelen vannak. A korábbi évtizedek indulói nem kis irigységgel nézhetnek rájuk (de fölösleges irigykedni, barátaim!), hiszen alaposan felgyorsult, vagyis normális mederbe került a kötethez jutás lehetősége, melyet nem torlaszol el a politikai- és ízlésbeli cenzúra, s nem bénít az öncenzúra sem. Csupán a szabadság dzsungelén meg a kuratóriumok bátyáin kell átverekednie magát annak, aki ha nem is dudás, de legalább egydalú citerás akar lenni. Szegény folyóirat és még szegényebb kiadó számtalan van. (Megjegyzem, hogy a szegénységnek véletlenül sem szinonimája a színvonaltalanság.) Mostanság különösebb pokolraszállás nélkül a legtermékenyebb alkotói élet-szakaszban – 18 és 35 év között – lehet már a zsenialitást az égre rajzolni. Nem tartom véletlennek, ha a látszólag minden társadalmi kötöttségen kívülinek gondolt Weöres Sándort emlegetik legtöbbször antológiánk szerzői. Csak halkán jegyzem meg, hogy olvasgassák azért a teljes Weörest is, és kurziváltan mondjuk a *Majomország*-ot ajánlanám reggelente zsolozsmázni. Kortalan politikai, ha tetszik: rebellis vers. De ilyennek látom, az 1956 után íródott *Átváltozások* szonettjeinek jónéhányát. Sőt bizonyos értelemben az 1953-as keltezésű, egyik legfantasztikusabb Weöres-verset, a *Le Journal*-t is.

Ami azt jelenti, hogy a költők és írók hál' Isten nem egyformák, sőt üdítően különbözők, még egy életművön belül is. Ki gyötrődve, szkepszissel érik, ki pedig ontja a műveket. Ha megszűrod egy tűvel, hát verset spriccel, mert ez felel meg természetnek, legjobb hajlamának.

Akik Papp Endre hívására *A névjegy*en hiteles parkettájára léptek, vagy csúszós jegére merészkedtek, már korántsem kezdők. A demográfia tényei szerint születésük egy évtizednyi fesz-távolságban jelöltetik ki: a hatvanas és a hetvenes évek dereka közti időben. S a főttebb emlegetett politikai váltás okán az ifjabbak könnyedén behozták a még némi hátránnyal induló korosabb társaikat: az évezred utolsó évtizede alatt ismerte meg nevüket folyóirat-publikációik majd könyveik alapján a szakma. S ha van még olyan mesebeli lény, akkor a nagybetűs, nyájas olvasó is. *Az olvasás évén innen és túl, ahol a... kell a jó könyv... mindenféle plázákban siet beléje...* (mondom Zsávolyának, hogy ez itt nem véletlen szövegromlás!) Amúgy Zsávolya Zoltán meg Vass Tibor interjúja vidított föl legjobban.

Körmend és Kézdivásárhely, Kolozsvár és Csorna, Miskolc, Pécs és Budapest kerül a születési hely rovatba, vagy mondjuk az *indulási oldal* felirat alá. Ez is a tágasság jele.

Papp Endre kérdéseire az egyes válaszok és fölrajzolt pályaképek, portrék bizonyos szempontból izgalmasabbak és eleve-nebbek, mint a szükségszerűen csak rövidre szabott, itt csupán jelzés értékű primér művek. (persze vannak jó kivételek) Ha hiányérzet mutatkozna, akkor érdemes elővenni otthon vagy a köz-könyvtárakban az antológia-szerzőkhöz rendelt számos önálló könyvet is, s a rend helyreáll: belepilloghatunk a lényegbe. (Majd-nem azt találtam mondani, hogy olvasói „elváráshorizontunk” jótékonyan benépesül.)

Szívből örvendek, hogy Lackfi János, Prágai Tamás és Nagy Gábor (aki Baka Istvánról már komoly könyvet tett le az asztalra) duplikáltan, tehát arcképrajzoló minőségben is jelen vannak. (Vagy mostanában, ugyan nem itt, egyre többször Szentmártoni János is, legutóbb éppen a Kortársban Lackfiról, az Új Forrásban pedig Nagy Gáborról írt). Itt Lackfi Jónás Tamás világát mutatja be, Nagy Gábor pedig Lackfiét. Prágai Tamás meg Szentmártoniról tesz nagyon érdekes megállapításokat. Kí-

váncsian várom jóslatainak beteljesülését. Mint ahogy a mindig példás nyitottsággal és empátiával szóló Pécsi Györgyiét is László Noémi költészetével kapcsolatban. Lírikusi elfogultsággal, ha szabad ilyet tennem s választanom kellene – csak ebből az antológiából! – különösen tetsző verseket, akkor éppen László Noémi és Szentmártoni János, a szó valós értelmében is szép, megformált verseire mutatnék rá.

Tehát az irodalmat művelők, érzékeny olvasók és értők is. A nemzedéki besorolásból ugyan kellő iróniával kihátrálnak. De mintha mégis jobban figyelnének egymásra. Ha más mai antológiák szereplőitől meg akarnám különböztetni őket, akkor ezt a tulajdonságukat is följegyezném. Meg azt, hogy versben, műfordításban, prózában – sőt drámában is! –, esszéiben, tanulmányban, kritikában is egyaránt kedvvel lubickolnak.

De némelyek esetében a verstől a próza felé erős elmozdulást érzek. Utjukat már maguk jelölik ki könyveikkel. Itt mindennek előtt Méhes Károlyra, és a két Tamásra, Jónásra és Prágaira gondolok, de csöppet sem tamáskodnék költői működésük valós értékei fölött. Őszinte meglepetésünkre az antológia egyik emlékezetes prózai darabját a hűséges és igen sokra hivatott Baka István-tanítvány, az eleddig csak költőként ismert – ahogy kritikusa, Ekler Andrea írja: a ritka „sestina lélekvesztőjébe” kapaszkodó – Nagy Gábor jegyzi. De tudom, s a publikációiból látom, hogy az egyik legprofesszionálisabb szerzőnk, Lackfi János is mostanában prózában utazik. Zsávolya Zoltán viszont két prózakötet után mintegy kirándult a versbe, hogy aztán egy igazi regénybe vesse magát. A regény már elkészült. Külön szín a krisztusi korban lévő Vas Tibor műfajok határán vagy tán vízen is járó, kísérletező munkássága. Talán csak a két erdélyi lírikust, Fekete Vincét és László Noémit, és itthonról Fenyves Marcellt meg Szentmártoni Jánost látom egyelőre szilárd elszánással lecövekelt a verses megszólalás mellett. De semmi sem biztos. Az viszont meglepne, ha a legtöbb valós súlyt, a legtöbb életet, olykor egész szén- és urán hegyeket cipelő Rott József versírásra adná a fejét. No, akkor ismét megkérhetnénk a jó Mányoki Endrét, hogy biztos szavakkal igazítsa el a „szakmát” Rott lírai földrészén is.

De mondom: a pálya elején különösen jó és hasznos ez a minden műfajt kipróbáló igyekezet. A szabadság habzsolása. A csoda

művelése és magyarázása is. Tudásuk lehetne akár bénító is. De szerencsére még nem az!

Papp Endre igazán jó érzékkel s ha szabad ilyet mondanom: nemzedéki- és közösségi ügyszeretettel szólította meg az év minden hónapjában a 12 kiválasztott delikvenst. Sőt még elhíresült irodalmi korcsmákban, Budán és Pesten hangulatos bemutatásukról is gondoskodott Örömmel jelentem, hogy a vállalkozásnak folytatása is van a Hitel hasábjain. Oravecz Péter, Haklik Norbert, Jász Attila, Bagu László, Szauer Ágoston és a csíkszeredai Molnár Vilmos volt illetve lesz a 2001. évi „felhozatal”. Jó lenne majd őket is egy ilyen szép és fontos antológiával ünnepelni.

(Elhangzott a Magyar Írószövetségben, 2001. október 10-én.)

(Magyar Szemle, 2001/12.)

*„Mindörökkön örökké”
– tűnődés a Magyar Kultúra Napján*

OLASZ FERENC MEDITÁCIÓS KÖNYVÉRŐL

Különös kegyelme a sorsnak, pontosabban szólva: a magyar sorsot is mozgató Fennvalónak, hogy éppen 180 esztendővel ez előtt a Hozzá folyamodó, áldását, sőt védő karját is kérő *vers-fóhászt* engedte világra jönni. Engedte, hogy a csekei nemes, Ferenc úr, a Kölcseyek nemzetségéből eléggé rosszul fűtött szobájában – hosszú hetek után – végére érjen versének és kitegye a pontot. Ez január 22-én történt. Ekkor született a *nemzeti imádságnak* is méltán nevezett *Hymnusz*, melyet azóta minden magyarok magukénak vallanak. És Erkel Ferenc halhatatlan (és másíthatatlan) dallamaira 1844-től énekelnek is.

Szavalnak és énekelnek, mert nemzeti létük leglényegére, – a magyarság *zivataros századaiból* kiexponált éles képeken – a balsorsra, a megmaradás lehetetlenségére irányítja a figyelmet. De nem lenne talentumos költő, és nem lenne ő is a „reménység helytartója”, ha nem nyújtaná be a „fellebezést” Istenhez, a magyarok Istenéhez. Talán e vers miatt is vagyunk. Vagyunk még itt a *magyarok tartsunk szét* ragálya idején is. És várjuk a jobb jövőndőt. A méltányosabb XXI. századot.

S lám: a vers és a zene egymásba kapaszkodása! Ez volna például a kultúra: nemzetet megtartó erőforrás. A két Ferenchez, Kölcsey és Erkel mellé most egy olyan kiváló kortársunkat állítom, – történetesen ő is Ferenc, Olasz Ferenc – aki a fény segítségével hívásával dúsította és dúsítja a magyar kultúrát: régtől fényképet, nagyszerű filmeket készít.

Mostanában pedig képekkel, szent szövegekkel, versekkel *meditál*, s a lélek legbensőbb csendtartalékait igényli tőlünk az év minden napján.

Óhaja szerint: minden egyes napot a magyar kultúra spirituális szent napjává kíván tenni. Csak két hatalmas kódexnyi könyvben fért el a roppant mű. Ez a *Mindörökkön örökké*. Igazi

ajándék a Magyar Kultúra Napjára. De egyúttal bizonyíték is: ilyen lehetne az ünnepelhető kultúra.

A mélységből a hit és a tehetség erejével és kegyelmével a magasság felé növvő. Ilyen a most hatvan esztendőős Olasz Ferenc művészi summája, valóságosan is két súlyos kötetben, összesen 770 oldalon. Négy korábbi könyve (sorrendben a *Fejfék*, *Mindörökké*, *Dicsértessék* és a *Székelykapuk*), aztán száznál is több művészeti filmje, és rangos hazai és külföldi kiállításai után itt ez a hatalmas összefoglaló *confessió*. Ahol a sokszor megcsodált, mondhatnám úgy is, hogy a méltán elhíresült Olasz Ferenc-i univerzumból az esztendő minden egyes napjára előlép egy kép a könyv jobb oldalán, s vele szemközt, a szívfelőli oldalon pedig a választott, sugalmazott, Isten vagy angyalok (ember-angyalok) súgta szöveg. Természetesen tehetsége, ízlése szerint szerkesztve, elrendezve, ahogy „bekéretőztek ebbe a szent vállalkozásba, ebbe a naponta használatos nagy képes *Misszáléba*.”

Ilyen profánul mondom: *szöveg*, amelyek pedig volnának zsoltárok, evangéliumi részletek, archaikus népi imák, legszebb egyházi énekeink, magyarságunk és Istenfélésünk összekulcsolódó fohászhálói, s nem utolsósorban nagy és fontos versek, istenes versek, (elsősorban és kiemelten a két világháború közti erdélyi lírikusoktól), melyek kivallják, hogy *Isten mégsem halott*.

Állunk szemközt a képpel. Szemközt egy angyallal, egy fájdalmas Krisztus arccal, Máriával, a Pietával; legősbibb templomaink külső és belső képével. Vagy fekete-fehér emberarcokkal, akik itt a földön is viselik a Teremtő képmását. S nekik is a golgotás lét jutott. Itt sorjáznak a Kárpát-medence legszebb szakrális népművészeti rekvizitumai, motívumai, (pléh-Krisztusok, egyszerűen faragott keresztek, fejfék, kapudíszek) melyeket leginkább erdélyi és aztán az őrségi, zalai, és a szülőföldet is jelentő, Balaton-közei tájban talált meg Olasz Ferenc szeme. De már a fényképezés és előhívás idején biztosan megmozdultak benne a szövegek is, illetve elindultak a kereső hajlamok. Hogy aztán megtalálva az írásos sugallatokat, hosszú időn, éveken át rostálgassa, válogassa őket: álmodja az álmot, ezt a két rendkívüli kötetet. Ha tesszik: egyedi könyvészeti ritkaságot, igazi könyves műremeket.

A Mester eligazító „perorációt” ír mindössze egy-egy oldalon mindkét meditációs könyvéhez. Ezeket is *meditálva* érdemes olvasnunk, mert kiderül, hogy egyenértékű vallomások (imádságok) a képeket értelmező, magyarázó vendégszövegekkel. (Párhuzamul két civil példát állítanék ide: Széchenyi István és Damjanich János megrázó imáit.) Az az érzésem, képes lett volna arra is, hogy fotográfiái mellé, az év minden napjára ő maga írjon vallomásokat, imákat, szívünkig hatoló gondolatokat.

(De persze értem is, miért nem tette.) A kép és szövegválogatást, tehát az antológia-szerkesztést az egyetemes és magyar hagyományból, szakrális kultúrkincsünkből maga is olyan próbatételnek, kihívásnak és vállalásnak látta, amely elől nem akart kitérni. S a föladatot legjobb tehetsége és hűsége szerint teljesíteni akarta, és itt a fényes bizonyosság rá: teljesítette is.

Erősen gondolt ránk – kereszténységünket ugyancsak szekularizáltan megélő, rohanó emberekre – Olasz Ferenc, akik majd ezeket a könyveket föllapozzuk, hogy minden egyes nap a szépség és igazság, a kép és szó megsokszorozott erejével találkozhasunk. Gondolt a mi eljövendő csöndjeinkre, áhított békénkre is. Mert most is, mint egész művészi pályáján, az Isteni rendelést betöltve, tálentumait sokszorozva – *szolgált*.

Azon csak meditálhatunk, hány kép és hány más szöveg került egymással szemközt az évek folyamán, hogy ez a végleges megmaradjon. Sok nagyon nagy találatra, kép és szövegbéli végleges találkozásra fölhívhatnám a figyelmet, s fel ugyancsak: dátumok, szentek ünnepei, különösen eltalált hónapok, vagy gyönyörű és fájdalmas napok megjelenítése szerint. Egy-egy képi motívum vonulásán, sorozatszerű előtűnésén tűnődhetünk, vagy mikor emlékezetes film-költeményeiből egyetlen plasztikusan lényegre mutató képkimerevítéssel történelmünk győzelmes és gyásszal beárnyékolt napjait is képes a meditációs, imádságos környezetbe vonni. Igen, mert magyarságunk s megmaradásának történelme immár több mint ezer esztendeje a kereszténység történetében nyeri el helyét és értelmét. Levert, elbukott forradalmaink az egyetemes szenvedéstörténet részei. De néha napokra, hetekre megadatott az egyéni és közösségi *föltámadás* kegyelmi ideje is.

Olasz Ferenc ebben a megvallott hitbéli koordinátarendszerben hűséges és konok őrző ama Ady-emlegette strázsán. A szerkesztés egyik legemlékezetesebb pillanata: amikor az erdélyi Dsida Jenő hatalmas verse, a *Psalmus Hungaricus* áradó, zsoltáros nyelvén alsópáhoki öregasszony- és öregember-arcokat tükröztet a szemközti oldalakon. Olyan arcokat, amelyek a versben sorolt, szétszórt, elszakított magyarokat, tehát minden magyar fájdalmát képviselik. Képviselik, kiragyogják emblematikusan. Művészi alázat, zseniális éleslátás, és nem utolsósorban merészség is kellett ehhez a könyvbéli „találkoztatáshoz”.

Olasz Ferenc meditációs könyve (mindkét kötete), címszerűen is a Teremtő dicséretére válaszol a mélyen hívő művész által. Hadd dicsérjem és köszöntsem.

(Új Balaton, 2003.)

„Mint tükörben felejtett szavak...”

OROSZ ISTVÁN *ÚTVESZTŐK* CÍMŰ
BIBLIOFIL VERSESKÖNYVÉRŐL

Vagy húsz esztendeje (egészen pontosan 1985-ben) azt mondtam Orosz István kiállításának megnyitásán, hogy családi jó örökségként az irodalom felől érkezett a szó szerinti képes megjelenítés műfajaihoz. A cselesen és bravúrosan megkettőzött látzatok mögött ott volt irodalmi alapértéknek, afféle biztos horgonynak Zrínyi, Csokonai és legtöbbször a kecskeméti dráma-költő Katona József képe, akinek hányatott életében nyomtatásban csak egyetlen lírai verse jelent meg *Vágy* címmel, de abban minő halhatatlan metaforává sűrűsödik a kérdés: „Hol vagy fennrepeső szép pillangója velőmnnek?” Másfelől meg Voltaire és Verne Gyula arcása bontakozik ki előttünk, ha megleljük a helyes szemszöveget. Animációs filmjeinél Weöres Sándor és Pilinszky művei voltak az ihletadók. S ha jól tudom, közép- és főiskolás korában szavalóversenyeket nyert például Weöres Sándor, Pilinszky, Nemes Nagy Ágnes és Buda Ferenc verseivel. Az említett költők nevei tartalmi és formai értelemben is erős vonzódásról: a vers esszenciális leglényegének titkokat és spirituális tartamokat át-fogó értéséről vallanak. Mondhatnánk: életreszóló értékválasztó és -kijelölő döntések voltak.

Tehát, kedves felebarátaim, egyáltalán nincs mit csodálkoznunk azon, hogy Orosz István, a látvány útvesztőinek, labirintusainak jeles s elismert tudós tudója, akademikusa – most mint egy igazi reneszánsz Mester – versekké szaporította (vagy inkább tömörítette), szigorúan megválogatta az idők folyamán felgyűlt szavainak legmértőbbjait.

E kiállítás első lépcsőjeként (mert ő, tudjuk, igencsak szeret talányos lépcsőkön közlekedni!), mondhatnám nemes gesztusaként egy könyvet tett elénk, egy gyönyörű bibliofil verseskönyvet nyitott ránk ama első grádicson a Vincze Papírmerítő Műhely jóvoltából.

Milyenek ezek a versek, ez a harminc címmel ellátott vers, kérdezheti az, aki eddig csak a falakon lévő Orosz István ké-

pekről szerette és azonosította be téveszthetetlenül a Mestert? Egyetlen szóval válaszolok: szépek.

Azt kell mondjam, hogy az arány és mérték, szimmetria, a formai tisztaság, ha tetszik a költői mesterség tanulható eminens ismerete és tisztelete, valamint a szerkesztés, címadás együtt adják ennek a kis bibliofil kötetnek a báját, kivételes harmóniáját, s gesztuson túli értékét.

Ugyanis Orosz István jónéhány verséről elmondható, hogy valóságos ihletett pillanatban, kegyelmi állapotban tudott reflektálni személyes sorsára, képzőművészeti, tehát szigorúan szakmai: intellektuális és formai kalandjaira, anamorfizáló gyakorlataira. Vagy kedves Mesterei, és azok képeinek plasztikus, ha tetszik nyelvileg és formailag is megcsavart „megfelelőjét” tudta „lelopni” a képről, tehát: bravúrosan lehozta őket versben a papírra. Elég, ha csak példaként említem *Az Arnolfini házaspár*-t Jan van Eyck festményét, remek acrostichonos megoldással, vagy a *Kettősportré*-t Piero della Francesca képét az urbinói hercegről és feleségéről, ahogy az itt egy szonettbe zárva nyílik meg igazán előttünk, de így Rubens festménye is, a híres *Ónarckép Izabella Branttal*. Ezért foglalkoztatja (és nem véletlenül!) ifjabb Hans Holbein festményének, *A követek*-nek rejtett anamorfózisa. A leírás nem mankó a kép értéséhez, nem tisztázás csupán, hanem valami szemünk előtt felrepül a papírosról és verssé épül szavakból. Mert úgy látom vannak itt ihletetten meglett szavak, s van azoknak intellektuális és érzelmi röppályájuk is. Ugyanis a jó vers mindig fölépít az olvasóban egy nyugtalan madarat, szétliánoz egy tekervényes Útvesztőt, megteremt egy sosemvolt kertet, visszahátrálva az igazi hátországba: a gyermekkor édenébe. És a megrajzolt képek a versben is képesek filmszerűen peregni, szív-lüktetésszerűen csak a kitüntetett jambusok természetes dobolására hagyatkozva. Igen, a kötet centrális helyén van *A Kert*, melynek „Valahol ott kell lennie / e labirintus köldökében, / rejtelmesen és feketén, / oly feketén, akár az ében, // a mélységes nagyodvú kútnak. / Egy angyal minden éjjel ássa, / hallatszik benn, surrog, sziszeg / csillagok fénye zuhanása.”

No, itt kell megérezni elemi fölszikkasztásával a verset, meg ott ahol „a folyosókon bujdosó, alvajáró óceán” jön a papíron velünk szemközt, máshol meg a „Verssorok közt általsütve ferdén /

Dominózik a padlón a napfény.” S ahol az *égszínké*-re legnagyobb természetességgel, rímhelyzetben csak a *széncinkék* csaphatnak le. Úgy, hogy a fülünk és a szívünk is belecsöndül.

Valamikor egy ómexikói, talán naivnak tetsző, de szerintem zseniális megfogalmazásban olvastam, miszerint „*a költészet attól költészet, hogy úgy viselkednek benne a szavak, mintha először találkoznának.*” Tehát a váratlanságok: titkos keresztutak, hirtelen élénk táruló nyiladékok, másként villanó tükrök kérnek és kapnak ilyenkor szavakat s egy másik dimenziót.

Ilyes helyekre próbáltam rámutatni Orosz István *Útvesztők* című kötetében, melyet jószívvel ajánlok most e kiállítás-füzér első lépcsőjeként, mint szép és nemes verskiállítást az Önök figyelmébe. (*Budai Vár, Szent Mihály Kápolna, Vincze Galéria*)

(2003. augusztus 1.)

(Forrás, 2003/11.)

Jegyzetlapok egy tegnapi (mai?) golgotás történethez

LANCZENDORFER ZSUZSANNA–GÜLCH CSABA: *A LILÍOM VÉRE*,
DELY MÁRI BALLADÁJA
A NÉPHAGYOMÁNY ÉS A KÖLTÉSZET TÜKRÉBEN

Lanczendorfer Zsuzsanna és Gülch Csaba könyvbéli találkozás *Dely Mária balladája* és főleg a balladából kibomló tragédia, drámai történet okán egyáltalán nem véletlenszerű, mondhatni szükségszerűség. Mondom ezt úgy, mint aki már korábban (1987-ből) ismerte a költő Gülch Csaba első kötetéből a versek után szereplő monodramát is, a tragikus sorsú erdélyi poétaaszszonyról, Hervay Gizelláról. Akiről tudni kell: előbb volt férjét, a zseniális tehetségű költőtársat, Szilágyi Domokost veszítette el, majd nem sokkal utána közös gyermeküket, a 17 éves gyönyörűlángész fiút, Szilágyi Attilát, alias Kobakot is. Szilágyi Domokos öngyilkos lett 1976-ban Kolozsvárt, Attila pedig hamarosan a bukaresti földrengés egyik magyar áldozata. Hervay Gizella cipelte még néhány esztendeig a kettős hiány iszonyú terhét, aztán ő is befejezte a dalt... 1982-ben Budapesten. Most már együtt vannak a Házsongárd békés-békétlenjei, szentjei, nagyálmú magyarjai között.

Lanczendorfer Zsuzsanna néprajzi, oknyomozó tudós és ropant alaposággal dokumentált történetfeltárása, valamint a tragikus gyilkosság-történetből született újstílusú balladák bemutatása lefegyverző. Talán azért is lehetett rendkívüli a kutató buzgalma, mert hazai tájon mozgott: ugyanis az 1874 Kisboldogasszony napján (szept. 8-án) gyilkosság áldozatául esett leány felpécci volt s talán még a családi rokonságból is származott, akit a 27 éves molnárlegény, Török József a vesszősi malomban, ha szép eufemizmustal mondjuk, szerelemfáltásból brutálisan megölt a távoli Győrújfalú közelében.

A történet látszólag egyszerű, köznapi. Szerelemfáltás, nemi vágy, ellenkezés, aztán esetleg a megszégyenüléstől való félelem

vagy a felhorgadó bosszú, pillanatnyi menekülési stratégia visszavonhatatlanul a tragédiához vezethetett.

A tudós néprajzos, az alapos oknyomozó egyetlen szálát sem ereszt ki a kezéből, s a látszólag száraz dokumentumokat, korabeli hírlapi tudósításokat a gyilkosság tényéről, a tárgyalásról, az ítéletről, továbbá a családi háttérrel, az áldozat és a gyilkos oldaláról is éles, kutató szemmel átvilágítja. De nem von le tetszetős, már valóban balladai homályba vesző vagy oda kívánczoló következtetéseket. Holott egyik-másik történetmondó, és a védelem is mintegy az áldozatot is bevonná a tragédia, a bűn okozója, kiváltója enyhítő-kiegyenlítő meséjébe. Ha nem megy a malomba, mért ment a malomba, mért maradt egyedül ott éjszakára. Vonzódott a házasság legényéhez... A malom, mint rossz hely stb. Ha nem olyan szép és kíváncsú a nemesi származású, evangélikus vallású Dely Mária, akkor tán nem is történik meg a jóvátehetetlen bűn.

Azt gondoljuk, hogy Török Józsefet az ítélet indoklása szerint igazsággal ítélték életfogytigra s került a hírhedetten szigorú ilavai börtönbe. De csak öt évig szenved ott, mert egészen fiatalon, 32 éves korában meghal. Bevallom: erről az öt évről olvastam volna szívesen akár csak egyetlen börtöni följegyzést, amelyből a rab magaviseletére, lelkiállapotára, lelki tusakodására lehetne következtetni. Egy mérgezési kísérletről tudunk, melyet még a fegyházba kerülés elején kísérelt meg az elítélt családja, talán a szegény miatt, talán, hogy eléje menjenek a súlyosabb ítéletnek, tehát a kivégzésnek. (Esetleg más miatt... hátha mégsem ő a legfőbb tettes, s jobb ha már nem vall senkire, de ezek lehetnek nagyon bizonytalan, mai okoskodások...)

Ennél a primér történetnél sokkal fontosabb, hogy miképp alakul át mondható, énekelhető szöveggé, balladává? Továbbá az, hogy annyiféle szép változatával mit képes fölidézni hallgatóságában? S képes-e egyetemessé válni, vagy a nagyon fontos kisebb közösség, a lokalitás kincse maradni olyképp, hogy saját színei, téveszthetetlen zamatai vannak, de mégis a legáltalánosabb emberi kérdésekre ad választ. Erdélyi Zsuzsanna igen fontos megállapításait mi is idézzük, mert e ballada leglényegére, s föltárásának miértjére is választ kapunk.

„...ezek az új típusú balladák sok vidéki tragédiát jeleznek, s érthető, hogy költészetté formálódnak. A népet foglalkoztatja, borzongatja, s ahhoz, hogy megemészthesse, ki kell magából énekelni. E kényszere mellé járul még sok esetben okító igyekezete is, ha nem is lehet morálnak nevezni, de mindenképpen benne van a figyelmeztetés lehetősége is. Dobra verjük, hogy tanuljanak belőle.”

Hogyan is mondja az egyik változat?

*A felpéci utca, ki van kosztérozva,
Azon viszik végig Deli Márit halva.
Lányok, lányok, lányok, rólam tanuljatok,
Éjjel a malomba sohase háljatok.*

*Mert ha ti ott háltok, ti is csak úgy jártok,
Piros véretek földbe hullatjátok.*

Gülch Csaba *A vérző liliom* címmel, egyáltalán nem afféle appendixként, vagy tanulság-összegereblyézőként egy erős, monodramát tette a könyv-test utolsó hatodába. S ezzel más dimenzióba is emeli a gyilkosságtörténetet. Valóban megemelt, szépen megmunkált szöveggel, költői nyelven gondolja tovább, vagyis teremti Deli Mária történetét, amely, szerintem már megvallott, tételes hittel is átitatott ima. Mély confessió. Megjegyzem: igen szerencsés a két szöveg elválasztása, illetve a dráma fölvezetése a 183. oldalon, ahol Kodály és Vargyas Lajos magvasan szól a tudományos és művészi megközelítés más-más módzatairól, amelynek a hiteles gyökere mégis egy, ahogy Kodály mondja: „a tudományos és művészi nagyság alapja ugyanaz: az igaz ember, vir justus.”

Gülch drámája a kivételes empátia drámája, melyen látszik, hogy őt igazán megihlette a XIX. századi felpéci hajadon tisztaságát élete árán is megőrző sikolya. A haláltusa drámája, filmszerűen hívja elő képzeletét.

Tud szólni az angyalok (vagy azok közül csak egy) rendkívül finom nyelvén, tökéletesen behelyezkedve a bonyolult női lélek-műszer kilengő mutatójába. Tud megidézni, idősíkokat mozgatni és a dramaturgiai helyeken hitet adni, ha tetszik terjeszteni

okulásunkra, lelkünk megmentése végett. Tudja érzékelteni, hogy ha halálunk tán nem is így történik, de végesen és végtelenül egyedi lesz, s mindenkinek magának kell a tű fokán átvergődnie. Tehát vessünk számot minden nap életünk leltármérlegével. Borzongató és gyönyörű a tanulság: még megmentheted a lelked, és ez sose késő. Még meg tudsz bocsátani azoknak is, akik ellenedre törnek. A szeretet-himnusz, amely végeredményben a valahai hitetlen tarzusi Pál műve, túl esztétikai szépségén a legigazabb dologról beszél, midőn gazdája tehetsége már az egyetlen igazságot, a Megváltót szolgálja. Dely Mária lelkét a szeretet emeli Urához, s ebben a szeretetben benne van életfelajánlása és tán a megbocsátás annak is, aki a börtönében még öt évig kénytelen háborgó lelkével számadást végezni, míg a végsőre sor kerül. S igen, föltehetjük mi is a kérdést, a monodráma egyik legsúlyosabb mondatát, amelynek korunkban ugyancsak kivételes aktualitása van: „Mikor lépi át az ember önkéntelen mozdulattal a háttár Istent és az ördög között?”

Dely Mária a vérző liliom itt hajladozik előttünk gyermekként, gyönyörű hajadonként, itt bontja ki szépségét, amely a bebocsátásra váró lelke lényege: tiszta, mint ama liliom, amely vérével mosta magát tisztára, vére áldozatával védte magát az Ó Urának, úgy ment be az Ó Menyegzős házába. Habár a földi életben is menyegzőjére készült, de halálával a legnagyobb vőlegény szeretetére-szerelmére lett méltó.

A nyitó és záró versfoglatat, mint két pánt fegyelmezi az érzelmileg már-már túlfeszült, kérdőmondataival a normális szív-üktetésnél hevesebb ütemezésű, dikciót, megiramló drámaszöveget, s közben a liturgikus népénekek, balladarészek, imák jótékonyan lelnek – afféle dramaturgiai jelzőbójaként –, csillapító szerepükre.

Mindezeket a dráma megvalósult látványa, hangja, a szünetek, lélegzetvételek megidézett, csak elképzelt felütés-sorrendje nélkül fogalmazom.

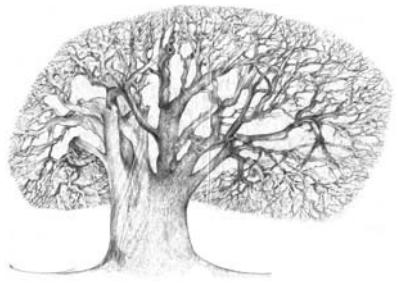
A Vérző liliom Dely Mária balladáját a néphagyomány és a költészet tükrében villantotta föl és villantotta egymásba.

Lanczendorfer Zsuzsanna szakszerűsége, pontossága olyan ingathatatlan biztos alapot jelentett a ballada-történet kibomlásá-

hoz, amelyre Gülch Csaba nagy invencióval – és alázattal – építhette a maga szuverén nyelvi-lelki és hitbéli vallomását. S ez a vallomás Dely Máriával egyező volt, s mi több: szívünkben is meghallgatásra talált.

(Sopron, 2003. december 5.)

(Műhely, 2004/2.)

Góg és Magóg fiai

1972. november 25-én Latinovits Zoltán Ady Endrét ültette költészetünk trónusára, s tette abból az alkalomból, hogy a költő 95 éve született, hogy jobban a mának szól, mint bárki, s jobban a jövőnek, mint hinnénk. Tudjuk, hogy a nagy költészet a jövőt célozza egy emberi élet parittyájával, szikrázó dac-kövével... 53 éve dacol és reménykedik a halott, hogy a föld alól is megszülethet igazát, életét. Nem lehet Őt se így, se úgy félreállítani, bemocskolni, vagy kiűzni, hisz kezében ott a „korbács”, Ő az UR, templomából a mindenkori kufároknek hátrálniuk kell. Nagy László Ady-émlékezete, a *Föltámadás szomorúsága*, nekem a leghitelesebb ereklém a költőről, s amit Latinovits kifaragott, teremtet Ady nem mű de valódi márványából, az lesz a legjobb, leghelyénvalóbb Ady-émlékművem, melyet legbensőbb talapzatra helyezek: tehát ledönthetetlen, vérem öleli.

Mikor Latinovitsot néztem a televízióban, nem tudtam, hogy csodát látok-e, vagy Ady Endrét mostan, halottan, s mégis elevenül szólalni népéhez. Robbanni készültek a szavak, repítették volna a fogakat is, a száj gyönyörű poklát, Magyarország kriptáüregét. Bizony felrobbant az a száj, s szántottak rajtunk a bombák, csak nem tudom kínlódtak-e, forogtak-e kényelmetlenül a bambák, nem bújtak-e ágyba az elviselhetetlen mondatokra, és arra a Latinovits-arcra dühülve?

Versek íratlak előttünk, láttuk a vért forrni, a szívet lüktetni, az ereket pattanásig feszülni, a tüdőt zihálni, a kezét fenyegetni, figyelmeztetni, a szemet jósolni, de az arcot elernyedni, megnyugodni, az nem! Olyan nincs! És felsorakozott elénk a költő, semmi-páncéllal, meztelenül, váratlanul, a tankönyvek verseitől elütő pirosban, a versek rossz-értelmezői előtt soha ilyen félreérthetetlenül, ilyen teljességben, meg nem csupálva, kifoszthatatlanul.

Mert Ady Endre válogatta össze! El kell hinni ezt a versekről is, prózáról is. Ennek, a mostani utókornak válogatta. Mit fog ez

még összeválogatni a későbbieknek?! Vigyázzatok, mert a végtelenségig bírja ez a költészet!

S már azt is tudom, hogy Ő, Maga mondta, így kell ezután érteni, nem lehet másképp, felejteni tilos! Így csak Latinovits Zoltán mondhatta, nem tudta volna másképp, mert abból a márványból faragtattott, melyből a versek születtek, nemzette őt fiának Ady Endre, Góg és Magóg fia.

(1972)

Szólásért való ének

Szólásért való ének, hirdeti Buda Ferenc szép verse a mai est címét. Énekes Budai Ilona, s az e deszkákon néhány perc múlva főszereplő előadóművész Torday Ferenc, és nem utolsósorban a szerkesztő Medvigy Endre cím szerint is nagyszerű dologra szövetkezett: előhívni a költőkből a verset, énekesből az éneket, fölkelteni az írástudókban a szóláshoz való jog és kötelesség elemi igényét.

Miért fontos ez? – kérdezhetné valaki.

Vagy: mit akar ez az ideálmodott, hallható antológia, ez az egyívú szándék és gesztus? Pontosabban: mit akar a sorssal, a magyarság XX. századi sorsával? Előhívni és kihívni – a költészet erejével. Tudjuk: a párbaj fölöttébb egyenlőtlen lehet. „A költészet kifejező és megítélő hatalom, de nem megoldó” – mondja a költő.

A magyarság sorsáról, „zivataros századairól” klasszikus elődeink a történelemkönyveknél hitelesebb lajstromot készítettek. Ady Endre a világ nagy kohójában felolvadni, elveszni látta népét a század második évtizedében. Hogyan látjuk most?

A helyzet biztató, de tapasztalataink okán nem felemelőbb, mert ugyan még vagyunk, de olyan dolgok is megestek velünk, melyekre Ady se gondolhatott; olyan szégyenek, leveretések, kudarcok... Herder úr jóslata se vált be, mert még vagyunk, s jól, rosszul magyarul beszélünk itt a Duna-Tisza táján, a Kárpát-medencében, függetlenül a hivatásos határsakkozók alkalmi lépéseitől. Még értjük a szót, mi, többféleképpen is sakkban tartottak, földrajzi szélességek, időzónák foglyai.

Még biztatjuk magunkat a XIX. század felől Arany Jánossal is; „*Hallottad a szót: rendületlenül.*” És ismét ővele: „*Ha minket elfű az idő zivatarja: nem lesz az Istennek soha több magyarja.*”

Vitatható talán, hogy a 24. óra utolsó negyedében méri az időt, már bennünket a sorsunkból fölénk vetülő árnymutató? Amit a század képtelen volt elrendezni a magyarság és más kis nemzetek jogos pöreiben, az itt örvénylik előttünk. Kísért és szégyenre készítet. Illene hát méltósággal megoldásokat keresnünk. Illene nekünk, magyaroknak, Európa hú fiaiként legjobb ön-

magunkhoz felnőni; s a halasztásokat, a semmire se jó percnyi taktikákat, a mentegetőzve kimondott és elharapott félmondásokat megutálnunk. Van jogunk és temérdek okunk is, hogy elsősorban írástudóinkra hallgassunk e tárgykörben. Az egyetemes magyar irodalom legjobb tradíciója ez a megfontolás. A lelkiismeret és felelősség helyes iránytűi ők e hazában, mégha rákérdeznek többen is a totális fölismerésre, Nagy Lászlótól kölcsönözve a megrendítő sort: „*Úristen, én nem vagyok itthon?*” És másutt is, ahol magyarul beszélnek, írnak, más égtájakon, ha tudósítanak arról, hogy „*vannak vidékek*”, ahol a nagyhavakba vágott „*alagutak*” lehetnek csak a szellemi közlekedés elképzelhető sztrádái, hogy az infinitívusokba tördelt, már-már nyelvemlékként őrzött magyar nyelv mennyi esélyt adhat az asszimiláció nagy tégléjében, hogy mit jelent – elővetülő árnyként – a hettiták emlékezetvesztése. Versek: *Újvidékről, Kassáról, Kolozsvárról, Ungvárról, Sepsiszentgyörgyről, Pozsonyból. Amerikából, Nyugat-Európából. És persze hazai tájakról.*

Ez az összeállítás a sorsunkért felelősen szólókra, tehát: az illúziókkal józanul leszámolókra, s reménytelenségben is reménykedőkre hivatkozik. Az is remény, hogy írunk, beszélünk e kérdésekről. Mert a csönd a legveszedelmesebb. Az is remény, ha egy ilyen összeállítás készül ebben a műhelyben, másképpen szólva a Forrás Kör értékekre figyelő közreműködésével. Akik az Egyetemi Színpadot az elmúlt években is látogatták, bizonyára nem felejtik azt a missziót, melyet éppen ez a kör vállalt Dsida Jenő „feltámasztása” ügyében, vagy a „Fekete bojtár” Sinka István és a népi írók műveinek teljesebb megismertetése érdekében.

Valamennyi előadásuk sikerre vitt vállalkozás volt. Bizonygatnom se kell, hogy Torday Ferenc, ez a tehetséggel megáldott fiatal előadóművész műsora mennyire szerves folytatása az eddig megtett útnak és ugyanakkor mennyire új távlatú is.

Köszöntöm Torday Ferencet az Egyetemi Színpadon önálló estjén, és köszöntöm Budai Ilonát, aki szépséges énekeivel társául szegődött.

(Elhangzott 1983. III. 29-én az Egyetemi Színpadon)

(Napjaink, 1991/12.)

„Papírzászló”

Most ezen idilli pillanatok után egy percre még ott lehettünk, még benne lehetünk a forradalom mámorában, amelyre alig egy esztendő elteltével máris a bukás leselkedett – sunyin és galádul; de legfőképpen mégis: a szabadságot bármikor elsöpörni kész túlerő. A belső árulás, valamint a külső túlerő, kis népekre mindig a maga „üdvét”, a belenyugvó bénultságot és a „történelmi determináció” fertőző szentenciáit hozta.

És akkor odafordulunk a 26 és fél éves Petőfihez, aki éppen, ellenkezőleg!... és csöndben, de azért hallhatóan megkérdezzük: „*Hogy is van ez, Sándor?*” Körülnéztünk és éppen elandalognánk a fátumos történelmünktől meg a tele gyomortól; elandalodnánk az édes semmittevésben; amikor többnyire tele a száj homokkal, vagy torokból visszagyömöszölt hanggal, a fül tele csönddel...

Hogy is van ez? Okunk van arra, hogy Petőfi halálára, ama utolsó percekre, pillanatokra gondoljunk, s azokat idézzük, Adyt, Illyést, Főjt és Szilágyi Domokost, akik minderről, lelkiismeretünk ébresztése végett, sorokat róttak: versben és prózában. A mai műsor tengelyében ez a *felidézés*, és ez a *mementó* áll. Petőfi halála – ott Segesvár alatt, Fehérgyeházán. Petőfi halála – úgy, ahogy tudni véljük. És nyughelye is ott, bár semmi bizonyosság rá. Valahol a Földanya halált is szülő és nem felejtő méhében. Megrendültségünk lehet nagy emiatt is, és a mindenkori nevesek és névtelenek jelöletlen sírja miatt is, akik életüket adták a szabadságért.

Tehát: ott vagyunk a csatamezőn, a véráztatta réten, a stáció végső állomásánál. De tudunk-e mindent arról, aki még fut, talán menekül is, de szembefordul az üldözőkkel?

Semmit sem tudunk, mint ahogy a pikát szakszerűen használó kozák sem. Aki csak kíméletlenül ölt. Ez lett a nagyszerű halál, a méltó halál, a botrányos halál. Bár rezeghet bennünk ama ifjú jövődölésének megáhitott, fényes beteljesülése. „Ott essem el én a harc mezején”. *Hát rezegjen és fájjon!*

S a körülményekben mennyi törpeség, kisszerűség! Mi minden villanhatott át agyán, amikor megállt és szembefordult: „*Hát, szemből halál!*” – mondhatta így, hogy halljuk ma is, látjuk szí-

vünk és szemünk előtt leperegni a *sobasem homályosulható kópiát*. Mert a szavak, írók, költők szavai megidézik Öt, s ebből állít elénk egy szépívű gondolatsort a *Belvárosi Önképző Kör*, melynek tagjai vállalják együtt és külön-külön is, hogy: „tett a szó, ó tett, igen, / csak orra bukik macskaköveken / s nem fegyver, csak fegyvernyi gondolat / buktatja orra jobb egek alatt.” – legalábbis így remélik, szólván Szilágyi Domokossal. S vallják azt is, hogy a leírt szó „felhangosítása” szolgálat és méltó alkotás. A kör 1974-ben induló, hol rendszeresen, hol csak búpópatakként létező történetének legjobb hagyományait kívánják folytatni, amikor kitűnő szerzők, igényes gondolataihoz szegődnek alkotótársul, hogy személyiségükkel, hangsúlyaikkal hozzánk szóljanak. E törekvés azért is üdvözlendő és aktuális, mert a korábbi évek szürkécske, mostanában meg elrockosított, márciusi monstre-emlékezések idejében, vágyunk a tiszta, és határozott hangok után.

(Elhangzott a „BÖK” 1986. március 17-én tartott előadása előtt a Belvárosi Művelődési Házban.)

Szólok most Maczkó Máriáról – az magyaroknak

*Márciusban hallgatom Máriát.
Még Gyümölcsoltó előtt.
Nézem és hallgatom.
Aztán csak hallgatok.*

Bénultan, megigézve ülök a Gödöllői Művelődési Központ zsúfolásig megtelt színháztermében. Ahol Mária-ünnep volt. Van. Mert Mária már *tizenöt* éve énekel nekünk. Nekünk: magyaroknak.

Ezt ünnepelték, akik eljöttek Mária-jelenést nézni, és eljöttek műsorába társnak. Olyanok, mint a messzi, mezősegi Válaszútról is pontosan érkező, keserveket, katonabúcsúztatókat éneklő Kallós Zoltán, s a befejezhetetlennek tűnő *szeretet-műsor* végén Márijával táncraferdülő legendás koreográfus, Timár Sándor.

És sokan, sokan: szólisták, együttesek és a legkedvesebb leánycsapat a szülőföldről, Turáról, ahonnan mindig legjobban sajnó a szív, ahonnan Mária elindult, ahová Mária, ha teheti, ha nincs éppen nagyúton, naponta visszatér.

Ha úton van mostanában, akkor Szabó András előadóművésszel a címében is sugallatos *Könyörgés* című műsorukat hordozzák szét: versben és dalban és veretes prózában könyörögnek itt a Kárpát-medencében minden magyarokért.

Ahol értik a magyar szót, s fújják a magyar dallamot. S ím: látnak két olyan előadót, akik csöppet sem kímélik torkuk szép fegyverét... Ahonnan a szó és dal villanva közénk szökik, és egybeterel bennünket legalább arra az időre, amíg ők előttünk állnak, büszke tartással, délcegen.

Mária előttünk, azóta is, hogy tüneményként feltűnt a hajdani Egyetemi színpadon a nagy missziót fölvállaló, legendás Forrás Kör irodalmi estjein. Lényével s téveszthetetlen zengésű hangjával összekötött verseket, s ugyanakkor eloldott olyan csomókat is, amelyek ott voltak a szívünk táján, s jó aggodalomként éppen

a határainkon túl rekedt testvéreink sorsát panaszló irodalmi szövegek sötéten gomolygó felhői alatt.

De Mária eloldott, felszabadított, „határokat igazított ki”, kalcikákat nyitogatott madárként cikkanó énekével, amikor azt a rengeteg tanult, gyűjtött népdalkincset visszhangoztatta a hallgatóságában eszköztelen, épp ezért hiteles előadói tartásával. Ami annyit tesz, kedves magyarjaim, hogy ez büszke kiállást, eleganciát, öltözetet, hajviseletet is jelent a lámpák fényében templomi oltárrá átlényegült színpadi deszkákon. (bizony már akkor kápolna lett újra a hely... Piarista Kápolna!)

Aztán a népdalok mellett Mária ajkáról egyszer csak szépen jődögelni kezdtek az egyházi népelemek legarchaikusabb változatai. Ezeknek értékét és szépségét már más mértékegységgel kell mérnünk, hiszen olyan lelki tartományok foglaltattak vissza itt a magyarság számára, melyek a Szent Istváni alapítású katolikus egyház első kolostoraitól, mondjuk a Géza fejedelem által már elkezdett Szent Márton-hegyi bencés monostortól (a Kazinczy által kivételesen találó névvel elkeresztelt Pannonhalmától), vagy az első érseki-püspöki katedrálisoktól az egész országot behálózó falusi templomokig értek.

Ahol a nyugati, tehát a római kereszténység elterjedését és megszilárdulását a gregoriánus gyönyörűsége mellett majd a legősibb, keleti fogantatású dalaink pentatóniájára épülő népelemek jelentik. Amelyek magyarul imádják az Istent és összes szentjeit. De legkívált magyar szentjeinket. S külön is kitüntetetten szóltak Isten anyjához, a Boldogságos Szűzhöz, akinek tisztelete, nekünk magyaroknak többet jelent a kezdetektől. Hiszen Szent István királyunk, fia, Imre herceg korai halála után, Szent Gellért püspök feltétlen Mária-tiszteletétől is megerősítve, Neki ajánlotta föl ezt a magyar hazát és benne a százfelé húzó, még a pogánysággal is kacérkodó népet. S hisszük is, azért vagyunk még itt, mert mindig volt igazi Patrónánk, közbenjárónk, vigasztalónk, ahogy a gyönyörűséges Mária-énekek, himnuszok erről tanúskodnak.

S Mária énekel – Máriához.

Fölaianlja énekét.

A legméltóbbnak, akinek abszolút hallása van a könyörgés, a méltó dicséret elfogadására és meghallására.

Aki közvetít. Aki hangjával hidat épít.

Aki énekel, az imádja a Fennvalót.

Legyen az csodálatos népdal, vagy egyházi népének. A torok kalickájából kiröpül a fényes csoda.

Ez Maczkó Mária tette.

Egyszer tán azt mondtam neki, nemsokkal gödöllői jubileumi fényeskedése, tündöklése után, talán éppen Nagykanizsán, ahol vagy félezren verődtünk össze Czine Mihály tanár úrra, barátunkra emlékezni. Ahol természetesen Maczkó Mária énekelt s emlékezett. Féloldalvást pillogtam rá, de nagyon közelről. Lényéből olyan szeretet süttött, amely hegyeket lett volna képes mozgatni, abban az értelemben, ahogy Szent Pál vall a szeretetről. Akkor mondtam, hogy nem véletlenül van a nevében, ha monogramyszerűen nézzük, az a két M. Bizony figyelmezzünk csak feleim, magyarjaim: M. M. Mondanánk, mondhatnánk úgy is: Magyarok Máriája.

Az egyik már égi anyánk, Mária a Boldogságos. A másik a földön járó, köztünk járó, vidámító, vigasztaló, megoldó, föloldó énekes Mária.

Aki időnként, kegyelmi állapotban áttűnik, s mintha az Ég szélén ülne, s gyönyörű szemével nézné a mi botlásainkat. Mert neki szeretetből fogant énekszavai vannak, melyek nem mártóztak meg a mindennapok mocskában, nem használták, koptatták, nem torzították, nem facsarták, nem alázták őket mindenféle emberek. Rossz írók, rossz politikusok és hitvány, mindenre alkalmatlan magyarok. Erős, kíméletlen szavak? Bizonyára.

De Mária éneke még ezeket a szavakat is némulásig megtisztítja. Így legalább némák leszünk addig, amíg Őt hallgatjuk, amíg Őt nézzük. Őt, Máriát. Neki, az Égi Máriához hasonlóan följárlanám a magyar népet, s ennek a népnek hazáját, országát. Vezesse Ő, énekével járjon előtte. Vigasztalja. Óvja. Minden veszedelemtől. A széthúzás magyar démonaitól.

Talán az Ő dalolása lehet a megváltás, a közbenjárás, értünk, magyarokért. Akik keresnék a hiteles szót. Félő, hogy legjava, megtisztított szavainknak olyan híjával érkeztünk meg a betelt 1000. évhez, s új, igazi gondolat sincs, új szavak sincsenek, csak a dal marad, csak az ének.

Ez üzen majd tovább azoknak, a magyaroknak akik utánunk jönnek a következő évezredben. És ez üzen a föntieknek is. Az

Égnek. És ez üzen a földben nyugovóknak is, akik már egyszer, de legalább haláluk órájában Istenhez és minden magyarok anyjához fohászkodtak. A Boldogasszonyhoz, Máriához. Csatak előtt, a máriás, kék zászlók kiröppenése előtt, amikor megcsikordul a száj és fölsajog a szív: Mária, Istennek Anyja, hazánk patrónája, segíts!

De jó nekünk, hogy van Máriánk! Aki énekel. Földig érő gyönyörű ruhában. Mária-himnuszok, Mária-fohászok és imák, könnyörgések nyílnak ki szája szép virágaként Isten Napjára. Az Ég nagy kupolája alatt.

És már zeng is a *Boldog Asszony anyánk*, ahogy Lancsics Bonifác pannonhalmi bencés szerzetes szerzette volt még a 18. század elején. A szöveg pedig fordulhatott gyakran *romlott hazánkra is az első himnuszunkban, hogy aztán édesre váltson, mert nem lehet más, nem lehet...*

Ennyit a magyaroknak, magyarokhoz. Ennyit. A többi szó már fölös, magunkat is untató beszéd lenne. ... Énekeljünk hát! Aztán illőn némuljunk is. De szívünk és fülünk legyen mindig kitarva. A velünk is megtörténhető csodára figyelemmel.

Legyen úgy.

Amen.

(Lejegyeztetett 1999. június 29-én, Péter és Pál, az első vértanú-apostolok napján.)

(A magyarokhoz c. antológia, 2000.)

Túristvándi emlékezés Molnár Mátyásra

Csak nagyon személyesen tudok szólni e helyütt s ezen szép ünnepi alkalommal arról a férfiról, akinek nevében, (kicsit liturgikusan mondva) neve dicséretére és fölmutatására összesereglettünk életének egyik igen fontos valahai színterén, állomás-helyén. S akinek neve ezután a település iskoláját más iskoláktól *megkülönbözteti*. Mondhatni: kiemeli az általánosságból. Hogy aztán tanító és tanár, nemkülönben pedig mostani és eztán ide járó minden diák álljon majd helyt tisztességgel ezért a névért.

Mert csak így van értelme a névadásnak. Fölöttébb bölcs és igaz a mondás: miszerint a név kötelez, s teszem hozzá erős óhajtásként is, hogy így legyen! Hisz olyan emberről van szó, aki fiatalon, immár húsz esztendeje, alig 59 évesen költözött el ebből a földi világból, de eleven, s nagyon is egyszerű s *ismételhetetlenül egysezeri emberi sorsa, példája*: itt él közöttünk. Pontosabban az a föladatunk, hogy e *példát* bekarcoljuk azok szívébe és lelkébe is, akik nem ismerhették őt. Mi, akik igen: boldogok lehetünk.

A Nagyságos Fejdelem hűséges kuruc talpasainak vezére, a tarpai Esze Tamás; aztán a magyar irodalom olyan nagyjai, mint Kölcsey, Krúdy, Móricz vallják szülőföldjüknek és „szülötte földjüknek” is e varázsos tájat. S a táj: a szabolcsi-szatmári-beregi vagy még közelebbről, a tiszaháti joggal büszke fiaira. S nevüket közintézményei homlokára, a múltó idő ellenében mindig büszkén föl is írta. Így joggal tartja számon későbbi jeles fiait is: a mostanában igazságtalan egyoldalúsággal elhallgatott Váci Mihályt, vagy az én kortársaim, barátaim közül oly korán távozottakat, a ragyogó tehetségű, igazi rebellis költőt, Ratkó Józsefet; az egész nemzetet, (határainkon átnyúló bátor hangsúlyokkal) is tanító nagy hatású irodalmárt, irodalomtörténészt, Czine Mihályt; a mindig vihart kavará, elsősorban korai, bátor szociográfiáiról elhíresült Végh Antalt, és a Vitkáról származó, életesen-realista prózát művelő Balázs Józsefet. Ők valamennyien, mondjuk ki végre a nevet, Molnár Mátyás elkötelezett hívei voltak, akiket – mások mellett – szívesen hívott irodalmi találkozókra. De ezek inkább már az 1957 utáni vajai évek történései. Most már valamennyien a nagy égi kávéházban mulatják az időt.

Jómagam a hatvanas évek végén, éppen Molnár Mátyás szíves kalauzolásával jutottam el először Túristvándiba, ahogy mondtuk: vízimalom-nézőbe. Szatmárcsekéről kanyarodtunk ide főiskolás barátaimmal, ahol az akkor bizony siralmas állapotban lévő nagyírú kopjafás temetőről, pontosabban a temető védelmében egy néprajzi filmet készítendő végeztünk előzetes, terepfölmérő munkát. Persze oda is Mátyás bácsi készítette, „organizálta” az utat, hiszen tanítói pályafutását Szatmárcsekén kezdte. Teljes odaadással támogatta a sokáig reménytelennek látszó ügyet, amely végülis eredményre vezetett: a temetőt bekerítették, s nem csúfították el betonból is kiönthető csónak alakú fejfákkal. Maradtak a leszurkozott „fűtül való fák”, a mesterien kifaragott ártéri tölgyek, az (A.B.F.R.A.) rövidítésű felirattal.

S akkor, hogy visszatérjek az első utamhoz, a legendás vízimalom után bekukkantottunk az iskolába is. Megtudtam, hogy csaknem tíz esztendőn át itt tanítottak kedves feleségével, Elluskával, s hogy innen kellett távozniuk, nem éppen saját akaratukból 1957-ben. Ahogy akkoriban mondták, vagy csak suttogták: a sajnálatos októberi események miatt. Holott a településhez, mint életrajzából is tudható, második, választott szülőföldjéhez hűséggel ragaszkodott. Hiszen tágabb családja is itt élt. Tehát kora ifjúságától ezer szállal ide kötődött Molnár Mátyás. Egy 1971-es keltezésű levelében írja, amikor vajai nagy népművelői-múzeumi korszakának járási vagy megyei irigyei a „szőnyeg szélére” próbálják állítani, idézem: „...hogy még nagyobbat üssenek rajtam, kimondták, hogy '56-os múltam van, s itt van a bajok eredője.” (akkor leginkább a fiatal írók *Kísérlet* című országos folyóiratának megjelentetésében vállalt szerepe miatt zargatták, ami persze cenzurális okok miatt végülis nem jelent meg, hiába támogatták Váci Mihálytól, Juhász Ferentől kezdve a legbefolyásosabb írók, költők!)

De az iskolából kijövet akkor nem erről beszéltünk, hanem szinte szósz szerint arról, amit Farkas József kedves néprajzos kollégája (Istenem, ő is elment az idén!) oly plasztikusan főlemleget az 1998-as kiadású *Molnár Mátyás Emlékkönyvben*. S ez a *lelemény* az első Molnár Mátyás-i nem szokványos pedagógusi tettek közé tartozott az ötvenes évek derekán. A jóbarátjaként is szeretett, fiatal Móricz-kutatótól, Czine Mihálytól kapta az ösztönzést,

hogy a Túristvándiban még fellelhető Móricz- emlékek, relikviák, levelek nyomába eredjen. Sikerrel tette, hiszen kiderítette, hogy kicsoda is az istvándi Zsuzsika, akiről az író önéletrajzi regényében szól. De igazán mesészerű a föllelt Móricz levelek sorsa, ahogy írva vagy Farkas József visszaemlékezésében: „... Matyi már ekkor is ott eredeti Móricz leveleket mutatott, amit maga szedett össze, megmentve az enyészettől. Szemünk akkor nyílt tágra, amikor leleményességét is bemutatta s elmagyarázta fortélyát. A Móricz levelet maga felírta a táblára szép kalligrafikus betűkkel, majd az iskola 10–15 legszebb és legjobb helyesírású tanulójaival pontosan lemásoltatta. Az így keletkezett tanulói kézírással készült levélmásolat csomókat gondosan rögzítette és elküldte a különböző irodalmi szerkesztőségekbe, Móricz kutatóknak stb. (Ez volt az ötvenes évek magyar xeroxa!)”

De minderről a hajdani levélmásoló diákok mesélhetnének, s mesélhetnek majd Molnár Mátyás tanító úrról is, ha a maiak megkérdik őket iskolájuk névadójáról. Remélem így lesz. S nagyon remélem, hogy most többen itt vannak közülük és büszkék arra, hogy Molnár Mátyás keze alá jártak: hogy ő volt a tanítójuk.

Én csak vajai korszakát, az egyre inkább kiteljesedő közművelődési, ahogy ma mondanák: kultúraszervezői életművét ismerhettem valamennyire a hatvanas évek végétől. De Margócsy József főigazgató úr a nyolcvanas évek közepén írott rövid, tárgyilagos, ám nagyon szép emberi és baráti érzésekkel átszőtt pályarajza jól eligazíthat bennünket. A néhány szori személyes (vajai, szombathelyi és budapesti) találkozásunkon túl a rövidebb-hosszabb gondosan írt leveleiből egy rendkívüli férfiú portréja bontakozott ki előttem. Ráadásul én ezt a vonzó példát egy meglehetősen példák nélküli, illúziótlan már-már cinikus korszakban kaptam. Igen, ettől a földönjáró s mégis nagyálmú, mindig a köz ügyében forgolódó embertől. Aki a fél országgal, a fél magyar irodalommal levelezésben állt. (Bizonyosság rá az 1992-ben megjelent kiadvány: *Válogatott levelek Molnár Mátyás hagyatékából*)

Például levelezett Illyés Gyulával is, akit nagyon szeretett volna egy Rákóczi dráma megírására rávenni a hetvenes évek elején, nemsokkal azután, hogy Ferenczi Imrével nyomdába adták nagy gyűjtőmunkájuk eredményét: a szűkebb haza, Szatmár-

Bereg oly gazdag Rákóczi-és kuruc néphagyományait felölelő mű kéziratát. Ez a súlyos, ma már ritka kincsnek számító alap-könyv 1972-ben látott napvilágot Vaján, *Fordulj kedves lovam...* címmel. Boldog vagyok, hogy akkor a Népművelés című lapban egy recenzióban hírt adhattam róla. Ennyi lehetett az én hálám, szerény visszaigazolásom... Molnár Mátyás barátságáért. Vaja, s a Vay Ádám Múzeum és annak országot behálózó baráti köre Molnár Mátyás lankadatlan szervező munkájának következtében valóban elhíresült. Meg fölkelte a szokásos gyanakvást, az irigykedést. A históriaírás avatott művelői a honi Rákóczi-kutatás központjaként emlegették. A fiatal írók, képzőművészek, ha kiadási vagy kiállítási gondjuk volt (s az aztán volt akkoriban!) Molnár Mátyásban, mint a jó ügyek pártfogójában reménykedtek. Erről hallhattuk itt szép tolmácsolásban Mezey Katalin megrendítő, igaz versét, a *Sírató-t*, melyet Molnár Mátyás halálakor írt.

Illyés Gyula sajnos nem írt Rákóczi-drámát, de mintha Molnár Mátyásra is áttestálta volna „a legnagyobb bátorság a remény” gyönyörű és csakazértis napiparancsát. De még tovább folytatom a költővel, idei centenáriumán igazán megérdemli!, ha a *Bátrabb igazságokért* című verséből idézünk. Az idézett sorok, ismerve Molnár Mátyás megfutott pályáját, küzdelmeit, bizony az ő ars poeticáját is jelentik:

*Nekem a könnyen megtámadható
igazság kell; a mindent kihívó
és megvető, az ellenség elé a jó
előőrs módjára kivágatódó...*

Mert az igazi, ideális magyar értelmiségi, mindig előőrs: egyszerre megtartó, értékeihez, hagyományaihoz ragaszkodó. De oly módon korszerűen és újszerűen is, hogy odaáll a könnyen megtámadható igazság mellé. S lámpás-ember is: fényt és reményt hordozó, mint amilyen Molnár Mátyás volt.

Bevallhatom, ha eddig nem derült volna ki: ő fiatalságom, eszmélődésem egyik legnagyobb ajándéka, aki szóban és leveleiben, tán Kölcsey földjének közelsége okán is mindig nagyon gyakorlatias *Parainesis*-eket fogalmazott meg. Valahogy így: Ha van benned elszánás, akarat, magabízó hit, akkor megteheted a fölöslegesnek vagy reménytelennek látszó lépéseidet is. Csak mindig

tudd, kinek a nevében szolgálsz, hadakozol. Mert a feladat, a vállalás nagysága véd is, segít is – írta, mondta saját életének gazdag példatárából.

Hogy Túrístvándi most egykori fiát, tanítóját, Molnár Mátyást iskolájának méltó névadójául mintegy visszafogadja, azt hiszem, hogy önmagát és a jövőt becsüli meg. Azt a jövődőt, amely ott csillog a tanévnyitóra összesereglett gyermekek szemében. S mindazokéban, akik itt lehettek ezen a szép, ünnepi alkalmon.

Köszönöm Molnár Mátyás jelenlévő népes családjának, mindenekelőtt Sándor fiának, aki Vaján, a Vay Ádám Múzeum élén apja művének folytatója, hogy ezt az emlékező, emlékidéző néhány percet reám bízta.

(Elhangzott az iskola tanévnyitó és névadó ünnepségén,
2002. augusztus 31-én)

(Magyar Napló, 2003. január)

Emlékező főhajítás Sinkovits Imre ünnepén

Emlék, 1987. szeptember valahányadika, de közel Imre születésnapjához, gyönyörű napsütéses délután. A helyszín egy külső-zuglói korcsmahivatal szellős kerthelyisége, majd belsőbb termei. Igen, azt hiszem ott találtam rá a köszöntő mondatomra: Uraságod – a tizedestől a tábornokig – viselheti immár az összes rendfokozatot, de nekem mégis: a *legnagyobb*, sőt az egy kézen számolható *magyar színészek* egyike, talán azért is, mert a *legnagyobb magyarral*, Széchenyivel egy napon született, igaz kereken 137 évvel később. És hát a 21! Az a kártyában is nyerő... Hát még a 28! Az a bizonyos... legendás 28-as évjárat... Ilyen komoly viccelődést is megengedhettem magamnak, mert annyszor kitértem vasármegyeiségünk, a nyugat-őrféldékre kapaszkodó gyökereink és hírhedté vált, ahogy ő mondta, „vakmerően bátor” versvétkeim miatt már korábban barátságába fogadott. Versvétkeimet, tudom, ő meg bűnösen terjesztette is, hol nyilvánosan, hol meg a legendás, hangos színész-szamizdatban: a Nemzeti meg a Várszínház társalgójában, büféjében... Meg amerre járt... az országban és a nagyvilágban... dobogókon és baráti társaságokban. Ez volt a munkamegosztás.

Szóval ekkor hebegtem el a legnagyobb magyar színjátékosokra, komédiásokra való utalást, amikor közös barátainkkal együtt felköszöntöttük. Egy éve játszották már, ahogy igazul írva vagon: tündetesszámba menő sikerrel *az Adventet*. S ő felejtetetlen szerepében, Bódi Vencelként osztja az ígét: a drámaíró megszenvedett igazságát és beteljesülő nagy jóslatait. Ekkor 59 éves...

Talán egy gyöngye kortyot ha ivott a koccintás kedvéért, mert hiszen autójával ő fuvarozott bennünket a tetthelyre, s majd onnan vissza a Hevesi Sándor térig... Kedélye, szeretete ott vibrált, keringett közöttünk. A *Nagy Romlás* alól fényjeleket adó testvéréről, Sütő Andrásról beszélt legtöbbet, érte aggódott, és aztán a „drámát” mintegy félretéve, jó szokása szerint hirtelen előkapta fotómasináját, s megörökítette a társaságot. Mivel egy kedves, számára eleddig ismeretlen hölgy is velünk tartott az ünneplés pillanataiban, kacsintott a fotós: „Uraim, természetesen a lebuk-

tatás végett!” A pincérek boldogok voltak, hogy láthatták a tizedest, s hogy hozzájuk is odahajolt egy anekdotára...

Ekkor kértem meg, s rögtön igent is mondott, hogy a Bethlen Gábor Alapítvány november eleji díjátadó rendezvényén, Illyés Gyula születésnapján, mondana el két verset. Egyik az első alapítóra, Illyésre emlékezve a *Haza a magasban* volt, amit én – a sok nagyszerű közül is – a legjobb Sinkovits-interpretációnak tartok. A másik pedig a Bethlen-díjjal kitüntetett nagy lengyel költő, Zbigniew Herbert verse, amelyet 1956-ban elsőnek írt és küldött nekünk, mellettünk állva, értünk, de a fordításokban a vers címét addig mindig levadászták a cenzorok... Igazi verspremier volt tehát, mert Sinkovits, ott Buda várában, az Országos Széchényi Könyvtár dísztermében suhogta el fényesen, először valós címmel a verset: *A magyaroknak*... Sajnos, Herbert betegsége miatt nem lehetett jelen az ünnepségen, csak meghatóan szép köszönőlevelet küldött Párizsból, nem hallhatta Csoóri Sándor sugallatos, a nemzet adósságát is törlesztő laudációját, s nem hallhatta Imrét, amint ifjúsága nagy tüzebe visszahajolva úgy mondja a lengyel verset, mintha csak a Petőfi-szobornál *Nemzeti dalunkat* szavalná az egyetemisták, a pesti srácok, a szent suhancok színe előtt. Megjegyzem: az ország nagyobbik és jobbik részének már azóta volt ő a Nemzet Színésze! 1956. október 23-tól, huszonhét éves korától mindvégig és hűséggel, minden tévesztés nélkül! Azok tévedtek, akik erre csak jóval később jöttek rá, miközben a színházáról, ott, a Hevesi Sándor téren barbár figyelmetlenséggel letörölték a *nemzetit*, ami nem jelző volt csupán, de alanyhoz – állítmány is. Sőt, keserves és megszenvedett mód- és helyhatározó is...!

Ebbéli keserűségében, amikor életében utoljára találkoztunk, most már tudom, hogy búcsúzott is: – „ne kondoleálj, inkább, ahogy Gyula bácsi üzent, írta –: Dörmögj testvér egy sor Petőfit... persze kétséges, hogy körénk most mi teremthet... hát szíveszem a fogaim között már csak legtöbbször a vers végét: Homlokon lőhetnek, ha tetszik, mi ott fészkel, égbemenekszik.” Nagy monológ volt, szentigaz! Néhány hét, és valóban az Égbe menekült. Kérte felvételét az örökös nemzetisek közé.

Visszaugrunk még 1987 őszére. Izgalmas idő. Az első lakiteleki sátorverés után vagyunk. Pozsgay Imre egy vele készült in-

terjű végén, mintegy appendixeként, nagy kockázatot vállalva megjelenteti az MDF szeptemberi, korszakos jelentőségű nyilatkozatát az akkori *Magyar Nemzet*-ben, amivel végülis győzni lehetett 1990 tavaszán. Ebben a győzelemben, már kezdik felejteni!, – többek mellett – mekkora szerepe volt Sinkovits Imre fáradhatatlanul buzdító, országot járó színészi szavának és 1956-ban kivívott hitelének. Aki arcát, hangját, sőt szórólapon, levélen keze írását is adta a változásokhoz! Bizony, barátaim, kezdünk felejteni már megint, az elmúlt 15 év hiteles történeteit is; mert mostanában bőrüket vedlő szalon-zsoldosok, bátor megmondó legények ámítják Sinkovits népét, s ők is azt terjesztik, mint az átkosban a tudszoc.-oktatók az alagsorban. Tehát a dolgok egybeérnek vagy egy töről fakadnak, miszerint: *a felejtésre való hajlam, a cselekvés egyetlen lehetséges módja*. De ennyire rövid távon, uraim? Vagy ez lenne az új, Isten nélküli vallás egyik válfaja a tematizált elváráshorizonton? Se keresztény, se keresztyén ne legyen a magyar! Legyen szabad, s független minden egyházas kötelemektől, mert azok a Biblia szavára – tehát a megfeszített és harmadnapra föltámadott Krisztus szava szerint –, belátásra, türelemre, sőt még ellenkező nézetű felebarátaid, nota bene: ellenségeid szeretetére is buzdítanak. Imre ezt a bibliai tanítást például mélyen vallotta, mert szentségekkel élő ember volt, aki szívével, szeretetével, karjait meghosszabbítva ölelte magához a világot... s benne minden rendű-rangú embert mélyen tisztelt.

Október közepén aztán megjött levele, benne az általa készített képek, ama születésnap szelíd vidámkodás dokumentumaival. Jelezve saját, remek rajzolatú karikatúrája fölött, hogy *Fotó: Sinkovits*, és megtoldva egy különös képpel, amely a Látó-hegyi kertjünkben készült. Íme a levél és a magyarázat:

Kedves Gazsi!

Személyes fotóid sorsa a te kezében van! (Gondolom a képen is feltűnő ismeretlen hölgyre gondolt a fotós!) A kerti-telefonos: jelkép! (A jelkép aláhúzva.) Így várom a reménytelen kapcsolást – összekapcsolást: Sütő Andrással!

Ölel Sinkovits Imre

Aztán azok a kilencvenes évek, a nagy kaméleonkorszak (Sütő Andrástól való a szó), nagy vitorlaállítások korszaka, át-

nyergelések és többszöri átnyergelések korszaka a politikában, a médiában; bozótháborúk, kaszabolások, aztán értelmetlen korai halálok. Ma sincs vége, sőt a mi tájainkon, úgy vélem, most jön a fortisszimós része.

Kedves Imre! Hogyan is mondjam a keserűség és fájdalom szavaival a golgotás történetet! Amikor a kilencvenes évek derekán ott előttem szúrja le egy kulturális szolga (mondjuk így is: miniszter) orvul főrendezőket, Sík Ferencet, persze, hogy belehal. A Nemzeti van, amíg lehet! *Nemzeti a magasban* – írta meg s állította össze korabeli újságcikkekből, parlamenti jegyzőkönyvekből, beadványokból az évtizedek kegyetlenül igaz, szívszorító drámait; másfelől meg jobb kabaréba illő történeteit szeretett, ám annyiszor nemtelenül támadott igazgatótok, Ablonczy László. Aki csoda, hogy él, túlélte ezeket az időket. Akit az egybeforrt társulat bizalmának ébrentartásával is erősítettél s Te védte meg legtöbbször, meg a játszott művek: a Németh Lászlóé, Illyésé, Hubay Miklóse, a Sütő Andrásé, Páskándié, Szakonyié abban az évtizedben. Aztán te búcsúztattad el az 1999. június 4-i évadzáró társulati ülésen, ahogy ő írja, idézem:” mint egy kedves összeküvés főszereplőjét szólították színpadra, s amit búcsúként írt és felolvasott, az életem első és utolsó, semmivel felül nem múlható kitüntetésének tekintem.”

Bizonyára hallod, Imre, egykori fiatal direktorod szavait!

Akikről szóltál, írtál, akiket lényed varázsa megérintett, akikért küzdöttél – sokan vannak. És hátaltelt lélekkel gondolnak rád, hiszen nagy kitüntetést hordanak szívükben: a kortársuk voltál!

Írtam én Neked verset is, ott az óbudai temetőben, amikor már te a napsütés és a hóförgeteg határán, a legkülönösebb fényviszonyok közepette, már igen magasan járva, a fák hegyén is túll, fotódat készíttetted rólunk. A félmagyarországnyi „szív-magyarországnyi” nagy gyülekezetről olyan csoportképet, hogy a Mindenható is elégedett lehetett vele, mint ahogy életed áldozatával. Igen, Gyertyaszentelő ünnepén sereglettünk ott, amikor „gyertyalángokra hullt a hó”, amikor *látták már szemeid az üdvösséget*, amit hittél erősen, amit Te meg is kaptál.

A hitet és a hűséget, s szívedben, elmédben és torkodban olyan tálentumot, hogy valóban ama Sütő-drámabéli adventes „vigasz-lámpácska” lehattél évtizedeken át, nagy omlások és romlások idején szegény magyaroknak. Tehát a temetői verset nem olvasom föl, mert nem temetünk, hanem ünnepedre gyűltünk egybe, s nagyon érzem, itt vagy köztünk, fölöttünk, valami igen fontos, strázsás helyen, születésed napján, amikor tán kedvedre valóan legtöbbet Sütő Andrást idéztem, társadat az őrzés és virrasztás nagy és távlatosabb, szorító gondjában. Persze dachból is! Könnyű kezű skriblereknek meg hirtelen támadt kisebbségzakértőknek legyen mondva, akik visszamenőleg Bethlen Gábort is megköveznék Lippáért... (Többek után szabadon.)

Benne mintha ikertestvéredet látnám, alig egy esztendő különbséggel. Ő tavaly júniusban volt *háromnegyedszázados kapitány*, mint ahogy Te most. S köszöntésének méltó helyéül már nem létezett az a Nemzeti, nem volt a lassan már – ahogy Jékely mondaná – „párizsviseltté” lett Ablonczy igazgató úr sem, és legfőképpen Te nem voltál, Imre, hogy elmond a versemet Sütő András színe előtt. Pedig ott, a legnyugatibb végeken a leghűségesebb város nagyon kitett magáért, mint ahogy most a főváros színházai helyett Gödöllő áll helyt. Volt, s van ebben is tanulságos üzenet, ha tetszik, szép jelkép is: a civitas fidelissima polgárai tudták, kit köszöntenek, és hogyan teszik azt. Persze Ablonczy László szervező keze és a *Nehéz álom* című kötete elért Párizsból Sopronig. Csak én nem tudtam akkor ott lenni, hát engedelmeddel most itt lenne az alkalom, hogy a kettős hiányt pótoljam. Magam helyett, és helyetted is mondom, drága Imre, megköszönve, hogy voltál nekünk! És Andrásnak, hogy volt és nekünk! S itt van a Te évfordulód, szép ünnepeden! *Végvári ének*:

„Nyelved értünk virraszt / nemzeted vigasztal / éber gyertyafényhez / hívogat egy asztal. // Százfejű sárkányos / szörnyű éjszakákon / jöhet-e szemedre / mégis *könnyű álom*? // Ezt kérdezem én most / csak magamtól inkább / sorsod ütlegeit / de könnyen kihagynám! // Ama *Görgény-völgyi / hordák fejszéseit / s akasztológusok / meghibbant elveit...*! // Erdély foglya vagy te / sorsa: Nessus-inged / *változatlanságát* / magadra terítet. // Kínálgathat aztán / ugyan ki mit forral! / Keserű epével / mézes

fügebórral. // NYELVÉBEN AZ ÁLDÁS / NEMZETET VI-
GASZTAL: / PUSZTAKAMARÁSI / HÓFEHÉR ÚRASZ-
TAL.

(Elhangzott 2003. szeptember 21-én a Gödöllői Művelődési Központ
színháztermében, a Sinkovits Imre 75. születésnapján rendezett
emlékünnepeken.)

(Hitel, 2003/11.)

Litván antifóna

Hibátlan gondolatokat kellene most fölcsillantani, s nem magabiztos vélekedéseket. A szólóéneklés felelőssége sokkal nagyobb, mint a kórusban zöngicsélés bátorsága. Valami olyan mélyről jövő hangot szeretnénk hallani, amelyik egyszerre hozza magával a moréna-tavakkal fölszabdalt síkságot és a borostyánná kövesedett fenyőgyanta üzenetét. A tájat, a földet. Ami az övék, s amelynek legmagasabb pontja sem haladja meg a 300 métert. Tömény síkság, határtalan pusztaság, és mindig, minden időben vérrel és könnye határolt szabadság. De a folyók kivétel nélkül a tenger felé sodorják a könnyeket, és azok egyenként is számontartottak. Nem vegyülhetnek az édes vízzel.

Egy valahai mesében, így a legszebb képzeletben, a könnyek felszöknek az égre, s fényes csillagokká lesznek. Mert a fényes gyászt és bánatot is illő körbehordani a földfiak szeme előtt, akik dacos fejüket emelve, mindig csillagokra látnak.

Tomas Venclovával megrendítő mélységű költemények, csillagokra visszahunyorgó poémák; a szolidaritást komor fegyelemmel és méltósággal sugárzó himnuszok utaznak a világban. Talaly szeptemberben éppen a gyönyörű szlovéniai őszben. Venclova idestova tizenöt éve száműzött, emigráns. Mert szabadnak tudta magát az ő Litvániájában már a hetvenes évek második felében. Most a Yale Egyetem tudós professzora, de verseiben a „szeizmográf” lengése mindig a litván lélek nagy és tragikus földrengéseit jelzi.

Európa kis nemzeteinek fiai – különösen századunkban – a történelmi kataklizmák sorozatára csak szülőföldjük elhagyásával válaszolhattak. Hogy éppen a lélekszerinti mélyebb gravitációt őrizhessék műveikben. Erkölciben és igazságban. A lengyel Czesław Miłosz a harmincas évek végén litván szülőföldjét, ifjúságának színterét, Vilnát hagyta el. De versei, esszéi „képzeletvilágában”, a legádázabb teremtmő küzdelemben is érezhető a gyöngéd ragaszkodás ehhez a Földhöz. A kaliforniai Berkeley Egyetem sétaútjait szegélyező hatalmas fenyők zúgásából kiválhat, s már-már fogalmivá nemesedhet egy otthoni hang. Játékos, szelíd mókusok sárgás gyanta-kövéleteket, millió pikkelyű tobozokat görgetnek

a költő-professzor lábai elé. Mert a tér összeszűkül, és ősívé csonkulnak a fák, elvadul és borostyánodik a világ.

A költők találkozni, falra rajzolni ezt-azt, barlangokba húzódnak.

Éppen Venclovát figyeljük, egy gyönyörű szlovéniai barlangban, ahol megfagyni készül, míg a *Vilenica '90* díjátadási ceremóniája zajlik. Ővé a fődíj, de nehezen viseli a fényt, zavarában kölcsön-dzsekijén babrál szabad kezével. A közönség tapsa melegíti a szibériás termet, versek hang- és nyelvverseny termét. Venclova sajátos testtartásban, fejét kissé előreahajtvá, három nyelven is elmondja egyik rövid versét. S anyanyelvén micsoda dallamokat képes előcsalni a költeményből! A fehér arc áttüzesedik, a cseppkövek gótikája közül karsztvíz hull a fejére, újból kereszteli, amikor a mikrofonok a barlang szűk kapujának zúdítják a hangot, és az a falakról szédül vissza közénk. Akkor már senki sem didereg: „Sustok, sustok. Suyra sakinys. (Stogu riba sutamps su aušra.) Byloja sniegas, pritaria ugnis.”...

1986 november elején Budapesten járt s egy csokor szegfűt helyezett a Bem-szobor talapzatára. Forradalmunk 30. évfordulóján így tisztelt Venclova, később ezt a csöppet sem veszélytelen „akciót” versbe fogalmazta, melynek fordítása az 1988-as karácsonyi Hitelben olvasható. Igazi „útmutató” lehet mindazok számára, akik a szabadság óhajlásában következetesek, de sohasem tévesztik szem elől a történelem dermedten várakoztató kényszereit. A vers tudja, hogy éppen száznyolc évvel később folytathatták a magyarok levert forradalmukat... s Bem szobránál az a csokor virág harminc évvel később minként fog egybe századokat, későbbi reményeket, miként lesz cinkosa az elkövetkezendőknek.

Márti Sándor kései naplójában, 1983-ban jegyzi föl, hogy Petőfi híres verssorát „egy földrajzi módosítással” majd így idézik: „A Baltikumtól le az Adriáig / Egy bős üvöltés, egy vad zivatar”. Hozzáfűzi még: „százmillió ember üvöltése messzire hangzik”. Az elmúlt évtized vége ezt a hosszú gyűjtőzsinórt már lefektette és fölgyújtotta közepén, végén; Szlovéniától a Baltikumig egyetlen sisterség hallatszik.

Előbb vízágyúk, gumibotok, aztán feketesapkás desszantosok, majd gépfegyverek és tankok próbálnak – a forgatókönyv szerint

– a fellobbanó és sebesen tovaterjedő tűz útjába állni. Csakhogy mindezzel szemben a tűz csupa váratlansággal, hosszú rejtőzködéssel, aztán hirtelen lobogással írja már saját történelmét.

Közben halottak, sebesültek. Agyontaposott és megperzselődött emberek. És minden jóra fölesküdt és minden rossz ellenében elszánt hazafiak fogják egymás kezét. Állnak a litván lobogóval leterített koporsó-sor előtt. S állnak majd mindenhol, koporsók lesznek. A költők pedig verset írnak az első vasárnapi ütközetben elesett *tizennégyekről*, a koporsók szonettsoráról.

(Hitel, 1991/14.)

Hraballada

Kedves Mester, először is bocsásson meg, hogy játszadózom az Ön becses nevével! Zavaromat leplezem így, mert bizony félek: hátha másnak is eszébe jutott ez a *gyöngéd barbár* játék, amikor már Maga csillagközi röppályára tévedt, s rengeteg embernek lesz majd mondandója Önről, s annyi féle nyelven hordják össze az anekdotákat...De az égen járóknak ugye nem kell tolmács? Érteni fogja, s tán derül is rajtuk. Mintha csak a Világ büfében meg az Arany Tigrisben vagy mondjuk 1986-ban Pesten, az Eötvös Klub melletti Ibolya presszóban/tejbüfében egy Önnek szentelt (H. T.) fotókiállítás után szövegelnének a Maga *álomkovácsaival*. S kelnének versenyre szóáradásban Pepin bácsival, Hantával, Skrivának főpincérrel, meg Hubicka forgalmistával. És irtóra bírják, mert nagyon, szinte betéve fújják a Maga hőseinek fergeteges mondatait! Leginkább azt ismételtetik, amit aztán én is nagyon bevéstem valahová, miszerint „a kitűzött cél csökkenti a fáradtságot, de növeli az alkoholfogyasztást.” Maga meg csak mosolyogott, s tán arra gondolt, bizony, Boudník és Bondy művész urak is őszintén ámuldoznak, tán még csöppet irigykednek is ott az Örökkévalóság gátján.

Ha megbocsát, hogy én az anekdotával párhuzamba vonom a balladát. Persze kicsit erőltetve a poézis oldaláról. De azt nem kell, az adja magát, hogy Hrabal úr a cseh-morva prózában olyan rendkívüli tünemény, akár csak nekünk a költészetben Weöres Sándor. (Egyszer azt álmodtam, hogy majd megosztva kapnak Nobel-díjat, mint még a hajdani, könnyen beutazható Monarchiában – csak néhány hónap különbséggel – született féltestvérek. Mert az apák itt vándorolnak.)

Hrabal Úr! A kötelező balladai homályt most mégis jól láthatóan – fotográfiákkal – oszlatom el. Ezen fotográfiák, ugye emlékszik, az 1988. november 2-i budapesti kirúccanásáról valók, amikor is már legyőzte, de még nem írta meg Aprilkának a *Totális félelmeket*. És nem engedve semmiféle szokásos írószövevségi és belügyes lebeszélésnek Prágából Budapestre repült, hogy átvegye az Önnek megítélt Bethlen Gábor-díjat.(azt is tudván, hogy Ön előtt ezt egy kitűnő lengyel költő, Zbigniew Herbert kapta.)

Vagy félezer ember várta Buda várában, az Országos Széchényi Könyvtár dísztermében. Ön egyenesen a repülőtérről jött, és hatalmas taps fogadta. A lelkes fogadtatás a roppant népszerű írónak szólt, de nemkülönben annak a férfinak is, aki két csehszlovákiai magyarral – Janics Kálmánnal és Duray Miklóssal – együtt lett a díj kitüntetettje. Az Ön szolidaritása akkor fölért egy csendes rebellióval! (Kiss Gy. Csaba laudációja és az Ön elmés, köszönő mondatai, melyeket egy Felvidékről származó jogász-akadémikus, Király Tibor tolmácsolt, valamint némely fotók megtalálhatók a Hitel 1988/3. számában) Bizonyára az Ön megszálaltott fotósának, Hrapka Tibornak is készültek itt képei, de azokat már – őszinte sajnálatunkra – nem láthattuk a *Zsebcselek* című interjúregényben, melyet dunaszerdahelyi barátunk, Szigeti Laci csalogatott/imádkozott ki Önből. Itt föltétlenül szükségeltetik egy finom idézet, amely a könyv címét magyarázza, amiért én külön is megsüvegelem: „egy zsebkendőnyi területen végrehajtott Hidegkuti-csel a futball csúcsát jelenti, mert az olyan, mint amikor az ember a metaforákat váltogatja.” Ezért örültem a méltó helyre került Bethlen-díjnak. Mert nemcsak Kosztolányi, Krúdy meg Örkény van, de legalább annyira a Hidegkuti- zsebcsele (a zseniális hátrahúzó!) is.

Akkor úgy gondoltam, hogy én is kitüntetem az Urat. (Innen már nagyon személyes ballada és igaz anekdota volna mondanám.) A késő estébe nyúló ünnepség után, amikor apróbb pénzügyeket számoltunk el, (a szerény összegű díj, néhány tízezer forint, az igaznak tetsző anekdoták szerint magyar fordítóinál, fotósánál landolt, csak egy kis estéli sörre való forintokat hagyott magánál, hogy az Eötvös kollégiumi szállása közelében, csinos egyetemista lányok társaságában (is) néhány korsót még leguríthasson, mintha csak otthon lenne s ennek eljött a megérdemelt ideje ennyi magasztos szöveg után...) szóval akkor, a Bethlen Gáboros fejedelmi körpecséttel, a főigazgatói szobában megjelöltem az urat. Értette a csínyben rejlő gesztust, óhajtatást. Ó, hogyne értette volna! Előbb a homlokára mutatott, hogy csak bátran, aztán, mint valami erőteljes parola, a tenyerébe került a szép kerek pecsét kékes nyomata. (utána rögtön törlés a homlokról, de a tenyér viselte tovább, mintha csak mondta volna, vagy mondta is: „ha igazolatnak, ez lesz az igazolványom holnapig!”) A jelen-

levők – s itt megint mintha Hrapka úr vakuja is villant volna, hol lehet ez a kép, Istenem? – Zdenicka kisasszony bájos ülepét az összes bélyegzős fényképpel odaképzelték, s magamat pedig Hubicka forgalmazójának játszhattam föl a figurát teremtő Mester előtt. (Nem is tudom, hányszor láttam Menzel úr moziját!)

És sokadszorra is bocsásson meg. Magának már mindenki régen megbocsátott. Még a derék Vaculík is, akivel egyszer '90 szeptemberében Szlovéniában a vilenicai cseppkőbarlang előtt műanyagpohárból nem sörözgettünk, de borozgattunk. (melegedni kellett, mert oly hideg volt ott lent.) Vaculíknak jó kedve lett, énekelt, afféle bársonyos népdalokat a bajsza alatt.

De Maga, kedves Uram, már bemutatta zseniális zsebcselét. Fönt van. Örökre és nagyon magasan. A galambjai se látják. Mert Ön nem látható. Csak olvasható. Amíg csak olvasók lesznek. Amíg sört mérnek a Maga tiszteletére és emlékére az U Sojkuban.

(Európai Utas, 1997/1.)

Prágai hajnalok

Ülök veled a Lónál... a Václavské Námésti legjobb helyén, a sokat látott tér felső csücskében. A ló lábánál Vojtech, azaz Szent Adalbert. Arcát már súrolja a fény. Imádkozik, talán feloldoz minket is. Mert ő a miénk is, nagyon Szent István királyunk keresztseje óta, ezért félelmetes ez a *követő* dátum: augusztus 21. hajnala. Ima, térítés, vértanúság... és az újkori barbárság követői itt e téren. Forgó csövökkel Szent Vencel lovát és a Lucerna-palotát, majd jobbról a Jalta Szállót lőnék az eszelős tankok... Akkor is még csak hajnali óra volt. Napfelkelte előtt egy pillanattal. Mióta jövünk már veled, hogy ezt a szelíd napköszöntő trombitaszót halljam..., hogy töröljem, amit nem tudok letörölni mégse. Mert nem lehet, mondd te is, aki csak megdöbbenve nézted, közelről a gyalázatot, hogy lám véreid is, a Duna másik partjáról... segítő szándékkal... Aztán kinéztek az ál-arcok mögül az arcok, mozgott a szájuk, bár kéült és lilult is a *Közlemény* beolvasásakor, de mondták szakadatlanul, rádióban, tévében. S írták a haditudósítónak kinevezett újságírók szégyentelenül: tudósították a *pártszabadságot olvasó népet*. Szégyenünkre! Eltelt 20 bamba év, aztán a kritikus 21-en valami mégis történt, a *forró augusztus*, mondják, segíthetett a *ködbársonyú novembernek*. A lengyel-magyar példa, előbb a civilek, aztán a hivatalosok is, hogy az bizony csúnya volt... mint egy lábat kaszáló brutálisra sikerült becsúszó szerelés. És már itt is vagyunk. Csak három évtized! Beleégtek az évgyűrűkbe a visszavonhatatlan tragédiák. Istenem, a diáktársak, akiknek át a Dunán menniük kellett, mert épp katonák voltak, s ott a diák, aki folygújtotta magát. J. P monogrammal sokáig trikódon, s a kamaszlány, akit lánckerék taposott... és itthon a tizenhét éves Bauer Sándor, aki a Nemzeti Múzeum lépcsőjén lánzgolt... később az öngyilkos költők, Stanislav Neumann és Jiri Pistora. De mondhatnám a kitűnő írókat, Dominik Tatarkát és Jan Prochazkát is. Bizony belehaltak. És akik elmentek? Író, filmes, színházi ember... Ismert sikeresek meg sikeres halottak... Fülemben most is darazsas túlnyomás még az igazi fullánkok előtt: „A Magyar Távirati Irodát illetékes helyen felhatalmazták a következők közlésére:...” Hol volt az az illetékes hely? Nem

tudhattuk pontosan. Vagy legföljebb sejtettük csak. Ott, ahol az illetékes fogalmazók kinéznek a Dunára s aztán át a budai várra... „elvtársak, helyzet van, ezek nem hagynak bennünket szunyókálni...!” Aztán a kacifántosan hamis, csaknem tucatnyi tucatmondat, melynek legvégén ott lobogott az elszánt pátosz internacionalista ördögének túl vörös farka: „Soha senkinek nem engedjük meg, hogy a szocialista közösség valamelyik tagját kiragadják sorainkból.” Hát nem engedték... és törlesztettek, talán amiért június 17-én a *Literární Listy*, az Írószövetség lapja akadálytalanul ünnepelte a Magyarországon ellenforradalmárként és árulóként halálra ítélt Nagy Imrét, aki összekapcsolta a szocializmust a demokráciával. Vagy az ugyancsak a *Literární Listyben* június 27-én vezércikként megjelent 2000 szóért, melyet Ludvík Vaculík író fogalmazott. Ez volt maga a métely, ez az egyszerű, tiszta beszéd! Vaculiknak mutatom a V betűt, annyi év után, 1990 szeptemberében épp a függetlenségéért aggódó Szlovéniában, a vilenicai karsztbarlangba alászállván. Bajusza mögül dörmög, s énekelni kezd egy morva népdalt, majd magyarul szépen a *Tavaszi szél* első sorait, de a dallamot hibátlanul dúdolja tovább. Mutatom, 2000, mutatja, az annyi mint '68, de előbb – s bravót mond s kacsint hozzá – '56! Csak a *Szekeerce* című regényét ismertem, s nem is a legjobb fordításban. Egyszer a nyolcvanas évek legelején idéztem belőle egy-két mondatot, az illetéktelen illetékesek csaknem leharapták a fejem érte. Pár szó talán – visszaszállt. Allok veled az Orloj alatt. A harang, mondog, augusztusban mindig rekedtebb. Emlékezve üti a kerek időt.

(Magyar Napló, 1998/8.)

Szomorú memoriter és memento... és különös levél-álom

*Ludvík Vaculíknek,
köszönettel a Cseh álmoskönyvért,
és nem véletlenül 1999. november 17-én.*

Kedves Vaculík úr, ugye még emlékszik, tavalyi ittjártakor az Írók Boltjában zseniális fordítója, Klára asszony szíves közvetítésével fölidéztük a vilenicai (1990) közös éneklésünket, meg aztán átnyújtottam egy újságot (Magyar Napló), ahol emlegetem a 2000 szót, aminek éppen a *harmincadik* évfordulója volt, s akkor csak néhány szóban a mi apróbb kalandjainkra is sort kerítettem, amely épp akkor indult, amikor Prágába bedübörögtek a szovjet tankok... Kicsit innen folytatom, *no nem dicsekvésképpen, sokkal inkább szomorúan!*... és csak azért, mert Maga őszinte kíváncsiságot mutatott...hogyan nálunk miképp és hogyan darált a cég... hogyan figyelt a szem. Talán, kicsit sajátosan, magyarul. És néha csehül álltunk.

Nos, amikor Történeti Hivatal már változó színhelyein azt a háromszázvalahány oldalt (egyelőre csak ennyit találtak) több kényelmetlen ülésben átolvastam, amit 1968 augusztusa után éppen húsz évig körmöltek s jelentettek rólam, sajnos általam is ismert (és még ismeretlen) származékos figurák, melyekhez aztán egyáltalán nem titkolt nevű rendőr urak és hölgyek fűztek „inveniózus” értékelést, kommentárt a székesfővárosban és szerte a megyeszékhelyeken, ahol csak megfordultam, mint különösen ártalmas „F” dossziés személyről, már 1976. július 7-én a BM. két omnipotens guruja H. Sz. főcsoportfőnök (később miniszter-helyettes) és Dr. H. J. csoportfőnök-helyettes (később népszerű könyvek szerzője!) így öntötte veretes, mondhatni klasszikus formába, vagy csak helyeslően aláírta a III/III-as ügyosztály jelentései alapján kikristályosodott jellemzésemet, akárcsak egy rendőri körözést, elfogató-parancsot (bár az efféle fordulatok akkoriban közszájon forogtak, ha mondjuk a Népszabadság vagy a Kritika ügyeletes ledorongoló marxista vezérkritikusaira gondolok,

akik persze azóta sírba szálltak, vagy orr- és farvitorlát állítottak, de ugyanazon *balvizeken* hajóznak ma is, szóval azért álmomban *elré(m)nyülök, elszerdabe(ü)lyülök*, s nem is kissé *e(l)lfehéredem*), tehát: „*Alaposan gyanúsítható ellenséges írói tevékenység kifejtésével, antimarxista nézetek terjesztésével, ellenséges célzatú illegális csoportok létrehozásával. Tevékenysége népköztársaságunk államrendje ellen irányul, elsősorban ideológiai és kulturális területen a fellazítás politikájában nyilvánul meg.*” Aztán írtak testreszabottabbat is később, '81 után, amikor már valóban kezdtem belenőni a még lötyögő zubbonyba, de ez az első memoriter, uraim, azért megmarad. Éppen még Petőfi korú siheder voltam 1976 júliusában, ha akkor egy testvéri kozák leszúr a Bajza utcában, nem kellett volna 1984 novemberében kissé erőltetten szép szlávós akcentussal szegény Elbert Jánossal példálózni (pofátlanul és kegyeletsértően!) a Magyar *Tömegír*, hogy a zseniális Bulgakovot idézzem, kattogó telefonján, amiről minő csoda, több lehallgatásom szövege is fönmaradt, de ez bizony hiányzik. Azt kell most csaldottan hinnie, hogy csak álmodtam vagy kínomban kitaláltam, bár néhány közeli barátomnak említettem akkor. A képzelet – tudom – a költészet nélkülözhetetlen fegyvere. Önök is tudhatják, hiszen valóságos költők voltak akkoriban. Ma pedig, nyilván magas nyugdíjjal honorálva áldásos tevékenységük, jókat röhögnek az ügynökvadászon... amint elkezdődik majd *a mi ügynökünk* azért..., meg *a ti ügynökök* bezzeg... című társasjáték. Persze, azért maradtunk néhány millióan akik nem voltunk az önök bőrében, zsoldjában, sem ideológiai térfelén, s akiknek valamiért legfőljebb csak egy árva „F” dosszié jutott... Akik még könnyen vagy aljasul megszarolható kis ügynököknek se kellett. (Az viszont kétségtelenül zseniális húzás volt, hogy saját párttagjaikat sem kímélték, igaz, már nem akasztották őket, mint hosszú történetükben annyiszor, mert lám, – minden dezinformáció ellenére – akadt onnan is önkéntes és megszarolható ügynök, és találtatott nagy körütekintéssel megfigyelt és [főleg lehallgatott] rosszalkodó delikvens is, nyilván a konspiráció nagyobb hatékonyságát és hitelét erősítendő!) Hát uraim, bizony ez szomorú memoriter. Alig felejthető... Memento a búcsúzó ezredvégen.

Kedves Vaculík úr, ha ez itt mégse menne, bár sajtó van és szabadság is van, akkor felajánlom az Ön egykori szamizdat kiadójának, a PETLICÉ-nek. Ugye, megtartotta? Még szüksége lehet rá. És nekünk is. Előre is köszönöm.

(Magyar Nemzet, 1999. nov. 17.)

Faulkner üzenetéről

Nem tudom, olvassák-e mostanában mifelénk az amerikai Dél nagy írójának alapműveit; kölcsönzik-e még a könyvtárakból a kopottasra rongált *Megszületik augusztusban* vagy *A hang és a tébolyt*? Nem is szólva a *Vad pálmafákról*, melyet 1972-ben szegény B. Nagy László magyarított zseniálisan, talán miatta is ez lett a legkedvesebb Faulkner-könyvem. Nem leckét mondok, de tudom, hogy amit Faulkner a század felezési idejéig regényeivel elért, az olyan ritka magaslat – például az időkezelésben vagy a cselekményszövés gazdagságában – ahová csak igen kevesen jutottak föl. Születésem évében, 1949-ben kapott Nobel-díjat, s méltán. Alig múlt még ötvenkét éves. A mi Tersánszkyk, Kodolányink és Tamásink kortársa.

Ott áll – ezen írás szerint – a kivételes alkalom csilláros termében, hogy félelem nélkül megpendítse a szív és lélek nagy igazságait. Akkor és ott – ötven éve – és szerintem máig visszhangzóan, érvényesen. Egy igaz ember, mint bármelyik emlékezetes hőse, a nagy alkotói évtizedek után csöppet megpihenő regényíró az ünnepi pillanatban is kérlelhetetlenül mondja a maga művészi poétikáját és parainesisét. Szigorú szavakkal és mégis a remény zászlaját lengetve üzen azoknak a fiataloknak, akik erre a rögzös útra lépnek. Tehát tudniuk kell: a szív és a lélek igazsága nélkül nincs igazi mű. A legnagyobb ember érzései, ha kiszorulnak a könyv lapjairól, ha csak briliáns írástechnika kápráztatja az olvasót, akkor miért-e fényűzés. Miért és kinek? Mert ez nem a „lélek fényűzése”, és nem szív boldog vagy szomorú sóhaja-dala, amikor még mondható volt: *a jó mű segít élni*. És persze halni is. Nem kérdés, hogy Faulkner sugallatos szép üzenete óta mennyit satnyult a lélek és szív igazságaira, megrendüléseire figyelő irodalom. Egyáltalán: a Világ. De lám, egy ilyen nem is távoli „szózat” mennyi erőt és reményt adhat!

(Magyar Nemzet, 2000. február 12.)

A vers születése

Leírom

*most leveszem a képet a versről
(mint tejszínt a tejről)
leveszem a kezemről róla
aztán leveszem a tollat
a vers alól kiviszem a papírt
(mintha csöpp gyerek alól
a pelenkát ha fölsírt)
letakarom az utolsó sort is
betakarom pokróccal az asszonyt
beeresztem kis berregéssel a hajnalt
kieresztem az ajtónálló macskát
bekapcsolom a 4.30-as himnusz
(nekem hajnalban se indulót
játszanak, mert különben ha
indulót ... nem engedném el
az első huszonöt buszt)
kikapcsolom aztán az éjjelt
ne fogyasszon több setétet
erre fölébred a feleségem
kérdőgeti álmos-szépen
verset írtál vagy most jöttél meg
és én gyanútlanul bevallom
meg se jöttem itt se vagyok
csak ezt a képet kinagyítom
verssé bedobom a forró teavízbe
és mindent a nappalra hagyok*

„...az ihletnek annyi köze az érzelmehez, mint az érzelmenek a kapáláshoz”.

(József Attila)

Leírom... kezdeném így, s megint új verset kellene leírnom; átvilágítani egy mindenre képes (versre is!) éjszakát. Csakhogy ezt – az akkor papírosra tévedt verset – most nem lehet ismételni; az

állapotot és helyzetet nem lehet újra föltámasztani, mert menthetlenül halott és nagyon mélyen nyugszik. (Nyugodjék békében!) Mert a fönti verset többé nem szabad megírnom, s nem is tudnám megírni, leírni. A körülírás is bajos, kivált ha a szülés és születés okát, célját és lefolyását maga a megszületett létével, minden sejtjével magyarázza. Azaz: a vers csaknem „keletkezés-történetét” mondja föl; az újszülött „emlékezik” arra, miképp is született.

Elmondanék mégis valamit: ezt a verset nagyon régóta meg akartam írni. De amikor írtam, háttal a Farkasréti temetőnek, egy egészen más versnek ültem neki. Azt a másikat azóta sem sikerült teljesen elképzelnem, és papírra kényszerítenem. (Talán soha sem sikerül.) Ez a vers – amiről szót ejtünk – pedig szembe szállva velem és más, tán fontosabb gondokkal és gondolatokkal leírta önmagát, s amit észrevett az éjszaka csöndjéből; minden hangot, neszt, szuszogást egy albérleti szoba virradatig nyúló árnyékából. Ezért nehéz körülírni, beszélni róla. Meg azért is, mert benne a versíró kéz, melyet „ihletett automataként” húzott a vers, sorról sorra, ahogy fölismert, megsejtett valamit a sötétség reflektoraitól pásztázott, reá leselkedő valóságból.

*Kikapcsolom aztán az éjjelt
ne fogyasszon több setétet*

Itt – bevallható most már – e két nekem tetsző sornál (képnél) kaptam föl a fejem először; innen lett „világos” minden, az is, hogyan fut tovább a versíró kéz, az is, mit írt eddig „nélkülem”. Lehetne beszélni hosszasan az intuíció és az ihlet párhuzamos és egymást szabdaló útjairól. (Nem véletlenül írtam mottóként József Attila sorait, aki lényegi megállapításokat tett e tárgyban.)

A vers a felkelő Napot, s a mai vagy holnapi napot várja, hogy elmondja születését és könnyedén félretolja a világra segítő kezét. Büntudattal nézek most erre a kézre, hiszen az igazi ihlet múltával érzelmes lett: fecsegett a körülményekről.

Költészet Napján

Valaki nemrégiben mondotta: csönd van a költészet körül. Nyilván a fényes botrányokat, az izgalmat kiváltó nagy versek hiányát panaszolta ez a lakonikus megállapítás. Elsietett leltárt nem készítenék a nyolcvanas évek elején, de nem hihetem el ebben a viszonylagos csöndben sem, hogy nincs is szavunk a költészetéről, vagy: a költészet nem hallatja szavát. Mert – úgymond – tudomásul vett, bölcsen be- és átlátott dolgokat; elfogadta szerepcsökkenését, amit világjelenségekkel magyaráznak a mindenttudó nagyokosok. Néha meg hisztérikus szólamként és cinikus felhangokkal halljuk: oda a költészet temploma, oda a költők küldetése. Érdemes ellenvetésként egy költői életművével hiteles alkotót e dolgokról kérdezni. Válasza tömör és világos: „*A költészet kifejező és megítélő hatalom, de nem megoldó.*” (Nagy László) A világ költői, a költészet szent kohói – jelenthetjük bátran – üzemelnek; s mint hűséges vándormadarak kontinensek között és fölött közlekednek. Elmennek és visszatérnek. Nagy nyarak emléket idézik és mi már ilyenkor tavasszal is reménykedünk, mert évről-évre a század egyik legnagyobb költőfiának születésnapját – április 11-ét – a magyar poézis ünnepévé tesszük.

A fiatal Nagy László írta *József Attila 50. születésnapjára* (1955-ben!) ezeket a sorokat:

*Az örök hiány köszörűjén
tündökletesre élezett pengét
csókolják meg a hűségesek.
Műben az embert megünnepeljük.*

Úgy érzem, ez a verset indító négy sor igen pontosan, a remek metafora elemi erejével fejezi ki a lényegét. Műve felől közelítsünk a költőhöz, az emberhez, akit immár ünnepelni óhajtunk. Természetesen vele és általa az egész magyar nyelvű költészet hegylanc-vonulatát; kiterjesztve térben és időben: az Ómagyar Mária-siralomtól a kortársi költészet minden érvényes szívdobbanásáig. Szülessen bárhol is a magyar vers. Pozsonyban, Újvidé-

ken, Kolozsváron, Párizsban, Londonban, Torontóban vagy éppen Budapesten.

Hihetjük, mert a versek ezt mutatják, hogy éppen az örök hiányból és árvaságból építkező József Attila a legfényesebb kapocs a múlt és jelen között; egyetemességével ő hat leginkább a világ bármely pontján magyarul szólaló poétákra.

Itt állunk tehát a romolhatatlan és egyre inkább jóslataiban is beteljesülő, de sokszor még a széles tömegek megértését szomjúhozó műve előtt. És sok az adóssága az interpretálók kis csapatának. Az iskolának, hogy igazán gyökeret eresztessen egy nemzet szívében ez a költészet. S ha az értésnél, divatos kifejezéssel, a költői alkotás befogadásánál vagyunk, időzzünk el csöppet – nem ünnepontásként! – ezen a göröngyös terepen, mely egyformán megkínóz, indulatba hoz olvasót és költőt.

Tapasztaljuk: József Attilát is figyelem híján gyakorta nem értik, félreértik.

És ha a mát nézzük, a mai magyar költészet erdejében sétálgatunk? Bizony könnyedén el lehet tévedni – mondják –, de tán éppen a gazdag burjánzás, a sokféle ágazó utak, bátran vállalt, egyéniséget kívánó ösvények, a csalános semmibe vezető kudarc-allék együttesen jelzik; különösebb nagy tapsok nélkül is szerves organizmus létezik. Él a modern, és él a modernkedő költészet. Egyiket sem könnyű befogadni, megítélni. Ezért a tanácstalanság olvasói körökben; ezért gyakori a szakmai tévedés is: a semmi fel-fújása, a tudálékos és érthetetlen léggömbhámozás, s ugyanakkor valós, korszerű, modern értékek sikkadnak el. A költészet – és ez már fényes magyar hagyomány – a jövőben, az utókorban eredménykedik, hogy küldetését igazán betöltse.

Nem szeretném József Attila életművét méricskélni, méginkább igazságtalanul fölosztani. A közelmúlt fájdalmas veszteségei közé tartoznak éppen azok a költők, akik a hozzá való *hűséget* megtartották, a József Attila-i pengét megcsókolták; életművük a példa rá, hogy e gazdag örökség más-más pólusait építették, fejlesztették tovább, alkatukra szabottan, de József Attila szellemében. Legalább négy nevet kell említenem, négy korszerű, modern költőt: Nagy László, Kormos István, Pilinszky János és a kolozsvári tragikus sorsú Szilágyi Domokos nevét.

Idéznék is tőlük, prózai megnyilatkozásaikból, a föntebbi kérdések ügyében. Nagy László ezt írta: „Bizonyos vagyok abban is, hogy vannak, akiknek bármiféle költészet idegen, akár egyszerű, akár bonyolult. Ezek a versre süket lelkek. De ők is éhesek valamilyen formában a szépre. Például szabad idejükben szüntelenül fényesítik a kocsijukat.”

Pilinszky pedig így: „A vershez csönd kell, figyelem, a vers nem mosolygás, amit ünnepeken felölthetünk, a vers egy összehajtott arc, egy összedarabolt mozdulat, amit csakis odafigyeléssel lehet újra összerakni.”

A két megfogalmazás, úgy érzem, kiegészíti egymást. Megtoldanám egy harmadikkal, egy igen frappáns vélekedéssel, melyet a kitűnő kolozsvári költő Kányádi Sándor hallott, (majd leírt) – egy székelyföldi találkozón. A költő és közönsége azon töprengett közösen, hogy mi is a vers, mivégre van az egész. S egy ügyes legényke így válaszolta meg a kérdést: *„A vers az, amit mondani kell.”* A költészet ünnepén ez különösen belülről jövő, parancsoló imperatívusz: amit muszáj tágas körben mondani. Amit a „versben” vagy sokszor „nyelvben bujdosó” költők leírnak – azt mondani kell!

(Szentendre, 1982. április 8.)

Az emlékezés joga

TÚNÓDÉSEK A KÖLTÉSZETRŐL

Sokat tűnődtem a tetőn doboló májusi esők futamáról s mindig időtlennek, időből kiszakítottanak éreztem a varázslatot, mint egy költeményt; mintha lassú és szapora lélegzetvételeivel, borzongató akusztikájával a szabadság megkísértése, körüludvarlása történne szakadatlan.

Tűnődtem én sokat a költészetről is, s a hozzá vezető útról. Amikor a fiatal lélek – gyönyörűségből, kedvtelésből vagy jobb híján – arra „kényszerül”, hogy verseket „vétkezzen”, hogy párbeszédbe kezdjen a világgal, hogy túllépjen szűkre mért szabadsága korlátain. Lelkében átigazítson egy homályos földrészt, de megértse mégis annak koordinátáit; s e megértés közben lesz szerelmes, agresszíven ragaszkodó. Saját használatra a szabadság szerelmének nevezi e naiv törekvést, mert átöleli akkor valami kegyelemféle: hogy éppen ott adatik élnie, ahol naponta meg kell küzdeni a szerelem pusztá ábrándjáért is.

És tűnődtem sokat költők példáján: élőkén és holtakén. Verseik, életüktől sohasem függetleníthető verseik mondták el, mivé lehet a vers: a lecsiszolt, az érdes, az elhallgatásaival beszédes, az élére állított vagy időzített bombaként várakozó s közben mégis derűsen és szakszerűen megmunkált, az ihletettségre fittyet hányó, a jól strukturált, a látszólag mellébeszélő s aztán hirtelen fontossá váló...

Természetesen az anyanyelvemen szólókat faggattam legtöbbit: abból a szempontból, hogy élet és mű ábráit egymásra rajzolhatom-e? Azaz: az élet kínálta sorsba belefér-e a vers-sors? Növelte vagy éppen kicsinyítette-e az egyetlen érvényes rajzolat esélyét? Láttam félelmetes és felemelő azonosságokat és lehangoló, tanulságokkal telített elrajzolásokat. S láttam az idő kíméletlen lapozását, de nagyritkán igazságtevő erejét is.

Utak az ajtó előtt, hogy nézzek valami betájolhatatlan ösvény után, legyen személyes alternatívám, s még azon belül is több, szabad leágazás...

A világ költői és tudós esztétái annyi mindent „összehordtak” a költészetről, hogy még a legmagvasabb gondolatokból, megérzésekből is (amelyek leginkább tetszetősek, képszerűek, aforisztikusak) időnként selejtezni kell. Mert itt is létezik felezési idő, avulási hányados stb. Tűnődéseim közben – mostanság – hosszabb, rövidebb ideje T. S. Eliot és a pár éve meghalt román Nichita Stănescu nézetei között időzöm legszívesebben. (A *Káosz a rendben* és az *Antimetafizika* című könyvekre gondolok itt első-sorban). Bennük találtam szövetségest olyan kényes dolog erkölcsi fölvetésére, mint például az emlékezethez való viszonyom, jogom. Ha ezt ontológikusan nézem s cselekvő helyzetbe hozván az Egészet, a megkísérthető Lehetetlent, akkor Eliot-tal mondom: „A költészet örökös emlékeztető mindazokra a dolgokra, amelyek csak egyetlen nyelven mondhatók el és lefordíthatatlanok.”

Nichita Stănescunál igazi sorsmetafora az a tény, hogy dajkája, nevelője egy Szilágyi Anna nevű, megesett erdélyi lány volt, aki csak szeretetét tudta kimutatni, beszélni alig hallhatóan bírt magyarul, mert gyermeke elvesztése után marószódát ivott, ami szétroncsolta a hangszálait. S egy újabb tragédia után öngyilkos lett Ploiesti-ben, boldog s érzelemgazdag gyermekkort és egy zacskó üveggolyót hagyva Stănescura. A költő tűnődésein, kérdésekre adott válaszain, esszéin ez a gyermekkori élmény örökre át-süt. Vagy csak én magyarázom így? Nem tudom. Ez a bizonytalanság is erősíti az *emlékezés jogához tapadó makacsságomat*: hogy *nem lehet és nem szabad felejteni a jövő érdekében sem, mert azt is a megismételhetetlenség távlatából kell fölépítenünk*. Ezért nem fogadhatom el azt az ideológiává párolt nietzschei gondolatot, miszerint a felejtésre való hajlam a cselekvés egyetlen lehetséges módja.

Miféleképp és általában Közép-Kelet-Európában e kamatozó felismerés szőtte át az elmúlt évtizedekben leghatásosabban a költészetet. – Ilyesmiről is szól a mese, meg arról, hogy a szabadságfokok változhatnak témákra, alkotókra nézvést, s az a legbölcsebb, aki nem morgolódik, mert ez térül meg legjobban. Az arc gondos elrejtése rímél az arctalan hatalmat képviselő arctalan politikusokéra. Megtörténhet ugyan az asztal alatti parola és a bo-

kák titkos összekacsintása; de az álarc viselése kötelező! Különben is most nem a rugdosódások ideje van, hanem olyan köztes, várakozó és válságos, reményteljes és lehangoló hónapok, napok és percek, amikor nyugodtan és önkéntelenül kiszalad a számon, ha mondjuk egy valamikori barátommal találkozom – de már ki tudja mikor láttam, mert más utcákban jártunk –, hogy barátom, azt álmodtam, de Te talán közelebbről látod: „már nem vagytok elvtársai a helyzetnek”. Nem mond semmit, nem ad igazat, nem cáfol, de magában elismétli a rövid mondatot, s derűsebb lesz a képe.

A diktatúra nem működik már igazán, a finomított kín rejtélyesebb útjait járjuk korunkban. Inkább hallani ízlésbeli diktatúrákról költészetben, prózában s egymás ellenében is, mostanság a próza uralmáról, győzelméről zengnek a líra fölött, az esszé fölött, mert a világ nagyobb dicsőségre képes volt mindkettőt magába gyömöszölni. (Megjegyzem, e hódításnak vannak szép és biztató kísérletei is.) De kételyeimet mégsem hallgathatom el, mint ahogy Csoóri Sándor tette ki nyomatékos kérdőjelét a *Műfajok őrsváltása?* című felkavaró, nagy esszéjében. Oly érzésem van, ha e tárgykörre is kiterjesztek egy pontos epigrammát, melyet a kitűnő költő, Lakatos István írt az ötvenes években, hogy „Minden diktatúra csupán fele / útjáig jelent úgy-ahogy erőt, / azon túl már a gyengeség jele.”

A költészetet végül is egy mély emberi találkozásnak, heves párbeszédnek gondolom. Találkozunk önmagunkkal, hogy ítélkezzünk önmagunk felett, s ez belső párbeszéddé fajulhat az igazság és hazugság dolgában. Személyen belüli vihar, mély hullámoikat kavará. Lehet győzni és lehet veszíteni. Lehet hamisan tovább beszélni, és lehet hangtalanul is élni a költészetet a Pokol és Isten közelében. Érteni vélem a nagy elcsöndesedők indokait, akik kihunyva is ott vannak az égboltozaton.

A találkozás úgy is létrejöhet, hogy belülről kifelé nyílik az ajtó: találkozunk barátainkkal és ellenségeinkkel, szerelmeinkkel és „hangunkba szerelmes hangtompítókkal”, vagy éppen a felerősítésen fáradozó szegény akusztikusokkal: tehát érzékenyebb olvasóinkkal, akiket mi magunk teremtünk, előhívunk a negatív-ból, akik mindig készenlétben tartják a jólszabott inget, hogy

dühösen magukra öltsek. Az érzékeny olvasó, megérintett, a szíven ütött bekapcsolható e megmagyarázhatatlan áramkörbe. A jó vers kegyelméből a szüntelenül ellenkező, az ellenérzésekkel megvert, a világban rohangáló ember eljuthat a maga damaszkuszi útjáig: beragyogja a szabadság elviselhető fénye.

(Elhangzott az EPMSZE=Európai Protestáns Magyar Szabadegyetemen, Liebfrauenbergben, 1988. V. 8-án.)

(Bécsi Napló, 1988. augusztus)

Írni a gyerekeknek

Ha én lennék a „mesterdetektív”-je a gyermekirodalomnak, akkor Áron fiam megbízásából is föltenném az első keresztkérdést, valahogy így. – Szerkesztő uram (Sz. G. Mester,) egy Burgum Bélus névre hallgató fürge egyén mostanság merre mászkál? – Ion Creangán túl, Móra Ferencen innen – válaszolna hamiskás mosollyal a szerkesztő úr. Öndetektívségem is oda, de bizony nem tudnám kideríteni a tényállást! Mint ahogy azt sem: merre kószálhat egy *Vackor nevű kicsi medve*? Lányaim kedvence, óvodába, sőt iskolába is kísérő bátor lovagja, most merre, merre...? Nem kérdezhetjük már Kormieux urat sem, mert ő biza nem írja tovább verses meséjét, melyen nemzedékek nőttek fel. Az ott megszámláltatott lányok, fiúk, kissé korosabbak lettek. Vackorral az 1/B-be igyekvő Luca lány is azóta érettségi vizsgáját rendben letéve, most mint *árvalányhaj* lobog a szélben. Megismételhetné gyermeki komoly kérdését amolyan *kormosi* hangfekvésben: „és *Weöres Sándor-híd az mér’ nincsen?*” Lehetne, mondom, lehetne a Petőfi-híd szomszédságában a Szabadság-híd tökéletes szinonimájaként. Az én nemzedékemből is jónéhányan éppen Kormos István cseles bujtogatására – amíg „világmegváltó” és „felölt” verseink kiadásra várakoztunk – kezdtünk a gyerekekhez szólni. Meg az induló *Kincskereső* biztatására, és nem utolsósorban azért is „bűnbeestünk”, hogy a gyerekeinket nevelő szép óvónéniket bővíthessük. Akkoriban a gyönyörű és okos óvónők minden Szabó Lőrinc-, Weöres, Jékely-, Nemes Nagy-, Csanádi-, Zelk-, Tamkó Sirató-, Kormos-, Kányádi-, Csoóri- és Szilágyi Domokos gyerekverset kívülről fújtak. Most nem tudom, mi van, talán videóznak, s talán már nem is olyan gyönyörűek az óvónénik. De mintha eltűntek volna a gyerekeknek szóló versek, mesék, történetek is.

Pedig a „megrendelő” itt tipegnek, téblábolnak körülöttünk. Csak észre kellene vennünk a kérő tekinteteket, amelyek már megcsömörlöttek és szinte megvakultak a bárgyú képregényektől, az iszonytató rajzfilmekről és a lézerrel ölő videószörnyektől.

Amikor írók, költők szólnak látszólag „semmi dolgokról” derűvel, rímmel, ősi vagy új ritmusokkal, akkor valami ismerős is-

meretlen földrészt hódítanak vissza az idő hullámverésétől. És tüstént berendezik egyetlen fényes „bútorzattal”: a szabadság minden irányba lendülő iránytűjével, hadd pörögjön, forogjon ez a cudar, mosoly nélküli világ! Akkor a folyókba tengerek ömölnek, s a tejjé változott óceánumon vígan kel át a Colombus névre hármat se nyávogó fekete kandúr, és nagyobb viharok idején jókat iszik a fehér folyadékból, a lá cubai rum!, hogy aztán pityókásan érkezzék meg a szomszédék padlására egy nagyszabású egér-körvadászatra, ahol több híresség között királynak nézik, mert feltűnő bátorsággal lövöldöz a pókháló-palota rozzant erkélyéről; csak úgy gurulnak ide-oda a tavalyi diók! Egy kisfiú meg reszket a gerendás szobában, oly gyönyörűséggel, és borzongva találja ki az újabb és újabb történeteket.

Igy megy ez, ha a képzelet nem hagy el bennünket, ha a gyermek éberségével és figyelmével megpendítjük a kerek világ föl-kínálkozó dolgait. Ahogy visszaálmodjuk magunkat az igazán sosemvoltba. A sűrű erdő még sűrűbb történései közé.

De a történetek jönnek maguktól. Mindmáig egyetlen gyerekeknek szóló könyvemet akkor írtam, amikor az én írói sor-somba is beletenyelereltek a tiltó hatalmak. Mert a kissé nagyobb gyerekeknek szóló „verses üzeneteimet” enyhén szólva nem vették jó néven. Mintha ádáz kölyökként reszelt tormát dugtam volna az orruk alá. Prüszköltek is rendesen! Így hát üzengettem, üzengettünk gyerekműzsákkal, társszerzőmmel másképp. S a gyermek persze mit sem sejtett e „közös bűntény” hátteréről. Mondjuk így: megihletett és bujdosóvá is tett a kor. A 80-as évek néhány esztendejét most visszanézve úgy emlegethetem, mint az előtttem járó nemzedékek az 50-es évek sivatagos porondját, ahol aztán kényszerűségből, dachból kezdődhetett a játék. A teremtetten oázisban felbuzogott a tiszta forrás, mint a jövőnek üzenő „komoly” szabadság, kinek-kinek élni és túlélni segítő, kortyintásnyi.

(Új Magyarország, 1991. december 2.)

Levél egy fiatal párnak

POSZTREALISTA SZÍVES TANÁCSOK

Kedves Szép Dickinson Irén! Kedves Jó Rilke Lajos!

Először is, persze minden először van! Ez a levél is, s e télutói hajnalon Puskint nem tudom többes számba tenni, írom hát jakvampisucsivozseboljestojamaguiscsoszka... *A memoriter* nem szólna sehogy, hisz fütyörésznek már a madarak, ti tudjátok: ők igazi költők. Szándéktalanul képezik a hangot. Se honorárium, se dicsőség, se szilencium, se csatatér. Csak a fölszálló köd és a mi fülünk kellően szőrös párnája. Mihail Mihajlovics Bahtyin – ti ezt is jól tudjátok – minderről alig értekezik *A szó az életben és a költészetben* című munkájában.

Lajos uramnak azt tanácsoltam korábban, hogy csak módjával építsen N. Chomsky *Generatív grammatikájára*, mert Philadelphiából nézvést ugyan minden a helyén van, de itt a ladányi Körös-parton eligazítóbb lehet olykor a füzek szemantikája. Ha már ti sorsotok választott keresztútján „verset vétkeztek” egymásnak, és néha megtiszteltek „kétkezes” műveitekkel is (bár ez szörnyű lelemény, és a görög időkből eredeztethető, csak elfeledkezünk róla), én csak hümmögök. De nektek szabad azt is gondolni: irigykedem! Közösén álmotok, külön írtok, de végtelen empátiával már-már egymás lélegzetén, ritmusán áramolva, lebegve szűritek meg a versmondatot. Bizony, látom a kétségbeesést, az „utolsó szó keresését”.

Most már csak az a kérdés, szerethetem-e valamiféle levélbeli könnyű séta alkalmából az én Dickinson és Rilke barátaimat, akik a Duna-partról meg a Körös-partról egymás életének estek, mélyszántással kaszabolják föl önnönmaguk védett integritását, *káosszá* dúsított *rendjüket* (T. S. Eliot). Nem, nem szerethetem annyira, hogy ne mondanám el nekik: először és másodszor és harmadszor is egy költőt kell megölniük – önmagukban –, hogy egy másik világra jöjjön, és a majdani keresztelőjén olyan vizet kapjon a homlokára, amelytől a szaharai létet is könnyen végigyalogolja. Az üdvösség tiszta, oázisos cseppjeit, a kitaszítottság, a magányosság elviselésének olyan elemét, amely az árnyékban

magát növeszti, de a szabadságot nem zsugorítja. A költészet „nagy szavai” közül érdemes legalább a porba írni meztelen lábujjal, amit Márai *Naplójába* karcolt, idegenben, nem küzdve semmivel, csak a papír- és irónminőséggel: „*A szabadság az önként vállalt, jogosnak elismert kötelességek összessége. Minden más nem szabadság, hanem önzés és kapzsi túlzás.*”

Válaszok általában nincsenek. A konkrétak pedig többnyire célirányosan brutálisak. Jó vagy rossz valami. Sikerült vagy sikerületlen; esetleg sületlen tészta, melyben minden ritka alapanyag kellő arányban benne van, csak éppen az áthévízés Celsiusa nem érte el a kellő fokot. Vagy a kútmélynyi álomból lassan merít a vándorló edény, ami egyszerűen csak bádog vödör, s ezért „*mire túl az éjszakán*”, már a hajnal sajnáztatja magát. S mi lemondóak vagyunk, megadjuk magunkat a vers talányos életének. A meg-nem-születettek életét áhítja meg minden zseniális vers, melyre sohasem lesznek kellő szavaink. Ha lennének is, nem lesz elképzelhető szórendünk, ha lenne, akkor a gondolat szépsége fölrob-bantaná a zseniális képletet. Ezért a versek legjava az „elmélet szikláin” csúszkál, fogást keres. De sem a csúcstra, sem a mélységbe nem kíváncsi. Nem maradna hely akkor szívünkben, törekvésünkben és legőszintébb hajlamainkban ennek a kifejezés-abszolútumnak.

A kísértés nagy, a kút viszont mély; a próbálkozás pedig szakadatlan. E lelkiállapotról álljon itt egy fiatal költő verse:

Kút

*bár én mindent megteszek
nehogy kísértés karmolásson
mégis mégis
éjszaka többször
versre ébredek
szép szavak
szavakba merülnek
csobbannak az
álom-fúrta kútban
kimerni nincs mód
hiába csikordul*

*sűrűn a lánc
a vers lent marad
fogolyként örökre
s nem érdekli már
kinek a vödre
fordul ily gyakorta fölötte
és újra meg újra hiába*

Fölösleges lenne újra belekiáltani a „kút tölcserébe” beismerő szózatunkat: megpróbáltuk, de hiába! A visszhangot kedvetek szerint Roman Jacobson úr derék gondolataival dúsíthatnánk, de nincs sok értelme. Az álmoskönyvi, meg az ezzel rokon „költészeti recepteskönyvek” szép és elegáns osztályozása, ha gyakorló „bűnöző” végzi ideig-óráig szabadulással is kecsegtet. De a büntetést, a tehetségéhez méltót, senki sem kerülheti el. Ezt minden induló költőnek kötelezően „nyakába tenném”, s nem érem, de súlyos és szabálytalan, ezért minden mozdulattal sebeket ejtő kő formájában. Így cselekedj, amikor a szavakat illesztgeted, így válassz Mestereket, és kötelezően így öld meg őket! Ha ezt tudod, csaknem mindent tudsz a költészet poklaiból.

Illetve mégse: a „gyilkolászás mámora” ebben a műfajban csak nagyon személyes, önmagunk ellen irányuló lehet. Így tisztességes a játszma. Hogyan is írta már ifjan is Mesternek számító barátunk, aki bekalandozta a nagyvilágot, de a naponta változó poétikai szellőcskékből semmit se jegyzett meg úgy, hogy ne törölhetne volna le a saját, érvényesebb fuvintásaival: „*Nem, gyönyörűm, a költészet / kitartó és aprólékos önkivégzés. / Kísérlet arra, hogy a bordákkal abroncsos / mellkasból kifújjunk / egy teljes égboltnyi lélegzetet.*” (0.0.)

Ennyi kegyetlenség után, kedves, szép és jó barátaim, Dickinsonom és Rilkém nem kis rezignációval fejeztem be „hajnali, megrészegült” levelemet, amely nektek, a ti fiatal életkorotokban, egyetlen határozott biztatás lehet, természetesen megint egy fiatal költőt másolok ide. Okulásul.

Mesterek!

*A tanítványok szökdösnek már
röpdösnek már: nem bírják a
gyűlölködés elsajátítandó tananyagát
– amivel más mestereket kellene illetniük –
nem bírják a feltétlen dicséreteket
hosszan kitartott zengését
nem bírják tüdővel szájjal
a leginkább szívvel –
egyszerűen elmennek szöknek
az asztaltól imazsámolytól
örökre szegénylegénynek tékozlónak
legyintésre se érdemes hűtlen fiúnak
kegyvesztett bitangnak örökre bélyegesnek –
szótlán tűnődő férfiakat keresnek
kiknek nincs szavuk panaszra –
holott nekik lehetne bőven –
nincs kezük fenyegetésre
nincs lábuk a változó trónusokhoz
nincs szemük a mások birtokára
nincs egyebük a szótlán derűnél –
és ülnek a tanítványok a világ útszélein:
fűszál a szájban álomtövisek a szemben
angyali felhőbrokátban izzik a dél
de nincs éhség nincs korgó gyomor
nincs szomjúság semmiben nincs hiány –
vagy mégis-mégis ebben-abbán
mert a megbillent fejek talán
a vidám szívű halott garabonciásokra néznek/látnak
a titokban itt maradókra
akik a csillagok sziporkáival üzennek
a sírdombok zöldjével vagy beesett hantjaival is
madárfütytel is s olykor a legárvább utcasarkon
szembejönnek mint egy káprázat álruhás hercegei
de leginkább az ég megfakult kárpitja mögül*

*figyelik ezt a szörnyű földi hajszát/felfordulást
figyelik a szökésben levő szolid fegyencruhákat:
majdani MESTEREket.*

A fiatal költő nevében is barátsággal:

Nagy Gáspár

P. S.

1971 tavaszán a Duna pesti oldalán levő Terv presszóban találkoztam egy ilyen költővel; aki tűnődő volt és természetesen garabonciás, abban a rövidre szabott 54 esztendejében. Órája már igencsak ketyegett. Alig fél tucat évben mérték az idejét. Gyalogosan mentünk – jó kis séta volt! – a New York-házig. A lift rossz volt, így gyalog, lépcsők szonett-során szálltunk a III. emeletre. Nagyon komolyan rámnézett és azt mondta: „- Most pedig tedd ki mindkét zsebedből a kézigránátokat és a Népsportba csomagolt összes versedet!” – Tizenkét vershez hasonlító valami ragadt ott szerkesztői asztalán. – „Barátocskám, ez rengeteg! Csak a Sport után olvasom el. Szerencséd lenne, ha a Fradi közel ennyi gólt rúgott volna a tegnapi edzőmeccsen!” – Most lenne 70 éves.

(Holmi, 1993/10.)

Magyar Poszt mint Posztmegyer érzület egy Posztkalandban

A történelem látványos tagadását bekalkulálva a Honfoglalás 1100. esztendejének tájékán, azt is mondhatnánk, ha a gitlini *érzésstruktúrát* figyelembe vesszük, hogy szavaink, érzéseink ez alkalomból éppen a *posztmegyerben*, tehát a modern utáni magyar mederben hömpölyögnek. Esetleg – *tákolódnak*.

A kínos zavart leplezendő, inkább elmondanék egy megeshető történetet, amely valahol ott játszódna Berkeley-ben, mondjuk a hetvenes évek végén, ahová én majd csak egy évtizeddel később jutok el, hogy gyönyörű mókusokat számolgassak egy álló napon át, amint a pazar épületek között tökéletes szabadságban cikáznak. De mondom, történetem egy padon folytatódik, leülök a fizikus-jelölt honkongi lány mellé, aki pontban déli 12-kor a Központi Épületben elbűvölően hegedülni kezdett. Vivaldizott másik három honkongival. Vagy ezren hallgattuk őket.

Most lehunyja szemeit és a Nap sugarait gyűjti arcába. Nézem és aztán hallgatom: valamit dúdolgat a fénynek. Mintha ismerős lenne a dallam. Talán a Concerto-ból. Rokonok lehetünk. Bartók rokonai. Széles a Világ. A Föld meg gömbölyű. Ez nagyon nagy szerencse! Ezért lennénk a találkozás nyertesei. Közben azért leleződul ezer esztendő.

Egy mókus a lány piros szandáljának fényes csatján feltör két mogyorót. Kicsit telhetetlen őkelme. És szabadon bátor. A lány nem észleli. Csak én látom. Meg kéne írni! Plasztikusan képbe tenni ezeknek az elvarázsolt friscóiaknak! Egy költői anzixot itthagyni legalább. Bevésni barbárul a legközelebbi fenyőtörzsbe. Grádics: közép-európai érzelmesség, *balsorskereskedés* a californiai mókuskáknak, hogy önbizalmuk ne csorbuljon. Mondanám: kapaszkodó innen. De nem mondom, úgysem értenék.

S erre kikanyarog a képből Todd Gitlin úr. Nem gittet rág, hanem szociológiát oktat s mellesleg erről a posztmicsodáról értelmes dolgokat hatol ki, hogy csupa *erózió*, *pangás*, *élvezkedés a foszlányokkal*. Ilyesmiket. Gitlin úr jól behatol, mondván az érzü-

let gyökét. Hogy nincs új! Kimerültek az elemek. Merő izzadság meg *textualitás*.

Ekkor szembe jő egy komor tanár. Nem idevalósi, de már régtől itt tanít. Költő. A nagy Miłoszok közül való Czesław, a vilnai litván, aki persze lengyel is. De még csak néhány év múltán hajol meg Stockholmban. A lengyelek akkor már erősen szolidarizálnak. De előbb még elkiáltja magát százvalahány bíboros, hogy *polski fiat*: legyen lengyel! Es lesz lengyel pápa.

Gitlin és Milosz köröznék itt. (De meglehet, sose találkoztak!) Az érzületről is szót cserélnek. Szidnak, dicsérnek. Köröttük százszámra cikáznak a posztmodern mókusok. Jó arcok, róják a köröket, kicsit habókossá másolják magukat. Vagy csak Berkeley-ben alkalmazott az efféle mimikri? Nem kérdés. Kaland. Lekéstem az előadásukat. Tíz évet késtem. A Vivaldi jó volt. Hege-dűs a padon. Elsősorban napimádó nomád honkongi fizikus, aki bemuzsikálja a legeslegparányibb chipecet a Számítógépbe. Nem számít. Mint az egyszeregy. Megy ez-az, ami jön. A honkongiak például elárasztották Californiát. Nézttem, tájékozódttam s aztán gyanús lettem. Elsősorban magamnak. Kacarásztam, hogy mi mindent kajál kínjában a halandó.

Azt írták több helyen, okos, tájékozott emberek, hogy közöm van hozzá. Mihez? Én nem tudom ilyen biztosan. Az *érzés-strukturámban* már túl a hegyen, ahol a *lóféjszéles ibolya* kókadozik, de zöld a nyúlóska. Amúgy meg persze erózió. *Világbillegés*. Akkor úgyis minden *poszt*. Így *posztmagyar*, *posztlengyel*, *poszt-honkongi*. És főleg túl sok a teoretice bűnöző alkat, aki ír, önkíír, önkifejez, olvasót, nyelvet lefejez, géppel levelez. Sajnos az is sok, aki azt hiszi: valahogy ment marad ettől, tehát lassúdan elevez, más vizekre. A víz kevés. De azért még lehet olyan tiszta, hogy ama Pegazus is iszik belőle. Iszik előre. Önnön bőrére, mely sajátlagosan másolva és tetoválva.

A *posztmegyeri* csárdában, a váci út legeslegvégén, ahová valaha még szegény Berda is betért, és egy rögtönzött posztmodern textúráért, a la szalvetta! – stex hiányában – fölséges körömpörköltet vacsorált. Az első tudatos posztmodern magyar, kis *megyeri* beütéssel Berda József volt/lehetett. Verseiből és anekdotáiból radikális dekonstrukcióval minden íz kiérezhető, minden illat

fölszállhat külön-külön elemként, atomként és fényeskedhet bizony az újpesti *elvárás-zeniten*. Mert lila az ég alja. Aligha?

Alig, ha összes bűneim töredékeinek töredékét ide számítom, melyek némi ingerültséget kiváltottak ugyan, de korántsem olyanokat, mint például a közeles múltra való kérdéseim, szerény javasolataim vagy felszólításaim. (Lásd pl. infinitívusok holmi *öröknyaras* képversben.) Kéretik nem félreérteni, mivelhogy nem dicséret, inkább szomorúság, látva a következményeket. Főleg a mostaniakat! (Mintha csupa öngyilkosról szólna a negyven évvel későbbi történet!) De akkor boldog idők: volt még figyelem, akusztikai háttér, izgalmak. (Hírlik: megint jönnek, kopogtatnak... de abban már nem lesz vigalom!) Szóval olyan jámborságokra gondolnék, mint *Az ún. nyelvkritikus költészet manifesztumának rekonstruálása eredeti dánból és honi sajt(ó)ból*, alcíme: margináliák, vidám betérőkkel. Még a régi Mozgó-ban jelent meg, aztán a *Műlik a Jövőnk* című kötetemben (Szépirodalmi, 1989), ugyanitt található egy másik vers-levél is, amely a honi anomáliákra utal, a túlbuzgó ájulatra, amikor ez még jövedelmező is volt, és jól szembe lehetett állítani a Hortobágy poétáival, akik csak *megyerkedtek* a saját posztjukon, fújták, ahogy a híd kilenc lika állt. Szájra. (A Híd, az újvidéki, akkor kicsit meghanyatlott a modern ügyében, mintha már a háború szele, a költözés, stb.) Ízesen *gadamereztek* bajusz alatt, de még posztoltak minden létező csatornán, frekvencián, szombaton. Ekkor jött egy *Magánlevél (helyett) többeknek a kevesek közül* címmel. Előbb az Alföld-ben, aztán a fontosabb emlegetett kötetben. Lett kis orrolás a mértékadóktól és ségédeiktől, akik azt hitték, nem szeretem a lekváros-mézes sültkrumplit. Valóban nem szeretem, ez már ízlés dolga. Főleg, ha csak az, és semmi más nem kerül az asztalra. Mint ahogy az egyen-McDonald's termékeket sem szeretem. Az olvasó kedvéért még megemlítem a Holmi 1993/10-es számában *Posztrealista szíves tanácsok* alcímmel közölt leveletem, melyet egy ifjú párnak postáztam, ők történetesen költőnek készültek. Hát a tanácsok... nem tudom beváltak-e, mert eltűnedeztek, lehet, hogy születendő gyermekük lesz költő.

Itt most nem fejeződik be semmi, csak pont kerül egy kisebb *posztkaland* végére. A szíves kérés – teljesítve. (*Poszt – poszt-modern*. Platon Kiadó, 1997. szerk. Pethő Bertalan)

Álom- és filmszalagok randevúja

A 40 ÉVES MAGVETŐNEK

...Miközben ők összesodródnak, különválnak, tekergőznek a téren. Csípős tavaszi idő, de a délelőtti napsütésben már elviselhető a pad. Háttal ül a hatalmas tízemeletesnek. Pedig oda készül, ahol a csillogó téglatest élei találkoznak. A bal felső ficakba. Ott kell valami „*jelet hagyni*”, hogy él, hogy „*bűnös szándékai*” vannak. Így üzenték. És ő is viszont. Előre. De most még ráérősen bámulja a Luxus kirakatait. Ez idő szerint az 1977-es tavaszi divatból olvashatna, ám beúszik, bebillen a Pesti Vigalmi Műintézet összes ablakaival, s félprofilból még szegény Vörösmarty is. A deszka egyre melegebb lesz, akárha matek órán a gimnáziumi iskolapad, mert közeleg az idő.

Kopottas táskájából még egyszer előveszi a seszínű dossziét. Rajta név, lakcím – akkor éppen, Bűrök utca 49. – ceruzával, halványan. Nem nyitja föl, csak megsimítja. Órájára néz, kiváló szovjet POLJOT, még érettségire kapta, s az eltelt tíz év alatt szépen megállapodott a kerek 10 minutumos késésnél. Lehet hozzá igazodni. Akkor most indulnia kell, hogy fél 12-re fönt legyen a ficakban. A dossziét a lift és a páternoszter közötti kéjes választás után csúsztatja csak vissza a táskába.

Izgatottan lép a nyikorgó, nyitott kabinba. Bizony mindig fél, hogy elvéti. A másodikon beszáll egy rokonszenves, szakállas, ki-sportolt alakú férfiú. Csak úgy lazán, ingujjban, de pirosfekete kockás nyakkendőben. Az irodaházban dolgozhat. Békésen szuszog, s valamit rágszál, majd a farzsebéből egy iszonyú hosszú ceruzát vesz elő. Nem tudni még, miért. Aztán egy jatangánszerű tőrkest is, s a mozgó alkalmatosságban nagy szakértelemmel hegyezni kezdi. Mint valami nyársat. A fekete, kopottas táskával közlekedő fiatalember ijedten lapul a doboz oldalához, mire a farigcsáló úr imígyen beszél bele a diszkréten surrogó zajba: „Utaztatjuk magunkat meg a kéziratocskát, de nekem láttamoznom kell míg a 10.-re érnek, aztán ki így, ki úgy végzi!” A 7. etázs előtt villan a penge és markolatig szalad a bordák közé. Egy szisz-

szenés se hallatszik. Az „A” vércsoportú folyadék „oly simán, oly szelíden” csordogál a dossziét rejtő táskára.

Pengét zárva és hosszú ceruzájával szinte rúdugró mutatványt lejtve a szakállas, inges, nyakkendő s fürgén kiugrik a páterből, s nagyon balra el. Amaz még áll. Ámulva nézi a poros cipőjére csepegő vért. Kinek a vére lehet ez? Nem érti, nem érti. Csak támaszkodik és tartja magát erősen. Még egy kicsit bírja, aztán hulló hófehér kéziratlapot lát, amint a ficakból, a 10.-ről hullanak alá, s Vörösmarty lábai elé vitorláznak. Eszébe jut, amikor villan a 9. emelet felirata, hogy egyszer Sörösmartyra változtatta e becses nevet, pedig derék boros, azaz szakértő borissza volt. Aztán nem villan semmi sem. Valami lektori, ebédre alászálló csapat karjaiba zuhan a 9. etázs magasságában. Furcsa, de nem nagyon sikoltoznak, mert megszokták talán, hogy a delikvensek így érkeznek, többnyire vagy kivételesen.

A halál még nem int kecses Pá-t a Noszternek. Még nem. Majd később.

A film nagy csobbanásokkal beúszik a mélybe és lemerül; az álom viszont most a fövényen marad.

Egy kiadóhoz tartozni... – főleg abban az időben – a véletlen is múlt. És a véletlen Kormos Istvánnal járt párban, aki tán egy elejtett, de mégis jól helyezett félmondatával „átirányította” a Vörösmarty térre, ha már a Móránál úgysem szerkesztheti *„a kölkök mindent eldöntő második kötetét”*. Bizony, a Kozmosz sorozatból, vagy ahogy a Hungária környékén emlegették, a híres-néves *Kormos-istálló*ból (de írták *Kormos Egyetem*nek is) startolók később aztán finnyásan válogathattak a Szépirodalmi és a Magvető között.

A Szépirodalmi, Kormos szerint a fiatal költők esetében csigalassúnak bizonyult. Így hát a Magvetőt választotta, tán Parancs János miatt is, akit Kormos társaságából ismerhetett. Parancs is *Párizsviselt* költő, erősen cigarettázó egyén és friss Magvetős lektor volt. Gyakran betért a Móra Kiadó „költő-várójába”, aztán lent a Hungáriában folytatták a csevelyt Kormossal, többnyire a párizsi évekről, meg a tegnapi Fradi–MTK meccs kihagyott helyzeteiről. A kölkök ott ülhetett asztaluknál s áhítattal hallgatta a párizsi utcák és kávéházak nevét, s tán irigyelte is őket, hogy mily

otthonosan mozognak abban a milióban. A meccshez egy-egy mondattal már volt csatlakozása, hiszen még a „fakókat” is látta, sőt néha az ifi-meccsekre is elzarándokolt. Ez határozottan imponált Kormosnak, s ekkor jegyezhetette meg – Szabó Feri, vagy a tegnap feltűnt kis Pogány cseleinek méltatása közben – hogy az ifi költőknek is, akik egy árva kötettel bóklásznak a Körúton, illene már egy csapatot keresniük. Azaz, egy stabil kiadót. Parancs Janó a maga csöndességével csak annyit fűzött hozzá: ismer egy költőt, aki csaknem negyedszázadig bolyongott és lustálkodott, amíg kiadásra érdemesnek tartotta második verseskönyvét. Szegény Kormos Yorick értékelte a találatot, és víg hahota közben fújta-fújta az ajándék Gauloise füstjét a Hungária koszos függőyei felé.

Második kötetét (az első Magvetőst) Parancs szerkesztette, és 1978 nyarán jelent meg. (Még kiadói nívódíjban is részesült. A *Halántékdob*-ot egyik ifjú, posztmodern kritikusa máig legjobb kötetének tartja.) E könyv megjelenését a „tippadó” Kormos már nem várta meg. Legnagyobb megdöbbenésükre elment alaposabban körülnézni nakonxipáni birtokaira. Mint ahogy Nagy László is, akivel még októberben együtt sírtak, búcsúztatták Kormost a Farkasréten. Nagy László volt akkoriban a kiadó legfőbb éke, legértékesebb visszahódítottja (természetesen a Szépirodalmitól), aki „csodatévő” verseivel olvasókat tudott hódítani és toborozni.

Halál, halál mindenfelé! Jöttek tehát a késszúrások. Hányszor nézegeti, mert ott nyílik ki a *'78-as Szép Versek*, amelyben egyszer egymás mellett lehettek – a költő-suhanc, szemközt Nagy László gyászkeretes képével.

A jót s a rosszat együtt akarta mondani. Közben úgy hűtlenkedett – szerkesztőkhöz, lektorokhoz –, hogy „szíve titokban hűségeskedett”. Ez is Kormos gyönyörű szentenciája volt. És jöttek a kényszerűségek is. Valahogy minden könyvének más szerkesztője lett. Amikor először rázósabb versek szaladtak ki a tolla alól (*Földi pörök*, 1982) akkor Hegedős Mara, a kiadó második embere szállt ringbe érte. Sok-sok lektori félsz és föntebbről jövő riadalmak között ezt a kötetet is *átvitte* a túlsó partra. Nagyon kellett a költők és írók mellé, mögé odaálló angyali cinkosok. Keresztes Évukára is úgy emlékszik, mint angyali türelmű, szívós

és leleményes lektorra, akivel a tragikus sorsú magyarózdai Horváth István *Ütközők között*-jét hozták ki 1983-ban. Ismeretlen, Erdélyt sirató versei kerültek a válogatott kötetbe, és a fülszövegben Jékely kőbe véssett négysorosa húzta meg a lélekharangot. De a válogatást még láttamozó Jékely nem várta meg a kötet megjelenését, '82-ben ő is felköltözött a Farkasrétre.

A film- és álomszalag a '84 elején leadott újabb verseskötetétől néha még ma is brutálisan éles, néha meg rezgőn homályos lesz. Az év végére pedig ott van az asztalán egy elutasító igazgatói levél, miszerint a verseskönyv ebben a formájában kiadhatatlan. Ha Kardos igazgató úrnak van némi empátiája és kedve a humorhoz, akkor bizonyára így diktálja a levelet: „Értesítem, hogy könyvét jelenlegi formájában nem lehet kiadni, megjelentetni. Kérem mindezeket tudomásul venni!”

Szegény jó lektorai – legkivált a könyve új szerkesztőjének kiszemelt és megnyert Székely Sz. Magdi –, mondogatták, hogy a Magvetőnél egy időre lóttek az infinitívusoknak. Könyvét várolistára tették, s évekig *áradt a kiadói csend*. Akár a gazság (*Audiberti*). Az igazgató úrnak talán szerencséje volt, hogy egy vidéki folyóirat – az Új Forrás – előbb (1984 októberében) közölte az infinitívusos verset. De ki tudja? Tán még nagyobb lett volna a szerencséje, ha mégis a Magvető vállalja föl először. A bűnös szerzőnek „jóakarói” szerint el kellett volna fogadni Kardos igazgató úr ajánlatát: éppen ebben a kiadóban egy láblógató, szinecura-állást. De ő sajnálattal visszautasította, jelezvén, hogy nem fogadhatja el, mert e választott kiadónak csupán szerzője kíván maradni. Az igazgató úr láthatóan dühös volt, úgy érezhette, csöppet lelepleződhetett ez a nem teljesen szuverén ötlet. Viszont haláláig – s lám ez is mily közel volt! –, legalább még kétszer megismételte ajánlatát.

A könyv pedig, egy kiadói szekrényben pihent, s tán egyik példánya máshol. Almodta, hogy egy vörös pánccs szekrényben.

A film pedig kegyetlenül ugrál, ha arra gondol: ki, hol, kinek, mit mondott, ki és miért nem fogott vele kezét, ki ment át a félelemből az utca másik oldalára, s kiknek volt ez az egész – a szerzőn kívül – roppant kellemetlen. Persze ez pontosan sosem fog tisztán látszódni. Talán nem is érdekes már. De ha mégis?

A költőnek '86-ban még jött egy újabb – mondták menetrendszerűnek is – folyóiratbotránya (Tiszatáj). De akkor már látniuk kellett volna a vakoknak, és hallani a süketeknek is, hogy recseg-ropog, dőlni készül az egész szerkezet. Ezért volt a kíméletlen csapkodás, a kiszámíthatatlan hörgés, prűszkölés. Mindenesetre e különös fogcsikorgatások közepette az új igazgató, Jovánovics Miklós elővette a '84 óta szunnyadó kötetet, és természetesen az elhíresült *fiú-naplók, örök-nyarak és infinitívusok*, no meg Orosz István zseniális borítója nélkül '87-ben szép csöndben kiadta.

A szerző persze nem örült, főleg az érthetetlen „borítóhalálnak”. (A nyomdából kinyomtatva megkapta.) Vagy tán mégis, mert Hegedős Mara és Székely Sz. Magdi védőszárnyai alatt a *Kibiztosított beszéd*ben például az emigrációba kényszerült Kunderával *Tréfal*kozhatott. Aztán újabb verseire még szerződést kötöttek, de a szerző most valóságosan is hűtlenkedett. Pontosabban: nem *tanúsított ellenállást*, amikor felkérték őket egy másik kiadónál készülő válogatott kötethez. Mivel *Jövőjét is múlt*ni látta. Ekkor már 1989-et írtak. A válogatott kötet, a hozzáragasztott régi/új versekkel adventi időben jelent meg. A költő első „csonkolás” nélküli” opusza, hirdette az egyik reklámszöveg. Még csak negyven éves volt. Mint most ez a Kiadó. Valakinek rengeteg, másnak csupán villanásnyi idő.

Amíg a film és az álom elszalad, amíg a szempilla lecsukódik. Álom megint, mert minden lehet. Akár egy új kötet is. Természetesen a halálból föltámasztott könyvborítóval, amelyen egy elefántos *Kobinor rádírgerinc* lustálkodik.

Nem a páternoszttert választja. Már kiszámíthatatlan minden! Pláne, ha lefelé jön. Negyven után, persze hogy lefelé! De a liftben ma egy gyönyörű vak lány nyomogatja a gombokat. Nézi hosszan, a zuhanás közben is, a márciusi jelentést: egy csokor ibolyával liftezik a lány. Mosolyog mindenre, mindenkire. A zuhanási időből pontosan tudja, merre járnak. Látóbb és szebb mindenkinél.

Azt hiszi, látja az ő csodálkozó és riadt arcát is, őszülésnek induló haját, s fekete válltáskáját. A lány 18 év körüli lehet. Akkor születhetett, amikor ebbe az épületbe oly izgatottan bejött

egy (neki) nagyon fontos kézirattal. Akkortájt bizonyosan. De sohasem meri majd megkérdezni Tőle. Mint ahogy Vörösmartyval sem osztja meg ezt a mai „méla lest”, amikor átvág a téren s majdnem elsodorja az első portrérajzolókat.

Miközben egyre nyugtatja magát, *nem kell sietni*, még csak 18, még csak 40, vagy legföljebb kicsivel több esztendősek a történet szereplői.

(Magyar Napló, 1995. november)

*A felejtés ellen..., avagy erősen lehatárolt
legújabb fél évszázadunk
a magyar poézis hét évszázadából**

SZUBJEKTÍV JEGYZETEK

Amikor az emlékezetről szólunk, akkor egyszerre a felejtés különös képességéről is beszélünk, amely hozzátartozik a költészethez. S egyáltalán a művész, a mindennapi ember és közösség pragmatikus tetteihez. Az emlékezet szabad éltetése: hűség. A felejtés képességének szakszerű karbantartása, az amnéziás tréningek, kondicionáló helyzetek tudatos megélése: hűtlenség. Minden az emlékezet és felejtés határmezsgyéjén zajlik, ezért kitüntetett hely. Határátlépőkkel, kutyákkal, örökkal, akik megnézik az útlevelet, megszimatolják a bőröndöket, de nem veszik észre, hogy a felejtés irracionális szövegeit, mint kábítószeret hordozzák ide-oda. Viszont észreveszik, ha az emlékezet éltető gyógyszerét próbálják átvenni. Ez bizony nagy baj!

Mintha Nietzsche ideológiává párolt gondolatát ültették volna el ebben a régióban, éppen ötven éve, miszerint *a felejtésre való hajlam a cselekvés egyetlen lehetséges módja*.

Illyés Gyula 48 éves korában írta az *Egy mondat a zsarnokságról* című versét, amely valószínű, hogy legjobban kifejezi a II. világháború utáni magyarság sorsát. A kommunista diktatúra már tombolt ekkor, 1950-et írtak. A legjelentősebb alkotók hallgatásra ítéelve. Illyés megírja ezt a verset, amely csak fél évtized múlva láthat napvilágot. Egy nép szabadságharcának lesz a tétele-sen megfogalmazott igazolása. Az ötvenes éveknek pontos és szenvedélyes vádbeszéde, midőn tombolt az önkény és a zsarnokság, amikor magyar szorongatott magyart, igaz a legnagyobb há-

* Részlet a portugáliai Gulbenkian alapítvány számára készült hosszabb előadásból, amely megjelent és részben elhangzott 1997 márciusában Lisszabonban.

borús győző, a szovjet birodalom felügyelete alatt. És a magyar rabszolgahajcsárokat Moszkva igazolta. Ez a vers a forradalom leverése után nem jelenhetett meg többé, csak az emigrációban terjedt. Otthon pedig csak kézzel írva és megsárgult lapokon, ahogy megmentették az Irodalmi Újság november eleji számát. Illyés pályájának alighanem legfontosabb verse. Kortársa, Cs. Szabó László a jeles esszéista is, aki már 1950 előtt elhagyta az országot – látván a zsarnokság elterjedését –, így tartja számon ezt a verset. „A költő csak halálával váltotta meg a közlés jogát.” Illyés 1983-ban halt meg, a vers könyvben először 1986-ban jelenhetett meg.

Azokban az években, az akkor indulók közül sokan hihették, hogy a háború után a szociális igazságosság és a szabadság korszaka jön el. De hamar csalódniuk kellett, tiszta hitüket vitték a versek oltárára, s az oltárt illetéktelen kezek bemocskolták. Kormos István, aki tán előbb megérezte s látta ezt, így ír a *Testvérek* című nagy versében (1950), figyelmeztetvén költőtársait, legjobb barátait, Nagy Lászlót, Juhász Ferencet: „Fázó fiúk ne fázzatok, / ez új jégkorszak kezdete, / gólyalábon ugráljatok, / hóhimalája, zsuppsz bele. / Lacika hunyoríts oda, / hártásodik a pocsolya...”

Pilinszky 1952-ben, 32 évesen írja az *Apokrif*-ot. Ez a hatalmas vers egyszerre a háború utáni kábult Európa alap-szövege, a háború utáni döbbenet verse: tárgyias, objektív, elvont. Ez a vers-típus csak 1959-es megjelenése után kanonizálódik. Egyszerre fantasztikus metaforák és a gondolatiság találkozási pontja. A szűkszavú Pilinszky besűríti és többszörösen bővíti is addigi poétikai tapasztalatait. A semmivel és bűnnel néz farkasszemet a tárgyak közül „kimeredő” ember.

A magyar költészet hatalmas hegyvonulatában, ha igazságosak vagyunk, s ha nem annyira figyelmezzünk a minden árnyalat, módosulás kicsúcsosodási pontjaira, akkor a II. világháború utáni költészeti térképen – élve a földrajzi hasonlaltal – legalább négy, minden irányból jól látható és körüljárható, ám tömbjében különböző kiterjedésű, más-más közetből épülő, egészen más növényzetet viselő hegy ormát kell kiemelni, amelyek fölmagasodnak és átütvén az alacsonyan járó felhőket, beleszúrnak az Égbe.

Az egyik bizonynyal a legnagyobb dombsági nekifutással rendelkező, az Illyés Gyula-hegyorom, amely válllásában a nemzeti költészet folytatója, de realistán objektív, tárgyias és gondolkodtató. Ide sorolnám például nemzedékéből Fodor Andrást, aki a tényeket versben is rögzíti, de kötötten is a szabadvers ritmusában, az előbeszéd ritmusában a földön járó ember boldogságáról, küzdelmeiről szól. És persze magyar úgy, hogy együtt pulzál az európai költészettel, a legjobb angolokkal, franciákkal, lengyelekkel. Fordítja is azokat. Képeiben szűkebb regiszteren szól, de mindenről van szava.

A másik, de sokkal meredekebben a „semmiből” emelkedő orom-grádics a Weöres Sándor-hegység, amely ízig-vérig költészet-láva. (lefagyva is bármikor tűzijátékra képes!) Próteuszi, orpheuszi, világot teremtő, nem annyira reflexív, mint az előbbi, de persze van mégis történelmi ágyazottsága, sőt éles és frivol politikuma is. Mégis úgy tűnt, hogy világon kívüli tünemény, – amely csupán önmaga gyönyörködtetésére szól – bújik maszkokba. Még női maszkba is! Szerepjátszó líra, örökké változó líra, amely a magyar nyelv soha nem látott rétegeit ismeri és teremti, sőt: búvárolja. Mindent tud, bőkezű, pazarló, hangzásában is páratlan. *Leginkább nem fordítható!* Filozófiai világ, a kultúrák bölcsőjénél, ahol a költészet is született, ott mozog. Hagyományos és modern egyszerre, bár ezeket a meghatározásokat is leveti magáról, nem fér el bennük. Igazi orphikus költészet. A világgal csak a dal, a himnusz nyelvére érintkező, vaskos és légies. Igazából a régi korok magyar költőivel sem köti össze egyetlen meghatározó szál sem, ugyanakkor a legjobbaktól mindent átvett, és szuverénül átalakított. Igazi csúcs, amelyre az ínyencek bólintanak. Például Hamvas Béla, aki Weöres *A teljesség felé* című alapvetését ihlette 1945-ben, amely azonnal bejelenti, hogy az elkövetkező politikának még véletlenül sem lesz/lehet partnere, hisz más dimenzióban gondolkodik. De mondhatnánk Várkonyi Nándort, vagy Szenkuthy Miklóst, de legalább ennyire a magyar népzenei hagyományokat először szisztematikusan gyűjtő Kodályt. Lubickolt, fürdött a magyar nyelv tengerében, aztán a világ tengereiben, óceánjaiban is. Lefordított minden tiszt és matrózos fogást, csomót oldott, kihajózott és a végén leírta tapasztalatait majd palackba tette, tengerbe dobta. Pedig nem is igen érdekelte

a tenger, sem a hajózás. Csak anyanyelve meg világnnyelve! És csavargatta a szavakat, dúdolta a ritmusokat. Aztán fölmagasodott a hegy, amely régóta hegy, bár sokszor akarták széthordani, ködbe csücsültetni. Nem ment. Pedig tudjuk, épp Weörestől, hogy: „egy hegy megy...” Fentről vigyáznak rá. A tetejét mindig süti Isten napja, ha alább hóförgetegek is hullámszanak. Egyszeri tünemény. Még soká fogják mászni. De nem sikerül teljesen birtokba venni. Talán majd jönnek jobb, értőbb nemzedékek.

Az intellektuális, tárgyias líra a Nyugat, leginkább a babitsi hagyományt folytató költők Újholdas csapatát tömörítette, kényszerítette költői hegyvonulattá, melynek legmagasabb csúcsát a József Attilásan is verselő, nagy szegénységét, istenkeresését példaként élő Pilinszky János testesíti meg, akit a világháború borzalmi érlelnek igazi költővé. Pilinszky lírája szegényes szóhasználatában, de ragyog pontos és ritka képeiben. Nincs meg a nyelverteremtés tobzódása, sem a világteremtő orpheuszi gesztusban a személység abszolútuma, hanem sokkal inkább a szenvedő, esendő lények fájdalma, kiszolgáltatottsága üt át a tájon, a lélekzű tárgyakon. Világvége előtti *Jelenések* részesei leszünk. A szüntelen kétkedés, a bizonyosság megélésének vágya, amely megfontolt nyelvi redukciókon át, s magas gondolatisággal párosulva a végső és érdemleges kérdésekről beszél. Miközben átítatódik keresztény mítoszokkal, toposzokkal, konkrét evangéliumi allúziókkal. Amelyekből aztán kiderül, hogy ez az a „szövegkönyv”, a legfontosabb könyv az ezredvég emberének. Aki épp versekkel közelít az Omega felé. Ezért a szűkszávúság, ezért minden: „ami miatt, ami miatt” (*Tabernákulum*).

Pilinszky mellett még jelentős alkotó és gondolkodó Nemes Nagy Ágnes, de verseinek hőfoka más magaslatokon csordítja ki a fákból a gyantát, s az angyalokkal is másképp tegeződik. Nem is annyira verseivel, mint inkább teoretikusként, kiváló versértelmezőként tartozik Pilinszkyhez. Aki szabatosan, élvezetesen el tudja mondani – a mesterség fölényes birtoklásával, és saját gyakorlatával is szembeesülve – egy versről, hogy miért jó, miért szép.

Ide kell még sorolnunk az eredendőbb lírai költőket, mindek előtt az erdélyi és nyugatos hagyományokat egyszerre továbbvivő és megújító Jékelyt, és még az ironikusabb, formaművész Kálnokyt is. Sőt még a megújuló Rába Györgyöt és az

utóbbi években kiteljesedő Lator Lászlót. Feltétlenül említenünk kell Vas Istvánt, aki Illyés költészeti ideáljából is sokat megvalósít, tárgyias, objektív, de sok szép szenvedély, érzékenység található verseiben. Pilinszky szerte a világban fordítható lett, tán a legismertebb, legtöbbet citált magyar költő, akinek szerencséje is volt a közvetítőkkal, így Csokits Jánossal, Pierre Emmánuel-lel, Ted Hughes-al, akik ezt a puritán és egyetemes jelrendszerbe foglalható világot képesek voltak nagy nyelvekre fordítani.

Igazán nehéz helyzetbe azok a fiatal költők kerültek, akik a negyedik, de tán az Illyésé mellett legszélesebb alapozású domborzatból emelkedtek magasra. Nagyjából azonos szociális háttérből, a magyar parasztságból, főleg Magyarország nyugati feléből, a Dunántúlról, első generációs értelmiségiként indultak a pályán, hogy holnapra költészetükkel is „megforgassák” a magyar világot. Ezen tiszta, de naiv törekvés súlyos túlzásokkal is járt. Következményeiben pedig nagy-nagy kiábrándultsággal, traumával, hiszen a fasiszmus után ezeknek a fiataloknak kellett legnagyobbat csalódniuk a kommunista fasiszmusban, amelyik egy eszme nevében próbálta kisajátítani az ő jogos szociális és közösségi indítatású művészi igényeiket. De a „dúlt hiteknek” elemi erővel ezek a költők „állítottak katedrálist”, már az ’56-os magyar forradalom előtti műveikben is. Mindenekelőtt Nagy László, aki egy lakható, emberléptékű világot épített. Ikerpárja, Juhász Ferenc egy burjánzóbb, egyetemesebb, de nehezen lakható planétát ajánlott. Míg a harmadik testvér, Kormos István egy viselhetőbb, Villonos, Csokonais vagánysággal, humorral, nyelvében leginkább utánoszhatatlan ún. népi szürrealizmussal (ez Szabó Lőrinc megállapítása az induló Kormos verseiről) átitatott nagyon személyes terrénomot mondott csak magáénak. Megjegyezzük: a *csak válogatott* verseit megíró és közreadó költő műve és legendája fényesen dacol az idővel. S az új nemzedékek és olvasók szívében is nyeresre áll.

Kétségtelenül ez a látomásos, metaforikus világszemlélet és poétikai eljárás a magyar költészet legerősebb hagyományait mozgósította úgy, hogy saját ízeket tudott hozzáadni. A legmagasabb csúcstól kétségtelenül a legarányosabban építkező Nagy László jelenti, mint megnevezhető kilátótorony és zászlóhely. Költészete Balassitól, Csokonain át Ady és József Attila költésze-

téneek leghangsúlyosabb szálait képes volt egyetlen csomóba fogni. És sohasem volt szavakban olcsón magyar, de minden sorából, képzalkotási rendszeréből magyarsága bukkan elő, az a tájékozott és nagyvonalú magyar mentalitás, amely ismeri a közép-európai népek folklórját, történelmét és a hasonlóságokat épp úgy, mint a tisztelni való különbségeket. Ez a költészet-modell társaival, a kissé későbbben jövőikkel – így Szécsi Margittal, Csoórral, Tornaival, Takács Imrével, Kalász Mártonnal, Csukás Istvánnal, és a hatvanas években a „Hetek” (Ágh István, Bella István, Buda Ferenc, Ratkó József és társaik) majd a „kilencek” (Utassy, Kiss Benedek, Rózsa Endre, Kovács István, Péntek Imre, Mezey Katalin, Oláh János stb.), és nemzedékbe alig sorolhatók, mint például Vasadi Péter, Marsall László, Tóth Bálint, Bertók László, Kiss Anna, Szepesi Attila, Veress Miklós, Baka István, és mások, és még sorolhatnánk az érdemes neveket, (legkivált a határainkon túli magyar költészetből, amelyet most alig érintünk) – az egyik legerősebb költői utat jelentik. Persze sokféle leágazással, egyéni ösvényekkel, rejtett allékkal. A szép szó, a metaforikusság és történelmi reflektáltság a magyar költő azon elkerülhetetlen hivatását is példázza ebben az irányzatban, melyben a költészetnek és művelőjének több a szerepe, mint amit az újabb iskolák, szaktudományok engedélyeznek neki. Nagy László nem volt teoretikus alkat, csak „művelte a csodát”, nem magyarázta.

Van, aki ezt a személyességet művelni és magyarázni is tudja artisztikusra munkált, egyéni esszényelven: őt Csoóri Sándornak hívják. Nála az eredendő költői metaforikusság átszalad mintegy a tenger hullámozását követően gyönyörű, remegtető, dallamos prózává, ahol a ráció és a kellően adagolt képzelet is helyet kér magának. Általában az esszényelv milyensége és minősége a költészeti tapasztalatok felől kezdte Illyést is foglalkoztatni. De így volt ezzel Csoóri is. Erről árulkodnak Tornai filozofikusabb fogantatású esszéi, vagy Fodor András világos, áttetsző írásművei is, melyekben épp költészetük mozgatórugóit lelhetjük meg. Csoóri több olyan nagyhatású, költészettel foglalkozó esszét írt, amelyek – állítja több kritikusa – versein is túlmutatnak, ha tetszik, fontosabbak verseinél. Én ezt a véleményt nem osztom. Ilyen például a *Műfajok őrségváltása?* Bizony jól látható kérdőjel van az esszé címének végén, mert nem fogadja el, hogy a líra háttérbe szorult

volna a hetvenes, nyolcvanas években. Nos, mára már látszik, hogy a prózai *nagy fordulat* nem volt akkora, főleg olyan valós fordulat nem következett be, mint a körülötte lihegők gondolták. Kétségtelenül még a teoretikusi túlbuzgalmat is azon lírai irányzatoknak a leváltására, mitöbb: kiiktatására akarták felhasználni, amelyet például Illyés, és másfelől, modernebb hangszerelésben Nagy László képviselt. Ehhez nagyon jó volt az új hagyományt kereső, és részben új nyelvet valóban találó, történetet kiiktató, a felejtés szép pátosát és pragmatizmusát terjesztő prózát fölnöveszteni. Ez volt a hetvenes és a nyolcvanas évek szocialista, aczéli kultúrpolitikájának a legnagyobb vívmánya: a *semmiről* támogatottan és szabadon lehetett beszélni. A *valamiről* nem, vagy csak későbbi szilenciumok árán.

A lényeg: e négy meghatározó líramodellnek vannak még követői a fiatalabb nemzedékekben is. (Tóth Krisztinától Peer Krisztiánig széles a választék, hogy csak az alig harmincasok, de már 2–3 kötettel rendelkezők raját, egy kis lírai névjátékkal említsem.) Illetve vannak, akik erre vagy arra az útra esküsznek jobban. Egy mai érett Orbán Ottó-versben szinte együtt látható mind a négy, általam fontosnak tartott vonulat. Az újabb költők persze hogy újat akarnak, de még a valóban újítónak számító bátyjuk, Tandori Dezső költészete, sőt annak megfigyelhető klasszicizálódása is, a föntiekhez megy vissza. Ott bolyong közöttük noha látszik, hogy szívéhez a tárgyias, objektív líra állna legközelebb.

De vitathatatlan, hogy a magyar költészetben olyan jeles költők alkottak, akik meghatározták a színvonalat a hetvenes, nyolcvanas években is, s közülük már alig él valaki. Megdöbbenő a névsor. Elment a hetvenes évek közepétől: Simon István, Szilágyi Domokos, Kormos István, Nagy László, Rónay György, Pilinszky János, Jékely Zoltán, Hervay Gizella, Zelk Zoltán, Illyés Gyula, Képes Géza, Kálnoky László, Csanádi Imre, Ratkó József, Fehér Ferenc, Weöres Sándor, Vas István, Szécsi Margit, Nemes Nagy Ágnes, Csorba Győző, Páskándi Géza, Rózsa Endre s nemzedéktársaim legjobbjai közül elment igen korán Pinczési Judit, és most Baka István is, hogy a középgenerációt is említsem. A nyugati emigrációból pedig Fáy Ferencet, Tűz Tamást, Keszei Istvánt, Siklós Istvánt, Thinsz Gézát és Bakucz Józsefet kell feltét-

lenül sorolnom. Erre mondják az ittmaradottak árván és keserű rezignációval, hogy *a java már a földben*.

Tehát, ha mondjuk csak négy alkotót, a szárnyasoltár négy evangelistáját, költő-ikonját kellene, lehetne bemutatnom egy-egy művükkel a hazai magyar költészetet reprezentálандó e félszázadból, akkor én Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* (1950-ben írta, ekkor 48 éves), Pilinszky János *Apokrif* (1952-ben, 32 évesen írta), Nagy László *Menyegző* (1964-ben írta, ekkor 39 éves) és Weöres Sándor *Psyché* (1970-ben született a verses regény, 57 éves ekkor a költő) című verseire mutatnék.

(Pannon Tükör, 1988/3.)

Éjszakai válasz

DOMOKOS MÁTYÁSNAK ÉS RÉZ PÁLNAK,
A HOLMI SZERKESZTŐINEK

Kedves Barátaim!

Néhány hónapig, pontosan fél esztendeig azt gondoltam, hogy nem föltétlenül dolgom válaszolni megtisztelő leveletekre, erre a kínos „gyászjelentésre”. (Tologattam is asztalomon, míg nem szeptember 3-án „zágoni Nővéremről” idemárványlott egy megrázóan valóságos is, ide a rodostói kertek alá, ahol a tenger zúgásánál bizony sokkal erősebb a kiver- és bajt sejtő kutyák tultulása, vonítása, ezért ez a „mégisválasz”. Ha tetszik: terápia. Ezzel a válasszal Neki és Családjának, de önmagamnak is tartozom.)

Leveletekben a szomorú megállapítások és a keserű gondok mellett arról is tudakolódtok, hogy a nevezett klasszikusok közül, ki milyen mélyre került, kerülhetett a sírásók buzgalmából, illetve a temetésen szemüket még sűrűn törölgetők közönyéből, netán későbbi hűtlenségéből.

Ha például X.-re nézünk, akkor hány tonna fölötte a por? A gondosan kifaragott (netán betervezett!) csönd tömbje? Avagy ellenkezőleg, ha meg Y.-ra pillantunk, akkor ámulhatunk: lám, a passzát szélllel felfújt is fölöttünk lebeg! Eli holtában is az életet. Pontosabban: *élnek* belőle... (Vagy kissé profánabban: a fejhető mindig nehezebben felejthető.)

Talán vártam is a nagyobb izgalmú „habzást”, (meglehet eztán következik!) azt, hogy a már többszörösen kitérdepelt és megkoptatott *elváráshorizonton* a szájukat egyféle *beszédmódra* csücsörítők rámozdulnak majd a (szándékosan felpörgetett) magas labdára, s kíméletlenül lecsapják. Ergo: *kánonalkotó* buzgalmukban (csupán a szójáték kedvéért, mondjuk a *Jelenkor* mutációjaként) létrehozzák az *Utókor* című lapot, hogy a megerősített győzelmet bevéssék, kurziválják, bevilághálózzák oda.

Ugyanis az irodalom és irodalmi közélet mai állapota (tanszékek, akadémiák, műhelyek, kiadók, továbbá írófejekkel „ornamentizált” bolti trikók, netán bugyik is?, mintha csak a sűrűn emlegetett frankfurti „salátástál” infernális mélyén együtt jelöl-

nék ki, vagy szabnák meg a mértéket!) nem teszi lehetővé, hogy valóságos választ adjunk. Más szavakkal azt akarnám mondani: egy eltorzított jelen aligha teheti felelősséggel mérlegre a múltat. Még inkább azt a közelmúltat, melynek hasonló torzítottságáról bőven van tudomásunk, s melynek szép hajlítgatásában komoly gyakorlatot szereztek azok, akik az értékkijelölésben és befolyásolásban ma is – részben személyesen, részben tanítványaik által – jelen vannak.

Én például sokkal hangsúlyosabban húzom alá jelenvalóságával és közvetettebb, lélekszerintibb, de poétikai hatásával is Tersánszkyt, Tamásit, Németh Lászlót, Illyést, Jékelyt és Nagy Lászlót, mint ahogy hírelik általában. Vagy ahogy illendő hírelni még romlatlan egyetemistaként is bizonyos tanszékeken. (Tudom, valahol a hivatkozási számokat gondosan számolgatják.) Nálam Vas István és Nemes Nagy Ágnes is mennyivel inkább remek esszéista, kíméletlenül pontos és világos tanulmányszerző, emlékiró és felfedező, gondos műfordító, mintsem par excellence ihletett költő. Viszont minden megszorítás nélkül poeta natus, szinte elmentétparként is, két utat bejárva, de a titkok kapujához mindig delejes aranykulccsal érkezve: Weöres és Pilinszky.

A hiányzók? Bizony kicsit értetlenül állok, hiszen tudom, hogy ti is tudjátok... és sokan tudjuk, legföljebb én (mivel most e szomorú alkalomból „minden Zágonba” válasszal tartozom) jóval megduplázzom az általatok leírt, szigorúan megrostált neveket. (A csak néhány éve elköltözötteket nem is sorolom, holott sorolhatnám...)

De az itthoni költők közül Szabó Lőrinc, Sinka István, Kormos István, Kálnoky László, Rónay György, Hajnal Anna, Csánádi Imre, Simon István, Szécsi Margit, Ratkó József...

A prózaírók közül Veres Péter, Örkény István, Cseres Tibor, Karinthy Ferenc, Szabó István, Galgóczi Erzsébet, Hajnóczy Péter...

Az emigrációból Márai Sándor, a költő Fáy Ferenc (60 évesen halt meg Torontóban, legszebben éppen Márai méltatta), Tűz Tamás, Bakucz József, az esszé kolozsvári-londoni mestere Cs. Szabó, és vele már Erdélyben is vagyunk: Szilágyi Domokos, Székely János...

Bizony nagyon ott vannak az csapatomban, még így is hiányos antológiámban. Egy-egy könyvük, művük mindig szabadon rám zuhanhat. Legyen csupán néha egy vers, egy novella, egy remek esszé, mondjuk az éppen az általam is kifelejtett Szabó Zoltántól.

Szóval – innen már szóval nem lehet folytatni. Kint vonítanak az ebek. Halottam van, halottaim vannak.

En, valószínű *hasztalan vonítottam*. De senkit sem akartam bántani, pláne megharapni. És ajtóim előtt egy éjfekete remegő cica jelenti a reggelt.

Ezért is barátsággal és az aggodalomban osztózva köszönt Benneteket:

Nagy Gáspár

(Budakeszi, 1998. szeptember 3–4.)

(Holmi, 1999/1.)

Követelsz? És tartozol?

VALAKI EMLÉKÉRE (MÉRLEG-NAPLÓMBÓL – 1991)

Túl sok az igazmondó ember. És még több a rendíthetetlen igazságok letéteményese. Túl sok a szabad, független fórum, ahol kétségek, lelkifurdalások nélkül bátran fogalmaznak a betűrovók. És elképesztően kevés a „könnyen megtámadható igazság” bátor, de szelíd szavú védelmezője. Aki odaáll a többség ellen is: pajzs-ként, értelmes szóval, szelíd figyelemmel. A felnövekvő új és kockázatos igazságok megfogalmazása lelki és stílusbeli rendet követel. Persze bátorságot is. Védelmük úgyszintén. De nem tekintéllyel, hanem elmélyült értéssel, aztán magyarázattal. Minden harsogás, minden bezzeg nélkül az ujj rámutat az újra, a szokatlanra: íme! És megkérdi: miért támadjátok? Miért nem akarjátok megérteni inkább? A lelki tartalékait, hogy lám, volt ereje felszínre hozni, kimondani, papírra fogalmazni. Gyötrődve, szavakat, szórendet mérlegelve. Az ilyen mondatokban óhatatlanul benne van az alázat is. Mert felismerte már a születő új természetét, s azt, hogy ez egy régi igazság, dogmává, vakhitté kopárodó (vagy dúsitott) vélekedés ellen indul „harcba”. De nincs benne kicsinyhitűség, ha csak az nem látszik annak, amikor megválogatott jelzői utalnak saját kétségeire. Mintha még önmagában is vívná az ütközetet. A jó, az új, a tisztességes gondolat erről is hírt hoz. Ott van vízjele a visszafogott igékben, a mattabb névszóokban, földközeli jelzőkben és írásjelekben.

Ha már túlzásokba estem, akkor verselni kezdek, parafrázélok. Bevallom. Bevallom, kissé idétlenül. Túl, túl, messze túl, mi van az igazságokon messze túl? Nem kérdés ez: – megint az idétlenkedést hívom mentségemre, az ismert csonkított szót, így: a gázság. De legyünk megértőbbek, árnyaltabbak. Túl sok a *feszítsd meg*-et kiáltó eltorzult arc, és közben túl sok a szabadon fogalmazó, független toll a kézben. Az áldozat vérében tocsog a tollhegy, már úgy írja a címlapra kerülő főcímekeket. Ha nem akarok is, oda kell figyelnem. Naponta erőszakot követnek el ellenem. Demokratikusan, plurálisan terrorizálnak, mert még van szemem, és van fülem. Ha nem lenne... „bizony, hatalmas lelkem-

nek az csak jót tenne”. A túlzásokon innen, meg azon túl, a szelídség, a másik szavára figyelő, fülelő – a tekintetével szembenéző, elviselhetően kiegyensúlyozott arc meg úgy hiányzik, mint a falat, harminckét forintos kenyér. Sőt annál sokkal jobban. Együnk huszonhat forintos barnakenyeret. Árleszállításkor.

Lehangolnak a torz, artikulátlan hangok. A harsogó, *csak az igazat* mondások, majd az ugyanezeket cáfoló még torzabb hang-erő-licitek. És a Buddha mosolyú fogalmakra gyanakszunk, Istenünk a szabadság! Istenünk és Sátánunk a szabadelvűség! És aprócska Luciferünk a már-már önmagunktól való függetlenségünk is! Amúgy meg műfüggés egy műanyagkeresztben. De az öt seb bizony valóságos lesz. És a vérfolt is, mint kosz terjeszkedése az ápolatlan, kaparni szerfelett mohó körömök alatt. A nagy igazságok kimondói, a harsány leleplezések bajnokai nettóban adják-veszik a szózsírt.

Rotyog a kondérban az áruláslecsó. Szaglik az ország. Barátaink lében, illatban utaznak. Pénz és siker. Amíg lehet! Ahogy lehet! Ahogy lehet. Szabadrablás az igazi szabadság és demokrácia előszobájában. Legfeljebb a konda fölborul. Lesz belőle elhangolt nagyharang. És aztán „minden eszkből” végül is ásó, kap! De még addig rengeteg kondérnak lehet alágyújtani, és forrponton tartani – holmi szókkal, zsírokkal – a rotyogást. És csaknem mindenkit megkísért a terjengő illatfelhő. Elborul és beborul az agya, a józan ítélőképessége. A lelkiismerete meg összezsugorodik, eltűnik, elillan. Aztán viszik a nagy tálat, a bátor kezek oda-nyújtják a monogramos tányérokat a merítőkanál alá. Egyetek ebből mindnyájan, ez a mi vétünk, és ha esztek, ti is velünk vagytok a gyönyörű, szabad bűnökben. A Paradicsomban.

És megírjátok, hogy ez nem az! Hanem jó, a legjobb! Meg vagytok véve! Már nekünk futtok (no, nem mint a szarvasok): azt csak Ti gondoljátok. Meg azt, hogy szuverénül és magatoknak. Közös gyűjteményünk lesz még, szinte antológiánk! az angolvécékben elkövetett hamari ürülések nyomai, a megdolgozat-lanság remekművei. Nézzetek oda, jó szokás szerint egy kíváncsi pillantást. Vérszínű, de vértelen persze. Ne féljete. Mászkaljátok bátran, de papírt hordjatok magatoknál. Írni és törölni. De nem a szöveget. Az mehet, nyersen, vadul, az „igazságot” kibőfögve. Mást. Ez most ilyen idő. Szó- és hasmenéses. Mi is akartuk. Vele-

tek együtt. Aki túléli, az lesz itt megint gróf és elvtárs. Szent ős-szekacsintás évada újul. Bár a tanítómesterek mélyen a földben.

Jöhetnek a szép szorongásos, szorulásos, beleket napokig puffasztó évek. Aki – csak gondolatban is – egy egészséges szellentésre áhítozik, bizony deresre, de még inkább karóba húzzák. Száját földdel tömik. Véleménye egyik likán se távozzék. Tehát: értsetek a szóból, drága betűrovóim, főpublicistáim, váltógazdaságra máris berendezkedett sikeres, sikert megkívánó írókaim! És a némulat se kutya! Csak ebül érzi magát, akit erre fognak. De tudjátok meg újfent: mindig az Ő érdekében. A saját érdekében.

Igy hangzana például egy hiteltelen fenyegetés. Veritékes álomban. Almotokban, valahai – kő alá lapított – barátaim. De csínján az álmok fantom-kellékeivel! A félelem ragálya elborítja azt is, aki a bűnbánat fölindítása helyett a sorrenden kíván egyezkedni az irgalmat gyakorlóval. Annyit mondanék csak: bocsánat. És annyit talán, hogy nem is annyira súlyos culpa, ha észreveszem az utca túloldalán szembejövő embertársaimat. Aki szembe jó, és ráadásul a másik oldalon. Izlése, meggyőződése szerint ott süt rá jobban az Isten napja. Köszönni nem akarhat, mert arcát elfordítja. Ő tudja, miért. Ha ezen igyekezetében elbotolna – mert a túloldali járda is visel azért némi hepehupát! –, akkor én oda-vissza gyűlöletet puffogtató és tülköléstől hars sugárúton, *halált nem megvető bátortalansággal* ugyan, de átmennék, és szó nélkül fölsegíteném. Ez lenne az én rendíthető igazságom. És rendíthetetlen „lelki igazságtételelem” első próbaköve.

Követelsz? És tartozol? A síri csöndben kövek zuhognak. Távol? Közel? Belül.

(Magyar Napló, 1992/2.)

Tagolatlan emlékezés egy fényes évre

Amikor még hittünk egymásban. Így szoktam emlegetni 1989-et. Naptárlapokat fölösleges is pörgetni. Nekem már korábban kezdődött ez az év. Mondhatnám évekkal korábban, amikor versekkel készültem erre az általam sem sejtett esztendőre. (S nem csak azokkal, amelyek elhíresültek s hírhedté váltak... egyszer majd egy jó filológus a többit is mellé teheti s kész antológiája lesz e témakörben.) Persze nagyképűség lenne azt állítanom, hogy tudtam. Nem tudtam, de valahol belül az a bizonyos műszer jelzett. S aztán a nyolcvanas évek elejétől akarva akaratlanul is odakerültek *öltéseim és monogramjaim a diktatúra puha bársonyára*. Ezt is később találtam ki, csak úgy magamnak, hogy egyszer megírom, ezt a különös évtizedet, legalább 1981 decemberétől, a lengyel hadiállapot bevezetésétől 1989 legvégéig. Mert ez volt az én évtizedem, amikor ... *dehogyan voltam bátor, csak éppen nem mertem félni*. Ezt is később foglaltam össze így, amikor egy kedves barátom vakmerőségem okairól faggatott. De ha átugrunk néhány évet, akkor is korábban kezdődik az év, már 1988. június 16-án délelőtt, amikor a fűvel-gazzal benőtt 30l-es parcellában, a TIB-esek kérésre elmondom azt a két verset, amely a foyóirat-megjelenések botránya után csak szamizdatban terjedhetett. Fehér ing és fehér nadrág rajtam, fehér gyászban szavalok annak a 100–150 fős tömegnek, amelyik már nem félt, de délután még verést kapott Grósz Károly rendőreitől a Szabadság téren. A fotókon mögöttem, mellettem Rácz Sándor, Mécs Imre, Fónay Jenő, Nagy Elek és Kőszeg Ferenc.

Aztán augusztusban a Magyar Baráti Közösség (ITT-OTT) meghívására életem első nyugati útjára, Amerikába megyek a Reménység Tavához. Igaz, itthon Férihegyen, mint különösen veszélyes elemet csaknem leszednek a repülőről, de szerencsére a svájci légitársaság komolyan veszi, hogy érvényes jegyem és meghívásom van. Amikor október végén megjövök, már szinte egy másik országba érkezem. (A bőröndnyi tiltott könyvet sem veszik el, csak figyelnek a pofák az oszlopok mögül.)

És aztán az az év! A Hitel szerkesztőivel (a lap az előző év novemberében indulhatott annyi megalázó késleltetés után) január-

ban Mosonmagyaróváron már a véres sortűz apokaliptikus részleteit hallgatom egy tüntetéssel fölerő irodalmi esten. Februárban Pozsgay Imre azt mondja a Rádióban, hogy népfelkelés volt '56-ban, s az elvtársai már nem merik levenni a fejét. 1989. március idusa. Utoljára együtt az ellenzék! Szegény Csengey Dénes barátom nagy pillanatai a TV-székház előtt. A jelszavak már június 16-ra utalnak: Kádár kezéhez több vér tapad, mint Haynauéhoz. Alakulgatnak a pártok. 1987 szeptemberében ott voltam Lakiteleken, és a nagy viharban legalább tartottam ama sátor kötelét, (akkor még komolyan ígérgették, hogy az első száz alapító tag biztos kötéltre kerül), s most tavasszal az országos gyűlésen az MDF választmányi tagja leszek, s maradok is a szabad választásokig, a győzelemig. És eljön június 16. A nagy temetési nap. Sokat írtak, beszéltek erről. Nekem az volt a rehabilitációm, hogy a Magyar Írószövetség koszorúját Cseres Tibor elnökkel együtt én vihettém a mártírok koporsója elé. Ott a Hősök terén ölelkezhettem össze azokkal a nyugatról, annyi év után hazatért, egykori forradalmárokkal, akik előző évben még nem hitték el nekem, hogy ez megtörténhet. Annyi gyönyörű, boldog könnyet még soha nem láttam! S kint a temetőben, a parcellában a meghajtott egykori zászlók kivágott címerhelyein is, mintha hatalmas könnycseppek hullottak volna át, s hantokként dübörögtek az új sírokon. Aztán az ősz. A vasfüggöny darabjai értékes numizmatikai kincsek lettek, s a németek, a mi segítségünkkel, megnyerték ezt a hosszú „harmadik világháborút”. Októberben megint koszorúcipelő útra indulok, Beregszászra, ahol Illyés Gyula mellszobrát avatják. A hatalmas tömegből a szovjet és az ukrán himnuszt követően kiszakad a magyar himnusz is. Könnyezve éneklik, énekeljük annyi év után. És ott énekli Magyarország hivatalos képviselőjében Szűrös Mátyás is... S ő kiálthatja ki majd október 23-án a Parlament erkélyéről az új magyar köztársaságot. Én nem lehetek ott, mert előző nap egy erősen perforált, csaknem végzetes vakbél kivont a forgalomból. (Azt mondják, ez volt a pártállam bosszúja vétkeimért.) Azonnal műtöttek is a kőbányai Bajcsy-Zsilinszky Kórházban. A doktor úr, aki 23-án véletlenül nézte a Tv-ben az *Exhumált versek* című műsort, ahol elmondtam 56-os „vétkeimet”, azzal vigasztalt, ha kis szerencsém van, s egy órával később kerülök a kés alá, akkor stílszerűen vihettek volna

engem is ide a szomszédba, a 301-es parcellába. Még sokáig lógtak belőlem mindenféle csövek. Valóban úgy fogtam föl, hogy életem első hasfelmetszésétől újra születtem, mint ez a köztársasággá vált ország, amely készül a jövő évi szabad választásokra. Aztán novemberben már lábadozva drukoltam a Vencel-téri fiúknak és a börtönből szabadult Havelnek. A téli könyvvásárra, igazi ajándékként a Szépirodalmi Kiadó *Múlik a Jövőnk* címmel kihozta válogatott verseimet, melyet már nem tüntetett ki a cenzúra megkülönböztetett figyelme. Aztán micsoda karácsony jön! Ott ülünk és aggódunk, izgulunk a Tv előtt... bámuljuk és csodáljuk a temesvári, erdélyi, bukaresti magyarokat és románokat, Tőkés Lászlót és Mircea Dinescut. Hallgatjuk a felhívásokat a rádióban, tévében. Az egész család fölkerelkedik, beülünk a rozzant Trabantunkba, az Andrássy úton valamelyik üzletben plédeket, takarókat veszünk és aztán visszük át az Ó-utcai MDF-központba, ahol óriási lelkesedéssel gyűjtik, szortírozzák az adományokat. A kisebbik lányunk még alig múlt hét éves, ragyogó szemekkel kérdi: ugye most boldogok vagyunk? És valóban azok vagyunk. Amikor ott a csomagokat rakosgatjuk s már boldog újesztendőt kívánunk ismerősnek, ismeretlennek, a boldog szót úgy mondjuk, hogy pontosan úgy is érezzük 1989–90 fordulóján. Ha most visszanézek, arra a negyvenéves férfira, aki akkor voltam, abban a „történelmi keretben”, hát bizony elővesz az irigység. Mert valóban fényes év volt. Főleg, ha utána gondolok egy kicsit az elkövetkezőknek is...

(Európai Utas, 1999/3.)

1956-os ünnepi megemlékezés Bécsben

A forradalmak kirobbanásának pillanatait, s aztán lefolyásuknak minden percét, majd a leveretés gyászórait, ha a históriának vannak áldozatos és hűséges, kortársi munkatársai, akkor azok bizton számon is tartják. Legfőnnebb azt az aforizmatikus kétke-dést szoktam magamban dünnyögni, tűnődve a mi különös csil-lagzatú magyar történelmünkön, miszerint: *nem lehet tudni, mit hoz a múlt*. Talán ezért is akarták mifelénk a kommunista világ-ban indulós lépésekre *a múltat végképp eltörölni*. A múlt lehetőleg ne hozzon semmit, szólt a verdikt! S ellenében mi meg azt dú-dolhattuk legalább, hogy *a jövőt nem sejtethjük*... Ez bizony nem volt valami konstruktív hozzáállás.

Nem vagyok történész, és méginkább nem vagyok politikus, hogy ezen az emlékező, óhatatlanul is kicsit múltba tekintő, ok-tóberi esten a száraz objektivitást, az ilyen-olyan megrendelésre készült történelemkönyvek ún. ténytisztelő pártatlanságát ve-gyítsem valami szép, nagyotmondó, kellően pátoszos retorikával.

Csak költő vagyok, csak a legnagyobb költőapostol, Petőfi Sándor rendjéből való legkisebb Nagy. Ha pedig a forradalom ügyében és a szabadság dolgában felelésre szólítanak, leginkább csak verseket hozhatok föl mentségemre, avagy tarthatok magam előtt pajzsként, kardként. S nem is védekezésül, nem is támadó-lag: mert szívem és lelkem diktálta verses „bűneimet”, melyekkel a 44 évvel ezelőtti fényes napokhoz s aztán méginkább a leveretés gyásznapijaihoz, a Haynaut messze lepipáló kádári kivégzések számának döbbenetéhez, majd a túl hosszú amnéziára ítélt nem-zet lelkiismeretéhez szóltam. Magyarországon, a létező szocia-lizmusban. Ott ahol a börtönajtók kinyílása után zseniálisan ki-irtatott a szabadságvírus, s mintegy gerincbe és agyba oltva a csak túlélés alacsonyrendű ösztönét megsegítették a Nietzscheől ere-deztethető magvas bölceleti széljegyzettel, miszerint: *a felejtésre való hajlam, a cselekvés egyetlen lehetséges módja*.

Az a nemzedék, amelyikhez tartozom – talán életkoránál fogva is – a 68-as párizsi majd a prágai események minden illúziót hamar, és két irányból is lelohasztó hatására döntötte el, hogy sokkal intenzívebben szembenéz azzal, ami 1956-ban Pesten és

Budán, és Magyarország minden szögletében megesett. Az addigi nagy hallgatások, a családban történt tragédiák szármalmas eltitkolása után elkezdődött a kérdezősködés. Ekkor írtam első máig is vállalható verseimet. Már a hetvenes évek legelején, ha tetszik ki-tüntetően 56-os tematikában utaztam, de a verspetárdák csak később robbantak: a botrányok a nyolcvanas évek elején, közepén jöttek. Amikor gyöngült a szocialistának nevezett rendszer, mert akkor lett érzékenyebb árulásban és vérben született hamis legitimációjának lelepleződésére.

Néhány éve egyik kedves színész barátom, aki már 1956. október 23-án Petőfit szavalt Bem apó és Petőfi szobránál, s hírhe-detté vált botrány-verseim másolatát tárcájában mindig magánál hordta, azt találta mondani, számbavéve a nyolcvanas években viselt dolgaimat (folyóiratbetiltások, szilenciumok állásmegszű-nések etc.), hogy bizony én azokban az esztendőkhöz vakmerően bátor voltam. Kihez képest? Kérdeztem akkor, és kérdezem most is. Talán csak nem a névtelen, harcban elesett hősokehöz, az örök pesti srácokhoz, a szent suhancokhoz, másfelől meg a legendás mártírokhoz: a diák Mansfeld Péterhez, a szigorló orvos Tóth Ilonához, vagy a sportoló-költő Gérecz Attilához, a civikkeres miniszterelnökhöz, Nagy Imréhez képest?

Nem, nem voltam bátor... Csak éppen nem mertem félni. Mert akkor már felnőtt fővel, de még innen a krisztusi koron nagyjából mindent tudtam arról a 13 napról, amiből én kimarad-tam, de aminek magyarként örökre adósa vagyok, mint ahogy 1848-nak is. Nyilván ez az érzés munkált bennem akkor is, ami-kor 1988. június 16-án a fűvel-gazzal benőtt 301-es parcellában, ahol lehattünk vagy százan, elszánt emlékezők, – a temető körül és belül meg kétannyi rendőr és spicli – a TIB vezetőinek (Mécs Imre, Rácz Sándor, Fónay Jenő) kérésére elszavaltam két botrá-nyosnak számító, betiltott versemet..., amelyeket akkor még a cen-zúra könyveimből kigyomlált.

Alljon hát itt szószerint az én magántörténelmem néhány sora, ahogy régebben egy kockás füzetbe lejegyeztem. Mert val-lom, hogy egy nép lelkében a hirtelen végbe ment, megigazuló tektonikus mozgásokat szinte lehetetlen követni.

Amelyekhez testét és vérét kínálja, mondhatni emberkrisztus-ságát, tehát önnön életét feltétel nélkül odaadja a szabadságért.

Amikor a semmiből támadva, parittyás Dávidként a legnagyobb csodákra képes. Honnan e képesség, elszánás, hit?

Mindezt megérteni s megértetni, akár az „emelkedő nemzet” egykori büszke részeseként is, csaknem reménytelen vállalkozás. A forradalmat megvívni talán könnyebb volt, mint arról hitelesen beszélni... mondotta az egyik hosszú börtönéveket ép lélekkel túlélő, s szólni sem akárhogyan tudó barátom. Hogy azért a szívek is hevesebben dobogjanak, a szemekben ott villódnak a csalhatatlan októberi fények. S ott csilloghassanak a könnyek is: a remény és a gyász könnyei. Ezért az egyes ember kis történet-morzsaít a forradalom asztaláról lesöpörni nem lehet. Csak ezekkel együtt teljes a kép.

Kereken hét és fél éves voltam 1956. november 4-én. Az idősebbek arcáról olvastam: valami rettenetes dolog történt. Abban a kis Vas megyei faluban, ahol éltem, ahol iskolába jártam, igazából csak egy-két nappal október 23. után bolydult föl a világ. Az iskolaudvaron reggel szokás szerírt katonás rendben felsorakoztunk, de elmaradt a zászlófelvonás, mármint a Hunyadi János úttörőcsapat zászlájának szertartásos felvonása. A felsősök már tudtak valamit. Egyikük elkezdte a Himnuszt, a tanárok is félénken, szinte remegve velünk énekelték. Pedig ilyenkor valamelyik patogó úttörőnótát szoktuk énekelni, s ezt már nekünk, kis alsó-soknak is fújnunk kellett, holott még csak a kisdobosságra kandi-dáltunk... Az osztályteremben minden különösebb magyarázat nélkül a sarlókalapácsos címert egy kereszt váltotta föl. Délután valamelyik felsős kezdeményezésére és vezetésével végig vonultunk a falun. Néhány felnőtt is velünk tartott. Negyvennyolcas dalokat énekeltünk és eléggé érthetetlen rigmusokat kiabáltunk. Legjobban arra emlékszem, hogy *békét, kenyeret, Rákosinak kötele!* S arra is, hogy Keresztanyám állt kint a házunk előtti hídon és amikor odaértünk egy jókora nyaklevest kevert le nekem, majd kirántott a sorból, mondván, hogy inkább az iskolában lenne a helyem (ő volt tehát az első cenzorom!), de én a szegénytől is égő arccal visszaálltam a sorba, s dacosan léptem együtt a többiekkel.

Otthon nem volt rádiónk, unokabátyám hordta a híreket. Előbb a jó híreket, aztán a komorló rosszakat, ahogy a szabad Kossuth rádióból és a Szabad Európából hallotta. Meg ahogy a vá-

rosba bejárók hozták és esténként mesélték tovább, hogy mi volt Zalaegerszezen meg Szombathelyen. Én meg a hirtelen megváltozott *Vas Megye* című lapból olvastam a híreket, hiszen már a második osztályt kezdtem azon az őszön, jól tudtam és szerettem is olvasni. Olvastam hát otthon fennhangon a Nagymamának s az első forradalmas nyaklevest kiosztó Keresztanyámnak, aki akkorra már megenyhült, mert hát Rákosit persze ő se dicsérte... csak már akkor is engem féltett!

Családunk, de az egész falu – bár kellő óvatossággal – hitte, hogy valami emberibb élet kezdődhet. S főleg az adott reményt, hogy Nagy Imre állt a forradalom élére, akiben hittek, hiszen 1953-ban már egyszer nagy terheket vett le a vállukról. Megszűnt a beszolgáltatás s mifelénk még akkor nem alakult meg a tévészcsé. Csak 1959 után vették be több kemény, megfélemlítő pufajkás rohammal a falut az agitátorok. Az önkéntesség? Szép mesebeszéd volt, inkább a pofonok, a gumibotozás meg a zsarolás hatott. Unokabátyámnál például mindig fegyvert kerestek a marcona bőrkabátosok, s találtak is volna, ha a fél család nem megy állandóan a nyomukban, akik mindent átforgattak: szalmakazlat, pajtát, krumplis vermet, istállót, ólakat. Még a tetves tyúkházba is fölmásztak. Persze nem találtak semmit, de ha nem megyünk utánuk, bizony találhattak volna, mint ez más faluban meg is történt. Minden mozdulatuk provokáció volt: az ellenforradalom utólagos igazolása.

A pesti harcokról a leghitelesebb tanúktól, a csőcseléknek nevezett szent suhancoktól értesültem. November közepén megindult a menekült-áradat. Rengetegen szálltak meg nálunk, csak egy éjszakára, egy tál ételre. Fél nap járásnyira van tőlünk az osztrák határ. Hát meséltek szakadatlan a nálam néhány évvel idősebb fiúk, középiskolások, munkásfiatalok, egyetemisták. Képzeletemet odavonták a Práter utcai, Korvin-közi, Széna téri harcokhoz. Egymásnak is mesélték, hogyan lőtték ki a ruszki tankokat, hogyan robbantak a Molotov-koktélok... s hogyan halt meg kezük között a legjobb barátjuk. S most a családjuk se tudja, élnek-e, halnak-e... De nekivágnak a nagyvilágnak, mert a muszka megint letiport bennünket, s Amerika se segít, csak ígéretet, legyintettek csalódottan, de most oda, a tengeren túlra mennek, hogy elmondják, micsoda gyalázat... Valóságos hősök álltak

előttem, akikhez hasonló vagányokat eddig csak nagyanyám jól kiszínezett bakonyi betyártörténeteiből ismertem. S nagyanyám szakadatlanul főzött ezeknek a fiúknak és szüntelenül imádkozott értük. Így ment ez egészen addig, míg le nem zárták a határt. Nagymama esténként még sokáig vigasztalta a családot, hogy egyszer itt a földön is igazságot tesz az, akinek ez a dolga, s vetette a keresztet. S igen jól emlékszem könnyes szemmél vetette a keresztet 1958. június 17-én is, amikor a megyei újságból megtudta Nagy Imréék kivégzését.

'56 igaz történetét én az ifjú szabadságharcosoktól és a menekülő, hiteles szemtanúktól tanultam. Azoktól, akik aztán a szabad világban, a mi amnéziás éveink alatt, a forradalom emlékét, mint ifjúságuk legszebb, legdrámaibb napjait őrizték. S szent kötelességüknek érezték, hogy a világ figyelmét – a korábbi emigráció legjobbjával válllva – ha késve is, de végre odafordítsák a magyar ügyre. Köszönet érte!

Nekem s többünknek, a hazai „búvópatak nemzedéknek” a nyugati magyar irodalom és történelem legjobb művelőinek becsempészett könyvei, folyóiratai, levélüzenei segítettek abban, hogy tisztábban lássunk. Mondhatni ez az irodalom lett a hátszínem, s a szégyen a visszajáró, zaklató múzsám, hogy Magyarországon is beszéljünk arról, ami legjobban fáj: a *takart sebről*, a felejtés ragályáról, és a temetetlen holtakról, a mártírok méltó végtisztességének szükségességéről.

És igazi csodaként eljön 1989. június 16. Ahogy Petőfi mondta volna, a nagy temetési nap. A megalázott nemzet kegyelmi pillanata. Személyes rehabilitációm az lett, hogy a Magyar Írószövetség koszorúját Cseres Tibor elnökkel együtt én vihettem a mártírok koporsója elé. Sokat írtak és beszéltek erről a napról és meggyőződéssel vallom, hogy még sokat írnak és beszélnek majd erről a napról, nemkülönben a viták és egyezkedések után kényszerűen beszorított hatodik koporsóról, „amely – idézem N. Pál József történészt –, a forradalom és szabadságharc emlékezetének gyorsan lebomló s gyorsan elhazudott szimbólumává lett, rövid időn belül... a felejtés és a felejtetés mementója a maga súlyos ürességében...”

Akkor ott egy Petőfi korú, 26 éves, kihajtott ingű fiatalember figyelmeztetett mindenkinél bátrabban '56 aktuális követeléseire.

Különös nyomatékkal a szovjet csapatok azonnali kivonására. S talán éppen ezért is van remény, s van még éppen 56 esztendőnk, hogy legalább a 100. évfordulóra rendbe tesszük, s az utánunk jövők rendbe teszik a nemzet kollektív emlékezetét 1956 ügyében is. Amely emlékezet, törvény és jog, könyv és tankönyv egyértelműen különbséget tesz az áldozat és gyilkos között. S október 23., melyet az 1990-es szabad választások utáni országgyűlés május 2-i, első ülésén nyilvánított nemzeti ünneppé. Tehát csak tíz szabad esztendő telt el belső tusakodásokkal, tétovasággal. De ne legyünk igazságtalanok, hiszen éppen a méltányos igazságtétel és törvényesség ügyében most az ünnep előestéjén hangzottak el biztató, végre beteljesedni látszó szavak. A nemzet hősei, mártírjai: a legcáfolhatatlanabb forradalmárok régóta nem sürgetnek senkit. Ők ott vannak s ott maradnak mindörökre szívünkben, október magasában.

Befejezésül Szabó Lőrincet, a száz éve született költőt idézem, akitől Illyés Gyula 1957 októberében a Farkasréti temetőben a forradalmat is gyászoló hatalmas tömeg előtt öt tömör, ám messzehangzó mondattal búcsúzott. Szabó Lőrinc *imája a jövőért* 1956. november 2-án az *Irodalmi Újság* elhíresült számában jelent meg. „Amit a magyarság most művelt, azt nyolc napon át lángoló glóriaként csavarta maga körül a földgolyó, glóriaként, melyben soha ki nem hűl a visszanyert tisztelet, a szeretet és a csodálat. Sehol a szabad világban. Sőt talán még másutt sem. Nem szabad csökkentenünk a fényt, nem szabad ezt a ragyogást. Ész, erő, készenlét és minden szent akarat fogjon most össze és őrizze és emelje végső diadalra benne céljainkat...” Ezt az imát már nekünk kell tovább mondanunk!

(Bécs, 2000. október 23.)

(Bécsi Napló, 2001. december)

„Mert hogyha nem remél a költő...”

ÉRDES LÁTLELET, DE ŐSZINTE VÁLASZ
– A PESSZIMIZMUS ÉS NÉPESSÉGFOGYÁS ÜGYÉBEN –
SOLYMOSI FRIGYES AKADÉMIKUS KÉRDÉSEIRE

Az árnyék láthatóan és kézzel foghatóan itt van előttünk: a hitben megfogyatkozott nemzet egyszer csak lélekszámban is elfogy. Sem múltjának jó tapasztalatait, sem pedig a jelen rossz példáit nem tudja úgy földolgozni, illetve úgy meghaladni, hogy bizodalma és reménye a jövőbe kapaszkodhasson. A régmúltból, ha van fülünk rá, még átszólhat Berzsenyi, – bár tudjuk, nem volt híján a borúnak és aggodalomnak a nemzetféltés dolgában – aki éppen kétszáz éve írja le ezt a sort: „Bízzál, s virágzóbb századokat remélj!”

És aztán micsoda két század következett! Győztes majd retentő túlerővel vérbe fojtott szabadságharcok, forradalmak. Bitók, vértanúk, bujdosások és kivándorlási hullámok serkentették, afféle negatív hormonként a nemzet virágzását. A világ figyelme és közönye, nagy könnyek és semmi segítség színesítette a magyar történelem kifestőkönyvét, amelybe saját erőből is sikerült szép, ám haszontalan oldalakat rajzolnunk. Bibó István kitűnő meghatározása szerint, amelyet én e századra, sőt napjainkra is aktuálisnak gondolok, bizony a *hamis realisták* és a *túlleszült lényeglátók* mozgatják legszorgalmasabban ama rajzeszközöket. Mindkét század derekán, 1848–49-ben és 1956-ban is mi voltunk azok, akik a legsötétebb reménytelenségben a szabadságot választottuk: azaz a garantált lehetetlent. Legalább ideig-óráig lássuk a fényt és érezzük a virágok illatát. S e században pedig két világ-háborút sikerült iszonyú veszteségek árán abszolválunk. A veszteségek minden magyar családot valamilyen módon érintettek, amelyekhez a barna és a vörös diktatúra borzalmai társultak: mondhatni a virág szirmai így nyíltak körül, és kerítettek körbe bennünket. A génekbe átszivárgott a lelkekből az árnyék, és jól betáplálta, áthagyományozta, hogy este jön. Sötét, komor idő... *S amitől féltünk, már benne is vagyunk..., de nyakig, és onnét meg fő*

nélkül, parafrazeálnánk tovább a jól ismert kétségbeejtő magyar mondatot.

Nem kétséges, hogy a magyar népesség, beleértve a határainkon túli magyar kisebbséget és a szórványban élőket is, ezzel a félelmetesen fenyegető árnyékkal lépi át az ezredfordulót. Elhíresült pesszimizmusa, ha a tudományos, demográfiai mutatókat nézi, jogos. Am az ellenirányú védekezés leginkább csak a siránkozással s annak patetikus változataival írható le, amely mindent és mindenkit okol, de a saját önzését mintha kifejeztené az ide vezető útból, pedig... és holott... ebben a modern kori önzésben van az eb, akarom mondani, a nemzet jövődjé elhantolva.

Nem cinikusan beszélek, és tudom, hogy kiknek szólok. A barátainak, a közvetlen rokonaimnak, az utcabélieknek, a községemben, a városomban élőknek. A velem egy buszon utazóknak, az ugyanabba a templomba járóknak, a valahai iskolatársaknak stb.

József Attila azt írja a *Juhász Gyulához* című korai, szép versében: „mert hogyha nem remél a költő, más ki remélne az új hazában.”

Trianon után vagyunk két évvel, a fiatal József Attila is tragédiaként élte meg az ország szétdarabolását..., mint ahogy Babits, Kosztolányi, Karinthy is. De az új haza, a területében és népességében alaposan megfogytakozott élni akart. Atkozódva, sírva, majd mindent visszakövetelve, de élni.

A költők a reménység helytartói, mondjuk tovább Illyéssel. És a legpesszimistább vers is életigenlő, ezt is tőle hallhattuk. Hiszen megíratott, közölni akar valamit a másik emberrel, sőt veszi azt a bátorságot, hogy egy egész közösséggel. Osztani a reményt, mint a megszentelt kenyeret. Az utolsó vacsorán. S azután is. Ahogy az Ige szól: *ezt cselekedjétek az én emlékezetemre*.

Valóban a magyar kilátástalanság, pesszimizmus e századi kiindulópontja vagy mélypontja lehet a trianoni döntés, és az azt követő idő. Pontosán *nyolcvan* éve történt, hogy a történelmi Magyarország földarabolatott, mert nem tudta már elemi érdekeit súllyal képviselni. Pontosabban: a nagyhatalmak galád módon becsapták. S a gátlástalan mohóságukban eszement hazudozók, ígéretők megbénították a még valamelyest pislákoló nyugati igazságérzetet is, amely a demokrácia főbb vonásaiból már

valamit megvalósított. (Azt akkor még nem tudták, hogy örökké gyűlölniük kell a legyőzötteket, az áldozat a hibás... miért mászott fel az akasztófára... miért járt arra, ahol sortűzeket vezényelnek... akik pedig ebben súlyukkal hatásosan közreműködtek, azok és utódaik a pilátusi helyzet furcsa magyarázataival rúkkolnak elő, de azért, hogy Nyugat (római) birodalom szentsége és érdeke ne szenvedjen csorbát.)

A történelmi Magyarország testéből minden szomszédja kért és kapott egy darabot... És kapott hozzá minőségi magyar lakos-ságot is, akik aztán igazi árvái lettek ennek az erőszakos válásnak, melyet nem a szülők gondoltak el egy hirtelen zaklatott pillanatban, hanem a távoli, sosemlátott gazdag és tájékozatlan rokonoknál járták ki a szomszédok. A területi megfogyatkozás, az élő test organizmusának elmetszése a lelkekben végezte el a legnagyobb csonkolást. A remény- és hitfogyatkozás ragályát és bűnét civilizációs, materialista pótszerekkel, illetve esendő emberi hajlamok túlzásaival próbálta és próbálja feledtetni.

József Attila *Gyönyörűt láttam* című versének utolsó három versszaka félelmetesen aktuális ma is. Egyik sorában ez áll: „jogállamban a pénz a fegyver.” Ez a fegyver öl. Önzővé tesz, hiszen megszerzésének és elosztásának módja az emberi jellemet állítja próba elé. A lelkiismeret elaltatása, a mának élés olyan dimenziókban zajlik, amely minden józanságot és mértékletességet kiküld. Hiszen a világminták mind arra szólítják fel az egyént, hogy élj jól, szerezd meg mindenáron az élet élvezetének drága cikkeit. Habzsold fölösen is, és ne törődj azzal, mi van körülötted. Illetve nézz körül és tanuld el a „mégjobb” példákat. Érd utol azt, akinek többje van. Ez a verseny felőrli az ember személyiségét, lelkét. Ezek a minták állnak a valamelyest még ép családok előtt is.

Nézzük a jólismert és bármikor előhívható képet az ezredvég-ről. Mint a chaplini modern idők gyöngye, nem szellemesen üdítő, inkább kegyetlen változatát. Egy szupermarketben ahogy tologatjuk a hatalmas bevásárló kocsikat és teleszórjuk mindennel. Fölöslegekkel is. A praktikusságon (kényelmen) túl ezek a bevásárlási alkalmak, fogyasztási szokások rendesen (és persze rava-szul) torzítják az embert. Paradicsomi állapotban, gyermeki örömmel tépdési a gyümölcsöket az éden fáiról. Keringőzik az áru-

hegyek, polc-Himaláják között. És fizet, aztán autójához tolja a sört, a mogyorót, a csipszeket meg a drága húsokat, a ritka déli-gyümölcsöt, a legjobb sajtokat, és a reklámokban naponta hírelt piperecuccokat. Aztán a legújabb (mintakövető) szabadidőruhában kimasíroz... a csak magára figyelő fogyasztói társadalom öntudatos egyenpolgára. És a hétvégére gondol, amikor főnökeivel piknikezik: pozíciót erősíti, kapcsolati tőkéjét egy kis grillezés közben sokszorozza, és elgondolja, hogy az idén nyáron olyan távoli szigetre utazik, ahol még alig jártak előtte. Olyan videokamerát visz magával, amelyik testére erősítve automatikusan rögzíti a látványt, akkor is, ha erről netán az élvezetek habzsolása közben elfeledkezne. Elmondani nem tudná, majd belöki a kazet-tát: nézzétek, barátocskáim, s irigykedjete! Képzelete határai eddig terjednek.

Drága a benzin, sőt egyre drágább. Az autók száma egyre növekszik, hiszen már a családtagok is külön, saját autóval növelik az autósor hosszát. Mindenkinek jár egy autó. Ezek az egyszemélyes dobozkák a fővárosban és az agglomerációból bevezető úton lehetetlenné teszik a közlekedést. De mindenki elkülönül. És autójából beszél a telefonján egy másik autóban (szintén egyedül) utazóval. A benzinre és telefonra meg kell szerezni a pénzt. Meg kell! És megszerzik. A csalások, (kideríthetetlen rablások), hazugságok, kiskapuk, számlakönyvek, leírási lehetőségek erre kellenek. (Megőrülök, amikor látom és naponta tapasztalom, hogy azért kanyarog előttem a sor a postahivatalban, mert már két darab belföldi levél feladásáról is számlát kérnek.) Valaki fizesse, de ne én! A parlament hozza a törvényeket, és a képviselő urak arra gondolnak, hogy ez jó lesz nekik is. Meg hogy emelhetnék megint kicsinység a fizetésüket, meg a közjogi méltóságokét is. Ebben nagyjából egyetértés van. Fizesse valaki az alattam futó márkás autót, fizesse valaki a telefonomat. Valaki – államszerű fantom.

És nincs menekvés, most papolok, aztán beleesek én is. Ha a családtagjaimat vagy barátaimat éri a jó, a jólét ily foka, akkor ők kivételnek látszanak. Befogom a szemem. Aztán magam is elhiszem, mert fényesen kiderült: ezek nélkül nem élet az élet. Nekem ez jár. Megdolgoztam érte, eleget koplaltam, most bejött, szinte az ölembe pottyant. Ha nem voltam olyan élheterlen és oda kerültem, ahol a helyem, ha nem voltam nagyon mulya. Er-

kölcsi kopás árán, kizsigerelve önmagát, bezárva a lelket és a jellemet egy jó sötét „börtönbe”, ahol *a pénz a fegyver*. Mert jogállam van. A jogállamot a pénz mozgatja. Meg a siker, a mindenáron való emelkedés.

És (ha) lefelé is vezet az út, akkor a kétségbeesés következik. A jólét nem a nagyobb családokat szereti. Ott nem talál fogást. A pénzkereső magára keres. Másra, másokra is már sokkal több energia, önmegtartóztatás, lemondás kéne. Ezt nem érti, illetve pontosan nem akarja érteni. Fölméri, ha nincs kölyke, vagy ha csak egy van, kevesebb a gondja, több jut saját magára. Egyszer élünk...

És akkor mi a baj? Ki szólhat ebbe bele? Senki. Állampolgári jog a jogállamban, ahol a pénz a fegyver. Az önzés. Állampolgári jogon lehetsz boldog és boldogtalan, szerencsés és szerencsétlen. Rendelkezhetsz egyetlen életteddel. Elsz, hajszolva magadat a boldogságba. Lehetsz öngyilkos is. Hallok a döbbenetes történetet egy ismerős család tragédiájáról. A férfi még jóval innen az ötvenen, sikeres, mondhatni gazdag vállalkozó lett éppen az elmúlt tíz esztendő ködbe vesző privatizációi okán. Egyik nap siet, de nagyon, sőt még alkohol is hajtotta az új, gyönyörű kocsiját, igazoltatás... és a szigorú szabályok szerint, mint visszaeső kihágótól, elveszik a jogosítványát. Nem megy a visszaszerzés semmilyen úton. (Kivételesen még vesztegetéssel sem!) Aztán másnap becsődöl a vállalkozása is. (Azt nem tudni, hogy a vállalkozás tisztességes volt-e, sok minden lehet egy csőd oka.) A férfi, akinek két nagyfia van, és felesége, tehát vélhetnénk: ideális a család körülette, az említett okok miatt eldobja az életét. Azt mondta, túlságosan megszokta az autót és a jólétet. A kudarc nem volt ismerőse. Most találkozott vele. És a kudarc érzete, a leveretés érzete, a reménység hiánya kiütéssel győzött. Lelki tartalékai nem lehettek. Hite? És családja, kötelékei? Mintha nem lettek volna.

Ne ítélkezzünk. Mondják: a szegény embert a szegénysége pesszimistává teszi, ezért... de sok példát láttam az inkább szegényen, de tisztességgel élni módozatára. Sőt: a kevésből még adni, osztani példájára! A másik oldalon inkább félelmetes tragédiákat.

Egy minden ízében tragikus szemléletű nemzet sokkolva van a saját pusztulásának szinte már kéjes leírásától is. Nem a síró demográfusokat és a gyerektelen (vagy az egyikét szaporító, de

annak aztán mindent megadó, így garantáltan önzésre nevelt utódok szüleit) ünnepnapi „nagy” magyarokat szidom, akik ítélkeznek a példaadás erénye nélkül. De az igazi okokra még rákérdezni is illetlenségnek tűnhet. Egy házaspár így ecsetelte a maguk mentségét: „Az orvos ismerőseink nem javasolták a gyereket, kockázattal járna, amit aztán egy életre nyögnénk, inkább sok utazást és derűs életet javasoltak. Hetente járunk pszichológushoz és konditerembe. Mi általában szeretjük a gyerekeket...” Néha megdobog karitatív nagy magyar szívünk. Ekkor lehetőleg azonnal írassuk nevünket a képernyőre és mondassuk be a rádióban... kicsit ugyan ízléstelen... A pesszimizmus ragályként terjedhet, ha ezt a képmutatást látják azok, akiktől elvárják: ne legyenek peszsimisták, legyen több gyerekük, mert kihal a nemzet.

Az önzés egyenlő a szeretet hiányával. A magyar társadalom leginkább ebben szenved, ami a hit elfogadása nélkül az egész társadalmat reményvesztetté alázza. Receptek talán volnának családokban, jobb iskolákban és a hivatásukat igazán képviselni akaró történelmi egyházakban. A nehezen mozdulást, az igazi elszánás hiányát, a beismert tétovaságot ismét csak arra kell visszavezetnem, hogy a szekularizált, modern ezredvégi ember, Isten reménysége, bátorító szavainak meghallása nélkül akar boldogulni s így saját erőből válik semmivé és senkivé. Válik önmaga rabjává, szolgájává, miközben azt hiszi, hogy határtalanul szabad.

A remény fontosságáról szóltam. Ezt a magam területén konfesszionális értelemben is kinyilvánítottam épp akkor, amikor a rendszerváltozás első pillanataiban különösen élesen vetődött föl a kérdés: hogyan és milyen lelki munícióval (tartalékokkal, jövőképpel) vergődünk tovább, és gázolunk majd át az új évezredbe. *Jegyezvén szalmaszállal* című versemet így zártam:

*...kívül és belül:
poklosan örvényült, háborult világ,
de a remény sohasem meghaló,
ha minden utolsó szalmaszál
ABBÓL A JÁSZOLBÓL VALÓ!*

Ennél többet ma sem tudok mondani.

(Magyar Nemzet, 2000. július 29.)

Mons Sacer Pannoniae a Boldog Mórról elnevezett kilátóval

NAGYTOTÁL, MÁJUSI FÉNYBEN

Nemeskürty Istvánnak, a Meddig várjunk? írójának

Álmaimban gyakran merül föl az elmosódó kréta csikorgó útja, amint egy kéz a mondatot a valahai tábla jobb felső sarkába írja. *Az időt nem mi mérjük, de az időben mi méretünk meg.* Egyénenként s valamely közösség tagjaként is. Úgy kerül mérlegre tetteink sora és súlya, hogy segített-e annak a közösségnek a kiszabott létidőben a Gondviselő akaratát megvalósítani? Jó, hasznos munkatárs vagy csak pozitívan értékelhető „semmi szolga” volt-e az a testbe öltöztetett lélek, akit embernek neveztek teremtmése óta, amíg földi *vendégidejét* töltötte az egyáltalán nem ismeretlen Úr asztalánál? (Itt mintha vitatkoznánk az *ismeretlenre* nagy hangsúlyt helyező szegény Kosztolányival.)

Mert a tágabb merítésű háló embercsoportjai, az Ararát hegyén szárazra tett hol szaporodó, hol erősen fogyatkozó, de mégis ezidáig fennmaradó nemzetei, nemzetségei (ahogy eleink írták szépen) a régi századokkal és ezredévekkel néznek farkasszemet.

Persze az időegységek hossza csak a mi tudatunkban látszik iszonyatosan nagy és átélhetetlen hosszúságúnak. Másfelől nézve: csak egy cikkanás és karcolás, vagy apró ránc a Mindenség gyönyörű téridő koordinátáján, ahol a dimenziókat nem is sejthetjük. Heisenberg is ekkor kulcsolta imára a kezét.

Innen már mindent egyszerre lehetne a MŰLT-JELEN-JÖVŐ *szent háromságából* kibontani: mert valóban benne van, bármelyik egyben a másik kettő. Mégpedig örökké dinamikus állapotban. És bármelyik kettőben a harmadik. Gyönyörű és feloldhatatlan titokként is. Ahogy az Atyának tetsző, szeretett Fiú minden földi mozdulata, élet-halál áldozata. Hogy aztán a Lélek betölthesse, megtapasztalható, szent kegyelmét: most már Ő hirdesse az egyedüli reményt.

Persze, szoktuk földi dolgainkban Illyés Gyula után a biztatást úgy forgatni és magunkat is erősítendő tovább adni, misze-

rint: *a költők a remény helytartói*. (Egy közbevetett, emlékezetre méltó tény azért ide kíváncozna. Sok más mellett Illyés Gyula egyik szép és sugallatos tettének tartom a következőt: nem sokkal Mécs László halála előtt elzarándokolt Szent Márton hegyére, hogy egy utolsó szívbéli parolával a múltat elrendezzék, a sérelmeket begyógyítsák. S ez így is történt)

„A múlttal szemben tanúsított legnagyobb hűség, hogy mindent átadunk a jelennek.” Ez az idézet Albert Camus-tól való. Ha Camus-t idézem, nem állom meg tovább fűzni a láncszemet olyanformán, hogy a láncszemek ott Illyésnél *a zsarnokságot egyetlen mondat* láncolatában idézik meg máig hatóan döbbenetes erővel. (Megíratott 1950-ben, melyet Bibó István mint első olvasó, kicsit hosszallott is, nem gondolva arra, hogy majd leszámítva a forradalom két hetét, bizony 36 hosszú esztendeig várakozik a vers a könyvbéli megjelenéssel!) S a zsarnokság láncát letörő *magyarok véré*t pedig éppen a francia Camus mutatja föl Európának és a Világnak, mondván: ennek a kicsiny népnek ifjai, akik vérüket hullaták a szabadságért s az életüket adták a jövőért, bizony megérdemlik a méltó főhajtást.

A múlt áldott vagy ezerszer elátkozott vérpecsétje aztán ott virít a jelen s a jövő fehér ingén is. A magyarok vére. Minden magyaroké. Csak ennyi volna, csak ennyi lenne az érdem, kérjük. De a kérdés itt nem is helyénvaló. Hiszen William Faulkner meg arra figyelmeztet, hogy „a múlt nem halott, el sem múlt”. S itt a Huszárik Zoltántól többször is hallott, fölöttébb elmés szólást adnám tovább: „Nem lehet tudni, mit hoz a múlt.”

A múlttalanná született generáció és a múlttalanságba (és foltalanságba) igyekvők közös tréningjén mindig ámuldozom, egyelőre még itt, a makacsul gondokat adó jelenben. Ezért a fönti szólást, drága Huszárik Zoltán barátunk égi engedelmével a jelennek és a jövőnek dedikálom.

Hogy jönnének el a hit és a jellem hőroszai, akik képesek lesznek *majd úgy cselekedni, hogy megmaradjunk*, mondjuk Sütő Andrással, átbukva az ezredvég küszöbén, s visszanézve a példákra.

Mert példa a hitre, jellemre, tehetségre volt itt bőven, ha csak kereken ezer esztendő pillantunk is vissza magunk mögé. Szent Istvánra gondolunk itt mindenekelőtt, e monostor alapítójára,

aztán liliomos fiára, Imre hercegre, aki itt tüntette ki sugárzó szeretetével az első magyar származású bencést, az ifjú Maurust, a későbbi apátot, majdani pécsi püspököt, Boldog Mórt. Ő a magyar bencések közül máig egyedüli a szentek sorában.

A jellem, persze, valamennyire alakítható, de ahogy az „utolsó szalmaszál” is, annak a Gondviselő Istennek az ajándéka, aki a benne bízó hitet, a föltétlen ráhagyatkozást megadja minden kor, de különösen a mai veszendőnek látszó és vesztébe rohanó világ földlakóinak. Azoknak, akik értik a hozzánk, magyarokhoz oly közel álló nagy lengyel költő Zbigniew Herbert egyik utolsó interjújának mély summázatát: „A tehetség semmi, elrontható, elpazarolható. Ami az egész életben számít, az a jellem.”

Olvastam valamelyik históriás könyvben, hogy 1077-ben, László király alatt, itt, Szent Márton hegyén (mons sacer Pan-noniae) tartották az ország előkelői azt a gyűlést, melyen „arról tanakodtak, miképpen akadályozhatnák meg a gonosz emberek üzelmeit és miképpen hozhatnák rendbe nemzetük sorsát.” Igen tanulságos ez a László király úgynevezett *II. törvénykönyvében* fennmaradt bejegyzés. Lám, még negyven év sem telt el a vas-kezü, ám a keresztény erényeket buzgón gyakorló király, István halála óta, – akinek szentté fogadása 1083-ban történik meg, éppen László közbenjárására – s már a magyar nemzet romlásáról kell eszmét cserélni.

Talán megint ilyen elszánt programú és akaratú egybesereg-lésre lenne szükség. S aki összehívna a magyarság „előkelőit” itt-honról, határainkon túlról és a világ minden szögletéből, az is, mint László, hamarosan a szentek sorába léphetne. Mert a helyzet fölöttébb aggasztó!

Az „utolsó szalmaszál” reménységével a jezsuita Pázmányt idézem, mivel az övénél szebb és megrázóbb szöveget nem ismer-ek ország- és nemzetféltés dolgában. Erre talán még a levél cím-zettje, Bethlen Gábor is rábólintana. Különben: ők igazán értet-ték egymást. „Mert ha nekünk nem fáj saját nemzetünknek fo-gyása, romlása, nem tudom, kinek fájhat. Magam felől kegyelme-teknek azt tökéletes igazsággal írom, hogy ha lehetne, véremmel is megoltanám azt a szegény hátramaradt magyarországi üszö-göcskének újonnan fellobbant lángját, mely ha tovább terjed, el-olthatatlan lészen, és minden idegen országokban lévő hadakat

erre a pusztult hazára vonzunk, kit az Úristen távoztasson. Mert úgy tetszik, hogy mint küszöb és ajtó között levő ujj, úgy vagyunk mi az hatalmas császárok között, és mind oltalomtul s mind ellenségtől romlanunk kell, ha békeességben nem maradunk.”

Mondom, ahogy kezdtem: *az időben mi méretünk meg.* (*Homage à Tanár Úr, Szabad Tér Kiadó, 2000.*)

*Nem féltetni kell,
hanem sokkal jobban szeretni*

*Anyaméh
anyaöl
anyaszültmeztelen
anyajegy
anyatej
anyanyelv
anyaföld
anyanemzet
anyaország*

anyaszentegyház ... akár egy vers, mondhatnánk a litániás sorolásra.

S még legalább kétszer ennyi gyönyörű anya előtagú vagy abból képzett szót írhatnék ide, melyekhez kivételes lelki tartományok kapcsolódnak azok körében, akiknek nyelvén szólok. Akik megértik és maguk is éltetik ezt a nyelvet. Anyanyelvüket.

Minden nyelv, függetlenül attól, hogy mekkora népesség használja, élteti vagyis alakítja, képes arra, hogy valós párbeszédbe kezdjen a Világgal. S ha a Világgal társalkodik: titkokat nyitogat és őriz egyszerre. A nagy bábeli szerterebbenés óta (hogy jelezzünk egy biztos történelmi pontot) a népek, nemzetek másképp dicsérik a világ titokzatos berendezését, másképp fohászkodnak a Teremtőhöz, akinél minden nyelv egyenrangú. (A kihalt valahai nagy nyelvek is!)

A kis nemzeteket, vagy a háborúságban szétszórt, töredék népeket, kiket megsanyargatott a történelem legtöbbször nyelvük veszejtésére ítélik olyanformán, hogy más nyelvű, nagyobb népek gyámsága alá helyezik őket. A kitépett vagy lenyelt nyelv, és az így végképp elnémult száj, a többszörösen lenyesett képzelet szimbolikája az egyes ember és közössége végórájaként vetül az Égre, s aztán innen indulnak a csodák. Mert valóban: *nyelvében él a nemzet*. Sőt: abból! A legkisebb is. Ebben a csodálatos lelki-szellemi erőterben, ahol hangok sorával megérteti magát: anyanyel-

vén fedezi föl a világot, s születése pillanatától, élete végeztéig ez a legigazibb otthona.

Aki Európa közepén a magyar nyelvet kapta örökül anyjától, az látszólag a legtárstalanabb, legkülönösebb nyelvre mondhatja immár több mint ezer esztendeje, hogy ez az anyanyelve. S azt is, hogy kiállta a viharokat. Mert a történelem minden gyilkos igyekezete ellenére fennmaradt. Sőt megtartotta a nemzetet is! Hol főnről, isteni, mágneses erővel, hol a nádasok-zsombékok béka-kuruttyos mélyéről adván a támasztékot. Mert voltak papjai, költői, szentjei: tehát hites bujdosói, akik ebben a nyelvben gondolták el a paradicsomkert és a végítélet közti titkokra a megfelelő szókat, igéket s imákat. S a nyelv úgy súgott nekik Isten által, hogy megmaradt az éltető nemzetség is. Egymást erősítvén a bajban, romlásban, majd a gyógyulásban.

A nyelvi végítélet napjait – külhoni és hazai tudós eleink néhányszor már fölírták ama táblákra. Mászor meg tán ugyanők erről a nyelvről, a magyar nyelv csodájáról, életképességéről, titkairól – lévén e nyelv legnagyobb teremtmői és pallérozói – udvarló és hódoló szavakkal szólnak.

Legutóbb, éppen a 2000. esztendőben Grétsy László professzor válogatásában *A mi nyelvünk* című reprezentatív antológiában. 260 író, költő megrendítő vallomása sorakozik benne a kezdetektől napjainkig. Ez megmaradásunk, vagy még inkább lelki fennmaradásunk történelemkönyve is, írhatnám alcíméül. Olyan breviárium, amelyet csatlakozván majd a nagyobb közösséghez – magunkkal kell vinnünk. S szüntelenül éltetve nyelvünket, élünk is kell a jó tanácsokkal, intésekkel, óvásokkal, amelyek e gyűjtemény lapjairól kisuhognak.

A nagy nyelvek hatása láthatóan a mindennapi nyelvet veszi rendszerint „kezelésbe”, lop el az árnyalatokból, fakítja meg színeit s kölcsönöz mindenféle még emésztetlen új, idegen szavakat a sznobériával kacérkodónak. És a gyors megértésre törekvő kíváncsiak szócípelőit nyilván elfogja majd a türelmetlenség, s valami európai egyenmasszát gondolnak ki közös „apanyelvként”, melyben emlékeztetőül ott lüktet majd egy *anyányi* hajdanvolt Európa is (most ez csak legyen ironikus jóslat).

De azt hiszem, hogy az irodalmi művek nyelve, védekezés-képpen talán igényesebb, egyedibb, ha tetszik nemzetibb lesz.

A fordítások pedig éppen a ritka nyelvek, a kis nyelvek javára alakulnak kedvezőbben.

Végezetül azt mondom: nem féltetni kell anyanyelvünket, hanem sokkal jobban kell szeretni. Akkor és most, akkor és ott. Mindenkor. A szeretet partitúrájában ne a féltést és ne a siránkozást, vagy a jajveszékelést kottázzák a nyelv őrzőangyalai, hanem a biztos derűt, és ha tetszik: az óvó büszkeség, a nyelvet bátran megvalló öntudat hangjegyeit. Mert csak a szeretet védelmezheti meg és teremtheti újjá az isteni rendelés szerint ajándékkul kapott anyanyelvet. A miénket is.

(Vigilia, 2001/7.)

Az első út élménye

„Midőn valaki a maga gyönyörűségére s tanulságára utazni indul... messze és mívelt országokba..., ha nem hasonlít is azon érzésekhez, melyeket Montaigne a boldogság culminatios pontjának nevez, ha nem is hasonlít az ifjúi első szerelem óráihoz, de a boldogság csendes és tiszta örömeinek oly helyzetéhez hasonlít, melyet az életben, sem az ambíció ragyogása, sem a hiúság képei, sem a gazdagság csiklándozó szomja nem adhatnak a szívnek.”

Nos, a magamfajta szegénylegény már azt is utazásnak gondolhatta, ha például Bölöni Farkas Sándor most idézett, 1830-ban írt lelkes és veretes sorait olvasta. Ő a reformkor delén, Kőlozsvárról indulva Nyugat-Európát, sőt Napnyugatot, azaz Észak-Amerikát is beutazta. S mindezt máig élvezetes és tanulságos naplókban örökítette meg.

Jómagam 1988 májusáig, 39 éves koromig Napnyugat felé nem léphettem át a határt, mert ezen szándék beteljesedése úgy-mond *közérdeket sértett* volna. De hát az az igazság, pénzem se volt nagyon a merő passzióból való, gondosan eltervelt utazásokra. Így hát maradtam a szocialista tábor hátizsákos, autóstoppos turistája, aki boldogan Erdélyt járja, bámulja Prága óvárosát és Krakó tornyait. És hálás a sorsnak, ha mondjuk egyszer-kétszer írószövetségi hivatalos útra küldik Plovdivba vagy Konstanca, azaz Tomiba, (hogy tán szegény Ovidius szobra előtt a fel-ségsértő, száműzött költő sorsáról elmélkedjen), vagy éppen el-mehet a híres *strugai költőfesztiválra*.

De 1988-ban az *Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem* meghívására mégis valahogy kiszabadultam a kalitkából, s eljutottam Elzászba, a varázsos nevű és szépségű Liebfrauenbergbe, Strasbourg tözsomszédságába. Igazán jó társaságban járhattam ott. Abban az esztendőben Magyarországról Nemes Nagy Ágnes és Csoóri Sándor volt még a meghívott költővendég. A konferencia (vagy ahogy nevezték: tanulmányi hét) után frissen (szerzett) megismert párizsi barátaim, autójukon valósággal elszöktettek egy röpké hétre a fény városába: életemben először Párist látni. A visszafelé úton néhány napra kiszálltam a vonatból német föl-

dön is, meg természetesen Bécsben. Hihetetlennek tűnhet, de a kőhajításnyira lévő császárvárost is ekkor láttam először.

De még előtte vagyunk mindennek, hogy föl is fogjam: mi is az utazás műfaja, csodája. Mert az eltervezett utak, a lélekben és ismeretekben fölkészült utazónak is számtalan meglepetést okozhatnak, hát még annak, aki, ahogy Bölöni Farkas Sándor írta volt: „derengő homályban” tapogatózik, és nem készül a váratlanságokra. Velem ez a váratlanság a következőképpen esett meg: egyik szép napon, Strasbourgot felfedezendő éppen a város éke, legszebb építménye, a dóm felé igyekszünk, s ott egy pillanat alatt belekeveredünk az újmódi barbárság örvénylő közepébe. A holland Ajax és a belga Mechelen futballcsapatának esti (azt hiszem UEFA-kupadöntője előtt a messziről jött két szurkolótábor valaminő okból már délután egymásnak esett a dóm előtti téren és a környező utcákban.

Több száz ember vívta az ádáz csatát. Betört kirakatüvegek, felborított szemeteskukák puffanása, eldobott sörösdobozok csörömpölése még most is a fülemben... A véres ütközet ott zajlik a katedrális előtti téren, s a rendteremtő, feketeruhás francia kommandósok bizony nem kímélik a tömegsodorta békés turistákat sem. Valahogy felfogom az ütéseket, és a mellettem lévő Nemes Nagy Ágnest mentve, védelmezve sikerül bemenekülnünk az egyik oldalbejáraton a katedrálisba.

Amikor hosszú hallgatás után felocsúdtunk, azt mondja Ágnes: „Tudja meg, ilyen szépnek, védelmezőnek még nem láttam templomot. Pláne egy katolikus dómot! Kint most a barbárság dúl, de itt a csend, hamisítatlan európai...”

Aztán egy ismert Bach-fúga dallama kezd az orgonán aláereszkedni az oltár örökmécse és a néhány meggyújtott, engesztelő gyertya fényétől fölhasogatott félhomályba. Egy ismeretlen művész gyakorol Isten színe előtt. Sokáig hallgatjuk döbrent áhitattal.

(Európai Utas, 2003/2.)

Vallomás (és emlékezés) ars poeticákról s egyebekről

Kézenfekvőnek látszana és stílszerűnek tűnne, hogy e helyt legtöbbet „hunyt Mesterünk”, két híres vojtinás versezetét idéznénk, s így közvetve kalapot lengethetnénk a hajdani versfaragó legény, csapszékeken versekkel házaló, ágáló, szent dilettante (nem Dante!) Vojtina Mátyás Arany által halhatatlanná tett alakja előtt.

Pár sort azért nem spórolnék ki *Vojtina ars poeticájából* sem, ha mai gyülekezésünk szép tárgykörére nézek, s a mai költőket s költészetünk tudós szakértőit kérdelem, akik úgy teoretice megmondják: merre az arra, mi az irány, mi a dörgés a szent poézis égalján, s mi volna a kánon... uram-bocsá a divat stb...

Szóval Arany így:

*Jelennek írunk... és tán a jövőnek,
(Legtöbbje pénzért a betűszedőnek,
De az sosem hallgatja Vojtinát,
Gyártván divathoz vásárfiát)*

Átugorva csaknem két évszázadot, most én is bátran gyáva leszek, lehetek, hisz ez deklarált szabadságjogom: és a divat és a vásárfia meg a pénz kapcsolatát nem firtatom. A dialektika kedvéért, és talán csak a fiatalabbaknak mondom, hogy amikor anno, úgy éppen két évtizede főleg rosszalóan és fejcsóválva vakmerőséget és bátorságot emlegettek velem, illetve néhány versemmel kapcsolatban, inkább csak arról lehetett szó, hogy valamiért nem mertem félni... és az sem félt, aki írt a kezemmel! Erről majd egy rövid futamot még szólnék...

De vissza Aranyhoz, jó néhány évvel később írta a Vojtinák után az *Intést*, pontosan 1877-ben, ekkor 60 éves, a költészeti eljárásmód pazar, máig és még nagyon sokáig megszívlelendő tömör összefoglalását. En mindig elbűvölve olvasom ezt a remeket, és talán egyszer megbocsátanak nekem azok is, akiket szerkesztőként, „aranyos nyomatékul” meg-megkínáltam e verssel:

Intés

*Jó költőktől azt tanultam,
S adom intésül neked:
Sose fáradj sok cifrával
Elborítani éneked!*

*Szólj erővel, és nevezd meg
Ön nevén a gyermeket;
Szólj gyöngéden, hol az illik,—
S ne keríts nagy feneket.*

*Olykor egy-két szó is jobban
Helyreüti a szeget,
Mint az olyan, ki beléhord
Földet, poklot és eget,
S ordít, amíg elreked*

És még egy vers, a legkedvesebbek közül való, s nem azért, hogy a debreceniék lelkét-szívét csiklandoztassam. Nem Csokonai és nem Ady! És nem más, hanem Fazekas Mihály szól itt, jóval Arany előtt, de mintha még véle is vitatkozna. Mondanám: versének bája, szabadságfoka lenyűgöző. Oskolamestereket, zabolázókat, hars és magabiztos skatulyagyártókat, ízlés-egyenírányítókat könnyű legyintéssel, szelíden pirongat. Nézzük csak:

Az én poézisom

*Lantosok-é? hegedűbe való? vagy táragatóba?
Miket én eddig firkálék; hogy ne hazudjak,
Nem tudom én. Aprócseprők, azt látja akárki,
És ha dorombba verik, sem szégyenlik magokat meg,
Amely verssorok egynéhány egyforma betűkön
Végződnek; hajdan azokat nevezék magyaroknak,
Már azokat ma cigány s koldus szájába valóknak
Hírdetik. A Drómó tudná ízléseket, édes
Lantosim! Amíg hát e per valamerre ledűlne,
Írjunk kis Múzsám pompás tógát viselendő*

*Verseket is, ha tudunk, de azért senkit se nevezzünk
Koldúsnak, se cigánynak, az e'félékbe ha nem fog
Kedvet lelni, mivel zabolát nem szenved az ízlés.*

Tudom, tudom másfelé is kanyarodik ez a gyöngyszem, s jól elgurul máig, hogy én is szabadon csapongjak a tárgyban. De amit ígértem korábban, most arra veszem a irányt. Írtam magam is számos ars poeticaszerű verset, talán kevesen számon is tartják azokat. Most csak egy rövid dallal, énekkel szaporítanám még a szót, mely utótörténete miatt került különösen közel hozzám. Ez a legrövidebb, de tán a többi hasonló jellegű versem lényegét is megmutatja.

Tizenhét éve történt: tehát 1986-ban, a júniusi számban tapasztalt, ahogy akkor hivatalosan írták „súlyos közléspolitikai hibák” miatt betiltották a *Tiszatáj*at, és három szerkesztőjét azonnal ki is rúgták. Ama súlyos közléspolitikai hibák elkövetésében bizony leginkább én lettem tettestársként megnevezve, mivel négy versemet közölték abban a számban, és ráadásul még egy rólam szóló Domokos Mátyás-tanulmányt is.

Sok év után a Történeti Hivaltól megkaptam a személyemet érintő többszáz oldalnyi paksamétát, s benne nem akármilyen rendőrirodalmi fordulatokat olvashattam az ügyről egy összefoglaló operatív napijelentésen, melyet Harangozó Szilveszter rendőr altábornagy, belügyminiszter-helyettes írt alá. A dátum 1986. július 8. *Belső ellenséges tevékenység* főcím alatt ez áll: „A Tiszatáj szegedi folyóirat júniusi számában megjelent Nagy Gáspár költő, belső ellenzéki személy, a Bethlen Gábor Alapítvány titkárának *Félelmen túli* és *A fiú naplójából* című két verse, amelyekben emléket állít az ellenforradalomnak, illetve – burkoltan – becsmérli rendszerünket.” Még jó, hogy nem akkor olvastam ezt az „épületes szép” szöveget... hanem csak másfél évtized múltán...

Zengett az ég hónapokon át, de *hasadt a hajnal*, szólhattunk volna Máraival. Így értünk el advent első vasárnapjáig, 1986. november 30-ig, amikor is a Magyar Írók Szövetsége ötévenkénti tisztújító közgyűlését tartotta. Rendkívül viharos ülés volt az a két nap, november 29. és 30. A hatalom utolsó kétségbeesett kísérlete, hogy megzabolazza a már 1981 óta engedetlen íróársadalmat. Erdemes elolvasni: akkor és ott, ki és mit mondott. Legtöb-

ben a betiltott, szétvert *Tiszatáj*-at hozták szóba. Demonstratív tiltakozás is volt, 114 aláíróval. Többen engem is emlegettek. Persze elítélőleg is. És nem csak a hatalom részéről. Így azon az első adventi vasárnapon, csaknem az ülés berekesztése előtt szót kértem, mert szólnom kellett.

Igen, két nap híján pont tizenhét éve ennek. Akkor is november 30-ára esett advent első vasárnapja. Szent Pált idéztem, a Timótheushoz írott második levélből való részt, amely emberi és költői ars poeticaként is hitvallásom. S ez azóta se változott: „*Hirdesd az igét, állj vele elő, akár alkalmas, akár alkalmatlan... mert jön idő, amikor a józan tanítást nem hallgatják szívesen, hanem saját ízlésük szerint seregszámra szereznek maguknak tanítókat, hogy fülüket csiklandoztassák. Az igazságot nem hallgatják meg, de a meséket elfogadják. Te azonban maradj mindenben meggondolt, viseld el a bajokat, teljesítsd az ige hirdetőjének feladatát, töltsd be szolgálataidat.*”

És a vers, amely a fentebb idézett rendőirodalmi bélyeg után már végképp hozzám tartozik, szinte bőrömbé égett: ha tetszik, legrövidebb ars poeticámként is. Bár más utakon, ösvényeken járunk, de most is köszönöm, hogy Koncz Zsuzsa 1989-ben a legreménykedőbb, még a nagy szakadások és szakítások előtti esztendőben, III. verslemezen, Bródy János zenéjére, oly szépen (és gyakran) énekelte:

*Hogy fényesednek az éjszakák!
amint élesednek a kések,
de a félelmes penge-arsenált
kicsorbíthatja az ÉNEK!*

*Aki a félelmen túli tartomány
dalokra elszánt kölyke,
jól tudja, miért e földi ágy
s miért a csillagok – fölötte.*

(Elhangzott az Irodalmi Napok rendezvényén Debrecenben,
2003. november 28-án.)

(Hitel, 2004/4.)

Tartalom

„Kinek dicshírét a halandóságnak köde el nem éri” (Bersenyi Dánielről születésének 224. évfordulóján)	5
Katona József szobra előtt	11
Költészeti bolyongások; nem véletlen konstellációk (...Köl- csey – Petőfi – Illyés – Kormos...)	14
Petőfi és Hriszto Botev	18
Petőfi mindig üzen	20
Petőfi és március nyomában (Az 1848-as forradalom és szabadságharc 155. évfordulóján)	23
Arany János ősze (Halálának centenáriumán)	31
„Üresen peng az idő” (Sinka István: Lovasok opál mező- kön)	34
Szavak a rengetegből (Első emlék a Hargita felől)	37
„Nincs módunk kitérni a hűség elől” (Elöljáró szavak a <i>Beszédes út hazafelé</i> című Tamási Áron-émlékkiállítás- hoz)	40
„Igaz vagyok, mindig félelmesebb...” (Följegyzések Szabó Lőrinc születésének centenáriumán)	43
Illyés Gyula 85. születésnapján (Válasz a Dombóvári Ka- lendárium körkérdésére)	50
Húsz éve már... (Emlékidézés – kérdésekkel és tanúság- tétellel – Illyés Gyula halálának évfordulóján)	54
Igazi könyves monumentum (Püski Sándor: Könyves sors – Magyar sors)	60
Aki Szent György napján született (Jékely Zoltán 70. szü- letésnapjára)	66

Álomi Jékely-órak	70
„Kápas-asztrológus óarany talárban” (Határ Győző 80. születésnapjára)	73
Fénylő folyó a szürkületben (Pilinszkyról – születésének 75. és halálának 15. évében)	75
„Nem a kézitusa a nehéz” (A 70 éves Fekete Gyulának)	79
Bevezető Kormos István győri estjéhez	82
Kormos István búcsúztatója	85
Egy sóhaj Kormos Istvánért	88
Kormos István – Csohány Kálmán: Szegény Yorick (1984)	91
Egy keresztlevél: „év októbere...” (Kormos István emlékkiállítás)	93
„Hóval jöve karácsony...”	96
„Ködmosta messzi majorok Pest Lutetia kövei felednek”	98
Órmező harmadik vándora (Újabb sorok Kormos István legendáriumához)	103
Kormos István: Október	106
Az utolsó napok filmje (Húsz éve halt meg Kormos István)	112
A tweedzakós meg a pullóveres játékos találkozója	114
„Világokat varázsolok” (Levélféle Kormos István születésnapjára – mert éppen nyolcvanéves lenne)	119
Cs. Nagy István koporsója előtt	122
„...Majd kitűz az ország...” (Nagy László diafilmjéről)	125
A vers érvényessége (Szeljegyzet Cogito Úr testtartásához)	128
Emlékek – múltból, jövőből (Nagy Lászlóról)	131
„Tisztának a tisztát őrizzük meg...”	133
Nagyon személyes vallomás	135
„Bátorkodom újra megszületni”	138
Két magyar vitéz a Törökházban (Nagy László és Nagy András kiállítása Alsóörsön)	141

Emlékező szavak Nagy László 77. születésnapján	144
In memoriam Szécsi Margit	147
Inkarnáció bronzban	148
A halál kintlévőségei: emberek, halandók (Búcsúszavak Takács Imre ravatalánál)	151
Kannás Alajos (1926–1999) hazatért Kormos Kövei	154
„A ... várakozás fölér egy győzelemmel” (Vasadi Péter: Nem kő, se csillag)	158
„Engem hívtak Fábán Zoltánnak...”	161
„Araratlanul” (Sütő András: A lőtt lábú madár nyomá- ban)	164
Levél Kányádi Sándornak	167
Beke György: Éjszakai biciklisták	169
Három bekezdés (a 75 éves?) Sánta Ferencről	171
A megtett út... (Albert Gábor: Boltívek, vízköpők, rózsá- ablakok)	175
Hát vannak költők? (Az ötvenéves Csoóri Sándorról)	180
Csoóri Sándor versei elé	183
„A jövő szökevénye” (Csoóri Sándor: Kezemben zöld ág)	185
Tegnap az álom lépcsőin sétáltam Baránszky Lacival	188
Egy göcseji magyar mediterrán költőről, aki messzire vándorolt, majd visszatért (Szabó Ferenc: Szomjazod, hogy szomjúhózzalak)	192
Kunszabó Ferenc: Jászföld	195
Honfoglalás – archaikus és trópusi kében (Horváth Elemér: A szélrózsa gyökerei)	200
Érdekes világosság (Sorok Kalász Márton költészetéről)	204
„Még a vigaszt is darabokra szedni” (Kalász Márton: Ki ol- vas éjszaka verset?)	207
A boldog kútásó (Lázár Ervin hatvanéves)	210
In memoriam Ratkó József (1936–1989)	212

Jelentés egy költőről, szabálytalan és szűk keretben előadva (Gál Sándor: Tisztább havakra)	213
Az álom és emlékezet mély vizeiben (In memoriam Parancs János)	215
„Egy álom következményei”	218
„...csak a képzelet emléke múlhatatlan” (Ágh István hatvanéves)	223
Heraklidák (Mandics György: Temesvári golgota)	225
„Szívek krónikája” (Mint fészkeből kizavart madár... A hontalanság éveinek irodalma Csehszlovákiában 1945–1949)	230
Az Elsüllyedt csatatér körülírása (Rózsa Endre [1941–1995])	235
Galoppban	238
Beszélgetés Hajnóczy Péterről (Válasz Szerdahelyi Zoltán kérdéseire)	240
Hójelentések a Kárpát-kanyarból (Farkas Árpád: Befalazott szószerk)	249
Fehér doboz Farkas Árpádnak	252
Ferenczes István: Székely apokalipszis	254
Költő „A Bakony-falu őszben” (Botár Attila: Elsüllyesztett harang)	257
„Időzített örökmécses...” (Kovács István: Véset)	259
Kovács István: A gyermekkor tündöklése (Korai önéletrajz)	262
Ami augusztus óta történt... (Kiss Gy Csaba: Lengyel napló, 1980–82)	265
Epistola-féle (Verbőczy Antalnak)	271
Aki versek oltárába szökött (Búcsú Pinczési Judittól)	274
„Újra indul a film” (Pinczési Judit emlékezete)	278
Egy költő hosszú lélegzetei (Keresztes Józsefről)	280

Idegvégződés-versek a föltápaszkodásról (Többszörösen elfogult sorok Szokoly Tamás: <i>Nem történt semmi</i> című kötetéről)	282
Levél, ha hull... (Baka Pista mostani címére)	286
Csordás Gábor első verseskötetéről	288
Bemutatjuk Szikszai Károlyt	294
Egy győztes a vesztesre születettek közül (Szervác József Kölcsey-díjára)	297
Laudáció Markó Béla Bethlen-díjához	300
Köszöntő sorok Vári Fábián László Bethlen-díjához	303
Meghalljuk-e még szavait? (Emlékezés Csengey Dénesre)	306
Néhány bővített mondat A névjegyen című antológia bemutatásakor	308
„Mindörökkön örökké” – tűnődés a Magyar Kultúra Napján (Olasz Ferenc meditációs könyvéről)	313
„Mint tükörben felejtett szavak...” (Orosz István <i>Útvesztők</i> című bibliofil verseskönyvéről)	317
Jegyzetlapok egy tegnapi (mai?) golgotás történethez (Lanczendorfer Zsuzsanna–Gülch Csaba: <i>A lilium vére</i> , Dely Mária balladája a néphagyomány és a költészet tükrében).....	320
*	
Góg és Magóg fiai	327
Szólásért való ének	329
„Papírzászló”	331
Szólok most Maczkó Máriáról – az magyaroknak	333
Túristvándi emlékezés Molnár Mátyásra	337
Emlékező főhajtás Sinkovits Imre ünnepén	342
Litván antifóna	348
Hraballada	351
Prágai hajnalok	354

Szomorú memoriter és memento... és különös levél-álom	356
Faulkner üzenetéről	359
A vers születése	360
Költészet Napján	362
Az emlékezés joga (Tűnődések a költészetről)	365
Írni a gyerekeknek	369
Levél egy fiatal párnak (Posztrealista szíves Tanácsok)	371
Magyar Poszt mint Posztmegyer érzület egy Posztkaland- ban	376
Álom- és filmszalagok randevúja (A 40 éves Magvetőnek)	379
A felejtés ellen..., avagy erősen lehatárolt legújabb fél év- századunk a magyar poézis hét évszázadából (Szubjek- tív jegyzetek)	385
Éjszakai válasz (Domokos Mátyásnak és Réz Pálnak, a Holmi szerkesztőinek)	393
Követelsz? És tartozol? (Valaki emlékére [Mérleg-nap- lóból – 1991])	396
Tagolatlan emlékezés egy fényes évre	399
1956-os ünnepi megemlékezés Bécsben	402
„Mert hogyha nem remél a költő...” (Érdes látélet, de őszinte válasz – <i>a pesszimizmus és népességfogyás ügyé- ben</i> – Solymosi Frigyes akadémikus kérdéseire)	408
Mons Sacer Pannoniae a Boldog Mórról elnevezett ki- látóval (Nagytotál, májusi fényben)	414
Nem féltetni kell, hanem sokkal jobban szeretni	418
Az első út élménye	421
Vallomás (és emlékezés) ars poeticákról s egyebekről	423

TISZATÁJ KÖNYVEK

Felelős kiadó: Tiszatáj Alapítvány

Főszerkesztő: Olasz Sándor

Kötettern: Annus Gábor

A borító Lipták György alkotásának felhasználásával készült

Készült a szegedi Garmond 2000 Kft.-ben

Felelős vezető: Kinyik Erika

ISBN 963 8496 36 3

ISSN 1417 314 X

Tiszatáj könyvek

1997

HÁSZ RÓBERT: Diogenész kertje (regény)

1998

GREZSA FERENC: „A mintaélet forradalma”. Írások Németh Lászlóról

1999

FRIED ISTVÁN: Árnyak közt mulandó árny. Tanulmányok Baka István lírájáról

BOZAI ÁGOTA: tranzit glória (regény)

GREZSA FERENC: Vonzások és vallomások. Tanulmányok, kritikák

2000

NAGY GÁSPÁR: Húsz év a kétezerből (versek)

HOLLÓSI ZSOLT: A Tisza-parton mit keresek? (beszélgetések)

„Honnan jövünk? Mik vagyunk? Hová megyünk?” (tanulmányok)

LENGYEL ANDRÁS: Játék és valóság közt. Kosztolányi-tanulmányok

2001

PÉTER LÁSZLÓ: Kívül a körtöltésen. Irodalmi tanulmányok

BÉKÉSI IMRE: Osztatlan filológia. Nyelvészeti-irodalmi tanulmányok

HÁSZ RÓBERT: Végvár (regény)

SÁNDOR IVÁN: A másik arc. A regény és a történelem (esszék)

Németh László emlékkönyv (tanulmányok)

BAKA ISTVÁN: Sztjepan Pehotnij testamentuma (versek)

2002

IMRE LÁSZLÓ: Műfajtörténet és/vagy komparatiztika. Irodalmi tanulmányok)

SZIGETI LAJOS SÁNDOR: A virrasztó költő. Esszék, tanulmányok, kritikák

SZEPESI ATTILA: Tündérek és katonák (esszék)

TANDORI DEZSŐ: Az Óceánban (versek)

ŐSZI VENDÉGLÁTÁS (Illyés Gyula művei a Tiszatájban)

FRIED ISTVÁN: Írók, művek, irányok. Kalandozások a világ irodalmainak labirintusában

PINTÉR LAJOS: Virágnézetünk alapjai (versek)
VADAI ISTVÁN: Tükörben tükröződő tükör (tanulmányok)

2003

PETRI CSATHÓ FERENC: Kődoboz. Válogatott versek
klasszikus – magyar – irodalom – történet. Tanulmányok
CSIKI LÁSZLÓ: A szótolvaj. Versek
TANDORI DEZSŐ: „Hol élsz te?” (esszék)
KISS LÁSZLÓ: Szindbád nem haza megy (novellák)
SIMAI MIHÁLY: jel/ölhetetlen jel/ölhető (versek)
Baka István művei. Versek

2004

SÁNDOR IVÁN: Séta holdfényben (esszék)
VÖRÖS LÁSZLÓ: Szigorúan ellenőrzött mondatok
(A főszerkesztői értekezletek történetéből [1975–1986])
KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Aranysárkány (Átdolgozott, ifjúsági kiadás)
PODMANICZKY SZILÁRD: Időntúli hétméteres (Regénytrilógia)
TANDORI DEZSŐ: Az Éj Felé (versek)